Евгени Александров

7430

ИСТОРИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Евгени Александров

ИСТОРИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Въведение към университетския курс

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО "НЕОФИТ РИЛСКИ"

Благоевград 2005

© ИСТОРИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

© Евгени Александров Александров

ISBN 954-680-376-6

4130 ИСТ 488

1-0000117017

Редактор **Красимира Стоянова**

Университетско издателство “Неофит Рилски”
Благоевград 2005

СЪДЪРЖАНИЕ

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ..... 5

I.МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА В ДРЕВНИЯ СВЯТ

Външна политика и дипломация на древния Изток..... . 8
Международни отношения на Древна Гърция..... 14
Еврейско-юдейският фактор в международните отношения.....23
Външната политика на Древния Рим 27

II.МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Външна политика и дипломация на Византия..... 35
Политика на франкските държави (VII-IX в.)..... 42
Борба между папи и императори (X-XIII в.)..... 44
Кръстоносни походи (XI-XIII в) и международното им значение 50
Стогодишна война между Англия и Франция (XI-XV в.)..... 55
Феодализмът срещу националните държави;
"религиозни войни" (XVIв.)..... 60
Тридесетгодишната война и формиране на нова
международна система (XVII в.) 69
Отличителни черти на средновековната дипломация.....75

III.ЕВРОПЕЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ В НОВО ВРЕМЕ

Епохата на Просвещението, нейните конфликти и
прозрения (XVIII в.).....80
Руската политика на Петър Първи и Екатерина Велика.....85
Американската революция и международните й
последици (1774-1823)..... 92
Френската революция и международното и значение.....98
Наполеонови войни (1797 –1815).....125
Свещеният съюз и европейската политика (1815-1853)
"Европейският Концерт"..... 108
Източният въпрос и конфликтът Русия – Западна Европа.. 114
Обединението на Германия и хегемонията й в Европа
/1870-1890 г.....123

IV. МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XX ВЕК

Първа световна война: причини и последици..... 136
Дипломация между двете световни войни
(1919 – 1939)..... .. 146
Втора световна война и Ялтенска система..... 153
"Студена война", НАТО и Варшавски договор 161
Теория за мирното съвместно съществуване
и първи стъпки към диалог..... 169
Деколонизацията и отражението ѝ върху
международната система (1945-1960-те г.)..... 172
Международни огнища на напрежение и
конфликти през втората половина на XX в..... 179
Процесът на разведряване и Заключителният
акт от Хелзинки 1975 г..... ..193
Западноевропейската политическа и
икономическа интеграция.....196
Разоръжаването и сигурността като проблем
на международните отношения..... 202
Кризата в международните отношения и
политиката на "новото политическо мислене" 210
Крахът на биполярния модел и ревизията
на Версайско-ялтенската система.....214

V. СЪВРЕМЕННА ВЪНШНА ПОЛИТИКА НА СТРАНИТЕ ОТ АМЕРИКА И ЕВРОПА

Войната в Залива и Югославската криза
- катализатор на новото съотношение на силите.....219
САЩ в позицията на глобален хегемон 227
Европейският съюз като международен актьор
след края на "Студената война".....235
Отношенията САЩ – Западна Европа на
днешния етап.....246
Дилемите на руската външна политика..... 256
Новите приоритети на страните от Източна Европа.....265
Предизвикателства пред международната
общност в условията на "Новия световен ред".....272
Възгледи и перспективи за международните
отношения през XXI в.....277
Едно завършващо отклонение: някои характерни
черти на съвременната дипломация, управление
на конфликти и преговори..... 286

ХРОНОЛОГИЯ..... 302

БИБЛИОГРАФИЯ.....341

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

През последните години значително се промени общия прочит на историята на международните отношения. Неща, възприемани като незиблеми истини и отправни точки в историческия процес, се оказват просто преходни мигове. Епизоди, смятани за ключ към разбирането на политиката и дипломацията в най-новата история, днес се премълчават като "случайности" или "аберации" на развитието. Други забележителни събития, с които младежта десетилетия е учена на морал и патриотизъм, днес се принизяват едва ли не до анекдоти. И нещо твърде българско, макар и несериозно - някои мастити учени в тази област, обучили не е едно поколение млади хора, днес са сърдити....на историята, защото тя се оказала друга, не такава, каквато са си я представяли през дните на благодатната си кариера. Историята, видите ли, ги излъгала, защото тоталитарните власти я манипулирали. Истината е, че те просто са се задоволявали, били са направо щастливи от семплите порции истини и полуистини, щедро сервирани им от официозната наука.

Всичко това са обичайни явления в години на преход, когато рухват морални устои, когато се променят основни ценности. Историята, в това число и историята на международните отношения се пише от хора, подвластни на съществуващата система и лични пристрастия. При това положение не трябва да се учудваме, че фактите менят местата си, получават различно обяснение, черното става бяло, сиво, и обратно в различни комбинации.

Лошото е, обаче, че от това страда познавателния процес, историческата информация за света и отношенията между държави и народи. Изучаването на историята на международните отношения, което в България за съжаление не е имало дълготрайна традиция, днес се сблъсква с няколко коварни подводни скали. Няма да говорим за различните теории и подходи в американската, европейската, руската (доскоро съветската) методология, които тласкат нашите съвременни историци от една крайност в друга - от космополитен неолиберализъм до провинциално патриотарство. Няма да говорим и за конюнктурни идеологеми. Но най-обезпокояващото явление в нашата наука за международните отношение са ужасяващите празноти в знанията на младото поколение за окръжаващия ни свят.

Студентите в много случаи възприемат чисто механично преподавателския разказ, без асоциации с основния исторически фон, според някогашния жаргонен израз - без връзка с глав-

ния филм. Изминалите 15 демократични години, в които вниманието бе насочено към оцеляването, приспособяването и обогатяването, просто лишиха младите генерации от духовна и информационна връзка с миналото на своя народ, с миналото на другите народи, без които не е възможно да се разбере и настоящето. Те просто нямат понятие от идеите и законите, движещи международното развитие, като се изключат няколко казионни телевизионни щампи.

Това не е вина на младите хора, а тяхна беда, наша обща национална беда. Едва ли това звучи ново за колегите преподаватели в хуманитарната област, особено в сферата на международните отношения.

Това ме и подтикна и да напиша настоящето помагало, което да улесни изучаването на историята на международните отношения в училища, университети, различни професионални школи, други съответно ориентирани държавни и частни заведения. Авторът е далеч от мисълта да претендира за учебник по международни отношения, което би изисквало по-разгърнат анализ на първоизточници и детайлно изложение на събития в тяхната хронологична и логическа последователност, по-голямо ударение върху документи, личности и дати. Освен това, в днешното време на свобода на преподавател и обучаем да оценяват самостоятелно изучаваните събития, би било неподходящо да им се натрапва някаква схема, която би ограничавала техните търсения.

Авторът на настоящия труд е имал намерението единствено да подпомогне учебния процес, воден от компетентния преподавател според избрания от него метод, Той го е нарекъл "въведение" , защото възприема историческия си разказ само като една елементарно необходима ос от знания. Но и тя може да се окаже полезна за преподавателя и студента, върху която те да изградят своята по-развита конструкция на обучение. По същата причина той е съсредоточил вниманието си върху международните отношения предимно в европейския "цивилизационен периметър", защото там се формират най-важните процеси и тенденции, които определят характера на международната система.

Авторът се е стремил да излага и обяснява фактите по традиционния начин в духа на горното ниво на средното образование. Това може и да е недостатък от академична гледна точка, но е необходимост за студентите-първокурсници, незапознати с основни исторически събития, с основни факти на съвременната международна политика. На онези млади хора, издигащи се над това равнище, той би желал да помогне да систематизират своите познания и да провокира в тях въпроси, които при всякакъв отговор да обогатят международноисторическия им кръгозор.

Материалът е снабден с хронология, която би могла да служи като справочно пособие при подготовка на курсови, дипломни работи, статии и изследвания, служебни справки и др. професионални нужди. За написването на труда авторът неизбежно се е ръководил от своите схващания и граждански позиции, но се е старал да се съобразява с водещите съвременни ориентири на международноисторическото изследване - отказ от апология и мистика, реализмът и хуманизмът на Тойнби и Дюран, добрата и честна традиция на българските историци-международници.

Настоящата книга е второ, преработено и актуализирано издание. Първото бе отпечатано през 2000 г. и отдавна е изчерпано. Търсенето от страна на студенти и разпространители показа необходимост от преиздаване. Авторът разглежда това като полезна възможност да се подобри изложението, да се поправят някои неволни пропуски, редакционни и технически грешки, да се направи помагалото по-достъпно за своите главни адресати – студентите. Той би искал също така да благодари на ръководството на Югозападния университет и неговото издателство за оказаното в тази насока съдействие

БЕЛЕЖКА: В хода на подготовката за печат възникна дребен редакционно-технически въпрос, свързан с прецизността на изложението – как да се назовава една от държавите, участник в международните отношения с богата история и роля в световната политика. Става дума разбира се за добре познатата на всички Англия. Това е официалното и название до 1707 г. Тя е също така известна под името Британия, Великобритания, Британска империя, Обединено кралство, или по-точно Обединено кралство Великобритания и Северна Ирландия. В трудовете на различни колеги най-често се използва традиционното название – Англия. В нашата книга то се употребява за историческите периоди до XX в. След това се използва името Великобритания. Молим за извинение, ако случайно някъде този ред е нарушен.

I. МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА В ДРЕВНИЯ СВЯТ

Външна политика и дипломация в Древния изток /Египет и Асирия/

Най-голямата и силна държава в продължение на хилядолетия, разположена на кръстопътя между Азия, Средиземноморския басеин и Африка, е египетската деспотия. Египет играе дълго време главна роля в международния живот на този най-динамично развиващ се цивилизационен периметър. Както и другите държави от този период, той е военно-теократична държава, управлявана от монарх начело на военна и свещеническа върхушка. Външната политика на древния Египет е насочена преди всичко към завоевания, контрол върху покорените народи и защита от чужди завоевателски амбиции. Международните въпроси се решават обикновено чрез война, но в редица случаи се използват мирни политически средства.Това се отнася най-вече до случаите, когато египетската държава е слаба и не разполага с нужните сили да реши проблемите по чисто военен път. Египетската дипломация използва редица инструменти, сред които основни са заплахата, съюзните връзки, династическите бракове и подривните операции срещу потенциалните противници. От това се вижда, че основните средства на международната политика в епохата на спътниковата телевизия водят началото си от египетските пирамиди.

Египетската история като низ от върхове и падения, бележещи развитието на една цивилизация, е особено внушителна. Това личи дори от паметниците на египетската култура, оцелели през вековете: гигантски гробници, папируси, медицина, иригационно строителство. Общо древен Египет просъществува около 2500 години. Известни са следните периоди от съществуването на държавата:

- ***Старо царство (някъде от 3000 до 2250 г. пр.Хр.)*** Това е етап на вътрешно укрепване, на утвърждаване на властта на първите фараони. От тогава датират най-внушителните царски гробници - пирамидите на Снофру, на Хефрен, на Хеопс. Основните външнополитически усилия на първите египетски царе са насочени към лов на роби от съседните територии, присъединяване на територии, най-вече на синайските медни рудници и нефритени находища, борба с нахлуващите от север и изток враждебни племена. Окуражавани от липсата на мощни държави в непосредствена близост, египетските фараони още на този етап предявяват претенции да властват над либийци, нубийци, сирийци и други народи от Западна Азия. Египетският владетел е изобразяван във вид на сфинкс

- лъв с човешка глава, стъпил върху чуждоземните врагове на Египет.

- ***Средното царство (2050-1700 г. пр. Хр.)*** се отличава с по-високо равнище на стопански и политически живот. Индустрията достига високо развитие. Техниката, особено строителната, е най-съвършената в древния свят. Египетската държава развива активен търговски обмен със Сирия и Критското царство, на Юг с държавата Пунт (на територията на днешен Судан). Тогава фараонът Сенусерт присъединява страната Куш, обширна южна територия до втория праг на реката Нил. Но тогава Египет изпитва нашествието на войнствения народ хиксоси, чийто произход не е съвсем ясен. Те даже владеят страната известно време. От тях Египет получава в наследство коня, колесницата, бронза, сгъваемия лък.
- ***Новото царство (1580 - 1070 г. пр. Хр.)*** прераства в империя, оглавявана от войнствени и опитни в управлението царе. Те водят планирана великодържавна политика, опираща се на съответни институции и използваща широк диапазон от методи за манипулиране и подчиняване на по-слабите опоненти. По това време в Египет вече съществува държавна канцелария за водене на дипломатическата преписка. Древните египтяни поддържат връзки с целия известен на тях свят - с държавата на хетите в днешна Турция, с Вавилон и Асирия, със сирийските и палестински владетели, с реда гръцки градове държави и островите на Егейско море. Сред най-прочутите владетели са Тутмосите - Тутмос I, Тутмос II и съпругата му Хатшепсут, и Тутмос III. Тутмос Първи и Втори присъединяват Сирия и Палестина, както и нови южни провинции. Тутмос Трети осъществява походи на север и на запад. Той строи кораби в Ливан от прочутия местен кедър, после ги прехвърля с волски коли до река Ефрат, по която се явява в гръб на противниците си от района на Близкия изток. Подобен стратегически маньовър не е по силите на друга съвременна държава, и дълго време Египет буди у съперниците си едновременно почти мистичен респект и омраза.

Интересен епизод по това време е опитът да бъде въведена нова религия. Фараонът Аменхотеп IV провъзгласява нов главен бог - богът на Слънцето Атон и сам приема името Ехнатон. Култът се задържа известно време, но поради съпротивата на жречеството и удари отвън (нахлуването на хетите) рухва заедно с ранната смърт на владетеля (1362 г. пр. н.е.). Важен е замисълът, който вдъхновява този исторически експеримент. Някои изследователи твърдят че фараонът е вдъхновен от любовта си към сестрата - съпруга Нефертити, но целта най-вероятно е политическа: да се създаде единно божество, на което да се кланят различните завладени от Египет земи и народи, да се заздрави единството на империята. По-късно подобна стратегия следват

юдейските и римски владетели, след тях държавните водачи от Средновековието и даже лидерите от ново и най-ново време. Чрез контрол върху духовно-идейния мир на човека те се стремят да осъществяват своите властнически и имперски интереси.

Данни за дипломацията на царете от новото царство се съдържат в богатата оцеляла до днес Тел-Амарнска преписка. Тя е намерена в местността Амарна, където някога е имало фараонска резиденция. Сега по-голямата част от нея се намира в Британския музей в Лондон, част се пази в Берлинския музей. Тя съдържа 360 глинени таблички, съставляващи кореспонденцията на няколко фараона с подвластните им държави. Съдържанието им е такова, каквото са и днешните писма между държавници, само че с по-директен словоизраз: ласкателства, оплаквания, взаимни укори, доноси, разузнавателна информация, обещания, молби за злато.

Най-известния външнополитически документ, останал от древния Египет, е договорът между египетския фараон Рамзес II и хетския цар Хатушил III. Той се е запазил в три редакции (две египетски и една хетска). Договорът е сключен през 1296 г. преди новата ера, след дълги и изтощителни войни между хети и египтяни. Написан е на клинописен вавилонски език - английският език на онази епоха. Интересно е съдържанието на текста, което позволява да се направят редица заключения за дипломатическото право, обичаи и практики от онова време. Той обхваща основните елементи на типичния, използван и днес дипломатически договор: говори се за историческото приятелство между хети и египтяни, за проблемите които ги тревожат, за общите интереси. Договорът провъзгласява отношения на мир и братство за вечни времена. С него е сключен отбранителен и нападателен съюз, предвиждащ помощ срещу бунтове, чуждо нападение, а също така връщане (известно днес като екстрадиция) на политически емигранти от едната страна на другата. Както съвременните договори предвиждат арбитраж и посредничество на трети страни или на ООН и други международни организация, така Рамзес и Хатушил призовават за гаранти боговете. Около 1000 богове и богини гарантират за всяка от страните. Техният ангажимент е скрепен с клетви и закани да бъде наказан жестоко нарушителят на договора. Според продължилият векове и хилядолетия обичай, друга такава гаранция е династическия брак. Египетско-хетския договор съдържа и такива решения: война по-трудно се води срещу родители и деца, отколкото между чужденци.

Този договор, заслужено окачествен като най-стар образец на международното право, става еталон за много следващи договори, включително и за доста по-късните древногръцки държави и Рим. Причината за това се крие във факта, че структурата на Рамзесовия договор отразява един вече формиран модел на държавен интерес. В него са включени и морални норми, и традиции, и икономически клаузи, и гаранции за сигурност. Както е

типично за един твърде дълъг исторически период, този интерес се изразява еднолично от владетеля, който едновременно притежава върховната власт и е носител на божествени достойнства. Това ни най-малко не намалява, а напротив - подчертава практическата му насоченост.

Редица външни (наред с вътрешните) фактори допринасят за упадъка на египетската държава. Могъществото на страната до голяма степен се дължи на нейното стратегическо разположение. През Египет минават основните търговски пътища на Средиземноморието. Но с появата на по-млади и централизирани военни деспотии - Асирия, Вавилон и Персия, египетската експанзия на изток се оказва блокирана. Финикиите усъвършенстват триремата - бърз кораб с най-добри по онова време мореходни качества, и постепенно отвоюват от Египет господството по вода. Древните гърци овладяват Егейско море и Източното Средиземноморие, и установяват търговско надмощие в региона. Става много по-изгодно стоките да се пренасят по море, отколкото през опасните пустини и планини на Близкия изток и Мала Азия. Постоянно разтърсван от вътрешни разпри и социални недоволства, Египет загубва икономическото си и военно надмощие. През 954 г. пр. Хр. либийците нападат от западните хълмове и завладяват страната. Наистина, те се опитват да се отъждествят с великата империя и създават своя фараонска династия. Само след 200 години от Юг нахлуват етиопците, отмъщавайки за някогашното си робско положение. През 670-те години от Север нанасят удар асирийците, които разгромяват войските на фараона и налагат данък на страната. Някъде по това време владетелят на египетската област Саис Псамтик (Псаметих) успява за кратко време да прогони завоевателите и да обедини отново Египет. Този период, наречен Късното царство, е поучителен за една гъвкава, макар и обречена на крах външна политика. Тя се основава не върху грубата сила (каквато Египет вече не притежава), а върху сложно маневриране между противниците.

Псаметих и приемниците му са принудени да разчитат все повече на малоазиатски и гръцки наемници. Египетските фараони от тази епоха се опират също така на гръцките търговци и финансисти, придобили огромно влияние в Египет. В същото време те се сприятеляват с Асирия, която също запада, за борба с процъфтяващия Вавилон. Избирайки по-малката опасност пред по-голямата, те няколко десетилетия успяват да балансират надвисналата заплаха. Саиските египетски владетели полагат трескави усилия за да модернизират страната, прилагайки почти тотално гръцките модели: в държавната организация, бита, културата, военното дело. Запазени са някои изображения на последните египетски царе с типичните гръцки воински доспехи (коринтски шлемове). По това време над Средния изток и Югоизточна Европа надвисва сянката на могъщата Персийска империя. Ако гърците са в състояние да дадат отпор на персийската атака

по море, благодарение на флота си, то египетските войски не могат да устоят на масивното нашествие на персите по суша. През 525 г.пр. Хр. персийският цар Камбиз сваля от трона египетския фараон и така се слага край на древното египетско царство и на цяла епоха в международната политика.

Първото хилядолетие преди нашата ера е типично с ожесточената борба за господство на територията на днешния Близък изток, между Средиземно море и Персийския залив. По това време там се образуват няколко мощни държави. Те са наследници на ранната шумерско-месопотамска цивилизация. Асирийската държава възниква около 4 града, разположени на притоците на Тигър: Ашур, Арбела, Калак и Ниневия. Дълги години тя е под господството на Вавилон, но някъде около 1400 г. пр. Хр.фактически се отделя и започва да се въздига като голяма и силна държава. Асирийците умело обработват желязото (рудата била доставяна от северните райони), скотовъдството е високо развито, както и различните занаяти. Още в амарнската преписка асирийските царе наричат себе си "повелители на вселената". Вавилон протестира, когато асирийските пратеници са приети от египетския фараон: той обещава да му прати драгоценните минерали нефрит и лазурит, ако ги прогони или убие. Но фараонът, боящ се за западните си граници, решава нещата по-дипломатично.

Договорът Рамзес-Хатушил е косвено предназначен да респектира Асирия и да я предразположи спрямо Египет. По това време това е една от насъщните задачи на египетската външна политика. Асирия се развива като типична агресивна държава от древността, със 150,000-на постоянна армия. Тя си поставя като главна външнополитическа цел да овладее два стратегически пътя - ивицата от плодородни оазиси, свързваща Средиземно море и Персийския залив, и пътят по крайбрежието на Средиземно море, свързващ Мала Азия с Египет, през Палестина и Финикия. Най-прочутите асирийски царе, прославили се като пълководци и дипломати, са Саргон, Синахериб и Ашурбанипал, царували през VIII-VII в. пр. Хр. Имената им до ден днешен се споменават в Библията и арабските предания, като символи на най-страшни бедствия. Те неведнаж превземат и опустошават цветущите градове на Месопотамия, Нилската долина, Средиземноморското крайбрежие.

Типичен метод на асирийската стратегия е безпощадната война и терорът спрямо победения народ и неговите водачи, особено в началото на окупацията. Отказалите да се предадат противници са подлагани на ужасни мъчения: обикновените пленници са избивани с тежки тояги или посичани, а благородниците одирани живи и печени на бавен огън. Асирийският цар лично участва в мъченията: на един барелеф той е изобразен да вади очите на враговете си с копие.

Поголовното изтребление на хора е само част от асирийските военни методи. Според намерен древен запис, цар Ашурбанипал за два месеца съвършено унищожава обработваемата земя на Елам, като я засипва със сол и засажда бодливи храсти. След опожаряването на селищата, дърветата наоколо са изсичани, за да не възникне отново живот. Примитивните страсти и нрави на древността (живи и днес у човека, но по-контролируеми) обясняват елементите на садизъм и афект, възникващи в ръкопашната война. Но жестокостта на асирийските милитаристи има преди всичко политически характер. Тя цели да внуши на неприятелските страни, че алтернатива на подчинението са нечовешките мъки и пълното унищожение, и така да притъпи волята им за съпротива. Тази стратегия на сплашването, използвана и от други държави от онова време, се откроява в най чист вид у Асирия, която редица учени характеризират като типична империалистическа държава на древността. Впрочем, тази стратегия, в съответен модернизиран вид, е характерна за международната политика на великите държави и от най-новите времена с термините сдържане, застрашаване, възпиране.

Елемент на асирийската стратегия е също така относително снизходителното отношение към капитулиралия противник. Историците констатират парадокса, че Асирия е в определен смисъл либерална империя. Подчинените градове и провинции запазват религията си, законите и даже царете си. От тях се иска само да си плащат данъка и да не се бунтуват. Но също така често, за да парират свободолюбивите тежнения на поробените народи, асирийските власти депортират огромни маси далеч от родните им места. Така жителите на империята се смесват расово и етнически, губят своята народностна връзка и идентичност. Така или иначе, независимо от тази асирийска политика на "тоягата и моркова", въстания избухват непрекъснато.

Характерно за борбата между Асирия и противниците и е непрекъснатото образуване на коалиции от държави срещу нея. Това се дължи на обстоятелството, че малките месопотамски държавици и близкоизточни царства са твърде слаби за да се противопоставят поотделно на силата и. Против Асирия са образувани три такива най-известни такива коалиции, оглавявани последователно от Египет, Елам и Урарту, но и трите са победени както с военно, така и с дипломатическо изкуство. Типична тактика на асирийците е да ласкаят патриотичното чувство на част от противниците си и да ги противопоставят на други. Нещо повече, най-жестоките деспоти - асирийските царе се обявяват в защита на правата и свободите на различни градове-държави или малки царства, които други империи (Египет, Вавилон) искат да включат в състава си - например Юдея. Характерно за асирийската дипломация е прякото обръщение към поданиците, през главите на владетелите им, апелирайки към тяхното недоволство от данъците и притесненията. Асирийската външна по-

литика традиционно използва и династическите борби, застава-йки зад едни претенденти в подкрепа на други. Царуващите владетели-противници са окачествявани като нелигитимни и узурпатори. Както се вижда, целият този набор от похвати се прилага във всички континенти и по всички времена от най-дълбока древност - макар и в различна степен и под различни форми - защото той отговаря на сходните в антропологическо отношение условия на развитие на човешките общности.

Както всяка военно-робовладелческа държава, основана на завоевания, Асирия не е в състояние да издържи непрекъснатото военно напрежение, съпротивата на покорените народи, постоянната миграция на племена в контролираните от нея територии. Незаинтересоваността на елитите от продуктивно предприемачество личи от такъв прост факт - грандиозните дворцови, култови и обществени сгради, издигнати от владетеля Асархадон в столицата Ниневия само след 60 г. се оказват в руини заради незаинтересоваността и безгрижието на наследниците му. Върхът на външнополитическото си влияние и военна мощ Асирия достига при Тиглат-Паласар (745 г. пр.Хр.) но само сто години по-късно упадъкът е неотвратим."Стратегията на сплашване", успешна срещу по-слабите държави, на даден етап започва да има обратен ефект. Противниковите бойци предпочитат да се бият до последна капка кръв, отколкото да попаднат в плен. Тази нарастваща съпротива поглъща човешките ресурси и на Асирия. Жертва на култивираното от нея самата насилие става и политическата класа на самата Асирия. Дворцовите преврати и заговори се превръщат в често явление. Асирия постепенно губи ръководното си положение в международните отношения на Изтока и сама става жертва на чужди завоевания.През 612 г. пр. Хр. вавилонско-мидийските войски завземат столицата Ниневия, а през 605 г. в битката при Кархемиш последните асирийски отряди, въпреки помощта на Египет, са окончателно разгромени от вавилонците. С един удар, Асирийската империя изчезва от историята.

Многобройни писма между асирийските царе и други източни владетели, даващи богати сведения по тези въпроси, са открити в развалините на асирийската столица Ниневия. Част от тях са публикувани в научно изследване, издадено през 1930 г. под редакцията на английския археолог Уотермън.

Международни отношения на Древна Гърция

Древна Гърция или Елада преминава през няколко сменящи се обществени строя: родов, робовладелски и робовладелска демокрация.Известни са три периода от съществуването на древна Гърция - Омиров период (предполагаемото време на "Илиадата" и "Одисеята", около 1200-800 г.пр.Хр.) т.нар. класически период (между 800-300 г. пр.Хр.), и македоно-елински пе-

риод (300-140 г.). За класическия период е характерен градът-държава, или полис. Полисите са малки, но компактни държавно-политически структури. Те се опират на по-развито робовладение, свързано със стоково-парично стопанство и интензивна морска търговия. Според Аристотел, около 500 г. пр.Хр. близо 150 такива града имат утвърден държавен ред - закони, управление, финанси, икономика, армия. Но поне още 1000 самостоятелни градове участват в международния живот в Егейско-Средиземноморския регион.

Между полисите се установяват най-разнообразни външнополитически и икономически връзки. Те водят оживени преговори, разменят посолства, свикват съвещания и сключват отбранителни и нападателни съюзни договори. Тези международни връзки се осъществяват в рамките на традиции, обичаи и институции, свързани със социалния и духовен бит на древните гърци.

Един такъв обичай е п р о к с е н и я т а. Думата означава гостоприемство. Да се окаже гостоприемство, е желязно правило в отношенията както между лица, така и между родове и държави. Званието "проксен", дадено на чужденец, означава редица привилегии. Това са най-вече данъчни, съдебни и др.облекчения, предвестник на по-късните имунитети. От своя страна "проксенът" е длъжен да помага на града, в който пребивава, и да посредничи между него и своя роден град. Обикновено чрез проксените се водят и дипломатически преговори. Пристигналите в града чужди пратеници се обръщат първо към своя проксен. С други думи, това е първообразът на дипломатическия представител, посланик или консул.

А м ф и к т и о н и и т е са друга институция за осъществяване на международни отношения. Това са религиозни съюзи, създадени най-често за почитане на дадено божество около местните светилища. Те организират съвместните жертвоприношения, празненства, поддръжката на храмовете, събирането на дарове и налагат наказания за светотатците. Но в рамките на амфиктониите се провеждат обсъждания на важни обществени въпроси от регионално значение. Така например, те забраняват войните по време на религиозните празненства, когато се провъзгласява така наречения "божи мир". Най-известна в древна Гърция е Делфийско-Термопилската амфиктиония. Тя се състои от 12 племена, всяко от които има по 2 гласа в общото събрание. В ръцете на амфиктионията е съсредоточена не само духовната, но и светската власт. Силно оръжие в ръцете на делфийските жреци е свещената война. Тя се обявява на всички, които нанасят щета на храма-светилище на бога на слънцето Аполон. Всички политически договори между участващите в съюза градове се утвърждават пряко или косвено от делфийското жречество. По всички междуградски - по същество международни - спорове, амфиктионията произнася присъди. В ръцете и се съсредоточават огромни парични средства от дарове, такси и приношения на

богомолци. Ето защо гръцките градове водят люта битка за влияние в тази амфиктиония.

Между гръцките градове държави се сключват и чисто светски съюзи, най-вече с военно-политически цели. Те се наричат с и м а х и и. Най-известни в течение на класическия период са Атинската и Лакедемонска (Спартанска) симахии. Върховен орган е общосъюзното събрание, свиквано от главния град-хегемон един или повече пъти в годината. Градовете-участници имат по един глас, а решенията се вземат след дълги разисквания, с мнозинство на гласовете. Докато траят пренията, провеждат се и най-различни кулоарни преговори и други дипломатически комбинации.

Още през най-ранния период от съществуването на градовете - държави, гръцките търговци, авантюристи по темперамент и моряци по рождение, започват да колонизират северното средиземноморско крайбрежие. Те създават редица опорни пунктове по бреговете на днешна Италия, Франция и Испания. В Италия по-важни са колониите Сибарис, Кротона и Елеа. В Кротона през VI в. пр.Хр. живее и твори великият ученеенциклопедист Питагор; в Елеа друг виден грък, Ксенофан, създава философска школа (елеати). Нейното учение е в основата на платонизма, изиграл важна роля във формирането на европейската научна мисъл. Гръцките мореплаватели основават град Масалия (днешна Марсилия) на южния френски бряг, и превозват гръцки стоки по Рона до Арл и Ним, където научават местните гали да произвеждат вино и зехтин. Те полагат основите на днешните градове Ница, Монако и Антиб. По на юг, в Испания, гърците започват разработката на сребърните мини край Тартес, но през 535 г. пр. Хр. са прогонени от обединените сили на етруски и картагенци. Гръцки пирати, търговци и контрабандисти се появяват в Крит, Кипър и на африканския бряг.

Първият сериозен международен сблъсък, който подлага на сериозно изпитание отношенията между гръцките градове-държави, е несъмнено Троянската война. Легендата за открадването на красивата Елена, жена на спартанския цар Менелай, сигурно отразява някакъв реален повод, живописен епизод от кипящия гръцки живот от онова време. Но още древногръцкия историк Херодот възкликва - нима са луди троянците,за да воюват десет години заради една жена?! Причината за избухването на този конфликт, оспорвана впрочем от някои учени, навярно е същата, заради която ще се водят още много войни в течение на хилядолетия - контролът върху морския път за Евразия, Черноморските проливи. Важна роля вероятно изиграва значението на Троя като превозен пункт за желязна руда от Мала Азия.Така или иначе, войната избухва някъде през 1200-1190-те години преди новата ера между обединените сили на полисите от същинска (днешна) Гърция, и полисът Троя на малоазиатския полуостров (днешна Турция). Борбата завършва с победа на първите. Тя во-

ди обаче до изтощение и раздори в гръцките симахии, и до трайна подозрителност между едноплеменните гърци от двата бряга на Егея. По-късно това силно да затруднява борбата на гръцкия народ срещу чуждите нашествия - най-вече персийските.

Ако Троянската война е само сблъсък от регионален мащаб, то нашествието на персите е първият конфликт на гръцката нация с голяма чужда сила. Персийската деспотия отдавна се стреми да овладее водното трасе Черно море-Гърция-Сицилия (древният Хиперборейски път), контролиран от гърците, който силно намалява значението на контролирания от персите Ориенталски керванси път от Индия до Финикия. Всъщност, персийските сатрапи по това време мечтаят за световна империя: те владеят Вавилон, Египет, Асирия, Индия. Единствено богатата и динамична гръцка общност е липсващата перла в короната им. През 512 г. пр. Хр. .Дарий I прекосява Босфора и завладява Тракия и Македония. През 491 г. огромна персийска флота от 600 кораба стоварва стохиляден десант недалеч от Атина. Гръцките градове се заколебават пред надвисналата опасност. Събрана набързо 10,000-на гръцка армия, най-вече атински доброволци, успява обаче да даде решителен отпор на нашественика при Маратон. Скоро след това пристигат подкрепления от Спарта и други полиси, и персите се оттеглят.

През 481 г. отново се подготвя инвазия. Синът на Дарий цар Ксеркс търси благовиден дипломатически предлог. Той е намерен лесно - на Атина и Спарта е даден провокационен ултиматум да се подчинят на Персия, и разгневените градски първенци убиват дипломатическите пратеници. Това е грубо нарушение на международното право, и самите извършители са смутени. Спарта изпраща при Ксеркс двама свой видни граждани, които със смъртта си да изкупят прегрешението на града. Но персийския владетел отговаря, че "няма да накаже нарушението на правото с друго нарушение на правото". Вместо това, той събира армия от 2.5 милиона бойци и огромна марина от 1207 кораба. Разбира се, войската на Ксеркс е твърде разнородна, липсва единоначалие. Тя прегазва Тесалия, и се упътва към Атина. Героичната съпротива на малкия спартански отряд при Термопилите не забавя много нашествениците. Правителството в Атина си дава трезва сметка, че не може да устои на вражеския напор. То издава по своему честна прокламация до народа: "Спасявай се кой както може". Градът е евакуиран, и ордата на Ксеркс подлага безлюдните домове на грабеж и пожар.

Спасението на Гърция идва от морето. Огромната персийска армада навлиза в залива Саламин. Срещу 1200 персийски кораба гърците събират 300. Гръцките адмирали от различните полиси се колебаят дали да приемат сражението, когато гръцкият политик Темистокъл предприема крайно рискована диверсионна маневра: той изпраща при персите агент, който да им покаже как най-плътно да обградят гръцките кораби. Тактиката му е

чисто психологическа - да накара гръцката флота да се бие максимално решително. Морската неопитност на персите, разнородните им кораби и екипажи, даже различните езици, на които те говорят, казват своята дума. Те губят 200 съда срещу 40 гръцки, и се оттеглят към Хелеспонт (Босфора). На европейския бряг остава 300,000-на персийска армия, бързо топяща се от дизентерия и съвършено небоеспособна. Две години по-късно, през 479 г. пр. Хр. нейните остатъци са унищожени от свежи и многобройни гръцки войски под спартанско командване. Така гърците спечелват битката за Черноморските проливи и отстояват независимостта си.

Гръцко-персийската война е жизненоважен момент в европейската история. При победа на Персия, цялостното развитие на континента вероятно би тръгнало в друга посока. Несъмнено, персийските деспоти биха наложили на европейските народи същите икономически, политически и други ограничения, каквито столетия напред спъват прогреса на покорените от тях близкоизточни и азиатски народи.

Дипломатическата дейност в древна Гърция се разгръща с пълна сила в периода на Пелопонеската война. Тя се води между двата основни гръцки съюза, Атинския и Спартанския, за хегемония в цяла Елада и господство в Егейско море. Двете държави, макар и разположени на тясно парче суша в непосредствена близост една до друга, силно се отличават по държавно и обществено устройство и интересите им често се сблъскват. Атина е морска държава, робовладелческа демокрация, Спарта - военна деспотия. Противоречията между двата центъра на влияние се натрупват дълго време. Водени са и войни, последната от които завършва с 30-годишния мир през 445 г. пр.Хр. Спарта и Атина се договорят да се въздържат от агресивни действия, като си поделят влиянието в гръцкия свят - т.нар. дуалистична хегемония. Това довежда до засилване на дипломатическата активност в региона, до подмолна борба за влияние и най-различни комбинации за привличане на полиси-сателити.

Още докато трае войната, през 448 г. главата на Атинската държава Перикъл организира общогръцки (панелински) конгрес. За да бъде запазен мира и предотвратена разрухата на гръцкото отечество, той настоява да бъдат обсъдени три въпроса: възстановяване на храмовете, разрушени от персите, осигуряване на свободно мореплаване и затвърдяване на мира в цяла Елада. Във всички по-големи гръцки градове са изпратени делегации с 20 члена. Но гръцките градове не приемат предложението на Перикъл, страхувайки се от прекомерно засилване на Атина и морско-търговското и влияние. Редица конфликти между отделни градове от Атинския и Спартанския съюз изострят отношенията до крайност. Забележителното е, обаче, как независимо от очевидните противоречия, основните сили в Гърция изпробват всички средства на диалога. През 432 г. Хр. е свикана

съюзна конференция в Спарта. Явяват се представители на всички градове от Пелопонес и всеки изказва съображенията си. Някои делегати, например от съюзния на Спарта Коринт, обвиняват собствения си хегемон, че пренебрегва интересите на партньорите си. Те предлагат да се създаде антиатинска коалиция и да се води война срещу Атина, която с икономически и юридически средства отнема свободата на по-слабите гръцките градове.

На конференцията в Спарта присъстват и атински представители. Те умело се защищават, опирайки се на заслужения авторитет на Атина, придобит по време на войните с Персия. Атиняните разясняват на участниците какво ще им струва война с първокласна морска сила като нея самата. Това е характерен похват на политиката на възпиране на потенциалния противник чрез демонстрация на собствената сила, демонстриран по дипломатически път. Конференцията все пак взема решение за война. След като делегатите си разотиват, спартанските лидери отново обмислят всички плюсове и минуси. Надделява мнението на един политик, че най-добрият изход е светкавичната война, която да не позволи на атиняните да съберат сили и да се организират. С това решение се предшества един друг съвременен метод за силова политика - така наречената превантивна война, която уж трябва да предотврати вече подготвяна агресия на потенциалния противник.

Дипломатическите контакти продължават и по време на войната (431 г.-404 г. пр. Хр.) Десет години след започването и страните са вече изтощени и склонни да преговарят. През 421 г. пр. Хр. е сключен т.нар. Никиев мир. Текстът му е характерен за дипломатическите документи на древна Гърция. В него се предвижда отказ от въоръжени действия между атиняни и лакедемонци (спартанци), размяна на завзети територии и военнопленници. Двете страни съгласуват и допълнително приятелско споразумение, което предвижда те да си окажат съдействие в случай на робски въстания на територията на всяка от тях. Въпреки своята междудържавна борба, те се окажат солидарни пред враждебната класа на робите, чиито бунтове застрашават самата основа на робовладелската държава и полисния строй.

Поради мащаба на противоречията, Никиевият мир, първоначално сключен за 50 години, се оказва непродължителен. Въоръженият конфликт е възобновен, като решителният момент настъпва с изпращането на атинска военна експедиция в Сицилия. Това се оказва сериозна грешка на атинската дипломация, която не проучва ситуацията там и се е предоверява на обещанията на сицилийци за взаимодействие. Крахът на тази експедиция предизвестява окончателното поражение на Атина. В градът е извършен държавен преврат (411 г. пр. Хр.), и повечето полиси - съюзници на Атина й изменят и преминават на спартанска страна.

Но за победоносното приключване на войната са нужни твърде големи усилия, най-вече мощен флот, с какъвто Спарта и съюзниците и не разполагат. За целта те се обръщат към стария гръцки враг - персите, с молба за кредит. Цар Дарий II приема на драго сърце ролята на международен брокер. Той определя за свой доверен дипломатически емисар гръка Тисаферн. Тисаферн успява да уговори съюз между Спарта и Персия, с цената на измяна към общогръцката кауза. На персийския цар са обещани редица гръцки градове, дотогава съюзници на Атина. Освен това в договора заляга един твърде опасен член, който добавя към тези градове и тези, "които някога са владели неговите прадеди". Такива са неотдавна освободените от персийски диктат малоазиатски полиси. Според проницателния гръцки историк Тукидид, "вместо обещаната на всички елини свобода, лакедемонците отново им налагат персийското иго".

Чувството за отговорност, от което могат да се поучат и съвременните дипломати, заговаря в спартанското ръководство. То настоява да бъде премахнат унизителния член. Но персийският сатрап също не желае да бъде само инструмент в междугръцките разпри. Възползван от общата слабост на страната, той започва преговори с Атина, и я привлича на своя страна. Тези двойни и тройни поврати в ситуацията довеждат единствено до нова 8-годишна война между Спарта и Атина, подкрепяна от Персия. Този път спартанците търпят поражения. Във войната се отличава атинския политик Алкивиад, смятан за виновник за злополучната сицилийска експедиция в Пелопонеската война. Като съветник на персийския цар, той му дава класическия съвет да не бърза с края на войната, докато всички гръцки държави се изтощят до крайност; тогава Персия би могла безпрепятствено да установи хегемонията си. Самият Алкивиад мечтае да се върне "на бял кон" в отслабена Атина, където да замени демократическия строй с оглавявана от него олигархия.

Персите се възползват от съвета му. Те изслушват ту атиняни, ту спартанци и поддържат напрежението между тях. При това положение ловкият спартански дипломат Анталкид успява да вземе инициативата, печелейки в наддаването с атинските представители. Той директно предлага някога владените от Персия градове да преминат под нейна власт, но като запазят "автономия". Оттогава датира и формулата за автономията - местна самостоятелност в рамките на по-голяма държава. Това задоволява напълно персийския цар Артаксеркс, който диктува на обезсилените гръцки държави условия за мир. Този мир, наречен Анталкидов мир, е сключен през 387 г. пр. Хр. Атина е обуздана, Спарта спасена от гибел, но с цената на раздробеността на Гърция. Това е всъщност епилогът на братоубийствената Пелопонеска война, която много историци окачествяват като "самоубийството" на класическа Гърция. Анталкидовият мир е тържество на персийската политика, която нанася удар както на атинс-

ката, така и спартанската хегемония. Но макар че празнуват реванш, персийците се намират в неблагоприятна ситуация. Парализирана от вътрешни и външни затруднения, особено по източните си граници, империята не може повече да си позволи голяма авантюра на Запад. Освен това, в недрата на Гърция вече зрее обединителен процес. Носител на тази тенденция е Македонското царство - планинска държава със сурови нрави и богатство на дървен материал, така необходим за гръцкото корабостроене. При цар Филип II то се превръща в една от най-силните държави в Егейския басейн. Македония си поставя като стратегическа задача да подчини под единна власт гръцките държави, като използва за тази цел всички средства: пропаганда, дипломация, подкупи, финансова помощ, съюзи, комбинации с външни сили, в това число с персите.

Успехът на македонската политика се обяснява освен със слабостта на другите гръцки държави, изтощени от дългите междуособни войни и войните с Персия, и с факта, че тази политика е прогресивна за времето си. Тя отговаря на обективните потребности на гръцките градове и на целия народ. Вече се формира единен гръцки пазар, разрастват се производителните сили в Източното Средиземноморие. Идеолог на националното обединение става ораторът Изократ; той призовава към обединяване на всички гръцки държави под хегемонията на една страна и един вожд.

Прелюдия към обединението става подписаният през 346 г. пр. Хр.. между Македония и Атина т.нар. Филократов мир. Интерес буди битката между про-македонската и патриотичната партия в Атина, която е показателна за демократичния за времето си политически процес. Видният оратор Демостен се нахвърля остро срещу македонците и цар Филип, носещи монархически окови за свободния атински народ. Неговите гневни речи срещу Филип стават известни като "филипики" и днес са синоним на остри критични нападки. В другия лагер са ораторът Есхин и великият учен Аристотел. В борбата се намесва с дипломатически послания до атиняните самия цар Филип. Той успява да ги убеди, че патриотите ги водят към ново братоубийство, докато Филип желае никога повече Елада да не преживее подобен кошмар. Той успява да убеди по-богатите и влиятелни граждани. Но проблемът все пак трябва да се разреши с война, защото част от атиняните отказват да капитулират и застават зад Демостен. Той оглавява гръцката съюзна лига срещу Филип, който й нанася съкрушително поражение при Херонея през 338 г. пр. Хр.

Тази победата освобождава пътя на македонците за понататъшно завоюване на Гърция. Филип превзема всички градове на Юг, с изключение на Спарта. Но като мъдър политик и познавач на гръцката култура и нрави, той не се осланя само на силата на оръжието. През същата 338 година той свиква т.нар. Коринтски конгрес. Това е по своята същност общогръцко съвеща-

ние (синедрион). Под председателството на Филип, конгресът провъзгласява край на войната в Гърция и установяването на всеобщ мир. Създадена е общогръцка федерация, в която влиза и Македония. Всички спорни въпроси се предават на съда на амфиктионите, чийто глава става македонският владетел. Конгресът решава да обяви война на Персия - за освобождаването на намиращите се под нейна власт части от гръцкото отечество. Освен това, Филип се надява да отвлече вниманието на гърците от местните проблеми с една бърза и щастлива война в Азия. Интересното в този обединителен процес е, че гърците не възприемат Филип като едноличен владетел, а като хегемон, т.е. личност с най-голяма власт и влияние.

След смъртта на Филип през 336 г. пр. Хр. делото му е поето от сина му Александър. Той е една от най-видните личности на древността и навярно най-големият пълководец на всички времена. В продължение на 10 години Александър разгромява персийската армия (решителната битка е при Гавгамела през 331 г. пр. Хр.) и завладява огромната персийска империя. Тя включва целия Близък и Среден Изток от Египет до Индия. Подобно на баща си, той действа не само с оръжие, но и с дипломация: "освобождава" покорените от персите народи, зачита религиите на египтяни, юдеи и индуси. Макар че е неумолим завоевател в духа на времето си, той не избива пленниците и ги третира хуманно. Освен че повишава авторитета му, това силно подкопава бойния дух на противника, който предпочита да се предава, вместо да се сражава със страшните македонски фаланги. Този добре пресметнат хуманизъм носи на гръцко-македонската държава не само военни, но и политически дивиденти.

И все пак победите на Александър Македонски, наречен впоследствие Велики, се дължат не само на личния му пълководчески и политически талант, а преди всичко на обединението на финансовата мощ, военния потенциал и национална енергия на гръцкия народ. Ненапразно с царуването му се поставя началото на т.нар. елински период от историята на древния свят. Гръцко-елинското влияние обхваща целия европейски Изток и цялото Средиземно море, до Персийския залив и Индия. Постиженията на гръцката култура, плод на най-високия постигнат в древността научно - технически прогрес, се съчетават с културните постижения на египтяни, вавилонци, юдеи, иранци, индуси, араби и др. народи, което неизмеримо обогатява общочовешката цивилизация. Създадени са прототипите на парната машина, реактивния двигател, механичния компютър, електромагнитните устройства, пневматичните, гравитационни и др. механизми, железопътната линия. Само фактът, че робският труд продължава е да е по-доходен от техниката, попречва двигателят на Херон да се постави върху коринтската релсова линия, с което да тръгне първият влак и съдбата на европейската култура да поеме

коренно различен път - твърде встрани от известната нам днес християнско-юдейска цивилизация. Но с междуособните борби между диадохите - военачалниците на Александър, които оглавяват провинциите на огромната държава, започва период на ново раздробяване и упадък на Гърция. Империята на Александър се разпада на три големи гръцки царства / династии/ - на Птолемеите /в Египет/, на Антигонидите /в Европа/, и на Селевкидите /в Азия, най-вече днешна Сирия/. Даже далеч на Изток, на земите на днешен Афганистан и Таджикистан недълго съществува Бактрийското царство – един оазис на древногръцката култура в центъра на друг материк.

След упорита, но безнадеждна борба, гръцкото пространство е завладяно от Рим през 146 г. пр. Хр. Дълбоките вътрешни противоречия на гръцкото робовладелско общество разпиляват силите на дипломацията, насочват я неведнаж срещу интересите на самите гърци, което разбива националната общност и улеснява чуждите завоеватели - варвари, азиатци, и накрая надменните римляни.

Еврейско-юдейският фактор в международните отношения на древността

Смята се, че близкоизточните (арамейски) предшественици на еврейския народ живеят първоначално в района на Ур в Шумер (Месопотамия). Още в онези далечни времена (3000-2000 г. пр. Хр.) първите племенни образувания на праеврейските етноси укрепват в тежка борба с шумерските и вавилонски деспоти. Те се научават да живеят под чуждо господство, да се съобразяват с волята на победителя, като същевременно упорито пазят своите традиции и култура. Някъде в началото на второто хилядолетие преди Христа група арамейски племена се заселват по бреговете на р. Йордан, а някои кланове достигат територията на Египет (1690-1600 г. пр. Хр.). Там те са приети от хиксосите, които известно време преди това са покорили египетското царство. Под тяхно покровителство еврейските племена просперират, но когато египтяните отхвърлят хиксоската власт, отново настъпват тежки времена за тях. Повечето евреи са превърнати в роби. "Египетското пленничество" продължава 200 - 300 години, докато потиснатите и преследвани племена успяват да напуснат земите на фараона. Няма археологически паметници за това бягство, прославено в Библията. Вероятно защото броят на евреите бегълци не превишава няколко хиляди души, и това едва ли предизвиква сериозни сътресения в Египет. Но в еврейската памет т.нар. Екзодус придобива епохални измерения.

Бившите египетски роби навлизат в Ханаанската долина на Палестина някъде около 1200 г. пр. Хр. Там вече са издигнати богати градове, ползващи облагите на средиземноморската тър-

говия. Закалените в несгоди еврейски войни ги нападат и в редица битки извоюват нужното за себе си жизнено пространство. Покъсно, чрез смесени бракове, стопански и др. връзки те постепенно установяват надмощие в района. Този процес е значително улеснен от слабостта на доскоро могъщите съседи - Египет, Хетското царство и Шумер.Така е подготвена почвата за създаването на първото еврейско царство начело със Саул (1020 г. пр. Хр.). Но за истински основател на Израел се смята Давид. Той превзема Ерусалим, смятан за най-силната крепост в Палестина и окончателно разгромява враждебните на евреите царства в региона - моавити, филистимци, амонити. Синът и наследникът на цар Давид - Соломон - една реална и в същото време легендарна личност - бележи върхът на древноеврейската история. По негово време мощта на еврейското царство достига своя връх. Най-забележителното от неговата външна политика е разцветът на международните икономически връзки на страната. В Палестина са доведени финикийски металурзи и дърводелци, от Тир и Киликия са доставяни дефицитните строителни материали, коне и добитък. През град Ецион-гебер на брега на залива Акаба са установени търговски връзки със страната Офир (навярно днешен Йемен или Судан). Оттам са изпращани тиково дърво, скъпоценни камъни, слонова кост, екзотични животни. В същия град е създадена военноморска база и рафинерия за добив на мед.

Стремейки се да гарантира по мирен начин сигурността на държавата си, Соломон развива активна дейност по всички направления. За да парира заплахата от Дамаск, той сключва съюз с Египет, който закрепва с династичен брак. Изпитаното средство на династичните бракове е един от ефективните външнополитически инструменти на древноеврейската държава. Едно от забележителните дела на царя е изграждането на храмовия комплекс в Ерусалим през 950 г. пр. Хр. от огромни кедрови дървета, внесени от Ливан. Соломоновият храм става символ на еврейското могъщество, разцвет и международен престиж, които по това време достигат най-високата си точка.

След смъртта на Соломон държавата навлиза в дълъг период на тежки изпитания. След нахлуването на египетския фараон Шешонк I тя се разпада на две царства - Израел (северната, по-богата част) и Юдея (номадска полупустинна област). В продължение на близо 200 г. двете царства воюват със съседите си и помежду си, докато към Палестина се насочват апетитите на великите сили от древността - Асирия и след нея Вавилон.През 753 г. пр. Хр. най-жестокият асирийски завоевател Тиглат Паласар III покорява Израел, изселва 30 хил. души и довежда на тяхно място заселници от Месопотамия, оформили се по-късно като племе-секта самаритяни. Малката Юдея не представлява интерес за хищната средноизточна империя, затова е превърната в неин васал със запазена формална автономия. На смяна на асирийците идва възроденатa Вавилонска държава, която се опитва

да подчини и Юдея. Прочутия от Библията Навуходоносор II завладява страната, разпръсва местното население, и отвежда благородниците и политическия елит в своята столица. "Вавилонското пленничество" слага край на древната еврейска държавност (598 г. пр. Хр.) възстановена само за един кратък миг 4 века по късно.

Във Вавилон се установява значителна еврейска колония, която постепенно завоюва икономически и политически позиции. Под водачеството на свещеника реформатор Езекиел тя успява да запази своята етническа и културна идентичност. Т.нар. книжници започват да записват историята и традициите на юдеите в отделни книги, които оформят основите на Библията. Сред колонистите се води патриотична пропаганда, най-вече под формата на пророчества за предстоящото избавление от вавилонския плен и завръщане в Ерусалим.

Дейността на пророците е важен момент от духовния и политическия живот на еврейския народ: те посочват като причина за националните катастрофи социалното неравенство, предателството на върховете, насилието, корупцията и деспотизма. Мрачните предвиждания завършват с неочакван оптимизъм - с вярата, че ще се появи Спасител, който ще сложи край на вътрешните и международните раздори, на потисничеството и мизерията и ще открие ера на световно братство и мир. По такъв начин пророците поставят началото на християнския и социалистическия начин на мислене. От него по-късно тръгват всякакви утопии и практически учения за елиминиране на войната от живота на човечеството, на неравноправните отношения и националните бедствия.

Сред темите им важно място заемат външните отношения на страната. От редица пророчества на Амос, Осия, Исайя и др. се вижда, че авторите им добре схващат диалектическата връзка между вътрешния строй и външната политика. Те точно анализират международната ситуация и предсказват гибелта на Асирия и Вавилон, разядени от вътрешни противоречия. Като отчита реалното съотношение на силите, Исайя Втори предлага еврейския народ да не се стреми към ново самостоятелно царство, а да се задоволи с автономия в рамките на възмогващата се Персийска империя заедно с другите населяващи я племена и народности. Действително, през 539 г. пр. Хр. Кир Велики превзема Вавилон и издава декрет за освобождение на евреите. Около 42 хил. евреи с цялото си имущество и подаръци лично от Кир се запътват обратно към Ерусалим. Персийското правителство поставя начело на града свещеник, защото смята, че така ще обезпечи по-добре подчинението и прилежанието на своите еврейски поданици.

С благоволението на персийските деспоти, Ерусалим е възстановен и отново се превръща във велик град. Този етап има противоречиво отражение върху по-нататъшното развитие

на еврейското политическо мислене. По установена вече традиция, свещениците "откриват" (444 г. пр. Хр.) поредния дарен свише законник - "Книгата на законите на Мойсей".В тази книга са отразени различни месопотамски, финикийски, египетски и др. митове и закони, управляващи живота на близкоизточните народи от незапомнени времена. Ядрото на книгата са "Десетте божи заповеди", определящи както социално-икономическата база (семейството, собствеността и нормите за обществено поведение) така и отношенията на израилтяните с околния свят - неевреите.

Десетте божи заповеди не остават монопол на еврейския народ. По-късно преминават в християнството и стават важен елемент от европейската цивилизация, макар и претопени в различна социо-културна атмосфера. В крайна сметка, Мойсеевият законник не способства за напредъка на никоя народност и култура. Той поставя ударение върху традицията, архаичните догми и стереотипното политическо мислене. В правно отношение (например с принципа "око за око, зъб за зъб") той е по-назадничав даже от кодекса на Хамурапи, създаден 1500 години преди него. Теократизацията на еврейското общество, свързана с необходимостта да се подчинят всички ресурси и дейности на единни и свещени изисквания в името на оцеляването, изолира народа от кипящия международен живот. Това усилва импулсите на дистанциране от другите страни и народи и делението на "ние" и "те". На "тях" - чужденците, неверниците, изначално са приписвани грехове и враждебни подбуди.

Когато през 334 г. пр. Хр. поредният победител - Александър Македонски, се появява под Ерусалим, юдейското ръководство не се колебае. Първосвещеникът повежда народа, облечен в чисто бели одежди да моли мир от гръцкия военачалник. Според преданието последният се покланя на духовника и приема ключовете от града с думи на уважение към евреите и боговете им. По-нататък евреите попадат под господството на Рим и се включват в неговия обществено-икономически живот. В началото на новата ера еврейската диаспора обхваща близо 8 млн. души, обитаващи Александрия, Киренайка, Вавилон, Антиохия, Ефес, Рим, Арабия, Етиопия, Сирия, Атина, Солун, Картаген, Венеция, Сиракуза. Древната еврейска история завършва с две велики въстания срещу римската тирания, които задълбочават пропастта между юдеите и разноликата римска тълпа. За това се говори по-подробно в следващата глава. С обявяването на християнството за официална религия от император Константин през 313 г. тази алиенация се задълбочава. Но даже в това си потиснато състояние, еврейската народност продължава да влияе идейно и психологически върху заобикалящата я международна среда.

Външна политика на Древния Рим

Според преданието Рим е създаден през 753 г. пр. Хр. Началото си води от гърци, потомци на бегълци от Троянската война начело с героя Еней. Най-напред той е монархия. Някъде през V в. пр.Хр. се установява републиканско управление, а в навечерието на новата ера Рим става империя.

В първите десетилетия и даже столетия външнополитическата практика наподобява гръцката. Разпространен е принципът на проксениите. Само че на латински той се нарича Jus hospitii - право на гостоприемството. Т.нар. ф е ц и а л и и са жречески колегии със значителни политически функции - обявяване на война, сключване на мир, под писване на различни договори. Фециалията се състои от 20 души, облечени в своеобразни униформи - вълнена дреха и шапка, в която е поставена буца пръст с трева и корени, взета от Капитолийския хълм. Тя служи като знак за държавност и потвърждение на пълномощията, с които е облечено съответното лице.

Интересна е самата процедура на дипломатическите преговори. При възникване на политически проблем, римляните изпращат мисия от 4 души начело със специален пратеник, т.нар. свети баща. Той преговаря за мира и войната, служейки си с магически думи и обреди. След като мисията запознава партньора с исканията на Рим, тя се завръща обратно. Отговорът е изчакван 33 дни. Едва след това дипломатическата мисия докладва на сената и на народа, какво е положението. Ако бъде взето решение за война, светият баща отива за последен път при бъдещия противник, и хвърля на неприятелска земя копие с обгорен и окървавен край.

По аналогичен начин римляните сключват мир. Церемониите са много и сложни, като основният момент е прочитането текста на договора и произнасянето на клетва. Клетвата, формулирана от фециалиите, гарантира на другата страна, че Рим няма да наруши първи условията на договора. Тя завършва с убиване на жертвено животно, като пример как бог Юпитер ще порази нарушителя на договора. С течение на времето тези обичаи и форми за обявяване на война и сключване за мир се модернизират и опростяват, но никога не изчезват напълно - до приемането на християнството през IV в. след Хр. Централното положение на Рим в Италия и Средиземно море е твърде благоприятно за международни връзки и контакти. Постепенно са създадени два набора от правила за общуване. Единият се нарича право на народите - jus gentium. Другият се отнася за отношенията между римските граждани и се нарича jus civile-гражданско право. Посланиците и договорите са обявени за свещени, и нарушаването на тази "святост" се смята за най-тежко нарушение. От римско време идва до нас принципът pacta sunt servanda - договорите трябва да се изпълняват. Въвеждането на строги правила и тях-

ното осветяване се диктува от необходимостта международните отношения да се управляват според интересите на страната и да бъдат предвидими.

Интересна е организацията на дипломатическата служба през по-късните периоди, която и като технология, и като принципи в много отношения е предшественик на съвременната. По време на републиката основен външнополитически орган е Сенатът. Той назначава посланици и изпраща дипломатически мисии в чужбина. Посланикът има широки права. Той е упълномощен "да действа съобразно достойнството и ползата на Римския народ". Назначеният за посланик няма право да се отказва от тази длъжност; тя се смята за нещо като военна повинност.

Тогавашните посолства не са като сегашните - постоянно присъствие в чуждата страна. Те се изпращат по конкретни поводи и за решаване на определени проблеми. Рим също приема подобни посолства от чужбина. Пристигналите в Рим чужди посолства се делят на две категории - посолства на приятелски и на неприятелски държави. Посланиците на неприятелски държави не се допускат в града. Те се настаняват на Марсово поле, в специална извънградска вила. Там посолството изчаква, докато бъде прието и изслушано от Сената. В някои случаи то изобщо не получава аудиенция, и това е знак, че трябва да напусне страната.

Въпреки огромната дипломатическа и друга международна дейност, осъществявана от Рим, запазените оригинални документи са малко. Една от причините е, че за разлика от гръцките документи, които са издълбани върху мраморни и изобщо каменни плочи, римските се изписват върху дървени дъски, платно, медни и бронзови ламарини. Дървото и платното бързо се развалят, металните плочи са ограбвани при варварските нашествия, крадени или претопявани за оръжие и други предмети.

Един от най-важните моменти от международните отношения и дипломацията на Рим е периодът на Пуническите войни. Той обхваща най-вече III век преди новата ера. Тези войни се водят между Римската република и държавата Картаген, намираща се в северна Африка, на територията на днешен Тунис. Картаген е основан от финикийски търговци и се откроява като най-големият конкурент на Рим за господство в Средиземно море. Още през 508 г. пр. Хр.. двете страни сключват договор, който признава римската хегемония в Италия, но забранява на римски кораби да плават на запад от Картаген и да акостират в Сардиния и Либия. Но той явно не удовлетворява и двете страни. Рим особено се опасява за съдбата на Сицилия, който по онова време е житницата на Италия. Гръцките сицилийски царе водят сложна и двусмислена политика на лавиране между Картаген и Рим.

Периодът на пуническите войни донякъде съвпада с войните на македоно-елинските владетели на Изток. След като

редица кампании силно изтощават ресурсите на воюващите страни, главната задача и на Рим, и на Картаген става намирането на съюзници. По тази причина тъкмо тогава - най-вече през 218-201 г. пр. Хр. (периодът на Втората пуническа война) Рим за първи път активно се появява на тогавашната международна сцена.

Главен противник на Рим в най-тежкия период от войните е големият картагенски държавник и пълководец Анибал. Той нанася няколко мощни удара на Рим, но не успява да го извади от строя. Тогава Анибал решава да потърси съюз със силната Македония, управлявана от Филип V, правнук на знаменития Филип Македонски, баща на Александър. През 214 г. пр. Хр. двамата сключват съюз, който предвижда мир и ненападение между двете държави и взаимна помощ срещу Рим. В договора се посочва, че македоно-картагенският съюз е гаранция за мира и здравината на международните отношения. Изказва се надежда, че римляните няма да се осмелят да започнат война и да завладяват картагенски и гръцки територии.

Договорът между Анибал и Филип силно безпокои Рим. С него двете неприятелски страни фактически си поделят Средиземно море - източната част преминава към Филип, западната - към Анибал. За да не позволи на съюзниците да създадат обща армия и флот, както и военни бази в Сицилия и Адриатическо море, Рим решава да ги изпревари с внезапно нападение. Този метод, метода на превантивната война, още от древността става важен инструмент на международните отношения. Но както днес, така и в древността решаващо значение за войната има дипломатическата й подготовка.

В тази насока, Рим залага на противоречията между отделните гръцки градове и македонското царство, които никога не изчезват напълно и след смъртта на Александър Македонски отново се засилват. Уплашени от тайните сделки между Картаген и Македония, Спарта и Етолийския съюз се обявяват за съюзници на Рим. Те му позволяват да построи военни бази на западното гръцко крайбрежие. По този начин Македония фактически загубва морски излаз и се превръща в затворена континентална държава. Това рязко влошава стратегическото й положение. Филип води отчаяна борба, но в крайна сметка е принуден да отстъпи. През 205 г. пр. Хр. е подписан мир между Македония и Рим, с който македонците се отказват от съюза си с Картаген.

Разбиването на македоно-картагенския съюз се отразява пагубно и на африканските съюзи на Картаген. Двама царе на Нумидия преминават на римска страна. Това се оказва фатално за Картаген, тъй като нумидийците - днешните бербери в Сахара - осигуряват кавалерията му. В решителната битка при Зама през 202 г. пр.Хр. картагенската армия е разбита от римския пълководец Сципион, наречен по-късно Африкански. Римската победа е извоювана не толкова с военно изкуство, колкото с дипло-

матическа подготовка, в която роля изиграват в еднаква степен парите и заплахата.

Картагенският пълководец Анибал обаче все още не се признава за победен. Той избягва в Сирия, където по това време също царуват елински царе. Там Анибал се опитва да привлече на своя страна сирийският цар Антиох Трети и му предлага своя стратегически план. Идеята е Сирия, Картаген и Македония да се обединят в троен съюз, който да блокира Рим по море, докато робите и покорените народи в Испания, Южна Франция и самата северна Италия въстанат срещу римското господство. Картагенският пълководец смята, че в такава обстановка той ще успее да стовари десант пред портите на Рим и да го превземе без особени усилия. Но планът му е отново осуетен от енергичната дипломация на римляните.

Рим решава да се справи веднъж завинаги с гръцко-елинските държави на Балканите и в Азия, които му оспорват господството в тази част на света. С голяма енергия той започва нова кампания да осуети съюза между Картаген, Сирия и Македония. В столицата на Македония са изпратени римски легати. По време на пир в двореца на Филип V те успяват да го убедят да помага на Рим, а не на противниците му. В две големи сражения сирийският цар е разбит от римските войски при Термопилите в Гърция и град Магнезия в Азия през 189 г.пр.Хр. Сирия е поставена на колене по дипломатически път. Легендарният пълководец Сципион Африкански се явява в двореца на сирийския цар и му диктува условията си. Самата личност на римския емисар, както и исканията му, не оставящи никакъв изход на противника, съкрушава психически сирийците.Сирия се лишава от Мала Азия и редица други територии и се задължава да предаде Анибал; известен за очакващата го участ, той се отравя и умира.

По аналогичен начин е ликвидирана Македония, която Рим сполучва да изолира от другите гръцки държавици, най-вече Ахейския съюз и Пергам. Римската дипломация дълго време държи в неведение силния македонски цар Персей (наследник на Филип) относно намеренията си. Изпадайки в стрес, той призовава целия гръцки народ на война срещу римския завоевател. Но след като загубва ценно време, той я започва в най-неудачния момент, озовавайки се сам и срещу Рим, и срещу гръцките му съюзници. В битката при Пидна през 168 г.пр. Хр. Македония е окончателно разгромена и загубва своята независимост.

Следващият обект на римските завоевания е самия гръцки полуостров, централната част на който заема Ахейския съюз. Тук римляните се възползват от вътрешните социални борби. Богатата робовладелска върхушка, т.нар. олигархи, са на страната на Рим. На другата страна са демократите - малоимотните свободни граждани, занаятчии, освободени роби. Рим изпраща три дипломатически мисии в столицата на Ахея Коринт, които се

опитват да убедят народа в ползата от съюза с Рим, но се провалят. Самите гръцки олигарси тайно раздухват враждебността на местното население, с цел да не се стигне до споразумение с Рим. Те са заинтересовани не от договор, а от война и пълно господство на Рим, от установяване на здрав ред и премахване на съществуващите демократически свободи. И когато войната избухва, богатите посрещат римските войски като освободители, с маслинови клончета. През 146 г. пр. Хр. се разиграва последната битка за Гърция, в която Рим побеждава. През същата година римски войски превземат и опожаряват Картаген на туниския бряг. Така Рим става неоспорван властелин на Средиземно море и се превръща в световна държава.

След около още сто години Рим става империя. По време на нейния възход, външнополитическите задачи на Рим са сравнително по-леки. Докато в първия, републиканския си период, той трябва да се справя с цивилизовани и могъщи държави, в първите 1-2 века на империята противостоят предимно слаби държави или просто групировки от племена, например в Германия, Британия и Галия. Типичен пример за това, как процедира римската дипломация, е покоряването на Галия от Юлий Цезар през 50-те години преди Христа. Римският пълководец използва умело преходното състояние на галското общество: по това време галите преминават от първобитно-общинния строй към държавен. Използвайки молбата на едно племе за помощ срещу германците, Цезар организира нещо като общогалска конференция, на която присъстват представители на всички племена. С помощта на внедрените сред тях римски агенти той успява така да организира работата, че конференцията го избира за вожд на Галия. Действайки като арбитър и държавен глава на галите, той за няколко години съумява да присъедини към Рим обширна територия, включваща днешните земи на Франция, Белгия и част от Германия.

През имперския период един от най-упоритите противници на Рим е Партското царство. Тази държава е наследник на Персийската деспотия, и заема ключова географска позиция, контролираща търговските пътища от Средиземно море към Индия и Китай (преди всичко древния "Път на копривата"). Ябълката на раздора между Рим и партите е арменската буферна държава. Чрез Армения партите си осигуряват излаз на Черно и Егейско море, пак чрез Армения римляните се опитват да контролират Месопотамия. Тъй като нито една от страните не е в състояние да получи решително военно превъзходство, борбата се води до голяма степен по дипломатически път. При император Нерон е постигнат компромис по арменския въпрос: цар на страната става партски княз, но короната на главата му поставя римски пратеник. Тази привидно изкуствена процедура има своето практическо значение. На партската държава принадлежи фактическата власт в Армения, но и Рим регистрира

присъствие в тази далечна земя. През Армения Рим получава възможност да установи контакти и с далечен Китай. През 166 г. след Христа в Китай пристига дипломатическа мисия на император Марк Аврелий.

Сложни и изпълнени с трагични перипетии са отношенията на Рим с еврейския народ. През 54 г. римският пълководец Крас на път за Партия превзема отново освободилата се наскоро еврейска държава. На престола и римляните поставят своето протеже Ирод - забележителна личност на древността, талантлив администратор и поклонник на гръцката култура. Той прави немалко за благосъстоянието на своя етнос. Но поради проелинската си ориентация влиза в конфликт както с простия народ, така и с влиятелните религиозни секти - фарисеи и садукеи. Веднага след смъртта му избухва въстание срещу Рим и всички привилигеровани чужденци. През 66 г. римският генерал Веспасиан (бъдещ император) обсажда Ерусалим - столицата на бунта. Обсадените въстаници се сражават до последния човек. Общо в хода на обсадата и след падането на града, според римско-еврейския историк Йосиф Флавий, загиват 1,197,000 евреи.

През 133-135 г. евреите въстават за последен път срещу Рим не само в Палестина, а и в Египет, Кипър, Киренайка и Месопотамия. В бившата Юдея въстанието е оглавено от народния пълководец Симеон Бар-Кохба, обявил се за очаквания от юдеите Месия. Но краят е още по-трагичен. Еврейските бойци са изтласкани в канали и катакомби, където умират или се самоизяждат от глад. Още половин милион души са избити, още толкова продадени в робство. Римските власти забраняват юдейските ритуали и религиозни прояви: повечето оцелели напускат родните си места, търсейки избавление в десетките съществуващи по това време еврейски търговски колонии в различните кътчета на Римската империя. Еврейският народ се притаява, изолирайки се от приятели и врагове, търсейки упование единствено в своята религия и в очакването на Спасителя. Еврейската диаспора - разпръсването (английските и американски историци използват израза Dispersion), започнала преди хилядолетия в резултат на египетското, вавилонско, асирийско и друго иго, е тотална и завършена. С римската наказателна политика спрямо евреите през 1-2 в. от новата ера са заложени предпоставки за крупни международни събития и поврати много столетия по-късно.

С упадъка на Рим както твърдата имперска политика, така и сложните дипломатически компромиси започват да се обръщат в негова вреда. Римската дипломация придобива нова главна нова функция - да забавя неприятелските нашествия, да търси начини на съжителство (модус вивенди) с враговете. В тази й дейност отново основна роля изиграва класическият принцип "разделя и владей". Само че през III - V в. Рим все повече е принуден да се грижи за собственото си оцеляване, вместо за укрепване на владичеството си. Главна грижа на римската външна

политика по това време са нахлуващите от Изток варварски орди. Това е периодът на "великото преселение" на народите. Племена от Източна Европа и Азия масово нахлуват на територията на империята и се заселват в граничните и райони. Като не може да се противопостави на това нахлуване, Рим предоставя на варварите статус на "чуждестранни съюзници" (peregrini socii). Най-голямо значение има договорът на Константин Велики с готите през 332 г. Готите получават земя край Дунав и възнаграждение, срещу задължение да охраняват границата и оказват военна помощ на Рим. След няколко десетилетия през 369 г. римският император Валент сключва нов договор с готите, като ги допуска в Тракия. Заради взаимното недоверие, преговорите се водят на салове по средата на Дунав. След още няколко години императорът Теодосий подписва променен нов договор с готите (382 г.) Тези съюзи са по същество низ от отстъпления на Рим, който поради вътрешното си разложение може да разчита единствено на нови, все по-неизгодни компромиси с варварите.

Това взаимодействие между римската култура и полудивите племена има и исторически положителен ефект. Те постепенно се романизират, възприемат римските обичаи, закони, религия. Така към средата на първото хилядолетие от нашата ера се появяват първите варварски държавни формации, от които по-късно се развиват днешните Франция, Германия, Англия и почти всички западноевропейски държави.

Падането на Рим (476 г.), което е абсолютно неизбежно поради рухването на неговите вътрешни устои и международно безсилие, въпреки всичко се възприема като трус в тогавашния свят. Даже варварите, които го нападат и разоряват, дълго време оплакват гибелта на тогавашния политически, икономически и културен център на Европа.

От казаното дотук произтичат няколко най-общи поуки от международните отношения на древните общества.

1. В онези далечни времена все още не може да се говори за цялостна система на международни отношения; системите са регионални, локални, географски ограничени.Те са нестабилни - няма истински нации и държави в днешния смисъл, много от тях колабират под натиска на външни нашествия и природ ни бедствия. И въпреки това, или може би именно поради това, те показват голяма трайност във времето. Това се дължи навярно на простите, по-близко свързани с природните фактори социообразуващи механизми, липсата на сложни обществени и технически надстройки, компенсатор ната роля на чисто биологичните фактори. Пример в това отношение е еврейският етнос и народ: преживявайки еги петско, асирийско, вавилонско и римско робство, те оцеляват и до ден днешен и се явяват важна генетична връзка между древната и днешната цивилизации.

2. В същото време, още тогава се формират основните форми и практики на международните отношения: мирно сътрудничество, война, коалиция, съюз, преговори, търговия, дипломатически протокол и кореспонденция. Тогава се изгражда и основният инструментариум на международната политика – употреба на сила, заплаха със сила, търсене на общи интереси, привличане на съюзници, тактиката "разделяй и владей", културна инвазия, международно право във формата на обичай и писани правила.
3. Още в древния свят се оформят идеите за националното единство, на патриотизма, като източник на морална сила за защита на отечеството и за преодоляване на раздорите и междуособиците.
4. По това време, в условията на вече натрупан исторически и мисловен опит, се формират значими общочовешки ценности и идеали. Те стават в определена степен допирна точка между интересите на различни държави - убийството е грешно, мирът е добродетел, войната - зло. Повечето от тях се вплитат по различен начин в изградените на този етап монотеистични религии - християнството, юдаизма, будизма. Тези ценности и идеали разбира се не могат да предотвратят войните и катастрофите, защото общественото развитие е изпълнено (както и днес) с конфликти. Примитивните естествени и социални знания обясняват събитията с извънземна, свърхестествена воля. Въпреки това те имат огромно значение в хода на еволюцията на международните - и междучовешките отношения.

Историята, в това число историята на международните отношения, се прави от хора, а според големия американски историк Ариел Дюран, химията на човешките отношения е една и съща от Платон до дьо Гол.

II. МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Външна политика и дипломация на Византия

Византия (или Източната римска империя) се оформя като самостоятелна държава след разделянето на Римската империя на източна и западна през 395 г. Още през 330 г. римският император Константин, при когото християнството става официална религия, премества своята столица на брековете на Босфора, в старата гръцка колония Византиум. Тя е наречена Константинопол по името на своя основател Константин.

В ранния период на съществуването си Византийската империя включва Балканския полуостров, Мала Азия, Сирия, Палестина, Египет, днешна Либия, част от Месопотамия и Армения, островите Крит и Кипър, редица опорни пунктове в Крим, Кавказ, Арабия. Сред пъстрото население на империята господстващо положение заемат романизираните гърци. Макар че Византия е в прекия смисъл на думата наследник на Рим, робовладелството играе сравнително малка роля в нейната икономика. Тя се базира главно на свободната селска община, арендно земевладение и държавни имоти, като постоянно расте влиянието на църковното и манастирско имущество.

Най-високият си разцвет Византийската империя достига при император Юстиниян през шести век от новата ера (527- 565 г.) През това време държавата се стабилизира и реализира големи външни завоевания. Преданието свързва тези успехи със съпругата на императора, жената от народа Теодора - куртизанка и танцьорка с изключителна красота. Със своя ум и решителност, тя става негова важна опора в редица рисковани начинания. Веднаж тя дори спасява държавата, успявайки с външен вид и слово да усмири бунтовната тълпа на стадиона.

Самият Юстиниян е необикновена личност - жесток властелин. По негово време е проведена реформа на римското право. За шест години комисия от юристи кодифицира около 70 тома закони, в това число от римско време и нови, издадени от юстиниановата администрация. Основни моменти в това законодателство са узаконяването на единна и пълна частна собственост, на единен закон и равни права за всички свободни граждани на Византия. Това предопределя устойчивостта на византийската правна система, и в частност нейното влияние върху съседните страни и народи.

Външната политика на Юстиниян се ръководи от идеята за възстановяване на Римската империя. Ето защо първите му действия са насочени към завладяване на варварските царства, създадени на територията на Западната римска държава. В началото Юстиниан жъне редица успехи. Той успява да завладее североафриканската държава на вандалите през 534 г. Следва-

щия обект на византийското настъпление е Италия. Там византийците се сблъскват със съпротивата на остготския крал Тотила. Той им противопоставя неочаквана тактика - навсякъде отменя робството и конфискува имотите на богатите римляни. Византийците, които се стремят да запазят съществуващите социално-икономически условия, са посрещнати враждебно от местното население, спечелено от реформите на Тотила. В крайна сметка византийските войски успяват да покорят Италия през 550-те гг. Но на Изток, реставраторските опити на Константинопол се сблъскват с упорити и силни врагове - Иран (наследник на персийските и партски царства), славянските племена, хуните и аварите, малобройното, но войнствено племе на прабългарите. През 70-те години на VII в. на европейските граници на империята възниква и първата голяма държава на славяни и прабългари - България (681 г.)

Византийската дипломация доразвива римските правила, като ги очиства от езически мистицизъм. Тя внася в тях някои чисто показни азиатски елементи, най-вероятно от персийски произход – живи лъвове до трона, и т.н. Външните дела се ръководят от първия министър на държавата (magister officiorum, после велик логофет). Чуждите пратеници са всячески манипулирани, за да се създаде у тях физическо впечатление от могъществото на страната. В столицата те са приемани от императора, императрицата и видните велможи. Византийските посланици имат строго определени пълномощия, които им е строго забранено да престъпват. В редки случаи императорските пратеници получават разрешение да преговарят на своя отговорност и риск. По византийско време се потвърждава правилото за неприкосновеност на дипломатическите пратеници. То се тълкува малко свободно: забранено е да се убиват посланици, но те може да бъдат арестувани, и дори да се хвърлят в затвора. В такъв случай другата страна прибягва до ответни действия. Познавайки добре обстановката при чуждите дворове, византийските дипломати организират сложни интриги, подкупват сановници и вдъхновяват преврати. Византия с готовност практикува системата на заложниците - изпраща свои принцове и други видни особи във варварските държави и приема на своя територия техни първенци. Те се обучават във византийските университети, възприемат културата на Византия и стават проводници на политиката и.

Мощно оръжие на византийската външна политика е християнската религия. Това е нов политически инструмент, особено успешен поради обаянието на монотеистичното християнство, с неговите идеи за опрощение, спасение и социална справедливост. Константинополските мисионери проникват до немските земи, в Кавказ, в руските степи, в Абисиния, в оазисите на Сахара. Константинопол, наричан от славяните Цариград, става свещено място за новопокръстените народи. Много нехристиянски варварски царе вземат жени-християнки, които с готовност тран-

слират внушенията на своите изповедници - византийски агенти. Търговските градове, разположени в граничните области на Византия, също са предни постове на политическата и експанзия. С византийските стоки, най-вече платове, оръжие и храни, при варварите отива и византийското влияние.

След смъртта на Юстиниян, при настъпилото вътрешно отслабване на Византия, възраждането на древния Рим става вече утопия. Византия е принудена да воюва с пълно напрежение на силите за своето оцеляване. Но даже при тази тежка ситуация, византийската външна политика и дипломация представляват интерес. Нейната динамична стратегия и тактика, са адресирани към няколко противника едновременно.

На Запад, Византия среща твърд опонент в държавата на франките, достигнала върха на могъществото си при Карл Велики (Шарлеман) в началото на IX век. Франкската държава установява контрол над папата, който първоначално търси тесен контакт с Константинопол. Известно време византийският двор дори се връща към идеята за възстановяване на Рим чрез династичен брак между Карл Велики и константинополската императрица Ирина. Но скоро Ирина е свалена от заговор, и император става властният и жесток Никифор. По-нататък нещата се усложняват от стремежа на папите да поставят под свой контрол славянството и християнския свят като цяло. Византия се възпротивява с всички средства. Борбата привидно фокусира върху християнската теологична доктрина и ритуална практика. Ябълката на раздора е тълкуването на концепцията за "Светата троица". Западната църква приема още през 589 г.че "Свети дух" произхожда от "Бог-син" / ф и л и о к в е/, докато византийската се придържа към ортодоксалното разбиране, че "духът" произлиза от "Бог-отец". Социалният мотив на спора е стремежа на папството да подчертае своята лична преданост към Иисус Христос в очите на милионите вярващи.Така се стига до прословутата схизма (разделение) между източната и западна християнски църкви. През 1054 г. папа Лъв и византийския патриарх Михаил се проклинат взаимно. С това Византия обективно се отдръпва от Европа, от което произлизат негативни последици за бъдещето й - както и за намиращите се в нейната сфера на влияние народи.

Византийските царе през VIII - XI векове стават истински виртуози в използването и противопоставянето един на друг на българи, араби, руси, сърби, хървати, моравци, маджари, номади от рода на печенези и кумани. По този начин противниците биват неутрализирани един по един. Така например арабите завладяват Кипър, Сицилия, Крит и Солун. Но с помощта на българите и на "гръцкия огън" (нещо като примитивен напалм) е преодоляна арабската обсада на Константинопол.От X век натам арабската опасност е като цяло превъзмогната. Няколко мощни набега на киевско-руските князе изплашват до смърт Византия. През 860 г. княз Олег внезапно обсажда Константинопол по море и по суша,

и според легендата приковава щита си на градските врати. Княз Игор през 941 опустошава крайбрежието на Босфора, а през 970 г. Светослав се намесва в българо-византийските войни. Но византийските императори противопоставят на руската опасност както военна сила, така и политическа хитрост и идеологическа тактика. Византия успява да разпространи православното християнство в Русия, изпраща византийски принцеси за съпруги на руските князе. Между Киевска Рус и Византия започва оживена търговия по стратегическия "Велик път от варягите към гърците" (река Волга). Русия приема културното превъзходство на Византия и от X в.натам предпочита да сътрудничи с нея.

Тежък проблем, с който Византия така и не успява да се справи, е българската държава. Нейната близост до столицата Константинопол постоянно изправя византийското правителство пред различни проблеми. Византия неведнаж търпи поражения от българските царе Крум, Симеон, Самуил, Иван-Александър. Като цяло, борбата е ожесточена и се води с променлив успех, докато в края на XIV, началото на XV в.и двете страни, отслабени до крайност и изпитали множество катастрофи, рухват под ударите на османците. Класически похват в борбата с България е използването на междуособните вражди между българските феодали и царски семейства. Някои български ханове и царе (особено през VIII - IX и XIII - XIV в.) получават редовна "пенсия" от императорската константинополска канцелария.На няколко пъти българските владетели сами, поощрявани от византийските интриги, разделят страната си на самостоятелни царства, с което я поднасят на тепсия на завоевателите. Константинопол насъсква срещу България степните азиатски племена - кумани, печенеги, татари. Но това почти винаги има ефекта на бумеранг, защото те, подмамени от богатствата на Византия, често нахлуват на нейна земя и я опустошават.

Успешна тактика на Византия, особено през по-късния период, е настройването един срещу друг на балканските държави: сърби срещу българи, хървати срещу сърби и българи, маджари срещу българи и власи. За успеха на тази тактика не са и необходими особени усилия. Споменатите владетели непрекъснато спорят за земи със смесено население, за бивши владения и религиозни светини. Това е нещо нормално при почти непрекъснатите войни и взаимни претенции на географски кръстопът като Балканския полуостров. Но вмесвайки се в тези междуособици, Византия сама ставала жертва на съсипващи вътрешни раздори.

Един такъв раздор, между малоазиатските дворяни, съставляващи гръбнака на византийската войска, и чиновническата столична аристокрация, отслабва до крайна степен империята през XI и XII в. Под натиска на селджукските турци тя губи Армения и голяма част от Мала Азия / битката при Манцикерт през 1071 г./ Селджукските турци завладяват почти цяла Мала Азия. България възвръща независимостта си през 1187 г. Владенията

и в Италия (Сицилия, гр. Бари и др.) са отнети от норманите. През 1204 г. западноевропейските рицари-кръстоносци, подтиквани от папството и богатата Венецианска република, превземат Константинопол и го подлагат на невиждани разрушения. На мястото на Византия е създадена Латинската империя. Западноевропейските феодали завладяват Тракия, Македония, Пелопонес и някои крепости в Мала Азия, но не успяват да покорят целия Балкански полуостров. Местното славянско и гръцко население им оказва упорита съпротива. Начело на тази съпротива застава българския цар Калоян, чиито войски нанасят на кръстоносците съкрушително поражение при Одрин през 1205 г. Запазват се и две гръцки огнища на съпротивление - Никейското и Епирски царства съответно в Мала Азия и на мястото на днешна Албания.

Латинската империя просъществува до 1261 г., когато византийската държава отново се възражда. Никейският владетел Михаил Осми Палеолог се оказва гъвкав и ловък политик. Той привлича на своя страна генуезките търговци, стари конкуренти на Венеция. С тяхна помощ той щурмува Константинопол, подпомогнат от въстаналите му жители. Възстановената Византийска империя се оказва обаче бледо копие на могъщата някога държава. Тя е обхваната "в клещи" от всички страни: от Изток настъпват селджукските турци, от север - сърби и българи, от Запад - сицилийския крал Шарл Анжуйски. През 1307 г. папа Климент V заедно с Франция, Англия, Венеция и Неаполитанското кралство замисля нов поход срещу Константинопол. Участниците не успяват да се договорят, но Византия дълго изпитва почти травмиращ страх от Запада, което я възпрепятства да се организира срещу надвисващата мюсюлманска заплаха.

На дипломацията на късната византийска империя вече липсват гъвкавост, способност да предвижда събитията и да предприема изпреварващи ходове. Макар страната дълго време да превъзхожда християнския Запад по изтънченост на културата и материални ценности, през XIII - XIV в. тя започва решително да изостава от динамичните духовни и икономически процеси, стартирани от западноевропейския Ренесанс. Византия изживява и перманентна социална криза. Селячеството се бунтува срещу феодалната аристокрация, която в провинцията управлява почти независимо от императорската власт. При едно такова народно въстание в Солун през 1345 г. (въстание на зилотите - "ревностните"), феодалната клика повиква на помощ най-злите врагове на Византия и християнството - турците. С тяхна помощ зилотите са разбити. Императорът Йоан Кантакузин ограбва константинополските църкви, за да плати на султан Орхан и наемниците му. От този момент Константинопол не е повече в състояние да контролира събитията, неумолимо водещи го към гибел.

През 1331 г. турците завладяват Никея и с нея цяла Мала Азия. През 1352 г. те превземат крепостта Цимпе на европейския

бряг на Дарданелите, а през 1354 г. град Галиполи (след като крепостните му стени рухват от земетресение). Балканските народи не съумяват да се обединят и воюват един с друг до последния момент.През 1363 г. султан Мурад Първи влиза в Адрианопол (Одрин) и установява там столицата си. Най-упорита съпротива оказват сърбите - те нанасят тежко поражение на османците при Плочник, но няколко години по-късно са жестоко разгромени на Косово поле през 1389 г. Редът на България идва бързо - през 1393 г. пада Търновското царство, през 1395 г. - Видинското.

От Византия остават анклавите на Константинопол, Солун и няколко града в Мала Азия. Тя се признава за турски васал. В този съдбоносен момент вместо да се обединят, византийските феодали се разделят на три лагера: про-латински, православни, и туркофили. Първите поддържат тесни връзки със Западна Европа и са убедени, че само с нейна помощ могат да спасят страната. Затова те са готови на големи отстъпки пред католичеството. Вторите, обединяващи църковната върхушка и многобройното монашество, се боят повече от католическата ерес, отколкото от турските нашественици. Третото течение е открито предателско. То изразява стремежа на някои големи търговци и феодали, най-вече от Мала Азия, да запазят привилегированото си положение, като се преклонят пред азиатските завоеватели.

Гибелта на Византия се оказва отсрочена с 50 години заради поражението на османците при Анкара. През 1402 г. там турците се сблъскват със страшната монголска армия на Тимур Куция (Тамерлан) и търпят катастрофа. След това между синовете на султана избухва междуособна война за трона. Вместо да се възползват от положението, част от балканските народи подкрепят единия претендент, другата част - втория. Повечето балкански държави мразят съседите си повече от турските нашественици, като немалко балкански първенци са готови да се покорят на османците. Защото те обещават да запазят привилегиите им, не налагат по-тежки данъци от християнските владетели, не преследват за ерес, разрешават многоженството. В такава обстановка на балканска апатия турците бързо се съвземат и през 1422 г. атакуват Константинопол, но не успяват да преодолеят яките крепостни стени. Тогава византийското правителство се решава на последно усилие - с цената на капитулация пред папата да получи помощ от Европа. На Ферарско-Флорентинският църковен събор през 1439 г.е сключена уния между католическата и православната църква. Православният Константинопол признава върховенството на Рим. Но тази отстъпка не спасява Византия. Папството желае единствено да подчини политически и духовно православните църкви, на първо място константинополската и руската. Православният византийски народ смята договореностите от Флоренция за национална измяна и отхвърля унията.

От своя страна, турците бързо подготвят решителната акция. За да приспят бдителността на византийците, те изпращат в Константинопол като заложник племенника на султан Мохамед II, вероятно с разузнавателна мисия. Младият и избухлив император Константин допуска грешка, недопустима за иначе прецизната гръцка дипломация. Заблуден от някакво въстание в турския тил, той решава да изпробва здравината на османските позиции. Василевсът настоява турското правителство да удвои издръжката на племенника, заплашвайки в противен случай да го подкрепи като претендент за османския трон. През лятото на 1452 г. турците обсаждат Константинопол. Градът е бомбардиран с тежка артилерия, специално изработена от християнски майстори. Въпреки отчаяната съпротива, хилядолетната византийска столица е превзета през пролетта на 1453 г. и подложена на тридневен ритуален грабеж. Повечето жители са избити или превърнати в роби. По-късно градът е преименуван на Истанбул и става столица на Османската империя.

С рухването на Византия в Източна Европа е създаден нов враждебен на европейската цивилизация център на сила - Османската империя. Не е съвсем точно твърдението, че европейските държави и народи изоставят християните от Изтока на произвола на съдбата. Походите на средноевропейското рицарство начело със Сигизмунд (1396) и Владислав III (1443-44) завършват безуспешно и трагично. Неспособността на християнските държави от региона да окажат решителен отпор на нашественика (както това правят гърците срещу Персия 1000 години преди това) е основна причина за османския успех. Така или иначе, триумфалната османо-ислямска инвазия трайно предопределя характера на международните отношения в тази част на континента на ключовия географски кръстопът между трите материка на Стария свят. Балканите са откъснати от Европа, където в това време се развиват важни икономически и културни процеси.

Вярно е и това, че Западна Европа още тогава проявява двойнствено отношение към турското могъщество. Противници на Турция са непосредствено застрашените италиански държави, римския папа, Испания, Свещената Римска империя (Австрия и немските княжества), други страни от Централна Европа. Но Англия, Франция и Холандия установяват добри отношения със султана и дори са готови да се съюзят с него срещу други християнски държави (Франсоа I, 1535 г.). С падането на Византия е отворен пътя на азиатския завоевател към сърцето на континента. От този момент нататък турското присъствие придобива голямо, на моменти решаващо значение в европейския баланс на силите и европейската политика.

Международна политика на франкските държави (VII-IX в).

През 486 г. (само 10 г. след падането на Рим) на територията на днешна Франция е създадена франкската държава. Франкският съюз обединява различни племена от германски произход, които още по римско време получават фактическа самостоятелност. Първият франкски крал Хлодвиг с дружината си приема християнството по католически образец, с което получава подкрепата на галско-римското духовенство и едрите земевладелци. След смъртта му започва борба между така наречените майордоми - шефове на дворцовата администрация в областите, на които се разпада държавата. Подобно на началниците на римската дворцова охрана през последните дни на империята, те свалят и въздигат кралете когато намират за необходимо. След продължителна борба един от тях, Пипин Херисталски, чиято база е североизточна Франция и днешна Белгия, успява да надделее над останалите и полага началото на династията на Каролингите, наречена така по-късно по името на своя най-виден представител Карл Велики. Това става през 687 г.

Създаването на франкската държава и постигнатите от нея международни успехи са свързани и с някои по-дълбочинни социално-исторически процеси. Става дума за народностна и териториална интеграция на едноплеменните елементи, поява на самосъзнание за идентичност и общи интереси. В пролога към "Салическия закон" (Lex Salica), съставен ок.500 г., се казва следното: "Народът на франките е славен, творец от Бога създаден, силен в оръжието, непоколебим в мира, мъдър в съвети, благороден тялом...смел, бърз и неумолим, покръстен в католическата вяра, свободен от ерес...по Божие внушение търси ключ към знанието съгласно своите обичаи, желаейки справедливост, запазвайки благочестие".

До възшествието на Карл Велики, неговите предшественици постигат редица важни резултати в укрепването на тази първа западноевропейска християнска държава. През 732 г. Карл Мартел (Карл "Чукът") в решителна битка при Поатие разбива настъпващите от юг араби, владеещи по това време Испания. Синът на Карл Мартел Пипин Къси сключва сделка с римския папа. Папата го провъзгласява за крал, в отплата за което Пипин извършва два похода в Италия и принуждава краля на лангобардите да отстъпи на папата римската област и бившето византийско владение Равена. На тези територии е впоследствие създадена папската държава, откъдето главата на римокатолическата църква се бори за господство над цяла Италия и Европа.

Някъде по това време е изработен фалшивият документ "Константиново дарение", според който римският император Константин Велики предоставя на папите символите на императорската власт над цяла Италия и целия Запад. Той е активно използван от църквата през следващите столетия като аргумент на нейните претенции и за светска власт.

Но най-високото си могъщество и международно влияние франкската държава достига при сина на Пипин Карл, наречен Велики (768-814 г.) Той е герой на много легенди, в които се възпява неговата смелост, мъжество и други добродетели. Съвременниците го описват като човек с огромен ръст, кипящ от енергия и владеещ няколко езика - латински, гръцки и немски, макар че така и не могъл да пише. Карл Велики успява в онези смутни времена да постигне невероятен успех - да обедини почти цяла Западна Европа. Държавата му грубо съвпада с територията на Западната римска империя. В резултат на няколко похода в Испания, Карл отнема от арабите големия град Барцелона и създава обширна гранична зона в североизточната част на Пиренейския полуостров. След дълги войни франкската държава присвоява и земята на немското племе сакси. В Северна Италия Карл разгромява лангобардския крал и присъединява страната му към кралството си. За да се справи с непокорните германски племена и дошлите от Азия авари, той сключва съюзи с южните славяни, които удрят противниците му в гръб и така му помагат да победи степните нашественици.

На един етап кралската титла повече не удовлетворява Карл, и той чака удобен случай, за да се провъзгласи за император. Такъв случай настъпва, когато корумпираният и безволев папа Лъв /Лео/ търси от него защита от недоволната римска аристокрация. Карл дава на папата надеждна охрана и сам оглавява поход към Рим. През 800 г. в храма "Свети Петър" папата поставя на главата на Карл императорската корона. Преданието придава характерна окраска на този акт. Говори се, че папата "изненадва" с короната краля, докато той със затворени очи се моли Богу. Очевидната цел на тази версия е папата да изпъкне като инициатор на събитието. "Нима този, който подарява не стои по-високо от този които приема" - такъв е аргументът, издиган по-късно в полза на папството в борбата му със светската власт.Така или иначе, Карл е коронясан с титлите на римските императори - "Победител, Триумфатор и Август". С този акт се внушава, че става дума за продължение на Рим и господство над цяла Европа и Средиземно море. Логично е това събитие да доведе до конфликт с Византия, която смята себе си за единствен наследник на Рим.

Властната натура на Карл, неговия авторитет и военна сила лишават папството от надежди да контролира франкската политика. Напротив, римската курия изпада в пълна зависимост от неговата воля. Лично папата, заедно с другите васали, му се

заклева във вярност. По-късните европейски и най-вече германски владетели се стремят с всички сили да запазят това положение, докато папите - по напълно понятни причини - се борят да го променят и да обърнат нещата в своя изгода.

Карл премества столицата си в Аахен, където приема различни почести от съседни и зависими държави. Той всява респект у всички тогавашни европейски владетели: англосаксонските крале, шотландските и ирландски вождове, византийските и български владетели, арабските халифи. От тях получава като подарък часовник-автомат и слон, смятан за талисман на империята. През 812 г. Византия признава императорската му титла /по-късно Никифор я отрича, но това не нанася сериозна вреда на Карловата държава/. Светите места в Палестина преминават под негово опекунство. В годината на неговата коронация, ерусалимският патриарх му изпраща в Аахен ключовете от "гроба Господен".

В същото време Карл Велики се подготвя за продължителна борба с многобройните славянски племена, населяващи Средна и Източна Европа. Той строи укрепени линии от Шлезвиг до Триест. С тяхна помощ разчита да блокира прибалтийските, панонските, чешките, сръбските славяни, които застрашително се придвижват на Запад. Още тогава той проявява склонност да сътрудничи с едни славянски народи (хървати, словенци, ободрити) и да воюва с други (сърби, чехи, лютичи). Много по-късно, това деление на Европа на Западна и Източна ще бъде провъзгласено от някои учени и политици-расисти за граница между две цивилизации. Примерът на Карл Велики вдъхновява редица европейски държавници, в това число завоеватели като Наполеон и Хитлер, които претендират че възстановяват империята му. Днес Карл се сочи като идеен предтеча на европейската интеграция, в резултат на която днешните европейски държави постепенно ще се превърнат в някогашните провинции от единната империя на Шарлеман.

Борбата между папи и императори (X - XIII в.)

След смъртта на Карл държавата му скоропостижно се разпада. Синът му Лудвиг Благочестиви разделя държавата между синовете си. Те веднага започват война с баща си и помежду си. В крайна сметка през 843 г.тримата братя сключват във Вердюн договор. Единият възглавява кралството на западните франки, наречено по-късно Франция, другият кралството на източните франки, което по-късно започнало да се нарича Германия, а третият, най-големият, получава една средна територия от устието на Рейн до устието на Рона, и Италия. Този дележ е до голяма степен механичен, и държавите са такива само по име. В цяла западна Европа цари феодална разпокъсаност. Истински госпо-

дар е силният феодал, сеньорът. Неговото владение, или сеньорията, е реалната държава.

По такъв начин, международните отношения в раннофеодална Европа се оказват в значителна степен "приватизирани" от феодалните владетели и отделните династии. Появява се т.нар. "частна дипломация". Господства правото на "частна война", което означава, че тези владетели могат да водят война с когото си поискат - един с друг, с чужди феодали и чужди монарси, даже със собствения крал. Достатъчно е само да се пратят вестители-херолди, носещи гербовете на своите сеньори, които с тръбен звук да известят волята им. Сеньорите сключват мирни договори, водят преговори, дори създават нови държави чрез династически бракове. На такива признаци и критерии като единна държавност, етническа общност, историческа територия, език и др. не се обръща внимание. Затвореното натурално стопанство на сеньориите силно ограничава ролята на обединяващите икономически фактори.

В тази хаотична обстановка на границата между двете хилядолетия единствена що-годе организирана сила се оказва католическата църква, ръководена от Рим. Тя полага големи усилия за преодоляване на междуособиците и намаляване на предизвиканите от тях щети. Църквата забранява частните войни от сряда вечер до понеделник сутрин, в празнични дни и по време на пости. От XI век по инициатива на църквата са издадени наредби, с които се забранява влизането на войски в храмовете, оскърбления и насилие над монасите и богомолците, задържането на селяни и селянки, кражбата или убиването на коне, крави, овце, свини и други селскостопански животни. Забранен е дългият /"английски"/ лък като особено смъртоносно оръжие. Но даже страхът от анатема - отлъчване - не е в състояние да прекрати разбойническия произвол на феодалите и пълната несигурност, царяща в международните - както и във вътрешнодържавните отношения - на повечето страни.

Разбира се, църквата действа по този начин не само от алтруистични съображения. Феодалната анархия нанася големи вреди на богатите църковни и манастирски имения. Църквата по това време е най-организираният и напредничав стопанин: тя се грижи за селскостопанското производство, въвежда модерни и ефективни за времето икономически и търговски методи. При това, тя упражнява почти пълен монопол над интелектуалния живот. В нейни ръце е училищното образование, литературния препис на книгите, запазването на античната културна традиция. Тя си дава сметка, че светските власти не могат да осигурят необходимата нормална обстановка, в която тя да провежда своята дейност, и в същото време крои собствени схеми за тотална духовна и светска власт. Църквата активизира усилията си за сплотяването на феодална Европа под свое господство.

Международните амбиции на църквата не датират, както добре е известно, от X-XI век. Още през последните години на Рим папите преговарят с варварските владетели. Известна е легендата за папа Лъв Велики, който успява да убеди "със светостта си" хунският вожд Атила, наречен още "бич божи" да не напада града. Но след разпадането на франкската държава на Карл Велики църквата е буквално заставена да се намеси в политиката. Още повече, владетелите на новосъздадената германска държава, която те през 962 г. наричат високопарно "Свещена римска империя" решават - по примера на Карл - напълно да подчинят папския институт. През 963 г. нейният основател Ото (Отон) Велики "помолва" членовете на конклава да не избират папа, преди да са получили съгласието на императора или неговия син. Пред лицето на германските пълчища, епископите нямат друг изход, освен да изпълнят "молбата". Така свалянето и възцаряването на папи от германските крале става обичайно явление. То е улеснено от яростната борба за поста в самия Рим, от користната намеса на други монарси и държави.

Германските владетели смятат богатата и плодородна Италия за своя бащиния и редовно се отправят на грабителски походи на юг. След като влизат в Рим, получават папската благословия и нерядко императорската корона. Стига се дотам, че папата е лишен от възможността да ръкополага висши свещеносужители без съгласието на светската власт (инвеститура). Фактически освободени от отговорност пред папството, епископите сами се превръщат в алчни феодални господари.

Най-напред църквата решава да даде отпор по този най-болезнен за нея въпрос. Срещу инвеститурата се обявява така нареченото Клюнийско движение (от името на манастира Клюни във Франция). Клюнийците настояват за връщане на църквата към бедността и аскетизма, против "симонията" (продажбата на църковни длъжности) и най-вече против подчинението на църквата от светските господари. От средите на клюнийците се издига монахът Хилдебранд, избран за папа под името Григорий VII през 1054 г. Той използва малолетството на немския император Хенрих IV и въвежда нов начин за избиране на папи, при който императорът няма никакъв глас. Хилдебранд успява да убеди норманските владетели в Южна Италия да станат васали на папата. По времето на Григорий VII широко се практикува изпращането на папски пратеници - легати, които се намесват в управлението на държавите, свалят "прегрешили" епископи, често действайки против волята на местните владетели. Папата нарежда на вярващите да се подчиняват на легатите така, както биха се подчинявали на самия него. Вземайки по този начин инициативата, Григорий залага на естествения страх на силно религиозните маси от гнева на "божия наместник".

Борбата между папата и германския монарх по всички тези въпроси придобива остър характер. Хенрих IV свиква Вормс-

кия събор през 1077 г. и обявява на него папата за свален. На свой ред папата свиква Латерански събор, където обявява Хенрих за свален, и освобождава от Божие име всички германски князе и други феодали от клетвата за вярност към императора.Тази акция на папата има много по-сериозни последствия по съвсем обясними причини. Буйните и недоволни феодали само това и чакат, за да възстановят своята самостоятелност. Хенрих Четвърти, проявил се като лош психолог, се вижда в чудо, и е принуден да търси компромис с папата. Според историческия разказ, той чака три дни бос на снега в Каноса (зимната резиденция на папата). След като го унижава достатъчно, папата го приема и му дава исканото опрощение. След това, обаче, императорът веднага започва да стяга нов поход срещу Рим. За да се спаси, папата вика на помощ отрядите на южно-италианските норманси крале. Те довеждат със себе си и много арабски наемници-сарацини. Така германският император не успява да превземе Рим. Но това извършват самите папски съюзници, които разрушават града и отвеждат много народ в робство. Папа Григорий не може да остане в опустошения от неговите приятели град. Той напуска Рим заедно с норманите и умира в пристанищния град Салерно през 1085 г.

Борбата между папите и немските императори за надмощие продължава още около 200 години. Тя оказва сложно и противоречиво влияние върху международните отношения в цяла Европа. По принцип, на страната на папата застават по-малките държави, застрашени от Германия или други могъщи съседи. Това са Унгария, Полша, Дания, Швеция, Португалия, Арагон. Държави като Франция и Англия, в които кралете се сражават с отцепници-барони, гледат с лошо око на папската намеса в светските държавни дела. От друга страна, те са заинтересовани конфликтът да продължи, защото така се изтощават силите на голямата и агресивна Германия, а папата разполага с по-малко време да ги безпокои с различни анкети и були. Скоро се откроява едно твърде съществено вътрешно противоречие в политиката на църквата: като се стреми да установи ред и стабилитет, основан на религиозните канони, тя всъщност поощрява анархията и раздробеността. Сеньорът предпочита да носи отговорност пред Бога и неговия наместник, отколкото пред своя светски господар. Това дестабилизира и международните отношения, защото на европейската сцена често възниква хаос от всевъзможни кралски, херцогски, папски и епископски претенции и дрязги.

Всъщност, папите скоро разбират, че не могат да разчитат на разбойническите дружини от юга, които им помагат най-вече заради голямата плячка. Те не могат да очакват помощ и от малките католически монархии от европейската периферия. Така Рим прави в крайна сметка правилен избор. То избира за съюзник богатите италиански градове от буржоазния Север (Венеция, Милано), които защитават свободата си срещу германските оку-

патори. Освен религиозната лоялност към папството, италианците от Севера са вдъхновявани от патриотични чувства и материални икономически интереси.

Германските императори също извличат някои поуки, макар и със закъснение. Борбата с обединените италиански сили им струва все по-скъпо. Богатият Север защищава папството като каменна стена, в която те неведнаж си разбиват челата.Те решават да осъществят дълбок стратегически обхват, като притиснат папата едновременно от Север и Юг. Ключ към тази маневра им дава съюзът със Сицилианското кралство, управлявано от също такива авантюристи и хищници като самите тях, наследници на скандинавските пирати.

Битката между папи и императори достига две върхни точки: това са двубоите между папите и германските императори Фридрих Барбароса ("Червената брада") и Фридрих II Хохенщауфен. След като търпи жестоко поражение от папската коалиция (северните градове, Венеция, Сицилия) при Леняно през 1176 г., Барбароса коренно променя тактиката. На конгреса във Венеция той целува папските обувки и поголовно се отказва от всички свои претенции. Същевременно той осъществява своя дипломатически удар, като оженва сина си Хенрих Шести за наследницата на сицилианското кралство. В Рим разбират пропуска си, когато новия немски сицилиански крал с невиждана жестокост потушава въстанието на непризналите го поданици. Никой не знае как биха се развили нещата с развихрилото се кръвопролитие, ако младият Хенрих Шести не умира неочаквано - и навярно не без чужда помощ.

Да сложи нещата под контрол се заема един от найдаровитите и млади папи в историята - Инокентий III, човек с богата култура, опитен дипломат, при това студен и пресметлив. Най-напред той укрепва връзките си с редица държави. Папата принуждава английския крал Джон Безземни да се признае за папски васал, подкрепяйки срещу него френския крал Филип Август. Даже православни страни като Сърбия, България на Калоян и далечна Армения решават да потърсят благословията на популярния примас. За да неутрализира заплахата от Юг, Инокентий става опекун на сицилийския крал Фридрих II - по-малкия син на умрелия ненавиждан от всички Хенрих.

Но тъкмо в лицето на младия Фридрих Втори папата си намира майстора. Син на немски император и сицилийска принцеса от дома на норманси разбойници, той израства в особена среда. В Сицилия по това време се кръстосват италианската, византийската, арабската, френската, еврейската култури. Фридрих заимства от всяка по нещо, получавайки изключително за времето си образование. Той се интересува от наука, чете гръцките и арабски учени в оригинал. В същото време младият монарх се оформя като комбинативен и циничен политик, когото религиозните въпроси не вълнуват особено. Получава се така, че

Фридрих става по наследство император на Свещената римска империя (тоест на Германия) и крал на двете Сицилии; от това папите се боят най-много. Затова Инокентий, преди да го короняса за император, изисква от него клетва да се откаже от сицилийския скиптър. Фридрих се заклева, но веднага след това нарушава обещанието си, и папският кошмар се сбъдва.

Новият папа Григорий Девети не се бави с излишна дипломация. Под някакъв дребен предлог той отлъчва Фридрих от църквата и му забранява да ръководи планирания кръстоносен поход. Но Фридрих пренебрегва анатемата и потегля към Ерусалим. Там той има планове да оглави Ерусалимското кралство. Използвайки приятелските си връзки с египетския султан, Фридрих успява да получи по дипломатически път това, за което кръстоносците десетилетия наред напразно проливат кръв. В храма на Гроба господен Фридрих сам се коронясва за Ерусалимски крал. Но тези победи костват скъпо на германския монарх. Докато той триумфира на Изток, папата му готви капан на Запад. Той събира наемници, и започва агитация в самата Германия за избор на нов император. Фридрих научава за папските интриги и веднага се завръща в Италия. Папата е принуден да започне преговори. През 1230 г. двамата се срещат в Ананя и привидно се помиряват. Мирът се оказва нетраен, защото и папството, и германския двор продължават да следват амбициите си. Фридрих се обръща към монарсите от цяла Европа с предложение да си помагат срещу папата: той ги убеждава, че под заплаха е самата кралска власт, която папата иска да смени със световна църковна империя.

През 1250 г., в една от битките със северноиталианските градове Фридрих е убит. На папата идва на помощ Франция. Шарл Анжуйски, брат на френския крал Луи Девети, завладява Южна Италия и Сицилия. В борбата загива цялата династия на Хохенщауфените. Гибелта на Хохенщауфените означава фактически края на Свещената римска империя. Тя остава да съществува само като фирма чак до 1806 година, когато Наполеон премахва и името ѝ.

В тази борба папата формално излиза победител. Но амбициите на папството за световна власт се оказват също така ефемерни, както и императорските планове за европейско господство. Истинските губещи са Германия и Италия. В продължителните войни за надмощие между папи и императори те са съвършено разорени. Двете страни се разпадат на множество градове-държави и само увеличават феодалната анархия, която църквата иска да обуздае. Самият папа става заложник на своите съюзници, които вика на помощ.

В края на XIII век и френският крал решително отхвърля папските претенции за първенство на духовната власт. Той налага тежки данъци на църквата и забранява износа на злато и сребро от Франция. По този начин се спира притокът от средства

за папството. Папата изпраща във Франция свой легат, който да отлъчи от църквата непокорния френски крал. Легатът е арестуван. Агенти на краля проникват в папския дворец, оскърбяват папата и му нанасят побой. Шокиран от случилото се, папа Бонифаций изпада в депресия и скоро умира. За нов папа е избран френски свещеник, който пренася през 1309 г. резиденцията си в град Авиньон на френската граница. Така нареченото "Вавилонско пленничество" на папите продължава 70 години и през това време те се оказват в пълна зависимост от френското правителство. По такъв начин кралската власт в крайна сметка удържа решителна победа над папството. Политическото му и международно значение в Европа е подкопано. Учени, мислители и политици заговорват за необходимостта от реформа в църковната организация и доктрина. Открит е пътят и за градеж на единните национални държави - основни фактори и участници в международните отношения.

Кръстоносни походи (XI - XIII в.) и международното им значение

Важен етап от развитието на вътрешноевропейските отношения и връзките между Европа и Азия са кръстоносните походи. Става дума за големите военно-политически кампании на западноевропейските държави срещу мюсюлманския и православния Изток, определящи в значителна степен облика на международната политика от 1096 до 1270 г. Макар и осъществени под религиозен флаг и с най-активното участие на Църквата, кръстоносните походи са далеч не само нейно дело. Напротив, те не случайно съвпадат по време с борбата между императорите и папите. Дейни участници в тях са същите европейски сили, преследващи свои специфични цели. Това е основание да се заключи, че те се оказват елемент от една и съща политика на господство и хегемония, която преследват водещите актьори на европейската сцена.

Развитието на международната обстановка в Източното Средиземноморие към края XI в. става причина за възникване на напрежение в Европа. Селджукските турци нанасят жестоко поражение на византийските войски в Кавказ и завладяват почти цяла Западна Азия. Те завземат и Ерусалим, свещен град за всички християни. Към Константинопол се съсредоточават ордите на печенеги и турци. Византийският император Алексей I Комнин се обръща към папата и европейските монарси с настоятелна молба за помощ. Турско-мюсюлманските изстъпления предизвикат масов емоционален отклик. В Западна Европа е разгърната широка пропаганда за помощ на християните в Палестина и за освобождаване на Божи гроб от неверниците.

Така идеята за кръстоносните походи се ражда в психологическата атмосфера на тогавашна Европа. В същото време тя отразява различни тенденции и интереси в средновековното общество. Ограничеността на пазара и социалния живот задушават всички. На Изток се стреми рицарството, жадно за нови земи и всякакви богатства. Икономически развитите градове, особено в Италия, желаят да сложат ръка на търговските пътища и цветущите области на Леванта. Селяните, разорявани от феодалните владетели, мечтаят за освобождаване от крепостничеството и за собствено парче земя. Декласираните елементи, каквито има много в стара Европа, предпочитат грабежа като единствено удобно средство за препитание. Кралете се опитват по този начин да решат вътрешните проблеми на феодалната раздробеност, свиквайки под знамената непокорните графове и барони, а също така да спечелят лична популярност като "борци за вярата". От всички тези тежнения желае да се възползва папството, което се надява да оглави масовото кръстоносно движение и така да си осигури нови доходи и контрол над светските европейски владетели.

Първият кръстоносен поход е най-драматичен. През 1095 г. папа Урбан свиква църковен събор в Клермон, Франция. Той призовава събралите се тълпи селяни, градска беднота, рицари и монаси да освободят с оръжие в ръка "Божия гроб". Рано пролетта през 1096 г. селските маси с брадви и коси се отправят на югоизток покрай Дунав. По пътя кръстоносното опълчение безчинства, и местното население, защищавайки се, му нанася тежки загуби. Византийския император бърза да ги прехвърли в Мала Азия, където селджукските турци ги избиват до един. През лятото след селските тълпи тръгват на Изток и рицарските дружини на западноевропейските феодали. По различни пътища те стигат до Константинопол. Там византийският император с ласкателства и подкупи принуждава повечето рицарски командири да му се закълнат, че ще върнат византийските земи, превзети от селджукските турци. По пътя кръстоносната войска превзема богатите градове Едеса (в Северна Месопотамия) и Антиохия (на средиземноморския бряг).През лятото на 1099 г. кръстоносците със щурм овладяват Ерусалим. Те извършват там страшно клане, избивайки десетки хиляди мирни жители - мюсюлмани и евреи. След това с помощта на генуезкия и венециански флот е покорено средиземноморското крайбрежие на Азия. Така в района на Близкия изток се образуват четири държави на кръстоносците - Ерусалимско кралство, графство Триполи, Антиохийско и Едеско графства. Тези държавици са раположени в полоса, дълга 1200 км. Това са неголеми владения, обградени с крепостни стени и защитавани от гарнизони от по няколкостотин рицари. Лагерният живот сред враждебното обкръжение на местното население под палещите лъчи на пустинното слънце е тежко изпитание за европейските аристократи.

За да се заздравят кръстоносните владения, скоро са създадени особени организации - духовно-рицарски ордени. Такива са ордените на тамплиерите (храмовниците) и йоанитите (хоспиталиери), тевтонския орден и др. Ордените имат военно устройство, оглавяват се от велики магистри и са подчинени пряко на папата. Те се ползват с много привилегии и скоро стават влиятелна международна сила на Изток и в Западна Европа. Ордените се превръщат в държава в държавата. Те извършват лихварски и банкови операции, създават свои политически структури, организират кръстоносни походи в Европа. Пример за това е Тевтонския орден, който създава подобна държава, извършила ред нападения срещу прибалтийските земи и Полша. Европейските владетели с подозрение и страх се отнасят към тях като креатура на папството и непредвидима неконтролирана сила.

Следващите кръстоносни походи обаче са все по-неуспешни. Те срещат съпротивата на по-сплотените и подготвени ислямски държави, които бързо си възвръщат голяма част от завладените земи. Вторият поход (1147 г.) завършва с пълен разгром на френския крал Луи Седми и немския Конрад III, които го предвождат. Третият кръстоносен поход, в който западните армии са оглавени лично от кралете Филип II Август (Франция), Ричард Лъвското сърце (Англия) и Фридрих Барбароса (Германия), не успява да върне Йерусалим. Барбароса сключва таен договор против Византия с иконийския султан, и само удавянето му в една река предотвратява опозоряването на похода. Рицарите завладяват само гр. Акра, който става столица на Ерусалимското кралство, тъй като Ерусалим остава под египетска власт.

Четвъртият кръстоносен поход (1204 г.) най-добре разкрива същността на кръстоносното движение. Без да се смущава от високите му цели, Венеция настоява за огромна сума за превоза на кръстоносните войски до Египет - 85 хиляди марки в сребро, каквато кръстоносците не могат да заплатят. Тогава дожът Дандоло им предлага като компенсация да завладеят за Венеция далматинския град Задар, който конкурира търговците и. През 1202 година градът е превзет. След това, вместо към Божи гроб, кръстоносците се насочват към Константинопол. Поводът е молбата за помощ на един от претендентите за византийския престол. Всъщност френският крал и някои немски и френски магнати тайно насърчават главнокомандуващия Бонифаций Монфератски да се намеси решително във византийската междуособица. Папата, който получава обещание, че възстановеният византийски император ще приеме католичеството, поощрява тези планове. Но след тяхното изпълнение константинополския владетел не е в състояние да заплати обещаната за помощта сума. Тогава кръстоносците атакуват столицата и я разгромяват.Унищожена е византийската държава- важна опора на европейската цивилизация на входа на Азия. На мястото на Византия рицарите създават т.нар. Латинска империя.Тя не успява да за-

държи в покорност балканските народи, и рухва през 1261 г. Погромът върху Византия довежда до ново изостряне на противоречията в Южна и Югоизточна Европа и до общо отслабване на християнските държави в Балканския регион.

До 1270 г. с променлив успех са осъществени още няколко кръстоносни похода. Сравнително най-удачен е шестият, когато немските кръстоносци на император Фридрих II Хохенщауфен, циничният враг на папата, който успява с преговори да получи обратно Ерусалим. Това не умилостивява неговия височайши римски съперник. Така или иначе, свещеният град остава в европейски ръце само 15 години. Следващите два похода, предвождани от френския крал Луи IX, завършват безславно в Египет и Тунис. Така кръстоносните походи не постигат нито една от декларираните си благородни цели.

Но съвкупните политически резултати на кръстоносните походи са значителни. Най-напред, те ускоряват някои процеси във феодалното общество, които се зараждат още преди тях. В близкоизточните пустини и оазиси загива най-войнствената част от европейското рицарство и феодали, което до известна степен успокоява обстановката в Европа. Кралската власт в повечето европейски държави донякъде укрепва. За това допринася и понижеият авторитет на римокатолическата църква, която силно се компрометира както със своята жажда за власт и пари, така и с фиаското на цялото предприятие.

Кръстоносните походи почти ликвидират позициите на Византия и арабите в средиземноморската търговия. Нараства значението на европейските търговци и корабовладелци (особено на Венеция и Генуа).Те помагат на европейците да се запознаят с по-развитата византийска и арабска духовна и материална култура. В Европа са внесени нови промишлени технологии и растителни култури. Настъпва обща активизация на международния обмен: венецианци, генуезци, провансалци и каталонци започват самостоятелно да изграждат комерчески връзки с мюсюлманските владетели, без "помощта" на кръстоносците. Контактът с по-изтънчения източен бит променя начина на живот на европейските феодали, засилва техния апетит към разкош и други материални удобства, което ускорява прехода към парична форма на рентата. Отправяйки се на поход, феодалите са принудени да освобождават селяните си срещу откуп, за да финансират военните си нужди. Настъпва известно облекчаване на живота на село. Със засилването на стоковото производство и паричната търговия се разгражда натуралното стопанство. Всичко това, по преки и околни пътища, заедно с редица други фактори подготвя почвата за Ренесанса.

Кръстоносните походи имат редица негативни ефекти в геополитически план. Смъртоносният удар върху Византия значително отслабва съпротивителните възможности на най-източния християнски рубеж. В условията на воюваща и разпо-

късана Западна Европа, азиатски завоеватели от рода на монголо-татари и турци получават възможност да нахлуват дълбоко навътре в стария континент и да поробват жителите му.

Кръстоносните походи стават причина за нова историческа травма в отношенията Изток-Запад (Западна-Източна Европа). Те създават на Запад психологическата нагласа, че славяни, унгарци, гърци и други народи от Изтока, въпреки че са християни и даже католици, са врагове по раса и вяра. Десетилетия наред кръстоносците воюват с балканските народи и им причиняват безбройни щети. На север, полабски славяни, поляци и пруси (прибалтийско племе) са системно изтребвани от немските рицари. Експанзията на Тевтонския орден, осъществявана под кръстоносно знаме, е спряна най-напред с победата на руския княз Александър Невски върху леда на Чудското езеро през 1242 г., и за втори път със знаменитата Грюнвалдска битка през 1410 г., където поляци, руси и литовци му нанасят решително поражение. Изгонването на арабите от Иберийския полуостров, продължило няколко века (решаващата битка е при Лас Навас де Толоса през 1292 г.) е също опетнено от изстъпленията на испанското рицарско войнство срещу мирни маври и евреи.

Кръстният символ върху рицарската одежда става удобно прикритие за завладяване на земи и избиване на иначе мислещи през XIII-XIV в. Пример за това е ограбването на богатия Лангедок от френските кръстоносци под флага на борбата с албигойската ерес, английските завоевания в Уелс и Ирландия, където живее също християнско население (приело вярата много преди завоевателите си) отстояващо своята независимост. Така кръстоносните походи допълнително разкриват, освен движещите социални пружини на събитията от тази епоха, така и характерни черти на човешката природа, като стремлението да бъдат наложени собствените ценности на други човешки общности, страни и народи. Тази мотивация, която видният френски социолог Реймон Арон нарича "борба за слава и идея" е тотална и крайна по своя обхват и насоченост. "Когато един пророк започне с оръжие в ръка да разпространява идеите си, той няма да спре докато не завладее планетата - изтъква Арон. - Кръстоносците са сюблимни и ужасни в своята амбиция да утвърждават правата вяра". Бедата е, че тези черти не изчезват с помъдряването на човешкото общество и научно-техническия напредък, а се запазват и в XXI в. зад паравана на нови "парадигми" и теории.

Стогодишна война между Англия и Франция (XIV-XV в)

Вследствие на различни процеси във феодалното общество, частично ускорени, частично усложнени от кръстоносните

походи, в Западна Европа започва да укрепва кралската власт и националната държава. Но тази тенденция се сблъсква с "частната парцелизация" на територията на страните.По драстичен начин този проблем се откроява във Франция. Областите Гиен и Гаскон в югозападната част на страната принадлежат на английската корона; Прованс и Франш Конте са собственост на Свещената Римска империя. Валоа, Анжу, Бурбон и Ангулем са управлявани от сродници на френския крал. Артоа, Блуа, Невер, Лимож, Арманяк и Валентиноа са притежание на различни феодални господари, често воюващи със своя сюзерен от Париж. Бретан, Бургундия и Франция са формално френски владения, но фактически независими херцогства. На френската корона пряко принадлежат единствено района на Париж (Ил дьо Франс), Нормандия, Пикардия, Шампания, Поату, Оверн и по-голямата част от Лангедок. Френските владетели остро чувстват необходимостта да обединят в едно различните херцогства и графства с френско население, образуващи вече национален пазар и нуждаещи се от държавна защита. Тази задача, за разлика от папските и имперски утопии, е реална и изпълнима.

Важен прогрес по този път реализират трима френски монарси - Филип II Август, сина му Луи IX, и Филип IV Красиви. Те решават задачата като синове на своето време - с груба сила и с дипломация. Но дипломацията започва да играе все по-важна роля, особено в отношенията им с градовете и зараждащата се в тях буржоазия. Освобождавайки градовете-комуни от феодални притеснения, кралете печелят съюзник в лицето на най-динамичното градско съсловие, носител на национално-патриотичната идея. Ограничаването на папската власт и на ордените също импонира на жизнелюбивите градските слоеве. В същото време, френското национално обединение се посреща с понятна неприязън от съседните големи държави - най-вече от Англия.

Англичаните реагират враждебно на френските стремления по няколко причини. Едната от тях е логична - те не желаят в близост до тях да укрепва твърде мощна държава, която да доминира в западната част на континента. Френската победа над папите още повече изостря подозренията им. Жестокият удар, който крал Филип Красиви нанася на ордена на тамплиерите (забрана, смъртни присъди, затвори, мъчения и конфискации), засяга и някои британски интереси. И накрая, но не на последно място, Англия иска на всяка цена да запази престиж, като задържи на френска територия своите наследствени владения, най-вече Гиен. За това, освен политическите и стратегическите, има и материални причини - от тамошните пристанища Бордо и Ларошел тя получава евтини вино, стомана, плодове, сол, багрила.

Историческото предание за тези владения има характер на анекдот. Богобоязливият и притеснителен френски крал Луи Седми е наказан от епископите през 1150 г. с бръснене и остриг-

ване до голо. Кралицата Елеанор го намира за смешен и му изневерява. Последва развод, тя се омъжва за анжуйския граф Анри, станал по династична линия английски крал под името Хенри II, и му донася като зестра две владения на френска земя. Впоследствие Хенри се откроява като най-силния английски владетел, и всячески се стреми да постави под контрол бившите си съотечественици.

Нещата се усложняват от факта, че през 1066 херцогът на Нормандия и наследник на скандинавски завоеватели, известен у нас като Вилхелм Завоевателят, извършва десант в Англия и я завладява. Затова допринася все още племенната разпокъсаност на страната. Това събитие има за резултат господство, макар и временно, на френската феодална прослойка над местните брити и сакси. Създава се враждебна етническа настройка, прерастваща в национална омраза.

Немалко значение - някои изследователи го поставят на първо място - има и съперничеството на двете страни заради Фландрия, където френските крале се опитват да подчинят богатите градове, произвеждащи платове и други промишлени стоки. Те държат на своята независимост, и особено на близките си отношения с Англия, откъдето пристига вълната за техните тъкачници. Северно море изобилства с риба, и англичаните категорично не желаят да допуснат там френските риболовни флотилии.

Така или иначе, Англия решава да прекърши френските амбиции. Повод е намерен, и то доста солиден. Английският крал Едуард Трети, внук по женска линия на Филип Красиви, изказва претенции за френския престол. Те са отхвърлени, и страните започват да се готвят за война. Положени са големи дипломатически усилия за привличане на съюзници. На страната на Франция застават авиньонският папа, шотландският и кастилски крале. Английската коалиция е далеч по внушителна - германският император Лудвиг Баварски с 300,000 флорина помощ годишно и богатите фландърски градове (в днешна Белгия). Френският крал конфискува английските имения в Южна Франция, и войната избухва през 1337 година. Франция не я желае, но е твърдо решена да преодолее вътрешните си проблеми. Това обаче засяга непосредствено интересите на Англия. Така че Стогодишната война започва именно като обективна последица на държавната раздробеност, причинена от приоритета на наследствените права на монарси и феодали пред обективните потребности от национално единение.

Започналите бойни действия отразяват до голяма степен подхода към целите, които враждуващите страни си поставят. Те са показателни и за реалното състояние на държавно-политическата им организация. Англичаните нахлуват във Франция с по-боеспособна и подвижна армия, приспособена за инвазия.. Нейно ядро са свободните селяни-стрелци с лък, които ефикасно

помагат на кавалерията. Френската армия, макар и по-многобройна, се състои от отделни рицарски отряди, подчиняващи се не на единен главнокомандващ, а на отделни феодални владетели. Мнозинството са зле въоръжени и обучени селяни-крепостници, ненавиждащи еднакво врага и своя феодал. Англичаните бързо нанасят на френския флот поражение при Слюйс, до бреговете на Фландрия, през 1340 г Същата година е направен и опит за помиряване. Жана Валоа, сестра на френския крал и тъща на английския, успява да уговори деветмесечно примирие. С намесата на папа Климент VI, то продължава до 1346.

След това обаче военните действия са възобновени и французите понасят нов тежък удар при Креси в Северна Пикардия. Това позволява на англичаните да завземат град Кале - важен военен и транспортен пункт, откъдето се експедира английската вълна за Фландрия. Така английските позиции в този важен стратегически район са трайно осигурени. Същевременно, използвайки флота си, англичаните окупират спорните области Гиен и Гаскон на югозапад. От тези две солидни бази те започват настъпление към вътрешността на страната. В решителна битка при Поатие през 1356 г. англичаните разгромяват тежкоподвижната и недисциплинирана френска рицарска войска. Пада в плен сам кралят - Жан Добрият. За Франция настават тежки времена - хазната е празна, армия фактически няма.

При това положение, след тежка чумна епидемия, поразила и двете страни, през 1360 г. с Англия е сключен тежък и несправедлив мир. Английските владения в страната достигат над 1/3 от територията и. Новата война е неизбежна.. Французите успяват да извършат някои военни реформи: засилена е артилерията, укрепени са масовите опълчения, назначен е конетабъл - главнокомандващ кралската армия. Това е Дюкеглен - небогат бретонски рицар, оказал се умен пълководец и дипломат. Едно по-едно, той обсажда и превзема английските владения и опорни пунктове, и с постоянен натиск принуждава врага да изоставя френска територия. Към 1380 г. в ръцете на англичаните остава само крайбрежната ивица от 150 км между Бордо и Байон на Атлантическия океан. Но тъкмо тогава Франция е обхваната от масови селски въстания, градски бунтове и кървава феодална междуособица между Бургундския и Орлеански домове, към която се присъединява и южняшкия род Арманяк. При това младият и умен френски крал Шарл VI, обичан от народа (такова е и прозвището му, Bien-Aime) неочаквано загубва разсъдък и държавата остава без ръководство.

Англичаните преценяват, че имат още шансове. През 1415 г. започва новото им, и последно нахлуване във Франция. Те отново атакуват по стария стратегически план - от устието на Сена към ключовия град Кале. В битката при Азенкур рицарската армия на графовете-арманяци е разбита. Единият от враждуващите феодални родове - Бургундският - открито изменя на стра-

ната си и се съюзява с англичаните. Така той става самостоятелен господар на най-богатите земи в цяла Западна Европа - Североизточна Франция, Фландрия, Брабант и Люксембург (вкл.териториите на днешна Белгия и Холандия). За нещастните французи от централната част на страната техните съотечественици бургундците стават не по-малко зли врагове от англичаните.

В тези условия англичаните налагат на Франция най-тежък мир в Труа през 1420 г. По условията на този мир тя губи независимостта си и става част от обединено англо-френско кралство. В Нормандия и други райони започват масово да се заселват английски рицари и земевладелци. Положението на страната отново става критично. Но сметките както на английските крале, така и на френските феодали-отцепници, се оказват разстроени от френската народна война. Най-напред се разгръща масово партизанско движение, после отново възобновява борбата кралската армия начело с лишения от права законен престолонаследник дофинът Шарл VII. Тогава се появява народната героиня Жана д'Арк. Тя убеждава простия народ и първенците, че е осенена от Бога да спаси страната си. Жана бързо печели доверието както на селските маси и обикновените войници, така и на самия дофин. Командуваният от нея отряд прогонва англичаните, обсаждащи френския град Орлеан. Народният ентусиазъм е огромен. Въодушевената френска армия печели няколко важни битки при Мюн, Богенси и Пате. Шарл VII е тържествено коронован в Реймс. Самата Жана, както е известно, има трагична съдба - тя нелепо се оказва в плен у бургундците, който я продават на англичаните за 10,000 жълтици. Последните с помощта на френски църковници-колаборанти, я осъждат като вещица и изгорят на клада.

Гибелта на Жана не спасява английските окупатори. Подвигът на селската девойка е просто епизод, показващ надигането на националния дух. Френската армия е значително обновена: частните феодални дружини са разпуснати, за да се обединят в редовна войска на държавата. Подпомаган от компетентни съветници, кралят разрешава на всяка енория да поддържа свой боен отряд, готов всеки момент да се присъедини към действащата армия. Тези отряди са наречени франтирьори, или свободни стрелци, и изиграват голяма роля в изгонването на англичаните от Франция. През 1450 г. британците опитват ново генерално сражение, следвайки досегашната тактика от Креси и Азенкур: те се надяват френската рицарска конница да бъде отново повалена от техните стрелци с лък и пикинери. Но този път прославените английски пехотни карета са поразени от многобройната френска артилерия. И разбира се, съвсем не на последно място, Англия губи все повече ресурси и пари. Англичаните последователно са прогонени от Париж, Руан, Нормандия,

Бордо, и то завинаги. В ръцете им още 100 години остава само град Кале.

Войната приключва през 1453 г. Тя струва на френския народ неизчислими жертви и загуби. Но той отстоява независимостта на страната си. Напълно е възстановен националният суверенитет на страната и ликвидирани английските претенции към френска земя. Възобновен е и прекъснатият процес на формирането на единна френска държава. Освен династичните интереси и тези на безотечествените феодали-сепаратисти, на сцената с цялата си тежест и противоречивост излизат интересите на низшите съсловия, на народните маси.В този смисъл, Стогодишната война се явява своеобразен преломен момент както в европейските отношения, така и в историята на континента.

Феодализмът против националните държави: "религиозни войни" (XVI в.)

Разлагането на феодализма и зараждането на капитализма, великите географски открития и първите колониални завоевания, разколът в основния идеологически институт на Средновековието - католическата църква - определят характера на международните отношения на прага на новото време. Характерна за този етап е борбата за надмощие както между най-силните европейски страни, така и между по широки коалиции, които и придава общоевропейски характер. Ядрото във всяка групировка са големите държави, разделяни от стари и нови противоречия. Към тях се присъединяват по-малки страни, чиито колебания между двата лагера способстват за стихийното създаване на т.нар. "баланс на силите", затрудняващ политиката на континентално господство.

Важен фактор в международните отношения през XVI в. е формирането и укрепването на националните държави. През този период най-големи успехи в това отношение постигат Англия, Франция, Испания, Швеция. В края на века в борба с испанския абсолютизъм извоюва независимостта си републиката Съединени провинции - днешна Холандия. В същото време, две от най-многолюдните европейски страни - Германия и Италия - продължават да страдат от разпокъсаност и вътрешни борби. Това ги превръща в обект на териториални амбиции и военна агресия от страна на по-силните съседи. Войните тогава имат лесни оправдания: в пограничните области населението все още живее по древни племенни традиции, без изявено национално самосъзнание, в отделни части на националните държави все още е жива носталгията по старинните феодални "свободи". Макар че държави като Франция и Испания осъществяват решителна крачка напред към своето национално обединение, те не се отказват и от претенции за чужди територии. За целта се използват династически, религиозни, исторически и др. аргументи. Но главната насока на външната политика на държавите във все по-голяма степен се определя от "държавния интерес" - борба за господство на собствената страна с всички средства, без каквито и да било морални задръжки и ограничения.

Политиката на "държавния интерес" е формулирана в трудовете на Николо Макиавели, виден политически мислител на XVI век, и най-вече в класическия му труд по политическа стратегия "Владетелят". "Владетелят - пише Макиавели - трябва да притежава такъв гъвкав дух, че да може да следва посоката, която му налагат повелите и превратностите на съдбата...да не се отклонява от пътя на доброто, ако това е възможно, обаче да умее да тръгне по пътя и на злото, ако това е необходимо".

Нов конфликтен елемент в отношенията между страните и вътре в самите тях внася започналата през XV век реформация на католическата църква. Става дума за ревизия на редица църковни канони, легитимиращи нейното господстващо положение в социалните отношения и на международната сцена. Широки со-

циални и обществени среди, най-вече измежду зараждащата се градска предприемаческа класа и интелигенцията, настояват за преразглеждане на онези догми, позволяващи на Църквата да монополизира духовната сфера, да диктува обществения живот и политиката на държавата. В центъра на реформаторската критика е корупцията на католическото духовенство от най-горните до най-долните му етажи. Елемент на антагонизъм и острота в обстановката внасят масовите селски и други антифеодални въстания /чешките таборити, рицарското въстание и селската война в Германия/.

Ключов конфликтогенен фактор на европейския терен е противоречието между средновековния династически и модерния национален принцип в областта на властта и политиката. Съгласно доминиращата монархическо-наследствена традиция, чрез женитба или наследяване под властта на един владетел могат да се окажат за десетилетия или даже векове най-различни страни и области, на хиляди километра една от друга. Най-ярък пример в това отношение е империята на Карл V Хабсбург включваща през първата половина на шестнадесети век Испания, нейните американски колонии, Неаполитанското кралство в Италия, Холандия и цяла Германия, все още назовавана Свещена Римска империя.

Голяма опасност за европейските страни е засилването на Османската империя, която завладява Балканите, Близкия изток и Северна Африка. Но заради острите противоречия помежду си, западноевропейските държави дълго време не могат да се противопоставят ефикасно на еничарските армии. Два кръстоносни похода, през 1396 и 1444 г. завършват с разгром на християните при Никопол и Варна. През 1480 г. турски флот избива жителите на италианския град Отранто. В битката при Мохач през 1526 г. е изтребен цветът на средноевропейското рицарство. Папата обявява отбраната срещу османската инвазия като висш дълг на всеки християнин. Главният удар се поема от източноевропейските народи - власи, унгарци, молдованци, чехи, поляци, австрийци. Те оказват упорита съпротива на настъпващите османци, чийто завоевателен устрем отслабва в битките с храбрите трансилвански воеводи, унгарски и полски военачалници. Обратно, западноевропейските владетели все по-явно се стремят да използват за свои изгоди турско-османското "присъствие" на континента, да противопоставят "турчина" на християнските си конкуренти.

Международните отношения през шестнадесетия век се развиват до голяма степен в руслото на борбата между католическа Испания и останалите страни от Европа. Тя става наймощната европейска държава в началото на века. Страната окончателно се освобождава от мюсюлманското владичество на Пиренеите, продължило близо 8 века /завладяването на Гренада/. Колонизирането на Америка след 1492 г. носи на първо време значителни облаги. Чрез обединението на Кастилия и Арагон страната се консолидира политически и икономически. Възходът на Испания е улеснен и от относителната слабост на другите ев-

ропейски страни: тя остава встрани от фронтовете на Стогодишната война и неспирните германски и италиански раздори.

Политиката на Карл V, в чиито владения "слънцето никога не залязва", си поставя за цел господство в Европа. Испанската монархо-католическа върхушка оправдава стремежа си към власт с борбата против протестантската ерес, обхванала много страни от континента. Между тях са редица германски княжества, Швеция, Дания, Нидерландия и в крайна сметка Англия - истински костелив орех в геополитическо, военно и икономическо отношение. Тази борба обаче не се води между два постоянни лагера с ясни и неизменни лозунги. Най-напред в люта схватка се счепкват двете най-големи католически държави - Испания и Франция. От 1521 г. до 1559 г. - цели 37 г. не стихват войните между тях.

Анти-испанската политика на Франция се диктува от стремежите на френското дворянство да заграби плодородните италиански земи и богати градове, владяни някога от най-различни европейски господари, в това число и френската Анжуйска династия. Освен това Париж (съвсем оправдано) се чувства застрашен от владенията на Хабсбургите на североизточния му фланг и техните претенции за франкоезични територии, както и от генералните им планове за подчиняване на цяла Европа. Половин век след успешното завършване на Стогодишната война, Франция се чувства достатъчно силна да тръгне сама по пътя на завоеванията на чужди страни. През 1494 г. Франция започва серията от войни с нападение над Италия. Но там тя среща отпор от обединените сили на италианските държави, подкрепяни от немци и испанци. В продължение на около двадесет години французите извършват няколко похода, като градовете Милано и Неапол много пъти минават от ръка в ръка. През 1519 г. младият и амбициозен френски крал Франсоа (Франциск) I успява да разбие швейцарската гвардия на миланския херцог Сфорца при Мариняно и установява надмощие в Северна Италия. Той тържествено подписва в Болоня конкордат с папа Лъв X, задоволяващ както папството, така и френското правителство. Работата е на път да свърши успешно дотук, но френският монарх решава с един замах да реши проблема с испанската заплаха. Той се кандидатира за поста император на Свещената римска империя, който трябва да бъде избран в Аахен. Франсоа дава значителен подкуп на електорите - 7 германски курфюрсти, но неговия съперник испанският Карл V им плаща два пъти повече. За император е избран испанецът, който веднага подновява претенциите на Свещената Римска империя към Ломбардия и Милано, датиращи от X-XI век, а също така към Бургундия.

През 1521 г. войната се разгаря с нова сила между Хабсбургската испано-германска държава и Франция. Галантният Франсоа I се стреми да държи инициативата в свой ръце, но военното щастие му изменя. През 1525 г. при Павия той е победен и попада в испански плен. От този момент започва заплетена дипломатическа игра, в която противниците дават изобилен материал за анализите на Макиавели. Испанският монарх връчва

на своя пленник ултиматум: мир и освобождение срещу териториални и политически отстъпки. Те включват отказ на Франция от претенции към Бургундия, Артоа, Прованс, Фландрия и Италия, както и "връщане" на Англия всичките и бивши френски владения - Гиен, Нормандия, Гаскон и Анжу. Това означава Париж да се откаже от националната си кауза, за която била пролята толкова кръв през Стогодишната война. Но амбициозният и витален Франсоа не вижда в момента друг изход. На 14 януари 1526 г. френския крал и Карл V подписват Мадридския договор на базата на испанските условия. Франсоа е освободен, но двамата му сина пристигат в испанската столица като заложници за съблюдаването на договора.

Но унижението на Франсоа е компенсирано от няколко хитри маневри, за които испанските му опоненти узнават покъсно. Още през август 1525 г. майка му Луиза, в качеството си на регент, провежда бързи преговори с английския крал Хенри VIII и папа Климент VII, за да ги убеди как всички ще се окажат под испанския ботуш, ако се приемат мирните условия на дон Карлос. Тя подкрепя доводите си с "обезщетение" от 2,000,000 крони, връчени в брой на английския монарх. Той приема френските аргументи, и подписва отбранителен и нападателен съюз с Париж. За да се отклони вниманието на императора от Франция, френското правителство започва преговори и с турците. На султан Сюлейман Великолепни е изпратено лично писмо от Франсоа, когато той още е в плен. На оплакванията на френския крал, Сюлейман отговаря така: "Не може да се каже, че пораженията на императорите и вземането им в плен са нечувани работи; ето защо не губи кураж и не падай духом. Нашите славни прадеди - нека освети Бог техния гроб - никога не са преставали да водят войни, за да отблъснат неприятеля и завладеят неговите земи. И ние вървим по техните дири". Още на следващата година турските войски нахлуват в Унгария, и през 1529 г. се явяват под стените на Виена.

Преди да подпише капитулантския Мадридски договор, Франсоа взема и други предпазни мерки. През август 1525 г. той предава на френски агенти подписан от него указ, с който обявява за невалидни "всякакви пактове, конвенции, откази, договори и клетви, които би подписал противно на честта си и интересите на страната". След като благополучно се завръща в родината си, кралят огласява, в своя интерпретация, злополучния Мадридски договор. От нея се вижда, как испанците изнудват един беззащитен затворник. Европейската общественост е искрено възмутена. Германските протестанти се ужасяват от произвола на католическия си господар. Италия реагира нервно на испанските претенции към нея. Градовете Милано, Генуа, Венеция и Флоренция сключват съюз за съвместна отбрана срещу евентуална испанска акция. Папа Климент VII освобождава Франсоа от клетвата му, дадена на испанския монарх.

Всичко това обяснимо гневи император Карл V, който все пак запазва хладнокръвие. Той нарича Франсоа "лишена от благородство особа" и решава да удари там, където рискът изглеж-

да най-малък, а резултатите - най-обещаващи. На испанската армия е заповядано да даде урок на папата. Императорската армия, състояща се от испански отряди и германски наемници, съсипва Рим по-жестоко от готите и вандалите преди хиляда години. Папската курия е заставена да заплати огромна контрибуция от 400,000 златни крони. Папата, затворен в замъка Сан Анжело, надава вопъл за помощ. Френския крал изпраща войска, която вместо да се бие с неприятеля, на свой ред започва да ограбва италианските градове. Но френската експедиция и този път не сполучва. Блокирани в Генуа от флотата на големия генуезки адмирал Андреа Дория, френските сили са омаломощени от глад и болести, и се разпръсват.

Борбата продължава с пълна сила, прекъсвана от временни примирия и сондажи. През 1535 година Франция и Турция сключват официално съюзен договор - първият между османците и западноевропейска държава. Тайна клауза към договора съдържа обещание за френска помощ в борбата на Турция срещу Венеция, Испания и Австрия. На Франция договорът дава и търговски изгоди, защото и позволява да монополизира търговията на Истанбул с европейските държави. В договора за първи път са формулирани т.нар. капитулации, според които на френските поданици се дават привилегии - да търгуват безпрепятствено на турска територия, да съблюдават своите обичаи и религия, да бъдат съдени от собствен съд. По късно, когато Турция отслабва, тези "капитулации" стават повод европейските държави да предявят претенции към Турция и да се месят във вътрешните и работи.

Карл V кани Франсоа на дуел, широко разгласявайки своята инициатива. "Нека да спрем да проливаме кръвта на невинните си поданици; нека да разрешим споровете си като мъж с мъж, с каквито оръжия той [френският крал] иска да си избере...и след това нека обединените сили на Германия, Испания и Франция вразумят Турчина, и очистят християнския свят от ерес". Това не е случайно хрумване, а добре обмислена стъпка - папата е принуден да вземе страна и да подкрепи испанския император. Той полага огромни усилия да помири, поне временно, двамата заклети противници. През 1538 г. в Ница е подписан 10-годишен мир между Франция и Испания. С посредничеството на Елеонора, сестра на императора и съпруга на френския монарх, двамата се срещат лично в Егсмор. Карл коленичи да погали своите малки племенници - децата на френската кралска двойка, а Франсоа му подарява скъп диамантен пръстен с надпис - "свидетелство и знак за обич".

Дори монарсите лично да са имали добри намерения, политическите реалности отново сблъскват двете страни. През 1541 г. испански войници залавят близо до испанския град Павия френски куриери, носещи нови предложения до султан Сюлейман Великолепни. Отношенията се влошават, и през следващата година войната започва отново. Франция си осигурява подкрепата на най-разнородни съюзници, като папата, Турция, Дания, Швеция, Шотландия, графствата Хелдерланд и Клев.

Испания пък си осигурява помощта на Англия (неин бъдещ отчаян противник) и Хесенския херцог. Франция е принудена да подпише през 1544 мир в Крепи, според който оттегля исканията си за Фландрия, Артоа и Неапол, но запазва Бургундия. Тя очаква да получи и Милано във вид на зестра на хабсбургска принцеса, която да се омъжи за френски принц. Мирът е нужен и за двете страни. Франция е почти изцяло съсипана от военните разходи, а испанския император се нуждае от отдих, за да се разправи с бунта на немските князе-протестанти.

Този нов фронт, твърде опасен за Хабсбургската испано-немска империя, възниква още през 1531 г. В малкото немско градче Шмалкалден е сключен съюз на протестантските немски херцози и бургмайстери (кметове). През 1546 г. на тяхна страна преминават и 3 курфюрста, участвали в избора на императора. Шмалкалденският съюз започва открити военни действия срещу империята, но на първия етап силите му са още слаби. Нещата се променят, когато френският крал малко преди смъртта си им изпраща тайно 200,000 крони за борба с испанците. През 1552 г. между немските протестанти и новия френски крал Анри II - син на Франсоа, добре помнещ несгодите на мадридското си заложничество, е подписан сключен съюз в Шамбор. Германците предлагат на Париж Лотарингия - богата провинция с смесено френско и германоезично население, която френската армия светкавично окупира.

След т.нар. Втора Шмалкалденска война, през 1555 г. немските протестантски и католически принцове сключват в Аугсбург религиозен мир помежду си и с императора. Съгласно условията на мира, владетелите на малките немски държавици запазват своя суверенитет, който се разпространява и върху религиозната сфера. Провъзгласен е принципът "Cujus regio, ejus religio" (чиято е властта, негова е и вярата), т.е всеки господар може да определя религията на поданиците си. След сключването на религиозния мир, Германия допълнително се разделя на две групи от държави - католическа (Бавария, прирейнски и северозападни херцогства) и протестантска (Прусия, Бранденбург, Саксония, Хесен, Брауншвайг и др.) Протестантските владетели са решителни противници на хегемонията на Хабсбургите. Аугсбургския мир означава и края на огромната испано-германска държава, крепяща се върху династически връзки и религиозен фанатизъм. Карл V, уморен и отчаян, се отрича от престола и се оттегля в манастир. Неговият брат Фердинанд I получава австрийските владения, Чехия и част от Унгария, заедно с номиналната корона на Свещената Римска империя. Синът му Филип поема Испания, Нидерлания и испанските владения в Италия. Ключовите позиции на Испания като "гръбнак" на Европа са подкопани, но тя продължава все още да играе важна роля в европейската политика със своите огромни колонии и с присъствието си в центъра на Стария континент.

Заключителната фаза на испано-френската битка за господство в Европа приключва при нови владетели и на двете държави. Французите правят последен опит да си върнат Мила-

но и Неапол. Финансирани от южногерманската банка Фугер, испанците събират армия и ги атакуват от североизток, от холандските си владения. За миг изглежда, че те ще превземат Париж. Най-лошото е предотвратено от бързото връщане на френския експедиционен корпус от Италия, който превзема град Кале, за да осуети контакт между испанци и англичани. Двете страни сключват мира в Като-Камбрези през 1559 г. Французите се задължават да не нападат повече Италия, но запазват стратегическата област Лотарингия. Впрочем, според летописците, двамата крале - Филип и Анри, искрено се сприятеляват. На грандиозна фиеста по случай мира и сватбата на френската принцеса Елизабет с испанеца Филип, се случва и трагедията, описана в редица романи: Анри, тогава четиридесет годишен, решава да участва в рицарски турнир-спектакъл. Поради неловкост на един английски благородник, кралят е смъртоносно ранен с копие в главата. Умирайки, той нарежда празникът да продължи и неволният убиец да не бъде наказан.

Затишието на Запад окуражава испанския крал да компенсира неудачите срещу протестантската ерес с нови кръстоносни усилия - този път срещу турците. Филип е дълбоко религиозен; на него принадлежат думите "по-добре да не царувам изобщо, вместо да царувам над еретици". Наред с това испанското правителство се надява чрез една победоносна война срещу османците да си осигури трайно и завинаги папската подкрепа, италианските си владения и контрол върху търговията в Средиземно море. През 1570 г. той организира съюз с Венеция и папството за борба с турската експанзия. През октомври 1571 г. обединеният християнски флот, от който половината кораби са испански, се среща с турския в Коринтския залив, срещу гръцкото пристанище Лепанто. Начело на християнската армада е младият адмирал Дон Хуан Австрийски, брат на испанския крал (от друга майка). В яростната битка превъзходството на християните в артилерия казва своята решаваща дума. От 280 турски кораба само 50 успяват да се спасят. Победата на испанско-венецианското оръжие е пълна: това е първият решителен удар, нанесен от християнска Европа срещу турския нашественик. Но тази победа не води до очакваните крупни политически резултати. Макар че цяла католическа Европа тържествено празнува, християнските държави отново не могат да се споразумеят. Папата настоятелно ги моли да организират нова флота и съвсем да изгонят турците от Европа и светите места в Палестина. Той даже пише писма до персийския шах и редица арабски шейхове да се присъединят към европейците в борбата с ненавистните на всички османци. Но Франция, изпитваща ревност към Испания, веднага предлага на султана военен пакт срещу Филип II Испански. Като разбира това, испанският крал се разколебава. В холандските му владения се засилват вълненията на патриотични и протестантски елементи. Англичаните вече силно безпокоят американските му колонии. Той предчувства, че от евентуални нови успехи срещу турците ще се възползва главно Венеция. Освен че притежава огромна търговска флота, тя владее много

острови в Адриатическо, Егейско и Средиземно море, което я прави неоспорим хегемон в басеина. Уморен от усилия и емоции, папа Пий V умира и цялата антитурска кампания рухва заедно с него.

След краткотрайната еуфория от Лепанто, на испанския владетел предстои да изпие наистина горчиви чаши. С победата над "неверниците" не се решава нито един съществен проблем на страната му. Напротив, създават се нови. Положението на Испания се усложнява рязко след избухването на национално-освободителна революция в нейните холандски владения през 60-те години на XVI век. Този път главен неин международен противник става Англия, заинтересована да постави под свой контрол богатия пазар на Брабант и Фландрия - днешните Белгия и Холандия, обнаричани общо Ниските земи – Нидерландия.Тези земи, особено след загубата на последната английска база на континента - гр. Кале през 1559 г. се разглеждат и като важен стратегически подстъп към островната държава. Освен това, Англия и Испания вече водят безкомпромисна битка за островите в Карибско море и атлантическите и тихоокеански пристанища на Южна Америка.

Запазена от островното си положение, Англия може да си позволи да провокира Испания с пиратски набези и помощ за холандските бунтовници, без да се бои от директна схватка със силните испански легиони. На протестите на Филип английската кралица Елизабет отговаря с контраобвинения, че Испания подпомага ирландските и шотландските католици. На испанските заплахи с война, Елизабет кокетно отговаря с контразаплахи, че ще се омъжи за шестнадесетгодишния френски маркиз д'Алансон и ще сключи съюз със Франция. Нещата вземат наистина опасен обрат, когато Филип е уличен в заговор с шотландската кралица Мария Стюарт за убийство на Елизабет I. Испанският посланик е изгонен от Лондон, а английски войски дебаркират в Холандия и вземат положението под свой контрол. Наистина, те нямат късмет на суша и са разбити от испанците в сражението при Цутпен (1584 г.). Но след това вече няма връщане назад и за двамата противници. Филип и Елизабет мобилизират всичките си ресурси за война, в която залозите са високи: господство на море, английската религия и корона, хегемония в Европа и Западните Индии (Карибско море и островите в района).

Поощряван от папството, испанският крал Филип решава с един удар да се справи с Англия и да възстанови загубените позиции на първи европейски и световен владетел. Той я обявява за главен враг на правата вяра и европейски смутител. През 1588 г. той изпраща срещу нея мощен флот (т.нар. "Непобедима Армада"), състояща се от 134 тежки бойни кораби, 20,000 морска пехота и 3000 оръдия. Тя се насочва към Дюнкерк, където трябва да вземе на борда сухопътна испанска войска и да я стовари на английския бряг. Но англичаните съумяват да съберат повече и по-бързи кораби. Командва ги знаменития пират Дрейк. Помага им и холандската марина. Те пресрещат испанците при Плимут и след двуседмични непрекъснати сражения нанасят тежко пора-

жение на армадата. В Испания се завръщат само 40 съда. На испанското могъщество е нанесен нов удар, повече психологически отколкото военен. Испанските човешки загуби не са твърде големи за една сериозна война - към 10,000 души, материалните бързо се наваксват от пристигащите от Запад галеони със сребро и злато. Но сред испанското общество - а и в цяла Европа - укрепва убеждението, че Англия не може да бъде победена.

Много повече сили и надежди са похабени в борбата с холандската революция. Съпротивата на холандската средна класа и патриотични дворяни срещу испанското господство продължава цели 80 години. Испанските наказателни експедиции неколкократно разбиват въстаниците и опожаряват градовете им, но неуловимите морски отряди на холандците (т.нар. гьози) изненадват испанските транспорти, ограбват ги и ги потопяват. Франция и Англия субсидират въстаническото ръководство начело с големия военачалник и дипломат Вилхелм Орански. Не помага и убийството му, организирано от тайните служби на испанския главнокомандващ херцог Алба. На испанците помагат само някои италиански градове и владетели, недоволни от холандската търговска конкуренция.

Обективният резултат от борбата за надмощие в Европа, най-вече против завоевателските претенции на испано-немско-австрийския хабсбургски трон, е по-нататъшното засилване на националните държави. Англичаните разгромяват всички католически заговори и парират опитите на Шотландия, изпълняваща папските нареждания. Франция получава, в реултат на победата на немските протестантски князе, важно стратегическо предмостие - крепостите Тул, Мец и Вердюн в Лотарингия. През 1609 г. Холандия извоюва своята независимост и бързо се превръща в най-цветущата в икономическо отношение европейска държава.

В тогавашния европейски свят всички тези промени довеждат до ново, още по- комплицирано съотношение на силите. Религиозните лозунги, под които се водят безспирните и изтощителни войни, не са само параван: те изразяват и формиращите се по това време национални ценности в задължителната за епохата верска форма. Идейно знаме на различните антифеодални и освободителни борби са религиозни учения (например калвинизмът в Холандия, учението на Ян Хус в Чехия). Католическата църква и папството се научават да реагират по-гъвкаво. На различни събори са приети нови църковни канони, съобразени с критиката през последното столетие. Постепенно в Южна Германия, в Чехия, Унгария, Полша, във Франция (след близо 40-годишни непрекъснати кръвопролития между католици и протестанти, връх на които е Вартоломеевата нощ през 1572 г.), католичеството възстановява позициите си. В тези райони побеждава т. нар. контрареформация. В унисон с тази тенденция, в Европа де факто придобива легитимност и ислямът. Освен с Франция, Османската държава сключва договори с Англия (1580 г.и 1599 г.) и Холандия (1613 г.) В Получава се така, че въпреки дадения им отпор, универсалистките монархии като хабсбургските държави - Свещената Римска империя и Испания, а също така

и Турция, продължават да владеят разнородно население и земите му в името на своя Бог и религия. Важната роля на църквата и религията в политиката има и този обективен резултат, че нормалният процес на консолидация на националните държави продължава да бъде застрашен от фундаменталистки претенции.

Тридесетгодишната война и формиране на нова международна система (XVII в.)

В края на XVI - началото на XVII в.се формират два могъщи блока - първообраз на по-сетнешните империалистически коалиции.

Въпреки конкуренцията между австрийските и испански Хабсбурги, международното сътрудничество между тях укрепва. За това допринася и засилването на политическата реакция в Германия след разгрома на Селската война и активизацията на езуитския орден през 1525-30 г. В ход влизат и различни комбинации за ново сливане на двата клона на Хабсбургската династия. Испанските крале се надяват, че възстановяването на позициите им в Германия ще им върне загубената перла на империята - високоразвитата холандска република.

Франция се опасява от нов испано-австро-германснки католически блок, още повече че за кратък период, твърде значим за френската история /1598-1610/, страната има крал с протестантски произход - прочутият Анри IV Наварски, изключителен държавник и дипломат. По негово време е разработена класическата концепция за баланса на силите, построена върху принципите на държавния интерес и националната държава. Според неговия главен съветник Сюли, могъществото на държавата има своите полезни параметри: преминат ли се те, това предизвиква обединяване на всички противници и завистници. Лично кралят приема тезата за "естествените граници" на страната - Атлантическият океан на запад, Ламаншския пролив на север, Рейн на изток, Алпите на югоизток, Пиренеите и Средиземно море на юг.. "Аз съм съгласен - казва той - че страната, където населението говори на испански, трябва да принадлежи на Испания, а страната, където населението говори немски, на Германия. Но земите, където населението говори френски, трябва да бъдат мои".

По принципни стратегически причини Франция не може да приеме австрийските Хабсбурги да владеят днешна Белгия, а испанските - обширни земи в Северна Италия. Но главното във френската политика по това време е подкрепата на германската раздробеност. Анри и наследниците му демагогски се обявяват за привърженици на "старите немски свободи" - тоест на независимостта на немските дребни владетели и липсата на централизирана кралска власт.

Със засилването на католическата агитация в Средна Европа, вещаеща важни политически промени, редица немски

принцове-протестанти образуват през 1608 г.Съюза на евангелическите владения, или Протестантската уния. През 1609 г. няколко католически князе, начело с дук Максимилиян Баварски създават Католическата лига. Към нея се присъединяват всички католически владетели от Свещената Римска империя, а Испания им обещава финансова и военна помощ. Смъртта на Анри IV, убит от католически монах-фанатик, разколебава немските протестанти, но връщане назад няма. Към оста Франция-немски протестанти се присъединяват Швеция и Дания, които искат да изтласкат Хабсбургите от търговията в Северно и Балтийско море. С тях установяват контакти Венеция, независима Холандия и Англия. На другата страна на барикадата са хабсбургските монарси на Испания и Австрия, както и германския католически блок. На Хабсбургите симпатизира католическа Полша, на Франция и протестантите- швейцарските кантони и далечна Русия. По такъв начин повечето европейски държави пряко или косвено се въвличат в конфликт, които придобива общоевропейски характер.

Началото на войната се предшества от интензивна пропагандно-политическа подготовка. Както пишат историците Уил и Ариел Дюран, войната с думи и мастило ефективно подготвя войната с кръв и оръдия. В центъра на враждебните агитации са обвиненията в сатанизъм съответно срещу католическата и протестантската религия. Според протестантския проповедник Ланг, "Папистите, подобно на турците, евреите и други неверници, са извън градината на Божията благодетел, на неговото всеопрощение, и избавление; те са обречени вечно да вият, да пищят и скърцат със зъби в огъня и жупела на ада." Аналогично, католическият писател Нас обвинява протестантите в склонност към "убийство, грабеж, лъжа, измама, пиянство, чревоугодничество, пиянство и кръвосмешение, без да се боят от нищо, защото, според тях, вярата им ги опрощава сама по себе си". В самото навечерие на войната, през 1615 г. граф Мориц Хесенски предупреждава Протестантската уния, че "Католическата лига, защитена от Папата, краля на Испания, Брюкселския двор, и императора...си е подготвила нужните оръжия и муниции...с цел..да изкорени евангелическата религия". Противоречията се концентрират в Средна Европа, където националната фрагментация и междуособните вражди са най-силни. Непосредствена причина за избухването на войната е острата борба за Чехия, където протестантските национално-освободителни сили, вдъхновявани от хусистката традиция, вземат връх и свалят австрийския император - официалният владетел и на тази страна.

Перипетиите на Тридесетгодишната война, избухнала през 1618 г. са добре известни от историята. Прието е войната да се дели на 4 периода. Първият период (т.нар. чешки период 1618-1624 г.) е характерен с войната на католическата реакция срещу съпротивляваща се Чехия. Срещу малката славянска страна са хвърлени армиите на испанските и австрийски Хабсбурги, както и на полските католици. В битката при Бяла гора под Прага през 1620 г. нейната армия е разгромена. Чехия отново е

включена в Хабсбургската австрийска държава. Протестантизмът в Средна Европа е изкоренен с огън и меч.

Вторият период (датският) продължава от 1624 до 1629 г. Подпомогнат от английска субсидия, датският протестантски крал потегля срещу Хабсбургите. Но против него е изпратен талантливият австрийски военачалник Валенщайн, католик от чешки произход. В крайна сметка той разгромява датските войски. В Любек е сключен мир, забраняващ на Дания намеса в германските работи. По това време се активизира френската външна политика, ръководена от опитния политик и дипломат кардинал Ришельо. Следвайки основните принципи на Анри IV Наварски в политиката, той успява да парира действията на испанската партия при парижкия двор и насочва усилията си към разединяване на хабсбургския блок. Ришельо започва тайни преговори с Католическата лига на немските принцове, най-вече с Бавария, с цел да ги откъсне от Хабсбургите. Но на този етап той избягва военни ангажименти на страната на протестантите, защото води изтощителна гражданска война с френските хугеноти – битката при Ла Рошел, възпята така романтично в мускетарските романи на Дюма.

Следващият, т.нар. "шведски период" от 1630 до 1635 г.е най-динамичен. Окуражени от двете си поредни победи, испано-австрийските Хабсбурги си поставят по-решителни цели: да нанесат удар по богатата и независима Холандия (Седемте провинции), да я върнат под испанско и австрийско владичество, да установят контрол над северните морски пътища и балтийската търговия. Това пряко засяга икономическите и политически интереси на Англия, Швеция и Франция. С паричната помощ на Франция от 1 млн. ливри годишно, Швеция предприема настъпление в Европа. Шведската армия се състои не от чужди наемници, а от свободни селяни, и е технически по-добре екипирана от католическите армии (повече огнестрелно оръжие, по-мобилна артилерия). В битката при Брайтенфелд през 1631 г. шведският крал Густав-Адолф нанася първото сериозно поражение на австрийско-германските католически войски. Същевременно французите водят сложна дипломация с германските князе от двете вери, не желаейки да допуснат твърде голямо засилване на шведите. В сражението при Люцен през 1632 г. шведите спечелват нова победа, но кралят им бива убит. Интригата се заплита още повече от това, че австрийският император заподозира в измяна собствения му най-добър пълководец Валенщайн и изпраща агенти да го убият.

Още до влизането си във войната, Швеция се опитва да разшири антихабсбургската коалиция чрез привличане на Турция. Враждебността на Турция към папството и Хабсбургите, които неведнаж провъзгласяват кръстоносни походи против нея, дава надежди на френския блок. Френски и шведски дипломати убеждават султана да нападне Полша от юг, за да създаде плацдарм за настъпление срещу Германия от изток. Предприети са дипломатически ходове за помиряване на Турция и Русия, готвеща се за борба с Полша, за привличане на унгарските князе

Габор и Ракоци, противници на австрийското господство. Но султан Мурад IV, воюващ по това време с Иран, не желае да се намесва в борбата на мощните европейски държави.

За да наклони везните в настъпилия импас, в борбата се намесва по-енергично католическа Испания. Испано-австрийските войски най-сетне побеждават шведите в битката при Нордлинген през 1634 г. Католическите армии започват опустошителен поход в протестантската Западна Германия, сеейки смърт и разорение в градовете и селата на "друговерците". Франция се усеща непосредствено застрашена и най-накрая директно се включва във войната, оглавявайки антихабсбургската коалиция. С това се поставя началото на четвъртия, "френски период" на войната, продължил до 1648 г.

За да продължат победния си устрем, Хабсбургите разширяват обхвата на дипломатическата си дейност. Те сключват т.нар. Пражки мир с немските протестантски князе, предоставяйки им известни свободи на вероизповеданието. Саксонският курфюрст получава нови територии, на които има право да въведе протестантско изповедание. Но френско-шведският лагер бързо се разраства. Към него се присъединяват официално богатите Холандия и Венеция. След редица битки с променлив успех, най-сетне французите надвиват испанците при Рокруа в Южна Холандия през 1642 и 1643 г. Шведите достигат Дунав и се подготвят да щурмуват Виена. Всички армии мародерстват на немска територия, без да правят разлика между католици и протестанти. Френските и шведски армии не се колебаят да опожарят и разграбят Прага, откъдето започва борбата срещу Хабсбургите. След редица тежки поражения, австрийският император е принуден да иска мир. Победителите също са заинтересовани да преговарят, смутени от антимонархическата революция в Англия и започналия дворянски метеж във Франция - т.нар. Фронда.

В подобна обстановка, през 1648 г. в Мюнстер и Оснабрюк е сключен т.нар. Вестфалски мир. Той слага край на тридесетгодишните военни действия и въвежда нова европейска уредба, в която изкристализират редица тови тенденции в международните отношения.

По отношение на дележа на плячката, победителите са възнаградени, но не това е най-съществено. Техните материални ползи имат по-скоро преходен характер. Наистина, Швеция получава несъразмерни териториални придобивки - о-в Рюген и богатото ханзейско пристанище Щетин, Висмар, всички устия на плавателни реки по германското крайбрежие. Господството и на Балтийско море е осигурено почти за половин век. В това се заключава щедрото, но краткотрайно като изгода заплащане на главен френски наемник и доставчик на пушечно месо.

Истинският голям победител е Франция. Тя присъединява богатата област Елзас, потвърдени са правата и в Лотарингия от 1552 г. След вътрешната и стабилизация по време на царуването на крал Луи XIV тя установява за известно време хегемония в Европа. Тя няма повече съперници, които да представляват реална опасност за нея. Френският език става официален език на

международната дипломация. Париж рязко активизира колониалната си политика. Значителни територии в Америка в басеина на река Мисисипи са обявени за собственост на френския крал. Френски колонии са създадени в Индия и други райони. В Европа, "кралят-слънце" насочва вниманието си към Нидерландия и най-вече онзи сектор в района, който остава в испански ръце - днешна Белгия. След 4 войни, в който френската армия е принудена да преодолява силната съпротива на местните патриоти, през 1679 е сключен Нимвегенския мир. По него Франция получава няколко белгийски провинции - Камбре и Валансиен, и дълго оспорваната област Франш Конте. Но следващите акции на френския крал не са вече толкова успешни. Опитите му да смаже богатата Холандия автоматически водят до образуване на враждебни коалиции спрямо него, в които участват бивши съюзници и врагове на Франция - Испания, Австрия, Швеция. След като холандския вожд Вилхелм Орански става през 1688 по съвместителство крал и на Англия, Франция се оказва заобиколена от неприятели - нещо което Анри IV и Ришельо с огромен труд успяват да преодолеят за близо половин век.

Най-тежко е ощетена Германия. Вестфалският мир официално затвърждава нейната разпокъсаност, която се запазва още 200 години. Страната е обезлюдена, обезкървена и лишена от възможности за обединение. Населението на Германия и Австрия се намалява от 21 милиона на 13.5 милиона души. Още по драстично е изтребен чешкия народ. Според някои изчисления, населението на тогавашна Бохемия от 3 милиона души пада до 800 хиляди. Германските княжества (200 "светски" държавици, 63 клерикални владения начело с католически епископи и 51 "свободни градове") са формално подчинени на т.нар. свещен римски император, какъвто всъщност няма. Но немското трудолюбие, прилежание и целенасоченост постепенно променят мрачната картина. През втората половина на XVII век започва постепенно да се нараства ролята на маркграфството Бранденбург, където властва династията на Хохенцолерните. То става ядро на бъдещата пруска държава. С определено влияние се ползва Саксония, чийто владетел Август Силния - бохем и сибарит, се отличава с войни срещу Полша в най-различни коалиции с други държави от региона. Хановер дава своя дял към историята с като родно място на цяла династия английски монарси. Впрочем, многобройните германски княжества стават основен резервоар на кралска кръв за европейските държави, където нерядко аристократите се самоизтребяват, или пък вътрешните борби възпрепятстват възцаряването на местен човек. Тази роля на разпиляната немска аристокрация, често тема на литературната и политическа сатира, всъщност има немалко значение за стратегическото подреждане на силите в Европа от XVIII та чак до XX век включително.

С Вестфалския мир получава международно признание Холандия, макар че Хабсбургите въпреки всичко запазват известни позиции в съседните белгийски провинции. Завистта към тази богата и независима страна е така голяма, че и могъщите Ан-

глия и Франция скоро започват войни с нея, продължили от 1650-те до 1690-те години. Холандците храбро се съпротивляват: флотата им неведнаж бомбардира Лондон и обръща англичаните в бягство, а сухопътната армия отваря морските диги и залива страната, успешно задържайки френските войски. Но тя не може да удържи на силния натиск, и е принудена да отстъпи морското първенство на Англия и редица крепости и градове на Франция.

Сложно е положението на Англия и Русия по време на Тридесетгодишната война и след нея. Англичаните са заинтересовани от окончателния разгром на Хабсбургите и най-вече на Испания, и затова плащат на протестантските държави. Но те ни най-малко не желаят чрезмерно засилване на Франция, която постепенно се превръща отново в техен главен колониален, континентален и морски съперник. Освен това на английска земя близо двадесет години бушува революционна буря. Затова англичаните се въздържат да участват с големи сили в континенталната война. Политиката на Англия по времето на Кромуел (1645-1660 г.) се отличава с преимуществена ориентация към вътрешните проблеми. След повторното възцаряване на Стюартите Чарлз II Английски е изцяло вербуван от Луи XIV, който му изплаща редовна "пенсия". Впрочем, революционното и после кралското правителство в Лондон осъществяват не една наказателна експедиция в Ирландия, воюват с Холандия за морско господство и с Испания за територии в Америка. Положението на страната се консолидира, след като в резултат на масовото недоволство през 1688 династията е изгонена от страната (т.нар. "славна революция").

Русия също желае разгрома на Хабсбургите, тъй като техен преден пост е католическа Полша - желязна преграда на руския излаз към Европа. В началото на XVII в. през т.нар "руска смута" (безредици и междуцарствие) поляците даже завземат Москва. Впоследствие руската и украинска съпротива срещу Полша определено отслабва десния католически фланг. Но Русия се тревожи от твърде голямото засилване на Швеция, която е главният и конкурент за балтийските рибно-търговски акватории и преграждa пътя и към северните морски комуникации. Все пак, тя помага на антихабсбургската коалиция със значителни доставки на селитра и жито. С разгрома на Хабсбургите международните позиции на Русия укрепват. В резултат на Андрусовското примирие от 1667 г. между Русия и Полша Москва получава Лявобрежна Украина, и град Киев (за две години). Двадесет години по-късно, след продължителна война с Турция, руската държава влиза в общоевропейски антитурски съюз през 1686 г., където стратегическите задачи са разпределени. На Русия се пада да воюва в Крим, срещу обединените сили на местните ханове и Истанбул. Този жребий ангажира главните и външнополитически усилия за следващите 100-200 години.

Определено потърпевша във войната е католическата църква и дори християнската религия като цяло. Официалното признание, което получава протестантизмът, силно уязвява папството. Папа Инокентий X проклина Вестфалския договор и го

нарича "невалиден и незаконен, несправедлив и осъдителен, без влияние и последици за миналото, настоящето и бъдещето". Европа пренебрегва този протест. Оттогава папството престава да бъде политическа сила, и влиянието на религията в международните дела отслабва значително. Нарастналият скептицизъм е логичен резултат от ужасите на войната, от зверствата, извършени в името на вярата. Хората заподозират своите владетели в лицемерна набожност и презрение към истинските ценности. Все по-голям брой просветени личности се обръщат за отговор на житейските въпроси към науката и рационалната философия.

В крайна сметка, Тридесетгодишната война принципно разрешава спора между средновековните династии с техните верски и имперски амбиции и младите национални държави. Оформя се груб баланс между геополитическите сили в Европа. В ролята на арбитър временно се оказва Франция. Испания вече никога не успява да се надигне и възроди имперската си значимост.Но другата половина на хабсбургската империя - Австрия, започва да укрепва на стика на комуникациите между Източна и Западна Европа. Нанасяйки поражение на турците в съюз с Полша под Виена през 1683 г., тя постепенно се ориентира към експанзия на Изток, срещу по-слаби противници и неоформени държавни образувания в славянските и османски земи. Ролята на буфер е отредена на германските държавици, но те по-скоро се оказват зона на несигурност, "ничия земя", привличаща алчните погледи на силите - както Италия през целия период след падането на Римската империя.

Главното обаче е създаването на нова система от междудържавни отношения, която анулира претенциите за универсална религиозна империя и утвърждава суверенната светска държава като основен актьор в международните отношения. Вестфалската система от 1648 г. отрича интервенцията във вътрешните работи на страните (потвърждавайки аугсбургския принцип "владетеля определя религията"), признава легитимността на различните форми на управление, еднаквите юридически права и независимостта на държавите. Ето защо повечето историци разглеждат този исторически акт като важна системна промяна, поставяща началото (макар и в никакъв случай очистено от феодални рецидиви) на съвременната система на международните отношения.

Отличителни черти на средновековната дипломация

Класически образец на средновековната дипломация, която въплъщава в себе си всички най-характерни - и най-успешни прийоми на външнополитическата тактика за един период от няколко века, е италианската, и по-точно венецианската дипломация. В известния труд на британския дипломат Харолд Никълсън "Дипломатическото изкуство" се говори за "италиански период" в историята на дипломацията като най-типичен за средновековието. Той се явява приемник на византийската и оттам римската и източната древни дипломации. Неин най-характерен белег, по

думите на съвременниците, е системата, насочена към събиране на информация. Още през XIII в. правителството на Венеция с различни документи регламентира посолската служба. Нейна отличителна черта е строгостта и. Посланиците на републиката не могат да получават звания и титли от чуждите дворове, да притежават имоти в страната, където са изпращани. След завръщането си, те са длъжни да предават в хазната всички получени в чужбина подаръци. Те са длъжни да дадат най-строг отчет за похарчените държавни средства, които по начало са твърде оскъдни. Често посланиците се разоряват на постовете си. Проблемът се състои и в това, че трудно може да се откаже посланическо назначение, което се смята за висш патриотичен дълг. Отказалият не може повече да разчита на политическа и обществена кариера.

През XIII в. дипломатическите мисии в една или друга страна продължават според сложността на решавания проблем - някъде около 3-4 месеца. Но постепенно този срок е увеличен. През XV в. той е вече две години, един век по-късно - 3 години. Така се стига до един оптимален мандат от 3-4 години, който повечето държави използват в дипломатическата си практика и днес.

Една от главните задачи на венецианските дипломати и техните колеги от други европейски държави е да съобщават на своите правителства за положението в страната, където са акредитирани. Най-напред такива съобщения постъпват всяка седмица; по-късно, след създаването на по-уреден транспорт депеши се изпращат почти всеки ден. Части от донесенията и често целите донесения са шифровани. Това дразни чуждите владетели, които нерядко прибягват и до репресии. Така например турският султан Баязид II изгонва венецианския посланик от Истанбул, след като турците залавят шифрованата дипломатическа поща на венецианците. Към това може да се добави един любопитен факт - докато средновековните посланици по принцип са лично защитени, пощата им може да се преглежда и конфискува.

В системата на венецианската дипломация влизат и редица други средства извън официалния протокол. Венецианската република използва голям щат от тайни агенти, шпиони и диверсанти, които изпълняват други, не толкова благовидни задачи. Затова навярно средствата, отпускани на посолствата, често не достигат. За разлика от съвременните държави, където разузнавачите с дипломатическо покритие са подчинени на централните разузнавателни управления, венецианските разузнавачи са подчинени на посланика. Най-често те се представят за пътуващи монаси, търговци, лекари. Постоянните резиденти на Венеция най-често са истински лекари. Те имат достъп до най-важните домове, където узнават важни секрети, а могат да оказват и определено влияние върху високопоставените си пациенти. Вместо "резидент" или "агент" венецианците използват термина "верен приятел". Републиката разполага с "верни приятели" във

всички европейски държави, Средиземноморието и Близкия изток.

Средновековната дипломация се ръководи до голяма степен от принципите, формулирани от флорентинския чиновник Николо Макиавели. На него принадлежи тезата, че понятията добро и лошо са тясно свързани с държавния интерес. Всякаква постъпка в полза на държавата е добра и оправдана. Венецианското правителство не се колебае да поръчва политически убийства на свои противници. През 1495 г., когато Франция започва да подготвя своите италиански походи, венецианското правителство амнистира някакъв осъден авантюрист, при условие че същият взриви барутните складове на френския крал.

Макиавелизмът вдъхновява външната политика и на другите европейски държави. Естествено, неин основен двигател са целите, които решава в даден момент една или друга държава. Така например дипломацията на Франция от XV - XVII век е насочена към заздравяване на кралската власт и консолидация на националната държава. Главните насоки на тази политика са: борба с Хабсбургите, най-вече с Испания, поддържане на раздробеността на Германия, в това число на религиозна основа, недопускане на конфликт с Англия след завършване на изтощителната Стогодишна война. Любопитна е концепцията на френското правителство в полза на "древните германски свободи". Париж ласкае дребните немски князе и графове, за чиято свобода уж радее, а всъщност пречи на обединяването на Германия в единна и силна държава.

Крупни френски дипломати са Луи XI от края на XV век и кралят хугенот Анри IV от края на XVI в. Първият е известен с това, че няма вяра във военното щастие и се бои да не загуби с едно несполучливо сражение плодовете на столетни усилия. Но с ловкост и дипломатическо изкуство той съумява да разбие т.нар. Лига на общественото благо, в която влизат недоволните от засилването на кралската власт феодали, и да обезвреди главния враг на френското единство след Стогодишната война - бургундския херцог Шарл Смели. До 1489 г. чрез династични бракове, изолация или смърт на главните размирници-феодали и по различни други причини, повечето самостоятелни баронски владения са присъединени към Франция. Луи XI разполага с огромен архив от досиета на своите приятели и врагове, които постоянно попълва с нужната информация. Запазили са се някои негови наставления, навярно валидни за всички времена. Той всячески се стреми да предпази подаването на ласкаеща и угодна информация на владетеля. "Когато работите вървят добре, трябва само да ме осведомявате, че е така. Но когато вървят зле, трябва да съм в течение на всичко, за да мога да помогна". Давайки относително голяма свобода на действие на своите дипломати, той им набива в главата, че успешните преговори трябва да се водят на четири очи, защото "пред много хора всеки се прави на важен" - принцип, противоречащ на съвременните изисквания за гласност, но психологически обоснован и спазван от всички професионални дипломати.

Анри IV, достоен син на своята майка, изпитаната в борби и интриги италианска аристократка Мария Медичи, отчетливо формулира принципът на политическото равновесие в Европа. Негови сътрудници изготвят т.нар. велик план за съюз на християнските републики и монархии, нещо като ООН от шестнадесети век, в което Франция би била политически център. Най-бележит френски дипломат е безспорно кардинал Ришельо, ръководещ френската политика в тежките години на Тридесетгодишната война. Той заговорничи с Англия срещу Испания и с Испания срещу Англия, съюзява се с османските турци срещу католицитехабсбурги. В политическото си завещание Ришельо поставя на потомството задачата да се възстанови славата на Галия - мъгляв лозунг, можещ да се тълкува в най-широки граници. Но въпреки тези смели великодържавни концепции, френската външна политика така и не излиза извън монопола на кралската власт. Практически, тя продължава да обслужва амбициите и тщеславието на абсолютния монарх, и не става истински национална политика, докато трае абсолютизмът. Затова след 2-3 десетилетия фалшив блясък на Луи XIV, френската международна политика и дипломация навлиза във фазата на траен упадък, продължил чак до Великата френска революция в края на осемнадесети век.

Английската политика от онзи период решава не по-малко сложни задачи. Важен благоприятен фактор за Англия е островното и положение, което прави агресията отвън твърде трудна работа. Лондон оптимално използва това преимущество. Благодарение на него, страната е опазена от външно нападение. Вътрешните феодални метежи, обикновено подпомагани от папството, Испания и Франция, са сравнително лесно обуздавани през XVI век. Мощен коз на английската международна политика е икономическото засилване на страната с развитието на капиталистическото производство и търговия. Англия разполага с голям флот и опитни мореплаватели, което и позволява да си поставя далеч отиващи стратегически цели, като господство по моретата и блокада на противниковите комуникации. Борбата с католическите държави съчетава именно тези две цели: защита на страната от заговори, и контрол над Атлантическия и Тихия океан. Тя се води с всякакви средства. Всепризнат майстор на дипломацията и тайната война е английският посланик във Франция Уолсингъм, свидетел на Вартоломеевата нощ през 1572 г. Той залавя писмата на шотландската кралица Мария Стюарт, затворена в английски замък, до нейните френски приятели. С тях тя обсъжда заговорнически план за сваляне на английската кралица Елизабет и установяване на католическа монархия начело със самата Мария. Освен че се информира от тези писма за плановете на опозицията, Уолсингъм от името на френските кореспонденти на Мария вписва вътре свои въпроси и внушения. Когато е събран достатъчно компрометиращ материал, Мария Стюарт е съдена и обесена, заедно с десетки графове и лордове, нейни симпатизанти.

Английската дипломация придобива още по-ясна насоченост по време и след революцията на Кромуел през 1642-1650 г. Тя предприема редица действия, типични за държава от нов тип. Пример в това отношение е подходът към Холандия, чийто възход е възприеман като опасност за британското корабоплаване и търговия в Северно море, Балтика и Северния Атлантик. От тогава датира изразът "Антверпен е пистолет, насочен към сърцето на Англия", използван често от Наполеон. Към Холандия е отправен ултиматум - или обединение с Англия, или война. Приет е Навигационният акт от 1651 г., според който само английски кораби могат да доставят стоки в Англия, и то директно от местата, където тези стоки се произвеждат. Това е болезнен удар срещу Холандия, която се занимава главно с посредническа търговия. Започва серия от войни между двете страни, която завършила с поражение за по-малката държава.

По това време в Англия са също възприети принципите на равновесието на силите, разбира се, със специфично британско тълкуване. А то е, че Франция в никакъв случай не бива да бъде едновременно най-мощната континентална и силна морска държава, и да е по силна от две големи европейски държави, взети заедно.

По този начин главните европейски страни осъществяват преход от средновековна дипломация към дипломация на новото време. Съдържание на класическата средновековна дипломация е предимно предимно борбата за територии, за увеличаване на кралския, феодалните и църковни домени (земи, крепостно население и природни богатства), както и традиционните функции за отбрана на страната. През XVI-XVII в. вече става дума за други неща: формиране на "естествени граници", поддържане на изгодно континентално съотношение на силите, контрол върху световни комуникации и отдалечени географски райони, създаване на "сфери на влияние". Тези промени, свързани със създаване на някакъв по-траен и предвидим международен ред и правила, отговарят на интересите на новите социални сили, които идват на власт в Европа през късното средновековие и първите столетия на новата епоха. Изразител на новите виждания е забележителният холандски юрист и дипломат ван Гроот (известен като Гроций или Гроциус, 1583-1645), чийто капитален труд "De jura belli et pacis" (Право на войната и мира") се разглежда като отправна точка в развитието на международното право.

III.ЕВРОПЕЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ В НОВО ВРЕМЕ

Епохата на Просвещението, нейните конфликти и прозрения (XVIII в.)

Разбира се, това наименование - "Епоха на Просвещението", е доста условно. То е свързано както с крупни научни открития (Нютон, Кулон, Лавоазие, Франклин) свързани както с индустриалната революция през XVIII и XIX век, така и с духовната революция, дело на философи като Русо, Кант, Дидро, Лок и други световни просветители. Резултатът от тези промени в обществената атмосфера не е еднозначен. Той се проявява най-напред в социалната сфера, където се засилва ролята на предприемаческите съсловия, на търговската и промишлена буржоазия. Идеята за равенство и обществен договор получава широка популярност и е противопоставена на съществуващите порядки, много от които наследени от феодализма: дворянски привилегии, крепостничество, ръководна роля на църквата в обществения живот. В отношенията между държавите все по-голяма роля играе международното право.

По-радикалните интерпретации на концепцията за националния интерес отхвърлят изцяло "божествените" права на кралете. Политици, мислители и широки обществени среди все по-аргументирано и настойчиво поставят въпроса за международен ред, който да ограничи владетелския произвол, анархията и войните в междудържавните отношения.

Всички тези тенденции се проявяват в противоречив вид на международната арена, където с пълна сила действа инерцията на монархическото всевластие. Но и монарсите не могат да не се съобразяват със стремежите на новите имущи класи. Те не могат да пренебрегват повече и тежненията, свързани с националното самоопределяне на значителни маси население, досега живяло под управлението на чужди феодали, монарси и религиозни владетели. Дори там, където те налагат на политиката своите персонални амбиции, обективния резултат все повече отразява тези нови исторически тенденции.

През осемнадесети век три основни междудържавни противоречия определят съдържанието на европейската политика: борбата между Англия и Франция за европейска и световна хегемония, усилията на Прусия за надмощие в средна Европа, борбата на Русия с нейните съседи (Прусия, Швеция, Полша и Турция) за стратегически позиции и утвърждаване като велика европейска държава.

Начало на англо-френската борба за хегемония в Европа и господство по моретата и в колониите е Войната за испанското наследство от 1700-1712 г. Тя започва като династическа война, но се превръща в първия решителен сблъсък между двете наймощни държави в света за надмощие в Европа в ново време. Поводът е традиционен - спори се кой да наследи бездетният испански монарх Карлос II Испански. Когато последният заболя-

ва и наближава смъртният му час, между европейските държави започват трескави тайни преговори как да се поделят Испания и владенията и. Появяват се различни претенденти, най-опасен от които е един австрийски херцог. На смъртния си одър, испанският крал решава да предаде цялото си наследство, без никакъв дележ, на един френски принц, имащ далечна връзка по Бурбонска линия с испанския двор. Това е логичен ход, защото винаги е по-добре един французин да застане начело на една цялостна Испания, отколкото страната да се раздели между различни чужденци.

В резултат на активна дипломатическа дейност, спорът изглежда близо до разрешаване. Никой не е готов да воюва за Испания. Англия и Холандия имат вътрешни проблеми и предпочитат мира пред опасностите от войната и нарушаването на търговията. Единственото, което те искат от френския крал, фамозния Луи XIV, е Франция никога да не присъединява Испания, което би нарушило драстично баланса на силите в Европа и целия свят. Луи дава такива обещания. Но първите му действия хвърлят в смут Европа. През 1701 г. той със специална грамота признава правата на новия испански крал (френския принц) и върху френския престол, настанява френски гарнизони в испанските крепости в Холандия и произнася думите "Пиринеите не съществуват вече". Общественото мнение, търговското съсловие и духовенството в Лондон и Амстердам изпитват силни опасения от нова католическа "супердържава", заплашваща сигурността на протестантските страни. Този път към протестантските Англия и Холандия се присъединява и австрийският император Хабсбург, който никак не желае Франция да завладее роднинската му Испания, смятана от него за собствен "заден двор" и естествена опора. По такъв начин, Луи XIV със своите грандомански амбиции нарушава политическото равновесие на континента и дава повод на противниците му да се обединят срещу него.

Тази война може да завърши с по-решителна победа на съюзниците, ако не са противоречията между тях. Англичаните и холандците не желаят скъпа война, нито пък да помагат на австрийските хабсбурги да се справят с традиционния си френски противник. Франция загубва много средства и търпи редица неуспехи по бойните полета, но и враговете и не успяват да я извадят от строя. По-важно е другото - че докато френските войски водят тежки битки на континента, британците почти безпрепятствено плячкосват обширните френски владения в Северна Америка - Нюфаундленд и Хъдзъновия залив в Канада. Основният мирен договор е сключен в град Утрехт през 1713 г. Той признава правата на френския бурбонски принц в Испания, при условие Испания никога да няма общ крал с Франция. За отплата Испания трябва окончателно да се раздели с всички свои европейски владения, предадени на Австрия. Англия получава ключовата база Гибралтар на испанска територия - факт, който нелепо фигурира и днес на европейската карта. Франция се лишава от ценни владения в Америка, богати на природни ресурси и имащи стратегическо значение в овладяването на новия континент.

Войната за испанското наследство и Утрехтския мир имат един важен стратегически резултат, който полага отпечатък върху международните борби на целия XVIII и XIX, че даже и на XX век. Върху развалините на испано-австрийската хабсбургска монархия се създава нова образувание - Австрийската империя, която запазва останки от испанските средновековни владения и укрепва като велика сила. До голяма степен на тази основа започва нов тур от дипломатически и военни схватки - този път за германското наследство. В него основни опоненти са Австрия и укрепналата пруска държава.

Прусия възниква като обединение на Бранденбургското херцогство и земите на Тевтонския орден. Тя забогатява от търговията със зърно в Прибалтика. Възходът на Прусия като значителна европейска сила е осъществен с активната дипломатическа подкрепа на Англия. В духа на своята политика на баланс на силите, тя разчита Прусия да стане дружеска протестантска държава, неутрализираща както Франция, така и Австрия.

Първата битка за господство в германския свят е Войната за Австрийското наследство (1740-1748 г.) Тя се смята за един от най-заплетените военно-дипломатически конфликти в историята. Поводът е спорът за овакантения трон на фиктивната Свещена римска империя. Според завещанието на покойния крал Карл VI, той трябва да премине към дъщеря му Мария-Терезия и следователно към Австрия. Обаче повечето европейски страни начело с Франция и Прусия оспорват наследствените и права. Всички те искат да получат, по думите на великия Шекспир и неговия герой Шейлок, "своя къс месо". Прусия желае да завладее други немски държавици и да увеличи територията и икономическия си потенциал. Франция се стреми да заграби богатата Австрийска Нидерландия (днешна Белгия) и да сложи на престола на Свещената Римска империя своето протеже баварския крал-католик; Испания претендира за австрийските владения в Италия. Англия е готова да подкрепи всеки който ще воюва със Франция и ще я отслаби, и затова се присъединява към Австрия. В крайна сметка се оформят два противостоящи съюза - Англия, Австрия, Холандия, Ханновер и Хесен срещу Прусия, Франция и Испания.

Започналата война обаче не представлява общ фронт между две коалиции. Битката се води стихийно, на различни фронтове, без съюзниците да обединяват силите си. Те даже независимо един от друг сключват мир с противника. Французите печелят сраженията в Нидерлания, австрийците в Италия. Изкусно маневрирайки между съюзници и противници, пруският крал Фридрих II постига най-големи успехи. Той спечелва решаващата битка срещу австрийците при Хохентфридеберг (декември 1745 г.) и така отнема от Австрия богатата на въглища Силезия. През 1748 г. в Аахен е сключен мир, който потвърждава повечето (но не всички) пруски завоевания и раздава досегашни австрийски владения на Испания и Сардиния. В крайна сметка тронът на Австрия получава Мария-Терезия, но с цената на големи щети и жертви.Неуспехите на Франция на море се редуват с английски провали. Така Аахенския договор не удовлетворява

никого, и само подготвя почвата за следващата Седемгодишна война (1756-1763). Германският въпрос се превръща в ключов, и ангажира големите европейски сили, стремящи се зад неговия параван да реализират свои користни интереси. Симптоматичен факт е, че Войната за австрийското наследство, въпреки че започва и се води по архаичните канони на династичния спор, всъщност е борба между национални държави за основни икономически, колониални и геополитически интереси.

В хода на дипломатическата подготовка на Седемгодишната война конфигурацията на враждуващите държави се променя, запазвайки основните вектори на европейските противоречия. Този път тя се води между съюзените Прусия и Англия, срещу Австрия, подпомагана от Франция и Русия. В нея Фридрих II Пруски отново се проявява като крупен дипломат и военачалник. Той провежда заблуждаващи сондажи с всички европейски държави, на които обещава придобивки за сметка на Австрия: на Русия - Полша, на Франция - австрийските Нидерланди (Белгия). "Сред такава вълча сган, каквато са така наречените велики сили - разсъждава той - не е възможно да спазваш Десетте Божи заповеди." Но силата му е не толкова в салонната дипломация, колкото в безскрупулността, политиката на свършени факти и целенасочеността на действията му. С английското злато той изгражда силна армия, която нанася поражения на френските генерали, назначавани от любовницата на краля мадам Помпадур. Слаба съпротива му оказват и австрийците, разчитащи на руска и френска помощ.

Единствено Русия е в състояние да объркa плановете му. Руската армия разбива пруските войски през 1759 г. при Кунерсдорф и превзема Берлин през 1760 г. Фридрих е спасен от внезапната смърт на руската императрица. Нейният син Петър III е голям поклонник на Фридрих. Той незабавно спира войната с него, минава на пруска страна и даже изпраща на своя кумир цял пехотен корпус. Това предрешава окончателното поражение на Австрия.

Както и във войните за испанското и австрийски наследства, по-важната битка се разиграва на по-далечни фронтове - в Северна Америка и Индия. Възползвайки се от заетостта на Франция в Европа, Англия изпраща мощни експедиционни сили срещу френските колонии в тези части на света. Френската флота е напълно унищожена, а немногочислените френски гарнизони не могат да удържат на британския натиск. Франция губи Канада с всичките и области, долината на р. Охайо и целия ляв бряг на Мисисипи с изключения на Нови Орлеан. Франция се отказва от индийските си колонии, като задържа само 5 града. Австрия губи завинаги богатата Силезия. По такъв начин, Седемгодишната война ликвидира повечето задморски владения на Париж, осигурява пълната хегемония на Англия на море и поставя началото на пруското надмощие в Германия. Така се предпоставя бъдещото обединение на Германия начело с Прусия 100 години по-късно, под ръководството на гениалния Бисмарк.

Любопитен щрих от войните за господство в Европа през XVIII век са опитите на видни интелектуалци да окажат влияние за спиране на насилието. Интересна в това отношение е мисията на френския философ Волтер, който кореспондира с пруския крал Фридрих II и руската императрица Екатерина Велика. Той вижда в тях модерни владетели и реформатори, различни от корумпираните френски монарси и висше духовенство. По време на войните той няколко пъти контактува с петербургския и берлински дворове. Всъщност той е умело използван от френското правителство като негов агент. Волтер агитира своите коронована приятели да защитят "справедливата кауза", тоест френските интереси.

Сред стратегическите резултати на Седемгодишната война трябва да бъдат споменати и други явления. В икономическо отношение главен резултат е по-нататъшното развитие на промишления капитализъм. Огромните армии се нуждаят от масово производство на оръжия, боеприпаси, храна, екипировка и най-различни стоки за широка употреба. Увеличава се значението на фабричната индустрия, както и обществената роля на промишлената и търговска буржоазия. През втората половина на XVIII в. назрява техническа революция, най-вече във връзка с конструирането на промишления парен двигател, тъкачната машина и други механизми.

Войната поражда и други, изключително важни предпоставки за икономически и обществени промени в Европа и Америка. Английските колонии на Америка, освободени от френска заплаха, се обособяват и заживяват самостоятелен живот. Привилегиите на британските лордове и опекунството на лондонската администрация, особено властническият инат на малоумния Джордж III, са ненавиждани от предприемчивите и с независим дух жители на колониите. Те не желаят да бъдат третирани като суровинен придатък и платци на короната. Подготвя се почвата за американската революция.

Изтощена от безплодните войни, водени в името на архаични монархически амбиции, Франция също зрее за революция. Френската общественост е подготвяна за обществен поврат от дългогодишната просветителска и публицистична дейност на лидери на общественото мнение като Волтер, Русо, Дидро, Мирабо, Кондорсе, Даламбер и др. Кралските капризи и разточителство изцяло компрометират феодално-абсолютистката система. Дългогодишното изтребление по европейските и колониални бойни полета отчуждава и ожесточава народните маси, пребиваващи в крайна мизерия.

С други думи, предстои основна ревизия на средновековното геополитическо наследство. Главна роля в нея предстои да играят новите сили, родени от буржоазните революции.

Руската политика по времето на Петър Първи и Екатерина Велика

По това време на международната сцена излиза и руската държава. За да се разбере смисъла и съдържанието на руската външна политика през осемнадесетия век, е необходим един кратък обзор на малко по-ранни събития.

След ликвидирането на монголо-татарското иго над руските земи, продължило близо 200 години, възникването на голяма християнска държава на рубежа между Европа и Азия най-напред обнадеждава западноевропейските държави: ето кой ще се противопостави на Турция и ще вади кестените от огъня за европейските царе и феодали. Западната дипломация се опитва да ласкае руския цар, че той трябва да се заеме с почетната мисия на Византия. Папата лично призовава московските владетели "да защищават своето цариградско достояние".

Руското духовенство се опитва да извлече капитал от тази ситуация. През XVI в. ученият монах Филотей разработва концепцията за "Третия Рим": Древният Рим е първият, Константинопол е вторият, на Москва е писано да стане Трети Рим, наследник на великата древна империя и защитник на християнството. Отзвукът на тези теории, но най-вече на руската победа над татарите при Казан от 1552 г. идва до поробените от турците славянски земи. Легендата за "дядо Иван" (първообраз на която е руския цар Иван Грозни) столетия наред подхранва надежди, че свободата ще дойде от Север.

Но руското ръководство в момента има други грижи. То се нуждае най-силно от контакт с по-развитите западноевропейски земи, от възстановяване на някои отнети територии, от преодоляване на блокадата от Запад, наложена му от Полша, Швеция и Литва (Ливония). Затова Москва отговаря на папските покани с думите, че "Великият княз иска своята руска земя". През втората половина на XVI в. Русия води тежка борба с тези три държави, най-вече за изход на Балтийско море. Макар че тя си връща редица области, крайната цел не е постигната. Страната получава излаз на Бяло море в далечния Север, встрани от оживените търговски пътища на европейските държави. През XVII в. Русия отново воюва с Полша, Швеция и Турция, като по-забележим резултат е присъединяването на левобрежна Украйна с Киев. Но изостаналата, средновековно-феодална руска държава не е в състояние да спечели нито една решителна победа и да се превърне в пълноправен участник в европейските международни отношения.

Ситуацията се променя в края на XVII век, когато на руския престол застава динамичният и темпераментен цар Петър. Той добре разбира необходимостта от модернизация на руското общество и руската икономика. Неговите схващания са подкрепени от малобройната руска интелигенция - шепа просветени боляри и чиновници, и от група авантюристи, съставляващи личната компания на младия и буен владетел. Петър кани в Москва няколко десетки западни инженери, военни, юристи и други спе-

циалисти, които му помагат да изгради флот, и да създаде администрация по западен образец. Реформите на Петър често са провеждани чрез жестока принуда. Той с огън и меч изкоренява всякаква съпротива, независимо откъде идва тя: от недоволните дворяни и князе, от размирната войска ("Бунтът на стрелците"), от православното духовенство. Външната политика на Петър трябва да реши две сложни задачи, наследени от XVII век: турската и шведската. Едната означава страната да получи излаз на Черно, другата на Балтийско море. Повечето държавници биха предпочели да решават тези задачи поетапно, на Петър разбира, че няма много време за губене.

Една от първите дипломатически акции на Петър е осемнадесетмесечното му посещение ("посолство") в Холандия, Англия, Австрия и някои германски държави през 1697-1698 г. "Посолството" включва 55 благородници и близо двеста слуги и охрана. Петър пожелава да пътува инкогнито като Петър Михайлов, прост сержант в списъка на персонала. Разбира се, домакините му знаят кой се крие под това име, и навсякъде са му оказвани царски почести. Задачата на посолството е да бъдат сключени, където това е възможно, приятелски договори и най-вече съюзи против Турция. В същото време Петър се стреми да се запознае отблизо с модерната западна наука и техника, с административното управление и военната организация на напредналите европейски държави. В Заандам (Холандия) той работи четири месеца като дърводелец в местната корабостроителница, а нощем изучава геометрия и теория на корабостроенето. В Лондон той се запознава с великия физик Айзък Нютон, а в Оксфорд получава титлата "доктор на науките". В продължение на месец той напразно се опитва да убеди австрийския крал Леополд Русия и Австрия да се обединят срещу Турция и да я прогонят от Европа. С полския цар Август II, бохем и жизнелюбец като самия Петър, руският цар се договаря за съвместни действия срещу Турция и Швеция.

Тъй като Турция е далече, Петър набелязва като първа стратегическа цел излаза на Балтика. Оттам Русия би могла да се свързва по море директно с богатите европейски пазари - ханзейските градове, Дания, Холандия, Англия, Франция. Петър успява да изкове съюз срещу Швеция с Полша, Дания и Бранденбургското херцогство - бъдеща Прусия. Войната започва през 1699 г. Но всички тези държави са бързо разгромени или неутрализирани от шведите, и Русия остава сама срещу противника. Енергичният и упорит шведски крал Карл XII клетвено се отказва от всякакъв разкош, развлечения, жени и вино, докато не унищожи враговете си. В това отношение той е насърчаван от големите европейски страни, сред които по това време е модна заплахата от "славянския потоп". Шведите спечелват редица победи в Полша и Русия, но в решителната битка при украинския град Полтава през 1709 г. войската им е разбита и взета в плен. Самият Карл XII с малък отряд успява да избяга в Турция.

Петър обаче не успява да намери съюзници срещу турците. Западна Европа е вече уплашена от руското засилване на

Север, и страни като Англия и Холандия виждат своите икономически и политически интереси в Балтика сериозно застрашени. Руският цар решава да компенсира този проблем с агитация сред поробеното християнско население и съюз с турските васални княжества Влашко и Молдова. Той се връща към идеите за "Третия Рим" и съставя няколко плана за възраждане на византийско-християнско-елинската държава, на мястото на Османската империя. Но турският султан, всячески окуражаван от Карл XII, го изпреварва. Той изпраща двестахилядна еничарска армия в Молдова, срещу която Петър успява да противопостави едва 38,000 души. Явно подценявайки противника и недоглеждайки собствената слабост (изтощени от северната война руски финанси, лоша екипировка на руската армия за условията на южния театър), руското ръководство търпи неуспех. Очакваното "въстание на поробените християни" не се реализира, руският лагер е обграден, в него избухва и епидемия.

Нещата могат да завършат твърде зле за руския цар, но в ход влиза дипломацията. Лично руската царица отива в неприятелския лагер да преговаря с великия везир. Според легендата тя остава една нощ в неговите покои, но документирания факт е, че турският командуващ е подкупен с личните и скъпоценности и взети назаем пари от офицерите. Той позволява на Петър да се изтегли, при условие Русия да върне на Турция крепостта Азов (превзета от казаците през 1699) и да позволи на Карл XII безпрепятствено да се върне в Швеция. Карл е вбесен от тези леки условия и оказва нов натиск върху турското правителство. Руският вицеканцлер, евреинът Шафиров успява с нов подкуп от 85 хиляди дуката (част от които отиват и за западноевропейски посланици) да накара турците да потвърдят сключения на р. Прут мирен договор през 1711 г.

Легендата продължава със съдбата на везира. По произход той е босненски славянин, на младини пастир, издигнал се със заслуги в султанския двор. Когато султанът му търси отговорност, защо не щурмува руския лагер и не пленява руския цар, той отговоря: "Какво би станало ако овчари като мене пленяват императори". "Добър отговор," казва султанът, но през нощта изпраща палачи с копринено въже в стаята му.

На север, войната с Швеция продължава, макар и вече не на руска територия. Руският флот удържа важна победа при Гангут в Балтийско море (1714 г). За Русия възниква проблем, когато към 1720 г. западните сили са близко до обединяване пред задаващата се "руска заплаха". Англия, Швеция, Полша и Австрия сключват отбранителен съюз, чието острие е насочено срещу Русия. В отговор, Петър започва преговори с Испания, с цел да свали управляващата английска династия и да възстанови Стюартите-католици, пребиваващи в Мадрид. Тази схема само дразни Англия, която на два пъти изпраща флота си за демонстрация в Балтика. Но след току що приключилата разорителна война за Испанското наследство (1700-1714 г.) никой не желае нов общоевропейски конфликт, изпълнен с неизвестности. Най-сетне с посредничеството на Франция между Русия и Швеция е сключен

Нищадския мир по който руската страна получава Естония, Латвия и част от Финландия с град Виборг (1721 г.). По този начин Русия трайно си осигурява морски път към Европа, а Швеция напуска завинаги разреда на великите държави.

След приключването на войните със Швеция, Петър отново насочва вниманието си на юг. Този път той решава да атакува Персия, за да очисти пътя на Русия към Средна Азия и Индия. Руският император още тогава си дава сметка за значението на петролните запаси в Кавказ и Близкия изток. През 1722 г. руската флота прекосява Каспийско море и превзема Баку и част от персийското каспийско крайбрежие. Но буря разрушава част от руските кораби, дизентерия и други болести преполовяват войската, и през 1724 г. Петър се завръща в столицата си изтощен и болен. Въпреки този малшанс Русия получава подкрепата на грузинските и арменски християнски владетели, и по-голямата част от завоюваните земи стават нейно притежание.

Главният резултат от Петровата дипломация е превръщането на Русия във важен фактор на европейската политика. Сто и петдесетгодишната борба за балтийското южно крайбрежие е спечелена от Русия. Плановете на Петър за понататъшното стратегическо разширяване на руските граници са осъществени по-късно от неговата приемница Екатерина Велика.

Руската императрица Екатерина II се възкачва на руския трон през 1762 г. в твърде сложна обстановка. Русия се оказва забъркана в европейските династически борби за наследства (полско, австрийско), което води само до проливане на руска кръв и увеличаване на европейската враждебност. Сама чистокръвна немкиня от Анхалт-Цербст, Екатерина възприема присърце руските интереси, самоопределя се като рускиня и изиграва огромна роля в утвърждаването на руската държава на европейската арена.

Царуването на Екатерина има няколко специфични особености. Най-напред, руската императрица е измежду просветените владетели от онази епоха. Тя поддържа лични връзки с френските философи Волтер и Дидро, желае да мине за привърженица на демократичните принципи, издигнати от мислителите на XVIII век. В Русия тя се огражда с най-талантливите държавници, пълководци и дипломати - Никита Панин, граф Остерман, княз Потьомкин, генералите Суворов и Румянцев. Във външната политика, тя си поставя същите задачи, както и Петър Първи: укрепване на балтийските позиции, излаз на Черно море, позиции на Балканите и Средиземноморието. За тази цел обаче, тя трябва да доведе докрай борбата със "санитарния кордон", насърчаван от големите западни сили - враждебните съседни държави Полша, Швеция и Турция.

Главното внимание на Екатерина, за разлика от Петър, е насочено към Турция. Но руската императрица разполага със значително по-силни лостове от своя велик предшественик. Руската държава вече е осъществила известни преобразования в областта на икономиката и обществената система, армията и е една от най-силните в Европа. При това, Западна Европа се

оказва твърде ангажирана със себе си: Прусия воюва с Австрия, американските колонии на Лондон се бунтуват, монархическа Франция е в навечерието на революция. Полша се разпада заради вътрешните си неуредици и алчността на по-силните полски съседи. Полският крал Станислав Понятовски, на младини любовник, и до края на дните си влюбен в Екатерина, се оказва жалка пионка в нейните ръце. При това положение царска Русия е в състояние да хвърли всичките си сили срещу Турция, и да постигне решителни резултати.

Екатерина успява да си осигури съюз със Прусия (1764 г.) и да сключи търговски договор с Англия (1766 г.). Турция сама дава повод за война. По внушение на папския нунций, стремящ се да отклони вниманието на Петербург от католическа Полша, турците подтикват кримския хан да нахлуе в южноруските степи. "Това, че папата призовава Турция на кръстоносен поход срещу християнска Русия - възмущава се Волтер - е достойно за италиански фарс".Войната започва през 1768 г. и се води с крайно ожесточение. Руските войски спечелват всички битки по суша и на море, и Русия е на път да унищожи Турция като държава. Тук се намесват Прусия и Австрия, които сполучват да отвлекат вниманието на императрицата със своя план за дележ на Полша. Те обещават на Русия по-голям дял от Полша, ако тя намали исканията си спрямо Турция. Така Русия през 1772 г.присъединява полската част от Литва и част от източна Белорусия. Според договора, сключен между Русия и Турция в Кючюк Кайнарджа (селце близо до Силистра) през 1774 г., Русия получава черноморските крепости Азов, Керч, Кинбурн, Еникале, покровителство над Влашко и Молдова, редица райони между Буг и Днепър и в Кавказ, а също така право на свободно преминаване през Черноморските проливи. Кримското ханство е обявено за независимо от султана, като Русия запазва възможност да се намесва в работите му. В резултат на тази намеса, през 1783 г. Русия едностранно присъединява Кримския полуостров. Изпаднала в еуфория, руската императрица крои планове за завладяване на Константинопол и цяла Гърция, на чийто престол тя мечтае да постави внука си Константин. Тя дори пише на Волтер, че възнамерява да възобнови древните олимпийски игри в Елада.

Макар че тези планове са нереалистични, победата във войната 1768-1774 г. силно издига руският авторитет в Европа. По време на поредната война между Австрия и Прусия за баварското наследство през 1779 г. Русия си извоюва положението на арбитър в германските работи. В съответствие с Тешенския мирен договор от същата година, Екатерина става гарант на конституцията на Свещената римска империя, формално включваща всички немски княжества и Австрия. Ухажват я както престарелия пруски крал Фридрих Втори, така и властната австрийска императрица Мария-Терезия. Впрочем, и двамата затаяват злоба към руската владетелка за нейното господарско поведение, и няколко десетилетия по-късно, пруските и австрийски владетели дават многократно чисто емоционален израз на своята антируска омраза.

Но по времето на Екатерина Русия е търсена като съюзник на международната арена. Когато през 1774-76 г. избухва революцията в Америка, английският двор моли руската императрица да прати руски войници против бунтовните североамерикански щати. Лондон обещава да заплати на Петербург в злато. На Русия е обещан като "премия" и средиземноморския остров Минорка. Но Екатерина не само вежливо отклонява тези оферти, но и през февруари 1780 г. обнародва знаменитата декларация за въоръжен морски неутралитет, позволяващ на корабите на неутралните държави да се защищават с оръжие срещу нападение на някоя от воюващите държави. Този акт е насочен преди всичко срещу Англия, която залавя и конфискува всички чужди съдове, търгуващи с метежните и колонии. Към декларацията се присъединяват повечето европейски държави, и това е чувствително дипломатическо поражение за Англия.

Последният опит на антируските сили да ограничат руското влияние е предприет с почти едновременното нападение на Турция и Швеция срещу Русия през 1787 г. Недоволна от руската политика, Англия поощрява тази акция. Докато основните руски сили начело със Суворов и Потьомкин разгромяват турците, шведската флота установява надмощие в Балтийско море и се готви за десант в Петербург. Екатерина дори подготвя застрашената столица за евакуация; но ситуацията се променя, след като във Франция избухва революцията. Вниманието на всички се насочва към събитията в Париж. Русия успява да даде ефикасен отпор на шведските атаки, и нейните дипломатически агенти бързо скланят Стокхолм да сключи мир през август 1790 г. Неприятно изненадани от отдръпването на Швеция, Прусия и Англия хвърлят всички сили да задържат Турция във войната. Английският министър-председател Уйлям Пит младши подготвя ултиматум до Русия с искане тя да опразни всички заети дотогава турски владения, и нарежда на британската флота се отправи към Петербург. Но английските търговци, боейки се да изгубят огромния руски пазар и твърде изгодния балтийски стокообмен, се опълчват срещу военните приготовления на кабинета. Всъщност, английските заплахи са игнорирани от Екатерина, защото тя получава точни сведения за антивоенните настроения в английския парламент от своя посланик Воронцов. Изтощената Турция не успява да дочака реална помощ от Западна Европа и сключва през 1791 г. мир с победоносните руски генерали в румънския град Яш. С Яшкия договор Русия си осигурява югозападна граница по реките Днестър и Кубан, Крим, северното черноморско крайбрежие и редица други привилегии; Турция се отказва от претенциите си спрямо Грузия. След приключването на войната Екатерина купува в Лондон бюста на опозиционния английски лидер Фокс, виден противник на правителствената политика, и го поставя демонстративно в приемната си.

Преместването на акцента на европейската политика от източните разпри към борбата с революционна Франция позволява на руската имперска политика да постигне нов успех. През лятото на 1792 г. руските войски смазват въстанието на поляците

начело с националния герой Т. Косцюшко и завзема Варшава. Пруският крал, претърпял позорна несполука при Валми от френската революционна армия, настоява да получи в компенсация нови полски земи (Гданск, Торун, Познан). Той даже заплашва, че няма да се сражава с "френските метежници", ако не получи своя дял. Това е добре дошло за Екатерина, която организира поредния дележ на Полша. През януари 1793 г. Прусия и Русия се договорят за подялбата. Подобно решение, рецидив на абсолютистко-феодалната дипломация от Средновековието, създава нов възел на напрежение в Източна Европа и обременява руско-полските отношения за векове напред. Но с авантюристичната си и често агресивна политика спрямо съседните народи полската аристокрация (шляхтата) носи също така немалка отговорност за трагичната съдба на страната си.

Впрочем, този акт, както и последвалия през 1795 г. трети дележ на полското наследство между Русия, Прусия и Австрия, не носят нито слава, нито голяма стратегическа полза на Петербург. Напротив, руското господство над свободолюбивия полски народ е причина за непрестанно революционно брожение и търкания с великите сили и различни конфликти в течение на целия XIX и даже XX век. Това силно намалява стойността на завладените територии като изнесена напред "зона на сигурност" на руската държава.

Като цяло, дипломатическата практика на руските владетели от петровско-екатерининския период отбелязва голям напредък в посока към най-модерните европейски изисквания. Самият Петър, въпреки необузданата си природа и примитивни маниери, се ръководи от стриктни принципи в международната политика. Неговото главно правило е верността към поетите задължения. "По-добре ние да бъдем изоставени от своите съюзници - пише той - отколкото ние да ги изоставим."

Дипломацията на Екатерина се отличава от Петровата с много по-голямото внимание към етикета. Съратникът на Екатерина граф Панин смята, че той трябва строго да се спазва, защото служи като мярка на взаимното уважение на държавите. Той също така играе ролята на индикатор за равния статут на Русия с другите европейски сили. Пример за това е битката за езика. Руското правителство настоява чуждите посланици да се обръщат към императрицата на официалния дипломатически френски език. Ако някой заговорвал на родния си език - а това са най-вече англичаните - Екатерина отговаря на руски, въпреки че не го говори правилно. Независимо от едноличната власт на императрицата, и нейният пълен контрол върху външната политика, тази политика е до голяма степен плод на колективния ум на редица талантливи държавници. През по-голямата част на XVIII век, руската външнополитическа стратегия отразява не толкова капризите на монарха, какъвто е до голяма степен случаят във Франция (особено при Луи XV), колкото обективните държавни интереси - отваряне към Европа, укрепване на стратегическите подстъпи към страната, излаз на удобни морски комуникации.

Американската революция и международните и последици (1774-1823)

Английските владения в Америка отбелязват бърз разцвет, дължащ се на плодородната земя, богата на полезни изкопаеми, на предприемчивостта на местните фермери и търговци, на липсата на феодални и бюрократични ограничения. Но британският двор започва през втората половина на XVIII век да упражнява по-строг контрол и да изисква по-големи данъци, за да заплаща огромните военни разходи на страната. Редица действия на метрополията предизвикват все по-остро недоволство у свободолюбивите американци - неотдавнашни британски заселници.

Така например, английската корона започва да налага вето върху решенията, вземани от законодателните органи на колониите, и да ограничава тяхната най-вече икономическа инициатива. Щатският парламент на Южна Каролина приема закон за по-голям данък върху търговията с роби, защото се опасява от бързото размножаване на негрите и неговите социални последствия. Но от Лондон отменят закона, защото търговията с роби е един от най-печелившите браншове на английската комерция. На колонистите е забранено да произвеждат дрехи, кожени изделия, желязо и стомана, за да не конкурират стоките произведени в Англия. Особено неприятен за тях е т.нар. марков данък, с който американците са заставени да плащат за легализирането (обгербването) на всякакви видове документи и ценни книжа, включително на картите за игра и вестниците. Скоро те реагират с бойкот на данъците, пренесен и върху английските вносни стоки.

През 1774 г. въстават 13-те английски колонии, разположени на североамериканското атлантическо крайбрежие. На 4 юли 1776 г. е обявена Декларацията за независимостта. Американската република провъзгласява принципа на равенството на всички хора и на народния суверенитет.Един от бащите-основатели на Съединените щати, Томас Джеферсън, смята, че революцията трябва да обхване целия останал свят. "Дървото на свободата е посадено в Америка, казва той, и за да расте, трябва всеки двадесет години да се напоява с кръвта на патриотите и тираните".

Още преди да бъде обявена независимостта, висшият ръководен орган на колониите- Конгресът, установява връзки с други британски владения, най-вече с Ирландия и Индия. През ноември 1775 г. е създаден Комитет за тайна кореспонденция с приятелите на Америка, който фактически играе роля на Министерство на външните работи. През март 1776 г. Тайният комитет изпраща във Франция американеца Сайлъс Дин, комуто възлага да получи помощ от Франция. Действително Франция е най-

подходящата държава, на която да се опрат американските колонии. Тя неотдавна е завършила злополучна война с Лондон и жадува за реванш. За да избегне дипломатически усложнения, френското правителство поръчва деликатната задача на известния драматург и авантюрист Пиер Бомарше, автор на пиесите "Севилския бръснар" и "Сватбата на Фигаро". Последният образува фиктивна фирма "Родриго Горталес", която започва да доставя оръжие, продоволствие и различна екипировка на американците. Любопитно е, че Бомарше скрива от Сайлъс Дин, че е правителствен агент. Тази дискретност се оказва твърде полезна, защото помощникът на Дин е всъщност английски разузнавач. Англичаните остават с впечатлението, че Бомарше действа на своя глава и се задоволяват да конфискуват корабите на фирмата му.

Но американската революция получава подкрепата на Франция и на демократичните сили в Европа не благодарение на тайните си агенти. На първо място това е симпатията на обществеността в Европа, която все по-силно осъжда проявите на авторитарност и диктат от страна на управляващата аристокрация. Основна роля в това отношение изиграва първият посланик на Съединените щати в Париж - ученият Бенджамин Франклин. Франклин е член на британското Научно кралско дружество, автор на големи открития в областта на атмосферното електричество и създател на теория за корабостроенето. Той е добре познат в цяла Европа и официалното му назначение е голям успех за американската кауза. Главната задача, поставена на Франклин, е сключването на търговски и съюзен договор между Съединените щати и Френското кралство. Френското правителство протака преговорите. То е съгласно да помага неофициално с пари, оръжия и даже с офицери и войници, но се бои да се обвърже открито с "метежници против короната". То има свои сериозни причини за това: в страната се чувства диханието на приближаващата се революция.

Така или иначе, през февруари 1778 г са подписани жизнено важните за САЩ договори за търговия и съюз със Франция. Последният договор е таен. Той е сключен на напълно равноправни начала. Франция гарантира независимостта на Съединените щати, те гарантират все още съществуващите френски колонии в Северна Америка (в щата Луизиана). Скоро към този съюз се присъединява Испания. Руската декларация за въоръжен неутралитет нанася нов удар върху английските позиции. Скоро повечето европейски държави фактически се обявяват срещу Англия - с изключение на Прусия, която по стар съюзен договор и срещу заплащане изпратила в Северна Америка 10,000-ден корпус хесенски гренадири в помощ на англичаните.

Но и пруските наемни войници не са в състояние да помогнат. Англия претърпява няколко тежки поражения. Генерал Корнуолис със 6000-на армия капитулира в Йорктаун, блокиран по море от френската флота. През 1781 г. започват преговори за мир между Лондон и Вашингтон. Воденето на преговорите е възложено на бележитите американски политици Б. Франклин, Джон

Адамс и Джон Джей. В тази сложна дипломатическа игра се откроява Джон Джей, доскоро върховен съдия на Ню Йорк, произхождащ от френско хугенотско семейство. Първоначално в преговорите участват всички съюзни държави. Но Джей узнава, че Англия, Франция и Испания тайно обсъждат подялбата на западната част на североамериканския континент. Американците започват свои паралелни преговори с Англия зад гърба на съюзниците си. Когато френското правителство научава за това, двете страни се споразумяват всеки да преговаря с Лондон поотделно, но мир да не се сключва без общо съгласие. През 1782 г. американските пратеници сключват предварителен мирен договор с Англия. Формално това нарушава договорността им с Париж, но в текста е заложена клауза че мирното споразумение влиза в сила едва след подписване на мирен договор между Франция и Англия. Узнавайки пост фактум за американо-английския договор, френското правителство е разгневено, но няма интерес от нов конфликт. На Франклин е възложена мисията да уреди отношенията с Париж, и той успява да стори това с присъщото му дипломатическо изкуство и държавническа мъдрост. През 1783 г. са подписани два заключителни документа - мирен договор между Англия и Америка в Париж и аналогичен договор между Англия, Франция и Испания във Версай.

Съюзните отношения между Съединените щати и Франция продължават общо 15 години, като особено динамичен е периодът на Френската революция 1789-1793 г. За посланик на Париж във Вашингтон е назначен Едмон Жене. Но "гражданинът Жене" има свои планове за френско-американските отношения. Той смята, че сега е ред на Америка да помогне на френската революция срещу общия английски враг. Жене отсяда в пристанищния град Чарлстън и започва да организира бойна флота за действия срещу англичаните. Той наистина създава такава от 300 капера - полупиратски, полувоенни кораби, който пленяват английските транспорти и ги отвеждат в американски пристанища. Жене ръководи и сухопътна военна експедиция за завземане на английските владения в басеина на Мисисипи. Американските народни маси приветстват Жене, който организира навсякъде клубове на демокрацията. Лично американският държавен секретар Джеферсън му симпатизира. Но мнозинството от Конгреса, представляващо търговците на мед, памук, захар, кафе и др. колониални стоки, е против нова война с главния вносител - Англия. През април 1793 г. президентът Вашингтон подписва прокламация за неутралитет. Корабите на "гражданина Жене" продължават да атакуват англичаните, и тогава американското правителство настоява за отзоваването му. Революционното френско правителство го отзовава и дава под съд. Но Жене остава в Щатите като частно лице и продължава агитацията си.

През 1794 г. Съединените щати обявяват официално своя неутралитет във войните на революционна Франция срещу европейските държави. Така френско-американският договор губи силата си. Същата година е сключен англо-американски договор, който урежда конфликтната ситуация, създала се в резултат на

каперската война между двете държави. Договорът е подписан от американска страна от същия този Джон Джей. Този път Джей допуска редица отстъпки за англичаните, които налагат някои ограничения на американската търговия в Карибите. При завръщането му в САЩ, Джей е обвинен в измяна и продажност. Народът гори портретите му. Но лично президентът Вашингтон го подкрепя, когато долната камара на конгреса отказва да гласува разходите по договора. Той изразява мнение, че Джей, като върховен съдия, има право на самостоятелна преценка кое отговаря и кое не отговаря на външнополитическите интереси на Америка, и тази преценка не може да бъде обжалвана. Този казус остава като прецедент историята на дипломацията. Но мотивите за подобно поведение са достатъчно прозрачни.

Американската революция не отива толкова далеч, колкото френската. С отхвърлянето на британския контрол, американските колонии получават възможност без външни ограничения да се развиват по капиталистически път. Във Франция на даден етап взема връх плебейската революционна идеология: "мир на колибите, война на дворците". Съединените щати нямат никакво намерение да водят революционна война срещу Англия. За това те се ръководят от чисто прагматични съображения: флотата им е слаба, 50% от експорта и импорта се пада на Англия и владенията и. Основните европейски страни, тогава монархии, се въздържат да признаят официално републиканските Съединени щати и тайно ги смятат за бунтовен режим. Американското правителство силно желае час по-скоро да се легитимира и да установи отношения с останалия свят. Една нова война с Лондон, освен всички възможни превратности, би забавила твърде този процес.

Американските "бащи-основатели", макар и талантливи политици и дипломати, се оказват недалновидни стратези в този сложен момент. Освен че постъпват неетично - напускайки съюзник в нужда - те все пак си докарват и войната. По време на наполеоновите войни 1796-1815 г. както Франция, така и Англия не се церемонят с американците и тяхната собственост. Англия сама завладява и плячкосва от 1803 до 1812 г. 900 американски кораба. Това предизвиква справедливо възмущение сред американската общественост. На тази вълна, определени политически среди издигат лозунга за завладяване на Канада, тогава английска колония. Тези среди са наречени заради своята агресивност "ястреби", което прозвище се запазва и до днес. Бойните действия започват през 1812 г. Американският народ първоначално не желае да се сражава за не съвсем ясна кауза. Под знамената се явяват 7-8000 бойци. Англичаните нахлуват от Канада по суша и по море, превземат Детройт и Вашингтон. Столицата е опожарена. Но впоследствие войната се затяга. Напливът на доброволци се увеличава, правителството провежда мобилизация. Английските армии не успяват да превземат Ню Йорк и Балтимор. Американският генерал Джексън отблъсва английските сухопътни и морски сили, обсаждащи Ню Орлийнс (Нови Орлеан) на Мексиканския залив. Американското ръководство скъпо заплаща за своята уж твърде пресметлива политика. Но и англича-

ните разбират, че е невъзможно да реставрират господството си над Северна Америка. Независимо от субективните намерения на воюващите, войната от 1812-14 г. изиграва роля на продължение на революционната война за независимост от 70-те години на XVIII век. Народът на САЩ окончателно и безвъзвратно печели своята свобода и независимост срещу европейската империя.

Само няколко години след това американската външна политика е подложена на нов сериозен изпит. Младата североамериканска държава бдително се отнася към посегателствата срещу нейната независимост, но едновременно с това се стреми към разширяване на позициите си както в Северна, така и в Южна Америка. Още през 1813 г. бившият президент Т.Джеферсън пише на видният немски естественик Хумболдт: "Европейските страни съставляват отделна част от земното кълбо; местоположението ги прави част от определена система...Америка разполага със своето полукълбо. Ето защо тя има своя система от интереси, които не са подчинени на интересите на Европа". Когато през 1823 г. революцията в Южна Америка довежда до рухване на продължилото 300 години испанско колониално господство, възниква въпросът кой ще замести испанските колонизатори. Европейските държави започват да замислят интервенция в Южна Америка за възстановяване на "легитимните владетели". На това обаче се възпротивява Англия. Тя разчита, че със своята превъзхождаща индустрия, търговска и военна флота сама ще получи господстващо положение в тази част от континента. За да се противопостави успешно на своите европейски партньори, Лондон тайно предлага сътрудничество на САЩ. Англичаните ласкаят честолюбието на Вашингтон, уверявайки го че Англия е загрижена единствено за свободата и независимостта на латиноамериканските народи. Американският президент Мънроу, търси съвет от "бащите основатели" - неговите предшественици на президентския пост Джеферсън и Медисън. Една част от американските политици, в това число горепосочените дейци, призовават правителството заедно с Англия да се противопостави на европейските монарси, желаещи наново да колонизират Южна Америка. Но друга група, начело с Джон Куинси Адамс, настояват САЩ да действат независимо от Англия. Те правилно преценяват, че в противен случай Съединените щати ще се окажат във фарватера на английската имперска политика и ще загубят своя авторитет. На 2 декември 1823 г. президентът Мънроу се обръща към конгреса с послание, където се казва, че САЩ "не претендират за намеса във вътрешните работи на европейските държави, но категорично възразяват против установяването на политическия ред на тези държави, тоест на монархичната система, в която и да било част на американския континент". В посланието е развита доктрината за "неколонизация" и "непреминаване" (non-transfer) на латиноамериканските страни под контрола на нови европейски господари.

Тази декларация, която така и не става официален документ със задължителна сила, изиграва важна роля за отказа на европейските монархии от намеса в Южна Америка. Нежеланието на Англия да участва в подобна авантюра е достатъчно отрезвяващ сигнал за тях: никой не разполага с необходимата флота за прехвърляне на нужните войски през Атлантика. От друга страна, рязката позиция на САЩ е сигурно указание, че подобна акция ще срещне и военна съпротива, вероятно подпомогната и от Лондон. В този план "Доктрината Мънроу" (известна у нас като "Доктрина Монро") има справедливо, прогресивно значение. Тя поставя бариера пред колониалната агресия на европейските държави. В същото време в нея е заложено и експанзионистично начало: заемайки позата на защитник на другите американски страни, без някой да ги е молил за това, САЩ фактически предявяват своите претенции да бъдат арбитър и фактически хегемон в работите на цялото Западно полукълбо. С други думи, основните идеи и концепции на американската външна политика се залагат още през първите десетилетия на съществуването на американската република (1780-1830-те години). "Бащите-основатели" се стремят да прилагат няколко основни принципа, известни от класиката, в по-типична американска интерпретация: месианска роля на американската демокрация, образец за цялото останало човечество, баланс на силите чрез маневриране между европейските враждебни коалиции, сдържане (чрез сплашване и обезкуражаване) на широк диапазон от противници - индианци, британски роялисти, европейски легитимисти и колонизатори.

Френската революция и международните отношения

Великата френска революция е историческо събитие от най-голям порядък, оказало всеобхватно и дълготрайно въздействие върху международния живот. Промените, които тя предизвиква на международната арена, са свързани както с дълбоките обществено-икономически преобразования във Франция в края на XVIII и началото на XIX век, така и с междудържавните и социални конфликти в Европа и света, явяващи се нейни преки или косвени последици.

Още в средата на осемнадесетия век проблемът за външната политика намира място в критиката срещу монархическия абсолютизъм. Според представителите на "третото съсловие - буржоазията - не е естествено международната дейност да бъде патент единствено на дворяните и династията. Великите просветители на епохата разкриват недъзите на всички по-важни аспекти на външната политика на кралете. Според Монтескьо, между деспотизмът и войната съществува правопропорционална връзка. Големите завоевания неизбежно водят до тирания. Волтер смята, че е варварство народите да умират заради неспособността на владетелите да разрешат споровете си. Още по-кардинален е Мабли:дипломацията на абсолютните монархии се гради не върху велики принципи, а върху дребните капризи на кралете. Жан Жак Русо издига идеята, че териториалните промени трябва да стават само по волята на заинтересованото население. Неговия проект за световно мирно устройство предвижда федерация с общоевропейски парламент, всеобща гаранция за целостта на държавните владения, международен съд за санкциониране на нарушенията. Концепцията на Русо с два века предхожда доктрината на ООН, Хелзинкските принципи и общоевропейския процес. Кант, Бентам и други мислители предлагат държавите да се откажат от колониални завоевания, от тайната дипломация и монархическите титли, водещи до спорове и войни за династически наследства.

Според Кантовия трактат за "Вечен мир" мирът е възможен най-вече в условията на републиката, гражданското общество и правовата държава. Той укрепва от свободната пазарна дейност и регулиращата роля на просветената държава. Мирът се гарантира от федералното обединение на свободните държави, и тяхната привързаност към универсалните човешки права. Тази критика в своята цялост опира до централния въпрос на политическата философия от онова време - противопоставянето на идеята за националния суверенитет и волята на народите на тезата за божествения произход на кралската власт и правото на монарха да решава въпросите на мира, войната и съдбата на държавата. Тя е и отправна точка за преобразованията, които революцията извършва във външнополитическия процес.

След превземането на Бастилията от народа през юли 1789 г. във Франция за известно време се установява двувластие между монархическите структури и Националното събрание. Започва двубой между кралското министерство на външните рабо-

ти и парламента, където преобладават представителите на третото съсловие. През 1790 г. министърът съобщава, че кралят се готви да изпрати войска в помощ на Испания, заплашена от война с Англия. Буржоазните депутати с основание се опасяват, че англо-испанският конфликт ще даде повод на краля да мобилизира по-голяма армия, която да хвърли срещу революцията. След тежки дебати е взето решение, че само Националното събрание може да обявява война и сключва мир, след съответно предложение на монарха. Това половинчато решение обаче е скоро отменено от специален декрет, приет през декември 1791 г. В него се изтъква, че "френската нация завинаги се отказва от всякаква война със завоевателна цел и никога не ще употреби своята сила срещу свободата на някои народ".

Но европейските монархии не оставят Париж да провежда в живота своите нови принципи. Френската революция нарушава традиционния европейски баланс, и създава благоприятни условия за разгръщане на национално-освободителни, антимонархически, социални и други движения срещу статуквото в Европа. Фокусът на европейската политика се премества от Средна и Източна Европа, където дотогава доминират пруско-австрийските и руско-турските конфликти, към западната част на континента. Ситуацията се усложнява и от избухналата в Австрийска Нидерландия (Белгия) антихабсбургска революция под влиянието на френските събития. На конференцията на великите сили, свикана по инициатива на Прусия в силезийското село Райхенбах през юли 1790 г., става ясно, че всички противоречия трябва да минат на заден план в името на борбата с революцията.

През 1791 г. е разгърната оживена дипломатическа дейност за свикване на общоевропейски конгрес, където да бъде изработена обща политика по отношение на революционна Франция. Главен апостол на тази инициатива е австрийското правителство. Крал Леополд и канцлерът Кауниц виждат в това шанс за възраждане на авторитета на Австрия, накърнен от злополучните войни с Прусия и Турция през последните 20-30 години. През август 1791 г. между Прусия и Австрия е приета т.нар. "Пилницка декларация" по името на замъка Пилниц в Саксония. В нея се говори, макар и със замъглени изрази, за готовността на двете страни да възстановят на престола свалените Луи XVI. През февруари 1792 г. е сключен и официален договор, задължаващ страните да въоръжат 40-50 хилядна войска срещу Франция.

По това време нервите във Франция са опънати до крайност. Дворецът желае война, защото се надява с помощта на пруските и австрийски щикове да възстанови абсолютната монархия. Кралят и кралицата постоянно призовават, с тайни устни и писмени послания, европейските монарси да се намесят и спасят трона. Крал Луи XVII лично се обръща към владетелите на Австрия, Прусия, Русия, Испания и Швеция с апел да съберат

войска и реставрират режима му. Десницата в парламента също е за войната, защото вижда в нея средство да се предотврати по-мощното революционно надигане на масите. Левицата, в лицето на Робеспиер и Марат, иска да забави войната, докато бъдат извършени вътрешни демократични реформи.

Междувременно командващият австро-пруските войски Карл Вилхелм Фердинанд, херцог Брауншвайг-Люнебург, издава манифест в Кобленц с открита заплаха, че ако кралят и кралицата пострадат и в най-малка степен, съюзниците "ще отмъстят по начин, който дълго ще се помни, като Париж бъде разгромен и изцяло унищожен". Но тази заплаха има точно противоположен ефект. Разярените народни тълпи атакуват двореца Тюйлери на 10 август 1792 г. На мястото на досегашния парламент е свикан революционен Конвент. Франция е обявена за република.

Републиканското ръководство взема енергични мерки за мобилизация и подготовка на армията. В нея са изпратени комисари на Конвента и революционните структури. В битката при Валми на 20 септември 1792 г. френската армия спира прусаците. Френските революционни войски бързо освобождават цялата френска територия от чуждо военно присъствие, прекосяват австрийските Нидерланди (Белгия) и стигат до Холандия. В хода на бойните действия революцията определя своите външнополитически цели, които днес звучат като позната утопия, но отговарят на духа на момента.Издигнат е лозунгът за освобождаване на на всичките европейски народи от чуждо потисничество. Издаден е специален декрет за помощ на народите, борещи се срещу тиранията. С друг декрет са конфискувани имуществата на враговете на революцията, с които да се компенсират военните разходи. Холандският революционер Клоотц, заедно със свои съмишленици, настоява за война до пълен разгром на феодалните монархии, създаване на световна република и система за "вечен мир".

Умерената група сред френското републиканско ръководство начело с Дантон се обявява за политическо разрешение на конфликтите съобразно интересите на новите френски имотни класи. Те ги формулират в духа на концепцията за "естествените граници" на Франция - Алпите, Пиренеите, реката Рейн. Дантон упражнява голямо влияние върху френската външна политика и изобщо е най-популярния деятел по онова време: легендарен гуляйджия и компаньон, голям революционен оратор и организатор. В същото време се носят слухове, че е подкупен от Лондон. Хората на Дантон установяват контакти и се стремят към компромиси с противниците, най-вече с богатата Англия.

Дипломатическите планове на френското ръководство предвиждат да се вбие клин между Австрия и Прусия, и да се създаде по границата на Франция буфер от няколко зависими от

нея германски републики. Водени са преговори за съюз със Швеция, традиционен съюзник на Париж през XVII и XVIII век. Но след като кралят е осъден и гилотиниран през януари 1793 г., Европа не желае да преговаря с революционна Франция. Най-големият френски дипломат Талейран, за когото неведнаж ще става дума по-късно, два пъти посещава Лондон. Но освен атентати на роялистите срещу него, той не постига друго. Лично английският министър-председател Уйлям Пит оглавява контрареволюционната европейска коалиция срещу Париж. При това положение, конвентът обявява война и на Англия на 1 февруари 1793 г.

Че враговете на Франция действат с най-сериозни намерения, проличава от свиканата през април 1793 г.конференция в белгийския град Антверпен. На нея, те се договарят за подялба на френски територии. Прусия се готви да присвои Елзас и Лотарингия, Австрия - Артоа и Пикардия до р. Сома (в североизточната част), Англия - стратегическото пристанище Дюнкерк. Тези планове са преценени като най-сериозна заплаха за самото съществуване на Франция. Още повече, на фронта републиката започва да търпи неуспехи, тъй като много висши офицери дезертират в роялисткия лагер. В тази обстановка, през пролетта на 1793 г. е създаден Комитет за обществено спасение, комуто е предадена цялата изпълнителна власт. В него вземат връх привържениците на твърдата революционна линия начело с Робеспиер.

Дипломацията на Комитета за обществено спасение начело с Робеспиер си поставя за разрешаване 3 главни външнополитически задачи: 1) да изведе страната от политическата и икономическата изолация, 2) да противопостави на вражеската коалиция групировка от съюзни държави, и 3) да разедини коалицията и ускори нейното разпадане. За изпълнението на първата задача, Робеспиер се стреми да запази добрите отношения на Франция със САЩ, Швеция, Швейцария, Дания и градовете на Ханзата (богатите и свободни германски търговски градове по северното крайбрежие на Западна Европа - Бремен, Хамбург, Любек, Рощок и т.н.). В тези държави е закупено голямо количество продоволствие. За изпълнението на втората стратегическа задача, Робеспиер възнамерява да създаде групировка от Швеция, Дания, Генуа и Турция. Но този странен блок така и не се осъществява. Почти всички френски емисари, изпратени да преговарят със съответните страни, попадат в ръцете на австрийското разузнаване. Освен това революционна Франция не разполага със достатъчно пари, за да субсидира евентуалните си съюзници, а и дискомфортът от съюз с "цареубийци" е важен психологически фактор. За осъществяването на третата задача, Комитетът за обществено спасение решава да започне сепара-

тивни преговори с всеки участник от вражеската коалиция. Такива контакти са постепенно установени с Холандия, Испания, Австрия и Прусия.

Същевременно френската армия е засилена с нов масов набор. На мястото на избягалите или изгонени кралски офицери са издигнати млади и талантливи командири, участници в революцията. През лятото на 1794 г. френската армия нанася решително поражение на австрийците при Флерюс. Това създава благоприятни условия за преговори с враговете на Франция при изгодни за нея условия. От войната излизат Прусия, Испания и Холандия. Със сключените между тях и Париж мирни договори към Франция бива присъединена Белгия. Холандия е превърната в зависима от Франция Батавска република. Левият бряг на Рейн преминава във френски ръце. Северна Германия е неутрализирана.

Но в самата Франция по това време произлизат знаменателни събития. На 27 юли 1794 г. (по революционния календар - 9 термидор) е осъществен контрареволюционен преврат, в резултат на който Робеспиер е свален, арестуван и екзекутиран. Властта преминава в ръцете на едрата буржоазия. Тя се стреми едновременно към прекратяване на социалните реформи и продължаване на победния темп на войната за завоюване на чужди територии. След термидорския преврат отношенията на Франция с външния свят навлизат в нова фаза.

Наполеонови войни 1796-1815)

Австрия, Англия и Русия сключват през 1796 г. нов съюз, който се нагърбва да воюва до разрушаването на републиката и връщането на краля. Тази безкомпромисност е добре дошла за новите френски лидери: тя им дава нужното оправдание да продължат войната, но вече с открито агресивни цели. Още повече им помага и терористичната акция в град Ращад през 1797, където австрийски хусари съсичат уж "погрешка" френски дипломати, участници в международна конференция.

Новото френско ръководство, така наречената Директория, действа съобразно военностратегическите планове, разработени още от Дантон през 1792 г. По източната френска граница са образувани шест васални на Франция републики, населени с холандци, немци, швейцарци, италианци. Това личи от имената им: Батавска, Хелветическа, Лигурийска, Римска, Партенопейска и Цезалпинска. Показателен за политиката на Директорията е стремежът за възвръщане на колониалните позиции и традиционните френски сфери на влияние. Тъй като колониите в Америка са в по-голямата си част загубени, вниманието е насочено на

Изток - към средиземноморските архипелази, Египет, Близкия изток, Индия и Индокитай.. Главен обект на следреволюционната френска агресия става Италия - богата и плодородна територия, важен плацдарм за настъпление по всички тези направления.

В осъществяването на завоевателската политика и дипломация на френското следреволюционно правителство се отличават не толкова политиците и дипломатите, колкото младите генерали - Наполен Бонапарт, Моро и др. Особено голямо влияние придобива Бонапарт - дребен корсикански благородник. Заради разбиването на английската обсада на пристанището Тулон той е повишен от артилерийски лейтенант в чин бригаден генерал. Неговият властен характер и пълководчески умения бързо го извеждат и на политическата сцена. Още по време на походите си в Италия през 1796-1797 г. и в Египет и Сирия през 1798 - 1799 г. Наполеон без пълномощия от правителството води преговори и сключва споразумения със страни като Австрия, папската държава, Тоскана, Турция. През 1799 г. Наполеон сваля Директорията и е провъзгласен за първи консул - фактически военен диктатор.

Издигането на Наполеон във военната и държавната йерархия съвпада с възхода на един друг бележит французин - Талейран. Аристократ по произход, бивш епископ, Талейран преминава на страната на революцията, изпълнява дипломатически мисии в Англия и Америка. През 1797 г. той е назначен за министър на външните работи. Талейран притежава огромен ум, абсолютно гъвкав е по въпросите на морала, без колебание получава подкупи от чужди държавници. Но над всичко доминира трезвият анализ на ситуацията. Така например въпреки огромното си самолюбие той преценява, че Бонапарт го надвишава като лидер, и с готовност приема подчинената си роля.

Наполеон наследява от Директорията дипломатически хаос и сложна военна ситуация. Той решава да бие противниците си на части като започне с онзи враг, който представлява най-непосредствена заплаха за Франция. Такъв враг е все пак Австрия, имаща обща граница с нея. Наполеон нанася няколко поражения на австрийските войски, най-тежкото от които е при при Маренго през 1800 година. Изваждайки от строя Австрия, Наполеон решава да се споразумее с Русия. Той умно подхожда към ексцентричния и тщеславен руски цар Павел I, като ласкае неговата "непобедимост" и го съблазнява за съюз срещу Англия. Знаейки мистичната му нагласа, Наполеон му предлага да стане велик магистър на Ордена на малтийските рицари. Той му внушава и идеята за съвместен руско-френски поход към Индия. Без да мисли много, Павел заповядва да бъде изпратен казашки корпус от 24,000 души през Средна Азия да разузнае най-прекия път за нахлуване в тази страна.

Англичаните разглеждат това като реална опасност. Те също нямат време за губене, нито надеждни съюзници. Предприета е двойна диверсионна акция, във каквито английските тайни служби са майстори още от елизабетинските времена. Първата е атентат срещу Наполеон. На път за театъра, каляската му едва избягва мощна мина, чийто взрив унищожава няколко мирни парижани. Английският посланик в Петербург Уитуърт организира заговор срещу руския император. В него вземат участие някои руски аристократи, в това число Павел Зубов, един от любовниците на Екатерина Велика, майка на Павел. Престолонаследникът Александър също е в течение на заговора. Павел е удушен в спалнята си: версията е, че умира от инсулт. Като Наполеон научава тази вест, изпада в ярост. "Проклетите англичани ме изтърваха в Париж, но ме улучиха в Петербург!" - крещи той в присъствието на дипломатическия корпус.

Но англичаните не се решават да продължават войната след разгрома на Австрия и пред неизвестностите на руската политика. През 1802 г. е сключен Амиенският мирен договор между Франция и Англия. Той е доста изгоден за Франция. Наистина тя се задължава да върне Египет на Турция, но англичаните се отказват от редица свои колониални завоевания и поемат задължение да не се месят в работите на европейския континент. Мирът обаче се оказва нетраен. Причина за това е отказът на Наполеон да открие европейските пазари за английските стоки, в името на което Лондон прави толкова големи отстъпки. Двете страни започват да се готвят за нова война. Наполеон започва да стяга в Булон експедиционен корпус за десант в Англия.

От своя страна, английският премиер Пит скалъпва поредната антифренска коалиция. Най-големият му успех е привличането на новия руски цар Александър I. Александър е умен и хитър владетел, които, подобно на баба си Екатерина, демонстрира либерални възгледи и мечтае за "всеобщ европейски мир". Изобщо баба му оставя силен отпечатък върху неговата натура и възпитание. Тя предпочита внука си пред нелюбимия си син Павел, и го готви отрано за владетелска кариера. С нещо тя даже прекалява: когато Александър е малко дете, тя заповядва да гърмят до него с оръдие, за да свикне внукът и с гърма на битките. Оттогава Александър оглушава с едното ухо. Когато води дипломатически или светски разговор, той често накланя глава към събеседника, с което печели време за обмисляне на отговора си. Кавалерите от европейските дворове намират този жест за много шик.

Пит има известни трудности в убеждаването на Александър, който не смята да жертва руска кръв по германските и италиански бойни полета. Но Наполеон сам навлича омразата на царя. През март 1804 г. по негова заповед бива отвлечен от Ба-

ден и разстрелян Ангиенският херцог, член на кралската фамилия, който организира роялистки заговори. Това потриса монархическите дворове в Европа, и Александър изпраща протестна нота. Наполеон отговаря, че той не би протестирал, ако руският цар издири и накаже по подобен начин убийците на баща си. Намекът за съучастието на Александър в това деяние е жестоко оскърбление, което затвърждава решението му да воюва с Наполеон. Той се съгласява да получи английската субсидия и да екипира армия срещу "узурпатора" (както шепнешком наричат френският владетел, коронясан за император през 1804 г.). Членовете на наполеоновото правителство са също разтревожени от това нарушение на международното право. Когато чужд дипломат нарича този акт престъпление, министърът на вътрешните работи Фуше /някои приписват думите на Талейран/ отговаря: "Не престъпление, а нещо много по-лошо - това беше грешка!"

Наполеон бързо се справя с организираната срещу него коалиция. През есента на 1805 г. той нанася съкрушително поражение на руснаци и австрийци в знаменитата битка при Аустерлиц, през октомври 1806 г. разгромява прусаците при Йена и Ауерщед. От превзетия Берлин, Наполеон предприема най-важната си акция срещу Англия - издава Декрета за континенталната блокада. Всички английски поданици в Европа подлежат на арест, а английските стоки - на конфискация. Тъй като няма флота, с която да нападне острова (обединената френско-испанска марина е разбита от адмирал Нелсън в битката при Трафалгар през 1805 г.), Бонапарт решава да тури край на английската съпротива чрез икономическа война, като я лиши от европейските и пазари.

Междувременно Русия се опитва да помогне на смазаните германци, като води две тежки битки с Наполеон при Ейлау и Фридланд в Източна Прусия (на балтийския бряг). Но те са неуспешни за руската страна. Британските пари не могат да компенсират слабостта на руския, австрийски и пруски феодализъм. Руският цар Александър трябва да се спасява чрез мирен договор с Наполеон, сключен в Тилзит (Източна Прусия) върху един сал на река Неман. Съгласно този договор, подписан през 1807 г., Русия се задължава да признае наполеоновите завоевания в Европа, да се присъедини към блокадата на Англия и да й обяви война. За да осуети нови неприятелски комбинации, Наполеон предлага на Русия полски територии, за които претендират Прусия и Австрия.

Тилзитският мир е връхната точка на външната политика и военна кариера на.Наполеон. Почти цяла Европа е повалена в краката му. Но Наполеон не мисли да прекратява войната. През 1808 г. той напада Испания, и пристъпва към окончателното, по негово мнение, унищожаване на австрийската империя. През

1809 г. Австрия е отново бита и орязана териториално с мира, подписан в Шьонбрун. В същото време растат опасенията му от Русия, която не само че не помага на военните му усилия, но и открито недоволства от континенталната блокада, обричаща руската търговия на упадък. Руското правителство повишава митатата върху луксозните стоки, между които фигурират и френските експортни вина. Бонапарт се опитва да разреши проблема с династически брак - като се ожени за сестрата на руския император. Отказват му. Наполеон, чиято войска понася най-тежки жертви в боевете с руската армия, не може да бъде спокоен, докато руската сила стои почти непокътната зад гърба му. След няколко неуспешни контакта с Александър (срещата в Ерфурт) и други руски големци, той решава да се справи веднъж завинаги с руската заплаха.

Подготвяйки дипломатически най-голямата военна кампания в живота си, Наполеон претърпява няколко несполуки. Найнапред, той не успява да ангажира като съюзници Швеция и Турция, смятани за традиционни руски врагове. Те вече са сключили мирни договори с Русия. Той напразно разчита, че ще получи голяма военна помощ от победените Австрия и Прусия, с които сключва военни договори. Все пак, той събира огромна армия от 600,000 души, която нарича "общоевропейска", защото в нея наред с французите са мобилизирани поляци, немци, датчани, италианци.

Французите нахлуват в Русия през лятото на 1812 г. След изтощително настъпление, през август 1812 г. при село Бородино недалеч от Москва се разиграва най-жестоката битка, водена до този момент от Наполеон. Загиват около 80,000 души и от двете страни. Руската армия организирано се изтегля, и Наполеон влиза в Москва. Но той остава едва с половината от армията си, без артилерия, военни припаси и продоволствие. Французите започват отстъпление, при което руските войски неотстъпно ги преследват и им нанасят удари. През ноември 1812 г. наполеоновата армия претърпява последната си катастрофа при граничната река Березина. Наполеон е принуден да се спасява с бягство.

Освен че цяла Европа наблюдава напрегнато гигантската военна кампания, дипломатите особено внимателно следят спора между руския император Александър I и главнокомандващия руската армия фелдмаршал Кутузов. Първият настоява руските войски да продължат настъплението в Европа, и окончателно да ликвидират френската мощ, което би повишило личния му престиж и престижа на Русия. Обратно, Кутузов смята за ненужно да се унищожава докрай Наполеон и така да се засилва Англия. Но надделява царското гледище, при това не без обилни парични поощрения от Лондон.

Борбата в Европа продължава още 15 месеца. Като се приближава до основните си бази и снабдителни линии, гениалният френски пълководец организира нови значителни сили и ги хвърля срещу отново оформилата се коалиция на Русия, Прусия и Англия, към които се присъединява и Австрия. През 1813 г. са водени няколко големи сражения - при Люцен, Бауцен, Дрезден и Лайпциг (така наречената "битка на народите"). И двете страни понасят огромни жертви, но те се отразяват по-тежко на Наполеон, чиито най-добри войски вече са изтребени в Русия. Наполеон отстъпва във Франция. Маневрирайки на собствена територия, той спечелва още няколко битки, но каузата му е обречена. В град Шатийон се провеждат мирни преговори, където на Наполеон е предложено Франция да се прибере в границите си от 1792 г. Той гневно отхвърля условията.

Тогава съюзниците - Англия, Русия, Прусия и Австрия сключват така наречения Шомонски договор от 1 март 1814 г., който ги ангажира да воюват до окончателна победа. Англия поема всички бъдещи разноски на войната. Всяка от държавите, в това число и тя самата, се задължава да предостави 150,000-на армия. След победата над Наполеон, коалицията се нагърбва да възстанови европейския ред, съществувал до идването му на власт. Важни са и териториалните му клаузи: Франция се връща в границите си от 1.I.1792, Холандия се съединява с белгийските провинции и образува Нидерландско кралство, германските княжества се обединяват в независима конфедерация; Швейцария образува федерация, чийто неутралитет се гарантира. Италия се разделя на отделни държави, зависими в различна степен от Австрия. Англия си запазва стратегически важния о-в Малта. Заедно с други свои пунктове, този договор остава валиден чак до 1822 г. и става основа на европейската дипломация през следващото десетилетие.

На 30 март 1814 г. съюзниците влизат в Париж. След няколко дни Наполеон се отказва от престола и по договореност с противниците заминава на остров Елба с малък охранителен отряд. 20-годишният период от най-разорителните до този момент войни фактически приключва. Наполеоновата епоха променя чувствително условията на живот в Европа. Огромното въздействие на вътрешната и външната политика на Бонапартова Франция се определя от едно особено обстоателство. Въпреки завоевателната си насоченост, тази политика носи обновителния заряд на френската революция. С настъплението на френските армии в Европа идва и отмяната на крепостническия строй, на отживелите феодални институции и привилегии. В Испания французите премахват средновековната инквизиция. В германските държави наполеоновата армия отваря вратите на еврейските гета и отменя расистките закони. На много места, особено в

Италия и Белгия, френските войски са посрещани като освободители от австрийски гнет. Френският държавен ред се опира на така наречения "Наполеонов кодекс" (1804 г.) - нови закони и други правни норми, регулиращи отношенията на модерна буржоазна основа. В тях са залегнали идеите на просветителите от XVIIII в. Водещи са принципите на равенството пред закона, неприкосновеността на личността и собствеността, презумпцията за невинността в съдебния процес.

Навсякъде в Европа в политическия живот активно се въвличат широки обществени слоеве - някои подкрепящи Наполеон, други борещи се срещу неговата инвазия. След неговото рухване, въпреки триумфа на победителите над "узурпатора", Европа вече е друга. Монархическият абсолютизъм търпи пълен морален крах. Засилват се и тенденциите към създаване на нов международен ред за опазване на мира и стабилността. Въпреки че запазват официалното си положение в повечето държави, европейските монарси и аристокрация скоро се убеждават, че през XIX век не могат да управляват по старому.

Свещеният съюз и европейската политика (1815-1853). Европейският концерт

Докато Наполеон изтърпява първото си заточение на остров Елба, победителите се събират във Виена през септември 1814 г. да планират устройството на следвоенния свят. В него участват 216 представители на почти всички европейски страни (без Османската империя). Виенският конгрес продължава до юни 1815, и на него си дават среща редица назряващи тенденции в международния живот.

От австрийска страна участва канцлерът принц фон Метерних, от пруска - принц фон Харденберг, от Франция - Талейран, от руска - лично император Александър I, от английска - министърът на външните работи Касълри. Страните подхождат към обсъжданите проблеми със своите стратегически съображения. Всяка от победителките има териториални претенции за чужди земи и население. Русия получава централна Полша с Варшава, Австрия - североизточна Италия и източна Галиция, Прусия - северната част на Саксония, Познан, значителни земи на левия бряг на Рейн, по-голямата част на Вестфалия, о-в Рюген и шведска Померания, Англия - нос Добра Надежда в Южна Африка, островите Малта и Цейлон. Тогава принципът за национално самоопределение още не съществува, и империите се чувстват в правото си да увеличават владенията по закона на силата. Но наред с придобивките, те се стремят да постигнат и

нещо като система за сигурност, която да гарантира тези придобивки и мира на континента. Всички европейски държави се боят от революционен хаос и разпадане на съществуващия международен ред. В заключителния генерален акт на конгреса като приложения влизат Декларация за прекратяване на търговията с роби, Постановление за свободното корабоплаване по реките, Виенският регламент за дипломатическите представителства, Актът за конституцията на Германския съюз и др.

В същото време, основните европейски сили запазват противоречивите си интереси независимо от договореното прекрояване на европейската карта. Западноевропейските държави са разтревожени от засилването на Русия и са недоволни от господството и над Полша. В основата на пруската политика е контролът върху богатата на руди Саксония и стратегически важните земи на Рейн, което не се харесва не само на Франция (тя е победена и държи "нисък профил"), но и на Австрия. Двете предпочитат Саксония да е независим буфер на пруската граница. На австрийските амбиции за хегемония в Германия се противопоставя пък Великобритания, която от XVIII в. разглежда Прусия като противотежест на Франция и Русия. Тези противоречия получават особено остра форма по средата на Виенския конгрес, когато Англия, Австрия и Франция сключват на 3 януари 1815 г. таен съюз срещу Русия и Прусия, с цел ограничаване на претенциите им за Полша и Саксония..

Във връзка с тези разногласия възниква следния любопитен епизод. На 1 март 1815 г. Наполеон извършва десант на френския бряг и не след дълго влиза в Париж. Избягалият Бурбон Луи XVIII е забравил в кабинета си копие от този договор. То е изпратено веднага на руския император. Той прави сцена и го хвърля в лицето на Метерних, който за пръв път не намира думи да реагира. Александър даже го заплашва с дуел. В крайна сметка участниците в конгреса прекратяват споровете си и се организират за отпор срещу Наполеон, скоро разгромен при Ватерло.

С ясна европейска идея, изложена още в писмото на премиера Пит до руския владетел Александър, разполага Англия. Както и нейните партньори, тя отхвърля всякакви демократични реформи на континента и желае да ликвидира наследството от Френската революция. Английската позиция фокусира върху равновесието на силите в Европа като основен фактор на сигурността. Двеста години след Вестфалския мир, с който завършва 30-годишната война, и в който Лондон е възпрепятстван да вземе участие заради революцията, той предлага свой план за общоевропейски мир. Планът се основава върху принципа на баланс на силите. Главната причина за нестабилността на континента англичаните виждат в слабостта на Централна Европа, която изкушава завоеватели от Изток и от Запад. Те смятат, че

многобройните германски държавици, Австрия и Прусия трябва да се реорганизират в няколко мощни съюза - "могъщи масиви", способни да устоят на френска агресия (а също така на руска, както имплицитно се подразбира). Английското правителство предлага Англия, Прусия, Австрия и Русия да се обединят в постоянен съюз, който да се противопоставя на бъдеща френска агресия.

Руският император, един несъмнено интелигентен владетел, е суетен и податлив на мистика. В началото той се опитва да изпъкне като либерален реформатор, милеещ за онеправданите и слабите. След внушителната руска победа над Наполеон, той вече е в плен на религиозна еуфория и консервативни настроения. Той настоява за нов световен ред, основаващ се на "възвишените истини на вечната религия на нашия Бог-Спасител." Зад гърба му, австрийският император го подиграва: той не знае дали руските инициативи трябва да се обсъждат в съвета на министрите, или в някоя църковна изповедалня. Според известен австрийски дипломат, Александър желае мир, но в който той да бъде арбитър, светът да зависи от добрата му воля и да му благодари за нея.

Австрийското ръководство и на първо място опитният политик принц Метерних, търси оптимален път за оцеляване на империята. Австрия е многонационална, полиглотска държава, включваща многобройни народи от Дунавския басеин наред с италиански и германски земи и етноси. Виена се бои както от Прусия, чието надмощие сред германоезичните държавици се засилва, така и от Русия, която оказва въздействие върху австрийските славянски поданици на Балканите и Източна Европа. Ето защо тя пледира за запазване на съществуващите имперски и международни структури, които с общо съгласие да смазват всякаква съпротива срещу съществуващите "легитимни" владетели.

Победена Франция, в лицето на своя бележит дипломат Талейран, активно пледира в полза на легитимизма. Според френското тълкуване, при всякакво териториално преустройство на Европа трябва да се възстанови статуквото отпреди френската революция; тоест, да се запази целостта на монархическа Франция. Тази тактика се оказва печеливша, тъй като всички европейски монарси се боят от нови национални движения и нови държавни образувания, които да променят създалото се съотношение на силите.

Повишеното внимание на всички към Централна Европа води до засилена роля на Австрийската империя като балансиращ фактор. Коварният и лукав Метерних намира слабото място на руския самодържец - идеята му за свещеното призвание на монарсите, и двамата лансират идеята за "Свещен съюз" на ве-

ликите държави. В него влизат така наречените "източни дворове" - Прусия, Австрия и Русия. Заедно с това се сключва и "Четворен съюз", състоящ се от същите държави плюс Англия. Целта на "Четворния съюз" е прагматична - да не се позволи възраждане на могъща и военнолюбива Франция от типа на Наполеоновата империя. "Свещения съюз" преследва по-далеч отиващи цели, но е и зареден с по-сериозни противоречия. Държавите от тези две формации, към които скоро се присъединява и реставрираната френска монархия, въпреки различните исторически повърти цели сто години под името Европейски концерт играят ръководна роля в европейската политика.

От двете, "Свещеният съюз" е по-важен като политическа институция. Англичаните не пожелават формално да се ангажират с него предвид на ролята, която там претендира да играе Санкт Петербург. Лондон също така не желае да се обвързва с идеологически ангажименти. Според Касълри, "тоя Свещен съюз е връх на мистицизма и глупостта". Но той изиграва, макар и кратковременна, роля на орган на колективна сигурност на феодалните монархии, страж на реда и пазител на статуквото в Европа. За провеждането на различните силови и дипломатически акции се изисква консенсус. Участните имат фактическо право на вето върху военните инициативи на Съюза. Един от главните строители на следнаполеонова Европа, австрийският политик Метерних, смята че Англия трябва да е стълб и опора на териториалното равновесие, а Русия - стълб и опора срещу враговете на държавния ред.

Но тази комбинация, която произлиза от решенията на Виенския конгрес, не е лесно да се реализира. Англия решително се противопоставя на всякакви тенденции за наднационална европейска организация. Макар че фактически подкрепя повечето действия на "Свещения съюз", тя не изразява единство с него. На състоялите се няколко поредни конгреса на великите сили - в Аахен през 1818 г.(тогава в "Концерта" влиза и Франция), в Тропау през 1820 г., в Лайбах през 1821 г. и във Верона през 1822 г. са съгласувани общи действия за запазване на реда и статуквото. Лайбахският конгрес санкционира австрийската интервенция за потушаване на въстанията в Неапол и Пиемонт (1821), Веронският - въоръжената намеса на Франция в испанската карлистка революция (1823). Междувременно и другите противоречия, заложени в тази първа общоевропейска формация, започват да разяждат монархическото сътрудничество. Съотношението на силите бързо се променя, което нарушава синхрона в Европейския концерт броени години след създаването му.

Пред "Свещения съюз" веднага възникват множество задачи от политически и административен характер - на първо място обуздаването на революционното движение в Испания,

Неапол, Гърция. Англия се обявява против поощряваните от Метерних и руския цар репресивни акции, макар и да не предприема практически действия за предотвратяването им. Особено категоричен е Лондон против военна намеса в Южна Америка, където през 20-те години побеждават националноосвободителните революции в бившите испански колонии. Заедно с категоричната позиция на американския президент Мънроу през 1823 г., това заставя европейските монарси да се откажат от ролята на международен жандарм. Английската съпротива съвсем не се дължи на чувство за справедливост и демокрация; Лондон не иска да бъде маша на чужди интереси и пр .едпочита сам да се възползва от "вакуума" в Южна Америка.

Австрия започва да се чувства притеснена от растящата си зависимост от Русия. Метерних усеща, че патетичните му апели за солидарност с руския царизъм стават все по-стерилни, заради нарастващите амбиции на новия руски цар Николай I (1825) да продължи традициите на баба си Екатерина и стъпи здраво в Черноморско-Балканския регион, зоната на Проливите и Източното Средиземноморие.

Бързото възстановяване на Франция и на нейните имперски амбиции допълнително разколебава "Свещения съюз" и неговите претенции за ръководство на Европа. Между страните от "Европейския концерт" започват сондажи по групи и по двойки. Целта е да се изковат нови съюзни връзки с оглед на разширяващите се експанзионистични интереси на силите. Изкусната дипломация на Талейран и индустриалната революция във Франция скоро извеждат страната от изолацията. Неуспешна в това отношение е съпротивата на руския царизъм, обхванат от самомнение на европейски съдник. Постепенно се очертава хегемонията на Англия. Тя е най-богата във финансово и най-силна в икономическо отношение европейска държава с машинна индустрия. Тя разполага с голяма колониална империя, могъщ флот, ефективна дипломация и търговски връзки. Нейната демонстрирана "блестяща изолация", тоест неангажираност с европейските дела, е само привидна: Англия следи някоя държава да не получи силни позиции, веднага образува комбинации срещу нея, противопоставя се на всяко изменение в статуквото. През 1841 г. външният министър Палмерстън в писмо до британския посланик в Русия подчертава, че страната не желае да се меси във вътрешните работи на държавите, но ще се противопостави на "всеки опит на някой да завладее чужда територия...защото това ще промени съществуващия баланс на силите и ще заплаши другите държави".

През 30-те и 40-те години на XIX в. духът на "Свещения съюз" и легитимизма се запазва само когато държавите трябва да се справят с национални и социални революции. Върхът на

монархическата солидарност е помощта на Русия за смазване на националната унгарска революция срещу австрийското господство през 1848-49 г. С недружелюбно мълчание е посрещната руската разправа с полското въстание през 1830-31 г., макар че европейските столици не помръдват пръста си да помогнат на поляците. Вниманието на всички в растяща степен се привлича от революционната криза на Балканите и в Близкия изток, където явно предстои преразпределяне на териториите на загниващата Османска империя. Буржоазно-демократичните революции, които разтърсват Европа особено силно през 1848-49 г. нанасят съкрушителен удар върху европейското взаимодействие, започнато от Виенския конгрес. Идеите за монархическо "равенство и братство" в името на европейския мир се оказват архаични и безсилни. Те са пометени от новата антифеодалната вълна на континента и обезмислени и от новите борби за регионално и световно господство.

Сред тях ведуща роля придобива противоречието Западна Европа - Русия. То се дължи както на руските стремежи за влияние върху общоевропейските работи и експанзия към топлите морета, така и на стремежа на Виена и Лондон, а по-късно и на Париж, да се изолира Русия в "северния ъгъл", далеч от европейските столици и техните колонии.. Европейският концерт се оказва между чука и наковалнята на така наречения "Източен въпрос".

Източният въпрос и конфликтът Русия - Западна Европа

Още през XVIII в. възходът на Русия и нейното разширение силно тревожат западноевропейските държави. Те виждат опасност за своя контрол върху Централна Европа и се стремят да засилят влиянието си в района на Средния и Близък Изток. Те тайно и явно подкрепят Турция в ожесточените войни на Екатерина Велика срещу нея, и се опитват да обединят в антируски коалиции османската държава, Швеция, Полша, Персия.

След победата на руското оръжие над Наполеон, Метерних определя Русия като бъдещата основна заплаха за Европа. "Свещеният съюз" се сблъсква с този проблем през 1821 г., когато се разгаря гръцкото въстание срещу османското робство. В духа на легитимизма, Австрия заклеймява въстаниците, бунтуващи се срещу законния владетел - султана. Русия уж е съгласна с тези квалификации, но нейни агенти активно участват в подготовката на въстанието. Кланетата на о-в Хиос и дават повод да призове силите да защитят християнското население. При това тя се позовава на клаузите на договора от Кючюк-Кайнарджа от 1774 г., които и дават определени права в това отношение. Англичаните тълкуват това като първа стъпка към завладяването на Египет от русите, и апелират силите "да не си отвличат вниманието от Франция". Но Лондон също се обявява в полза на гръцката независимост, защото самостоятелна и развита Гърция би могла да играе роля на партньор в британската средиземноморска стратегия.

Така, въпреки различията в терминологията, европейските страни все пак се договарят за общи действия срещу "турчина". Това се постига най-вече заради желанието Русия да не действа самостоятелно. Обединена руско-английска-френска флота разгромява турската при нос Наварин през 1827 г. Възползвайки се от ситуацията, Петербург започва война с Турция и с Одринския мир от 1829 г. получава нови теритриални придобивки в устието на Дунав и Кавказ. Което е по-важно, мирният договор гарантира и разширява автономията на Сърбия, Влашко и Молдова и осигурява широка автономия и за Гърция. Събитията от 1827-29 г. са ключов момент в освобождаването на балканските християнски земи от османско иго. Главният недоволен е Австрия - както от "потъпкването" на принципа на легитимизма, така и от засилването на руското влияние в региона.

Следващият етап, който затяга противоречията, е свързан също с турската криза. Отцепилият се от Цариград египетски владетел Мехмед Али започва война със своя сюзерен султана. Синът му Ибрахим начело на силна армия настъпва към турската

столица. Франция бърза да се намеси, за да засили колониалните си позиции (тя вече се е настанила в Алжир) но англичаните не желаят това. Междувременно египетската армия е на няколко прехода от Истанбул. Тогава Русия стоварва 15,000-ен морски десант в района на Мраморно море, за да брани, пак в духа на "Свещеният съюз", правата на законния турски владетел. Руският флот акостира в близост до турските брегове. Уплашени от енергичната намеса, западноевропейските сили изпращат ултиматум до Али Ибрахим да се оттегли. Опасността от турската столица е снета, и султанът сърдечно благодари на цар Николай. Неговата благодарност се засилва, когато руските му спасители го информират, че скоро ще се изтеглят от района. През 1833 г. е сключен така нареченият Ункяр-Искелесийски договор, според който Русия и Турция се задължават в случай на война с трета държава да си помагат с морски и сухопътни сили, да си оказват съдействие при вътрешни вълнения. Турция се ангажира да не пуска през Проливите чужди военни кораби при конфликт на Русия с някоя друга държава. При това, Босфорът остава открит за руските кораби по всяко време.

Тази голяма дипломатическа победа на Русия, постигната без всякакво кръвопролитие има и обратен ефект. Тя допринася за сближаване на позициите на западноевропейските сили по Източния въпрос. Руският успех се засилва и поради един тактически завой на австрийската политика. Чувствувайки приближаващата се вълна от национални революции в унгарските и италиански владения на Австрия, Метерних и австрийския двор започват да сервилничат пред Русия. Те разчитат на нейната помощ срещу народните движения, и сметките им се оказват правилни. Всичко това засилва опасенията на Англия и Франция. На фона на тези събития, руският цар извършва серия от груби грешки.

Първата от тях е скарването с Франция през 1830 г. Тя е свързана с юлската революция в Париж и възцаряването на т.нар. крал-буржоа Луи-Филип I от Орлеанската династия. Николай I отново възприема това като бунт срещу законния владетел-Бурбон, и решава да оглави европейска коалиция срещу "френските безредици". Но руският самодържец "не е в час". Неговите пратеници във Виена и Берлин, където никой не иска военни авантюри, даже не са изслушани докрай. Англия, където като посланик е пратен стария Талейран, бързо се сближава с новия френски режим. Пруския крал даже го приветства, защото очаква от него да е по-умерен и земен от френските абсолютни монарси, които гледат на раздробена Германия като узаконен терен за плячкосване. Австрийското ръководство запазва с новия крал напълно коректни отношения. Руският цар изпада в соло, и всички усещат как Париж и Лондон заформят общи интереси срещу

амбициите на Русия да запази следнаполеоновото статукво в една променяща се Европа.

Другата грешка е също така свързана с неправилната оценка на Петербург на динамично развиващата се политическа обстановка в Европа. Цар Николай е заблуден от някои разногласия между Англия и Франция в началото на 40-те години по Източния въпрос. Както стана дума, Франция, вече окупирала Алжир, се стреми да използва египетските размирици и да се настани в Египет и Сирия. Лондон, по разбираеми причини, се противи на това. В английската столица се развихря пропагандна кампания срещу нахалните французи. През 1840 г. британската дипломация предприема активен ход - по нейно предложение между Англия, Австрия, Прусия и Русия е подписано споразумение и против френските интриги в Близкия изток. Заговорва се даже за реанимация на "Свещения съюз" с участието на Англия.

Франция навреме усеща, че акцията и надхвърля възможното, и престава да подкрепя египетските отцепници. Но руският самодържец е подведен от своите царедворци-информатори. Той упорито вярва, че отношенията между Лондон и Париж са влошени безнадеждно, и Русия получава зелена улица да реши окончателно проблемите си с Турция. Ето защо царят спокойно приема английската инициатива за режим на Босфора и Дарданелите, смятайки, че това укрепва руската роля в района. Всъщност, с Договора за проливите от 13 юли 1841 г. е отменено изгодното за РусияУнкяр-Искелесийско споразумение. Според него, при война Босфорът се затваря за всички кораби на воюващите страни, ако Турция е неутрална. Проливите се отварят за онези военноморски сили, с чиито държави тя влиза в съюз.

На следващия етап руското ръководство упорито се опитва да се споразумее с Англия за подялба на Турция. То е обнадеждено от наличието на проруска тенденция, подкрепяна от министрите Пил и Ъбердин и самата кралица Виктория. Николай гостува в Лондон през май 1844 г., където излага своята концепция: Русия да получи васалните на Турция княжества Влашко и Молдова, англичаните - Египет. При това ясно се разбира, че Русия претендира и за контрол върху Проливите. Англичаните го изслушват, и даже му демонстрират съчувствие. До някакво формално споразумение не се стига, но царят си заминава окуражен, че ако не му помогне, Англия поне няма да се противопостави.

Революцията през 1848 г. в Европа отново събужда истеричните комплекси на реакционера Николай I и самомнението му за спасител на световния ред. Избухването на унгарската революция срещу австрийското господство се приема от него като заплаха на руското владичество в Полша и влияние на Балкани-

те. Руските войски помагат на Виена да разгроми въстанието. Това превръща унгарците в отчаяни врагове на всичко руско. Преследваните и интернирани унгарски националисти Андраши и др. стават по-късно държавни дейци на Австро-Унгария. На паметния за България Берлински конгрес през 1878 г. те оспорват всички руски предложения, и допринасят за разкъсването на Сан-Стефанска България. Междувременно Метерних, чиято държава получава спасителна глътка въздух от руската интервенция, запазва своята решимост да се съюзи със западноевропейските сили за недопускане на Русия на Балканите. Там са най-несигурните славянски владения на империята.

Режимът на Николай I извършва нов тежък гаф, като подкрепя същата тази Австрия, която коварно крои планове срещу него. През 1849-1850 г. той няколко пъти се намесва в нейна полза, осуетявайки инициативите за обединяване на Германия. Това обединяване се наблюдава с безпокойство и от другите европейски династии; никой не желае Германия да е единна и толкова силна, че да води равностойна политика с големите дворове. Но и никой не се намесва толкова безпардонно, както това прави руския цар, все още вярващ в своята "свещенна мисия". Капката прелива чашата, когато по негово настояване Прусия е принудена да приеме австрийския план за провинция Хесен и да отстъпи по въпроса за германското обединение. Подписания в гр. Олмюц през 1850 г. договор по този въпрос е наречен "Олмюцкото унижение" за Прусия. То е навеки запомнено в цяла Германия като дело на Николай.

Така Русия крачка по крачка върви към своята изолация в Европа. Несъмнено, в това отношение не по-малко инициативни са и нейните западноевропейски партньори, които се стремят да забавят развитието и. Те желаят да я превърнат във второстепенна сила и да експлоатират нейните природни ресурси и обширен пазар. Катализатор на противоречията става ескалацията на Източния въпрос.

Макар че в началото на 1850-те години могъществото на царизма изглежда неоспорвано, самият Николай Първи изпада в депресия. Всички негови акции в духа на де факто умрелия "Свещен съюз" не носят на Русия нито лаври, нито сфери на влияние. Революциите през 1848-49 г. променят политическата физиономия на Европа. Те звучат като погребален звън за руските планове за монархическа международна система под руска егида. Той пише отчаяно писмо до кралица Виктория, с което предлага Англия и Русия да се съюзят и спасят обществения и световен ред. Макар Виктория да симпатизира на Николай за неговите антиреволюционни чувства, тя не се опитва да пречи на британската имперска стратегия. А лидерите на тази стратегия като лорд Палмерстън, Стретфърд-Канинг ясно виждат безна-

деждно остарелите методи на царизма, достойни за XVIII век, и се готвят да се възползват от грешките му.

Тези грешки започват да придобиват все по-гротесков и същевременно драматичен облик. През 1849 г. Николай с крайно груб тон иска от султана да му предаде четирима полски революционери, намерили убежище в Истанбул. Английския и френски посланици окуражават турското правителство да откаже. Същевременно в района на Дарданелите се появява английската средиземноморска ескадра. Руското ръководство "схваща намека" и прекратява натиска. Събитията обаче следват своята логика. Търсейки толкова необходимия му дипломатически и стратегически пробив, през 1853 г. Николай поставя ребром въпроса пред английското правителство: подялба на Турция, вече наричана "болният човек на Европа". Той дава да се разбере, че ако Лондон не приеме руските условия, Русия ще действа самостоятелно. Неговите условия наподобяват тези от 1844 г., но са по-конкретизирани и разширени. Русия смята да вземе под свой протекторат Влашко, Молдова, Сърбия и България, на англичаните се предлагат Египет и Крит. Докато трае този процес, Петербург смята да завладее (временно) Истанбул и проливната зона. Така открито поставен, въпросът получава вече ултимативно звучене и прозвучава като съзнателно предизвикателство към английското правителство.

Едва ли някой, освен самия руски монарх, се учудва от резкия отрицателен отговор. Външният министър на лорд Ръсел отговаря, че Турция съвсем не е "болен човек", и всякакво споразумение за нейна сметка е неприемливо. Подчертава се, че даже временното преминаване на Истанбул в руски ръце е недопустимо, и че Франция и Австрия ще се опълчат срещу всякаква комбинация в Изтока, предприета без тяхно съгласие. Другите сили узнават за тази акция и се разграничават от нея. По този начин фиаското на руската дипломация става очевидно за всички.

След като е казал "А", Николай вече е принуден да каже и "Б". Той мрачно усеща назряващата конфронтация с цяла Европа и фалита на курса си. Но царят и обкръжението му все още виждат изход в една бърза победа на турския фронт. При това оценката им за предстоящото поведение на отделните европейски сили е трагично невярна. Те смятат, че Австрия ще се придържа към приятелска позиция заради руската помощ срещу унгарската революция и "наличието на договори". Освен това Николай недопустимо подценява Франция. Според него лидерите й след революционните събития през 1830 и 1851 г. са узурпатори и нелигитимни. Един дребнав спор разгаря страстите. След като новия френски владетел Луи Бонапарт /племенник на Наполеон I/ приема през 1852 г. титлата император Наполеон III, Николай

дълго упорства по въпроса за титулуването му. Под влиянието на австрийския министър Буол, той настоява европейските монарси да се обръщат към френския си колега с думите "Господарю и добри приятелю", безлично обращение към владетел, а не с "Господарю и скъпи братко", като към родствен с тях наследствен монарх.

Цялото кълбо от противоречия започва стремително да се разплита с добре премерения ход на новия френски властелин. Той претендира за покровителство на т.нар. свети места, и по специално храмовете на Ерусалим и Витлеем. Това е откровено предизвикателство към Русия, която тя не може да замълчи. Руската дипломация предявява остър протест в Истанбул, позовавайки се на своите права на защитник на православните християни. Започват изтощителни преговори. С поощрението на Париж турското правителство упорства пред руските искания и приема повечето от исканията на Франция. "Той си отмъщава" - коментира цар Николай, смятайки че Наполеон III си връща за историята с титлата.

Всъщност, дори да е малко нещо амбициран заради титлата, френският владетел преследва по-важна стратегическа цел. За него, както и за Николай, религиозния спор е само параванът. Истинската цел е да се забие клин в континенталната система, създадена от Виенския конгрес преди 40 години, и която третира Франция като победена държава. Проблемът с турците и светите места е само повод да се разруши окончателно "Свещения съюз" и взаимодействието между монархиите-бивши победителки на Наполеон.

Което е парадоксално, и за Николай подобен повод е подходящ. Той вижда в него оправдание да удари Турция и да постави Западна Европа пред свършен факт. През 1853 г. избухва война между Русия, от една страна, и Турция, към която се присъединяват Англия, Франция и Сардинското кралство. Тя става известна като "Кримска война", защото решителните сражения стават на този полуостров. Русия окупира Влашко и Молдова, нейната флота разгромява турската при Синоп, при което и от двете страни участват параходи - военни кораби с парен двигател, и снаряди с взривно действие. Англия и Франция въвеждат флотите си в Черно море, стоварват десант в Крим и обсаждат руската база Севастопол, която не могат да превземат цели 11 месеца.

Целите на двете противоборстващи страни в тази война са несправедливи. Но докато Русия се сражава на своите граници, борейки се да укрепи зоната си за сигурност и да осъществи излаз към топлите морета, Англия и Франция воюват за да преградят южните и подстъпи, да попречат на нейното влияние като велика държава. Турция воюва, за да запази деспотичната си

власт над поробените християнски народи. Английският държавник Кларендън нарича войната "битка между цивилизацията и варваризма".Тази по същество омраза на Запада към голямата славянска страна намира още по-практически израз в плана за разделянето на Русия, предложен от Палмерстън през 1856 г. Според този прочут план, който десетилетия и даже столетия напред се повтаря в различни стратегически планове на най-големите западни сили, великата империя трябва да се разчлени по следния начин:

- Финландия се дава на Швеция
- Прибалтика се дава на Прусия;
- Полша става самостоятелно кралство;
- Молдова и Влашко и цялото дунавско устие се дават на Австрия;
- Крим и Кавказ се дават на Турция;
- Закавказието образува отделна държава, "Черкезия", васална на султана.
- Проливната зона се предава под международен контрол, на Русия се забранява да държи флот в Черно море.

Планът обаче бива отхвърлен от повечето заинтересовани европейски страни. Прусия изтъква, че не иска "сраженията по Дунав да се преместят в Източна Прусия". Шведите настояват за гаранции, голяма парична помощ и даже 50,000-ден френски корпус на северния военен театър. И което е най-важно, самият френски император не подкрепя схемата. Той усеща, че Лондон планира да създаде свой блок от съюзни държави, обогатени за руска сметка. Подкрепя го единствена Австрия, която изпраща корпус /13,000 щика/ в Трансилвания. Тя дори заплашва новият руски император - Александър Втори (Николай Първи скоропостижно умира), че ако Русия не сключи незабавно мир със западните държави, Австрия ще и обяви война. Думите на канцлера Метерних : "Ние ще учудим света с нашата неблагодарност" стават мото на безскрупулната и лишена от принципи политика, известна в днешната лексика и теория с немската дума Realpolitik - реализъм в смисъл на игнориране на всякакви морални елементи.

Ултиматумът, с който Виена запечатва своята враждебност и коварство, играе ролята на довършващ удар срещу Русия. Тя не може да си позволи война на два фронта - южен и западен - и предлага мир. Но акцията на Австрия, предприета под натиска на Париж, всъщност означава нещо съвсем друго. Става дума за стремежа на Париж час по-скоро да прекрати кръвопролитието и да започне диалог с Русия. Към това подтикват Франция нови и значими противоречия, назряващи в Западна Европа.

След падането на Севастопол Русия решава да прекрати войната. Превземането на един морски град не означава военен

разгром, но тя е изправена пред перспективата да воюва с цяла Европа плюс Османската империя. Със сключения през март 1856 Парижки мирен договор на Русия са наложени тежки условия. Забранено й е да държи военен флот в Черно море и да строи военни бази в района, да укрепява Аландските о-ви в Балтийско море; задължена е да отстъпи на Турция южната част на Бесарабия, крепостта Карс в Кавказ, да признае колективния протекторат на великите сили над Влашко, Молдова и Сърбия, намиращи се под сюзеренитета на султана.

Политологът Хенри Кисинджър нарича Кримската война безмислена от гледна точка на нейните резултати. Тя не решава нищо. Макар и победена, Русия нито за миг не се оказва изтласкана от международния живот. Новото, модерно-мислещо поколение ръководители и дипломати се отказва от месианските мании на Александър I и Николай I и възприема по-практически подходи. Възползвайки се протоврeчията в Западна Европа, Петербург съумява да се превърне бързо в реален балансьор на интереси на европейската сцена. Русия подобрява отношенията си с Турция. Тя изпада в тежка зависимост от европейските си покровители и търси руското приятелство. Великият везир Недим паша получава прозвището "Недимов паша" заради своята проруска политика. Чрез своя талантлив и безскрупулен дипломат граф Игнатиев, Петербург ефективно участва в политическите борби по църковните отношения в Османската империя и осуетява френско-австрийските и папски опити за католицизиране на Балканите. Само след 20 години Русия възстановява силите си и отново решава да се намеси активно в Източния въпрос. За това спомага промяната на съотношението на силите в Европа. Там двама най-сериозни противници - Австро-Унгария и Франция, са сериозно отслабени от взаимната война 1859 г. и особено след пораженията, претърпени от Прусия през 1866 и 1870-71 г.

През 1875-76 г. избухва нова криза на Балканите в резултат на въстанията в Босна и България срещу османското иго. След кървавото потушаване на тези въстания (близо 50,000 убити) Русия става инициатор на международна конференция за обсъждане на положението в Турция през 1876 г. Отказът на Турция да подобри положението на християнските си поданици предоставя картбланш на Русия да обяви война, която едновременно да има морално оправдание, и да и позволи да си върне загубените позиции. Руското правителство извършва необходимата дипломатическа подготовка за обезпечаване на неутралитета на великите сили. За тази цел обаче то е принудено да поеме определен ангажимент пред Лондон и Виена, че на Балканите няма да се създава голяма и самостоятелна славянска държава. Това задължение заляга по-специално в руско-австрийската Будапе-

щенска конвенция от януари и Лондонския протокол от май 1877 г. То изиграва по- късно ролята на бомба със закъснител.

В резултат на Руско-турската война 1877-78 г. политическата картина на Югоизтока драстично се променя. Турция е разгромена, и със Санстефанския прелиминарен мирен договор от 3 март 1878, г. българската държава се възстановява в рамките на нейните естествени и реални етнически граници:Тракия, Мизия и Македония. Но западните държави, на първо място Англия и Австро-Унгария, реагират рязко на руската политика на свършени факти. За да предотврати европейския конфликт, Русия е принудена да отстъпва: на 18 май 1878 г. тя подписва тайно съглашение с Англия за ревизия на договора. На Берлинския конгрес 1878 г., свикан за урегулиране на балканския проблем, Петербург разчита да използва противоречията между западноевропейските сили, и да реализира определена програма-максимум. Но Германия в лицето на Бисмарк не оправдава тези надежди. Изправена пред цяла враждебна Европа, Русия е заставена да приеме несправедливите решения на конгреса, който разделя България, връща нейни земи под властта на султана и други съседни държави. Като турски приятели, Англия и Австро-Унгария получават за сметка на балканските народи Кипър и Босна и Херцеговина. Тези негови решения са в основата на редица противоречия, довели до остри кризи и конфликти през XIX и XX век, някои от тях от европейски и световен мащаб. Можем да споменем по-специално:

- Сръбско-българската война 1885 г.;
- Гръцко-турската война 1897 г.;
- Илинденско-Преображенското въстание 1903 г.
- Анексията на Босна и Херцеговина от Австрия 1908 г.
- Първата Балканска война 1912-13 г.
- Втората Балканска /Междусъюзническа война/ 1913 г.
- Първата световна война 1914-1918 г.

За тези кризи и конфликти ще стане дума по-нататък в нашия курс.

Но Берлинският конгрес не може да отмени основните исторически резултати на Руско-турската война 1877-78, наречена Освободителна: създаването на национална българска държава, което позволява на българския народ да се развива свободно по пътя на прогреса, независимостта на Румъния, международното признание на Сърбия и Черна гора.

Обективният исторически анализ на Източния въпрос показва, че със своята политика на Балканите, имаща несъмнено имперски характер, Русия на практика съдейства за освобождаването на поробените християнски народи. В същото време големите западноевропейски държави, на първо място Англия, Австро-Унгария и Франция (до 1871 г.) упорито се противопоставят

на руските инициативи. Те се боят от руското засилване в Европа и проникване в техните сфери на влияние. В началото на XX в особено се откроява враждебната политика на Австро-Унгария. Тя се стреми да заеме доминиращо положение в Дунавско-Черноморския регион и да затвърди властта си над редица славянски народи, многократно надминаващи по численост немскоезичното и население: чехи, словаци, хървати, словенци, сърби, украинци, поляци, рутенци и др. По тази причина Виена особено интензивно работи за внасяне на раздор сред балканските независими страни и въвличането им в своята орбита. През 70-80-те години на XIX в. Западът все още покровителства тираничната османска държава като бариера срещу руската експанзия. Но още тогава тази "европейска" позиция се появяват първите сериозни пукнатини.

Обединението на Германия и хегемонията и в Европа (1870-1890-те г.)

Вече стана дума, че още по време на Кримската война в Европа започват да се формират нови антагонизми, които изместват вниманието на Запад. Наполеон III, френският император, ясно си дава сметка, че воювайки на Изток той защищава най-вече британските интереси в Персия и Индия. При това, френските загуби в снега и калта на Крим твърде надвишават британските: загиват 80,000 французи срещу 22,000 англичани.

Същевременно на собствената му източна граница нараства напрежението. Италианския народ започва революционна борба срещу игото на австрийската монархия. В Германия набират темп тенденциите към обединение. Ето защо френското правителство започва един дискретен курс на дипломатическо сближение с Русия. На първо време той се проявява повече с жестове: още на мирните преговори френският владетел поощрява мълчаливо руските представители с усмивки, с изразителна мимика, за това кое е приемливо и кое не е.

Тази мимическа дипломация, която е шедьовърът на Парижкия конгрес 1856 г. трае две-три години след кримските събития. Тя е предназначена да се насърчи Русия да заеме отново мястото си в Европейския концерт. При това Наполеон III се пази да не разсърди Англия. Тя настоява двете страни-съюзнички да продължат да възспират Петербург от неговите черноморски и средиземноморски тежнения. Но Франция успява да постигне

модус операнди с Петербург по редица въпроси, особено важен от които е отстраняването на Австрия от Влашко и Молдова и образуването от тези две княжества на държавата Румъния през 1857-58 г. Така Франция си развързва ръцете на Запад. Използвайки ангажимента на Лондон в сипайското въстание в Индия, Наполеон започва подготовка на война срещу Австрия.

Тази война е нужна не толкова на Франция, а лично на Наполеон III. Целта и е да се използват свободолюбивите стремежи на потиснатия италиански народ, да се застави Австрия да освободи богатите земи на Ломбардия и Венеция, които да влязат в реставрираната италианска държава, а Франция получи Савоя и Ница от малкото италианско сардинско кралство. През 1859 избухва френско-австрийската война, в която австрийците търпят поражения при Маджента и Солферино. Париж бързо прекратява войната, взел това, което му се полага, оставяйки в ярост и недоумение своите италиански съюзници.

Но Наполеон, в чиито вени тече кръвта на Бонапарт, притежава неговата амбиция, но не и пълководческия му талант и стратегическа ловкост. Разгромявайки Австрия, той фактически разчиства пътя на по-силната Прусия, и й дава повод да се заеме сама да сплоти германските държавици. След победите си в Кримската война и войната с Австрия, френският император се заплита в многобройни акции и кроежи, където желанието му да възвеличи Франция се преплита с персонални и доста суетни мотиви.Той започва да играе ролята на строител на Европа, предлага образуване на нови държави. Инициатор е на нов европейски конгрес, който да изтрие спомена от унизителния за Франция Виенски конгрес от 1815 г. и да прекрои картата на Европа "по националния принцип". Това е очевиден реверанс към все по-актуалните идеи за независимост на народите. Но този принцип не се прилага в колониалната кампания на Париж, който се бори за владения в Африка, Сирия, Виетнам, Китай, Мексико. Една от мечтите на Наполеон III например е да създаде "Велика Латинска империя" в Южна Америка под френска егида.

Възродена следнаполеонова Франция съумява да разруши, с британска помощ, европейския ред създаден от Виенския конгрес. Този ред, колкото и архаичен да е той, все пак обезпечава някаква сигурност, и механизмът на Европейския концерт съдържа положителен потенциал като колективна отговорност на великите сили. Този принцип е заложен дори в днешния Съвет за сигурност на ООН. С рухването на този ред, започва епохата на т.нар. Realpolitik, немска дума, която както и френската Raison d'Etat, означава пълно надмощие на прагматичния държавен интерес, несковаван от морални и договорни ангажименти. Наполеон има самочувствието на велик комбинатор и дипломат, но през 60-те години губи авторитет сред съюзници и противници.

Лорд Палмерстън споделя с приятели, че в главата на императора гъмжи от идеи като плъхове в хамбар.

Започнатата линия на сближение с Русия не е доведена до край поради грандоманията на френския монарх. През 1863 г., той е въвлечен в лют конфликт с Петербург заради полското въстание. Наполеон се опитва да се представи за защитник на националните права на народите и иска от руския цар да промени политиката си към полските си владения. Кървавото потушаване на въстанието от царския наместник Муравьов предизвиква негодувание в Европа, и Англия и Франция симулират готовност да повторят Кримската война. Но симулацията не хваща място. Русия твърдо отклонява английските и френски претенции. В последния момент английският посланик в Петербург прибира в сейфа ултиматума, който е трябвало да връчи на руското правителство. Франция се оказва подведена и трайно разстройва отношенията си с Петербург тъкмо тогава, когато те ще и потрябват най много.

През 60-те години на XIX в. на преден план в Европа все повече излиза Прусия, чиято политика се ръководи от знаменития Ото фон Бисмарк. Потомствен аристократ и представител на пруското юнкерство, той преминава богата държавническа и дипломатическа школа. Близо 10 г. той е представител на Прусия в Германския съюз, посланик в Париж и посланик в Петербург. Точно тогава все по-силно назрява обективната необходимост от обединение на Германия: формира се общ пазар, създава се митнически съюз, железниците и телеграфът свързват многобройните провинции. Патриотичните настроения обхващат всички слоеве на народа. Революционните събития нанасят удар след удар върху алчните стремежи на феодалното дворянство да държи страната разпокъсана на множество монархически държавици. Консерватор до мозъка на костите, Бисмарк схваща потребността на епохата и става най-последователен архитект и строител на германското обединение.

Бисмарк е издигнат на поста канцлер през 1862 г. Пред неговия взор европейската политика е изминала цял цикъл - от система за сигурност, каквато е "Свещения съюз", до свирепа конкуренция по принципа "всеки срещу всеки". Пруското ръководство в негово лице замисля да се възползва от положението като вземе инициативата в националното възраждане на германския народ. Логично е да се очаква война, и то с няколко държави, пречещи на германското обединение. Бисмарк правилно очаква, че непрекъснато воюващата за наследства монархическа Европа със сигурност ще му даде очаквания повод за намеса. Задачата е само да се изолират противниците един от друг, и да се бият един по един.

Първият случай е класически за династична Европа. Германските графства Шлезвиг и Холщайн по силата на родствени монархически връзки се владеят от датския крал. През 1863 г. пред съюза на германските държавици е поставен въпроса графствата да се върнат в лоното на германското отечество. Бисмарк, избягвайки шумотевица около този въпрос, сключва съюз с Австрия за война с Дания. Войната е обявена през 1864 г. и заварва всички европейски страни неподготвени: Франция и Англия се скандализират около полското въстание, Русия ближе раните си от Кримската война. Докато вървят сондажите, датската армия търпи решително поражение. Според сключения мир, Австрия и Прусия получават като временно владение Шлезвиг, Холщайн и графството Лауенберг. Изминат е първият етап, предстои най-рискованият - установяване на пълна хегемония сред германоезичните държави.

Главна пречка по този път е разбира се Австрия. Но Бисмарк знае колко непопулярна е тя заради своята опортюнистична политика. Поводът е спорът за подялбата на териториалната плячка. Този път дипломатическата подготовка отнема малко повече време, но всичко се развива по набелязания план. Най-напред се сключва конвенция за подялба по диктовката на Бисмарк. Прусия получава Шлезвиг, Австрия - Холщайн. Но работата е там, че Австрия няма никакъв допир с новото си владение и е невъзможно да упражнява правата си, защото ги дели територията на Прусия. Затова австрийският император моли да получи някакво малко парче територия от съседна Прусия, срещу което графството с готовност се предлага на Берлин. Но Бисмарк категорично отказва, и това е ръкавица, хвърлена в лицето на австрийския двор. Императорът Франц-Йосиф няма друг изход, освен да търси съюзници за бъдещата война.

Но Бисмарк с ловка, макар и доста трудоемка дипломация отрязва шансовете му. Най-напред сравнително лесно е уговорен неутралитетът на Русия. Александър II помни австрийското предателство от Кримската война. Въпреки предупрежденията на канцлера Горчаков, че Прусия ще стане много по-опасна в бъдеще, той гарантира тила на Берлин. По-трудно е с френския император Наполеон. На два пъти Бисмарк се среща с Наполеон Трети по време на почивката му в Биариц, където френския монарх се лекува от бъбреци. Там Бисмарк се прави на простоват, но искрен германец, който предлага на императора услуга за услуга: срещу неутралитет в бъдещата пруско-австрийска война, Франция да получи Люксембург. Наполеон обаче поставя много по-голямо искане: да присъедини независимото Белгийско кралство. При втората си визита, Бисмарк убеждава френския император колко неразумна и неотстъпчива е Австрия, която продължава да окупира исконни италиански земи. Френският владетел

се оставя да бъде уговорен и махва с ръка. Но той е повлиян съвсем не от доводите на пруския канцлер. По-скоро той се подвежда от неговите вайкания за предстоящите тежести на войната, за слабостта на Прусия и т.н. Това кара Наполеон да желае тази война. Очакванията му са Австрия и Прусия да се обезкървят взаимно, а той да диктува мирните условия като могъщ посредник.

Войната избухва през юли 1866 г., и започва не съвсем по разчетите на Бисмарк. Още в първите сражения италианските му съюзници са обърнати в бягство и на фронта зейват големи празнини. В деня на решителното сражение той поставя всичко на карта и даже си приготвя отрова, която да погълне при поражение. Действително, при противникова победа в австрийския лагер ще се окажат южногерманските католически държавици Бавария, Хесен, Вюртемберг, Баден, Насау и Франкфурт. Това би означавало крах на Бисмарковите планове за обединение на Германия. Но талантливият немски пълководец фон Молтке спечелва битката при Садова. От този момент главен противник на Бисмарк са не австрийците, а пруския крал и колегите на Бисмарк от берлинското правителство. Те настояват Австрия да бъде тотално унищожена. Бисмарк заплашва с оставка, и успява да се наложи. На 24 август 1866 г.с Австрия е сключен почетен мир в Прага, имащ преди всичко морално-политическо значение. Австрия излиза от Германския съюз, и предоставя на Прусия първото място в обединяващата се Германия.

Но задачата с националното обединение не е решена докрай. Южните германски държави, където е силно френското влияние, са наистина съюзени, но не и приобщени към новото междудържавно обединение, ръководено от Прусия. За целта е необходимо да се преодолее - по мирен или насилствен начин съпротивата на Франция. А тази съпротива нараства с всеки изминат ден. Наполеон настоява Франция да получи компенсации след победоносната за Прусия война с Австрия. Това е попътен вятър в платната на железния канцлер. Той се стреми така да компрометира Франция, че тя да не може да разчита на ничия помощ в случай на война. Париж сам му дава нужните оръжия. През август 1866 г. френският външен министър Друен дьо Луис изпраща официален меморандум. В него се предлага на Рейн да бъде изградена буферна държава, като Франция анексира областите Саарбрюкен и Люксембург. Допълнително на Прусия е предложено да сключи таен нападателен и отбранителен съюз с Франция. Основна клауза от този план е анексията на Белгия, без град Антверпен. Бисмарк само помолва френския посланик да му даде подробен писмен проект за всичко това, на първо място за Белгия. Искания документ е пратен без колебание, и изиграва ролята на компромат срещу Франция.

И английското, и руското правителство са раздразнени от амбициите на френския император. На британския посланик в Лондон е наредено да поиска пълна информация по въпроса. Наполеон е принуден да бие отбой. Неговия министър разяснява, че става дума не за насилствено присъединяване, а за мирно допитване до населението дали желае да влезе в състава на Франция. Несполуката на Париж става явна, и недоволството на другите европейски държави ограничава възможностите му да търси съюзници. Това съвпада с провала на мексиканската авантюра на Наполеон III. През 1862 г. той инициира англо-френско-испанска интервенция срещу въстаналия мексикански народ и поставя за "император" протежето си, австрийския принц Максимилиан. След изтеглянето на чуждите войски Максимилиан е арестуван от републиканците и разстрелян (1867 г.). "Не останаха вече грешки, които бихте могли да направите, защото направихте всички възможни грешки" - с тези думи политикът и историк Тиер се обръща към своя император.

Подобно на Николай I преди Кримската война, така и Наполеон Трети изпада в цайтнот. Той вижда изхода в една победоносна война срещу Прусия. Евентуална победа му изглежда изход от най-различни външни и вътрешни затруднения. Той съзира повод за подобна война във възникналия проблем за испанското наследство. През юни 1870 г. на вакантния испански трон е избран немския принц Леополд Зигмаринен, роднина по Хохенцолернова линия на испанския двор. Във френската преса започва бурна кампания. Издига се плашилото на Свещената римска империя от XVI век, която би обхванала в клещи Франция от юг и изток. Редица кръгове говорят открито за война срещу Прусия, която обвиняват в династични интриги срещу Франция.

Важна крачка към войната е речта на френския министър на външните работи от 6 юли 1870 г. В нея се заявява, че Франция ще воюва с всяка страна, която се опитва да възкреси Свещената римска империя на Карл V. За всички е ясно, че се визира Прусия. Сега пред Бисмарк стои задачата да постави Франция в положението на агресор, и да получи морално оправдание в бъдещия конфликт.

Тази задача е отново улеснена от поведението на Франция. Френският посланик настоява да бъде приет от пруския крал в курорта Емс. Въпреки болестта на краля, той приема французина и го уверява, че няма никакви претенции към испанския престол и не го препоръчва на никого от родните си. Посланикът правилно схваща, че кандидатурата на немския принц ще бъде оттеглена. Така и става. Но Наполеон желае на всяка цена да унижи Прусия. На френския посланик се нарежда отново да замине в Емс и да поиска от пруския крал декларация, че забранява на своя племенник да приеме испанския престол. Макар и

шокиран от дързостта, Вилхелм Първи все пак разговаря с пос-ланика на гарата в Емс. Той му заявява, че не може да му каже нищо повече по въпроса, но че преговорите ще продължат в сто-лицата. Бисмарк решава да се възползва от арогантността на своя съперник по не по-малко драстичен начин. След като полу-чава телеграмата за разговорите в Емс, той нанася в нея някои поправки: зачертава втората част от кралското изявление и в то-зи вид го изпраща на вестниците. От така редактирания текст из-лиза, че кралят категорично отхвърля по-нататъшни диалози. и смята въпроса за приключен. "Това ще подейства като червена кърпичка на галския бик", заявява със задоволство Бисмарк пред приближените си.

В обстановката на яростна шовинистична пропаганда, френския парламент окачествява като "кръвна обида" позицията на пруския крал. Френският военен министър заявява, че на ар-мията не липсва "дори едно единствено копче върху гетите". Веднага са гласувани военни кредити. На 20 юли 1870 г. е обя-вена война на Прусия. Тя започва при най-благоприятни условия за последната. Берлинската преса официално публикува тайните искания на Наполеон Трети за Белгия и Люксембург. Обществе-ното мнение, до което са достигнали слухове за тези претенции, още по-силно заклеймява Париж. Всъщност, повечето политици и наблюдатели очакват поражение на Прусия.

Но разгромът, които търпи Франция, дава друга насока на европейските дела. Русия се възползва от рухването на нейната мощ и отхвърля неблагоприятните за нея параграфи от Парижкия договор от 1856 г. Тя обявява решението си да построи чер-номорска флота, което и се забранява от договора. В това отно-шение Бисмарк и е обещал подкрепа още през 1866 г. Англия и Австрия (от 1867 – Австро-Унгария) остро протестират. Свикана е конференция в Лондон за обсъждане на проблема, където Прусия подкрепя Русия. Но разгромената Франция е безсилна да окаже натиск, Австрия е пасивна заради неотдавнашното си по-ражение, а Англия както винаги не желае да действа сама. Рус-ките претенции се приемат, и договорът е фактически анулиран. На 10 май 1871 г. във Франкфурт е подписан мирен договор между Лондон и Париж.. Германия получава областите Елзас и Лотарингия и 5 млрд. франка контрибуция. Тежките условия на мира и заграбването на френски територии превръщат войната, започнала като отбранителна, в завоевателна война за Герма-ния.

Тук са интересни както редица конкретни обстоятелства, така и стратегическите съображения на Бисмарк. За разлика от войната с Австрия, която приключва доста бързо без анексии и разорителни условия, френско-пруската война има тежки после-дици за победения. Давайки си сметка, че съперничеството меж-

ду двете велики европейски сили ще продължи и за в бъдеще, германският лидер се старае Берлин да добие максимални стратегически предимства. С Лотарингия немците получават коридор, водещ директно до Париж. Но има и нещо друго. Бисмарк съзнателно се стреми да запази напрежението в немско-френските отношения, за да може в удобен момент отново да провокира Франция към война и окончателно да я ликвидира като военна сила. По общото мнение на политици и обществени, с Франкфуртския мир 1871 г. покълват зародишите на Първата и Втората световна война през XX век.

След Френско-пруската война в общата европейска ситуация настъпват дълбоки промени. Осъществява се националното обединение на Германия, завършва обединението на Италия, Русия възстановява ролята си на европейската сцена. Макар и временно, създават се условия за решаване на Източния въпрос, при които руската политика отново може да поеме инициативата, невъзспирана от непреодолимия за нея англо-френско-австротурски съюз. В същото време се циментира преди рехавото централно-европейско ядро, което досега играе ролята на буфер. Създаването на единната и мощна германска държава става причина за изместване на оста на европейските противоречия от периферията към центъра на континента.

След обединението, Германия става най-силната държава в Европа. Тя укрепва с всяка измината година. Това оказва революционен ефект върху цялостната европейска дипломация. До този момент силите по периферията на Европа - Франция, Англия и Русия - оказват натиск върху центъра. От този момент центърът на Европа е достатъчно силен и оказва натиск върху периферията. Новата ситуация, която се избистря окончателно за около двадесет години, се характеризира с голяма дипломатическа активност на континента. Водещите сили се стремят да се възползват от липсата на някакви общоевропейски системи и "правила на поведение", за да получат допълнителни предимства. Кисинджър нарича тази епоха период на "Реалполитик", тоест, всеки действа според интересите и възможностите си. Редица други специалисти и историци, както на Изток, така и на Запад, я наричат период на империалистическото разделение на света. Двете определения се схождат в съдържателната си страна. И двете визират опора върху силата, върху военната и икономическата мощ и борбата за пазари и сфери на влияние.

През 70-те и 80-те години на XIX в. се оформят няколко по-съществени международни тенденции. Франция не е достатъчно силна, за да възспира сама Германия. От този момент тя винаги ще търси съюзници, за да се защити. Тя винаги ще е готова да стане съюзник на онзи, който е противник на Германия. Това затруднява и свободата на действие на германската дип-

ломация, която трябва да се съобразява с този факт при каквато и да е криза.

След като бива изтласкана от Германската общност и от Италия, Австро-Унгарската империя няма накъде да се разширява, освен на Балканите. Със своето предимно славянско население, Балканите се разглеждат от австроунгарските управляващи класи като естествен терен за геополитическо господство. Това обаче неизбежно сблъсква Виена с Русия, която има аналогични амбиции.

Усложнена се оказва задачата на Англия. Нейната класическа концепция за баланс на силите, която предвижда в центъра на Европа да има подходящ масив-буфер, който да спира агресивните стремления на Франция и Русия, изпада в задънена улица. Този буфер изведнъж се превръща в могъщ тектоничен масив, чиито плочи се движат както на Изток, така и на Запад. Франция излиза от строя, което лишава Лондон от досегашния съюзник, с чиято решаваща помощ е спечелена Кримската война. При това положение английската дипломация в Европа си поставя за задача да направи всичко възможно да сблъска Германия и Австрия с Русия, която тя разглежда като главен конкурент в битката за колонии в Азия и Далечния изток. Но този курс е също колеблив, силно зависи от персоните, ръководещи английската външна политика. Премиерът Дизраели, лорд Биконсфилд, жестоко ненавижда Русия (в немалка степен защото там от погроми страдат сънародниците му евреи) и острието на политиката му е насочено срещу нейните аспирации на Балканите. Но сменилият го Гладстон, либерал и хуманист, мрази османците заради техните зверства и е подозрителен спрямо австрийските кроежи на Балканите.

Укрепнала в значителна степен след премахването на крепостничеството през 1861 (по тази причина Александър II е наречен Освободител) и реформите на военния министър Милютин, Русия отново опитва шанса си в Източния въпрос. Априлското въстание в България и бунтовете в Босна и Херцеговина дават повод на Русия да се намеси с военна сила, което предизвиква най-голямо дипломатическо разбъркване в Европа след наполеоновите войни в началото и Кримската война в средата на века.

Бисмарк, който си дава сметка за ролята на Германия в новата обстановка, последователно опитва няколко комбинации, които да удържат Европа от нови сътресения. Това се дължи не на хуманизма му, а на желанието да се опази току що обединеното германско отечество. Той е наясно, че от Франция не може да чака никаква милост, и полага всички усилия да я изолира в максимална степен. Първата задача в тая връзка е да не допусне съюз между нея с Русия и Англия. Затова той още през 1873 г.

организира така наречения "Съюз на тримата императори" – една доста невероятна руско-австрийско-германска коалиция, включваща доскорошни врагове. Той напомня доста на Метерниховия "Свещен съюз", но няма ангажиращия му характер. Целта е Берлин да контролира движенията на Виена и Петербург, и не на последно място да предотврати война между тях. Защото всички са наясно, че една война за Балканите ще прерасне в европейска. Този съюз трае до 1887 г., когато променената обстановка води до разпадането му.

Но още много преди това се вижда, че тази формация няма бъдеще. Това е не само заради консервативния и, назадничав облик, а просто заради липсата на сияващи общи интереси. Две събития стават красноречиво свидетелство в това отношение. Първото е германския сондаж какво е отношението на партньорите му към Франция. През 1875 г. Бисмарк инсценира лъжлива криза. В един германски ежедневник е съобщено за френска бойна готовност и евентуален реванш за 1870 г. Веднага възниква напрежение между двете страни, но французите този път реагират умно. Френското министерство пуска слух, че руският цар е дал гаранции на Франция при евентуално немско нападение. Реагира и Англия, която е стресната от евентуалното германско господство в Западна Европа. Сам Дизраели пише писмо на руския канцлер Горчаков, в което дава идея за евентуален англо-руски съюз, който да осигури стабилността в Европа. Това раздвижване, което в този момент няма никакви практически последици, за Германия обаче е едно отрезвяващо предупреждение за открояващия се на хоризонта континентален съюз срещу нея.

В друга посока се развива второто събитие, което аналогично слага прът в колелата на Бисмарк. Става дума за Балканската криза от 1876-1878 г. и руско-турската война. Макар че Русия си осигурява необходимата свобода на действие срещу Турция, резултатите от войната възраждат колективния антируски синдром. Разгромът на Турция е очакван, и западната общественост го приветства. Но вместо да си прибере Бесарабия и кавказките земи, както постъпва традиционно, Русия създава нова голяма славянска държава, чиито брегове се мият от Средиземно море. Санстефанска България е явно предизвикателство за Западна Европа. Това е анатема за Австро-Унгария и Англия, и поставя проблем и пред Германия. "Съюзът на тримата императори" е пред фалит, защото Австро-Унгария е решена с цената на всичко да се противопостави на руските планове. Бисмарк се заема да спаси мира в Европа, и това навярно е един от малкото случаи, когато напълно може да му се вярва. Задачата му е тежка - да успокои Англия, да разубеди Русия, без да се скара с нея, да обуздае Австрия. На историческия Берлински конгрес той ма-

неврира със завидна ловкост. Но реалният резултат е общ отпор срещу Русия, която е заставена да отстъпва. Любопитното е, че Русия затаява огорчение именно от Бисмарк. Антируското поведение на англичани и австрийци не изненадва Петербург - той го очаква. Но той разчита и на по-конкретна помощ от Бисмарк заради осигурения му източен фланг през войните от 1866 и 1870-71 г. Така че Берлинският конгрес става вторият, и то решаващ клин, вбит в руско-немските отношения.

По-нататък нещата вървят логически към нов баланс на силите. Пак български епизод доразваля руско-немското приятелство. Освободената от Русия България получава (с руско съгласие естествено) немски княз Александър Батенберг. Но той започва да води политика несъгласувана с Петербург, венец на която е Съединението на страната през 1885 г. Изборът на австрийски лейтенант за нов български княз (Фердинанд) след драматична рус ко-българска криза през 1886 - 87 г. укрепва убеждението на царското правителство, че Бисмарк интригува на Балканите срещу тях. Енергичните му опити да докаже обратното само засилват това убеждение.

1880-те години бележат върха на усилията на Бисмарк да успокои страстите и постави събитията на Изток под немски контрол. Неговите съюзи и ангажименти в района наподобяват слоеве от паяжина, наложени един върху друг. Чувствайки охлаждането на Русия, той с раздразнение разбира, че Австро-Унгария е единственият реален съюзник на Германия. През 1879 г. Германия и Австро-Унгария сключват тайно съглашение за политическо и военно сътрудничество, насочено срещу Русия и косвено срещу Франция. През 1882 г. той убеждава Италия, недоволна от френското завладяване на Тунис, да се присъедини, като трите държави образуват т.нар. Троен съюз. През 1887 г. железният канцлер поощрява Австрия и Италия да сключат Средиземноморските споразумения с Англия, разчитайки по този начин да въвлече великата островна сила в своята система за сигурност. Главната му задача продължава да бъде изолирането на Франция и мир и стабилност в неспокойната Източна Европа (разбира се, на германските условия). Твърде показателно е, че такъв велик имперски политик като Бисмарк е учудващо умерен и реалистичен, когато става дума за други цели, надхвърлящи на този етап укрепването и консолидирането на единна Германия. Бисмарк демонстрира липса на интерес към колониални завоевания. Известен е афоризмът му "За нас Близкия изток започва на Елба". Според Бисмарк, Берлин не желае да се меси в Източния въпрос и особено в балканските работи. За да бъде по-убедителен, той неведнаж говори с пренебрежение за балканските народи, които нарича "конекрадци от долния Дунав" и смутители на европейския мир. Един от от основните му стремежи е

да не допусне конфликт между Германия и Русия, да запази добри отношения с огромната руска държава.

В края на 1880-те години на XIX в. става ясно, че Германия не е в състояние да дърпа конците в сложната и ожесточена борба на интереси в Европа. На първо място Русия е недоволна, че всички тези съюзи и комбинации пречат на нейните стремежи на влияние на Балканите. Новият руски император Александър III, разгневен от българския случай, напуска Съюза на трите императори. Бисмарк очаква това и е готов веднага с нов вариант - т.нар Презастраховъчен договор. Това е последното му крупно мероприятие (1887 г.). Русия и Германия си обещават взаимен неутралитет в случай на война с трета държава, с изключение на случаите ако Германия нападне Франция или Русия нападне Австрия. Така че Русия и Германия взаимно се предпазват от война на два фронта, ако самите те не предприемат агресивни действия. Силно загрижен да си осигури руската добронамереност, Бисмарк в таен протокол към договора поема към Русия нечуван ангажимент - да не и пречи да завладее Проливите и да и помогне да възстанови влиянието си в България. Но изглежда руския владетел вече не вярва на германските си доброжелатели и все по-активно гледа на Запад. навярно по тази причина Петербург настоява цялото това изкуствено споразумение да бъде запазено в тайна.

Но обективното развитие на Германия, нейното превръщане в могъща промишлена и военна държава, влиза в противоречие с кабинетната дипломация на Бисмарк. Амбициите на германските промишленици, банкери и милитаристи намират ревностен защитник в лицето на новия войнствено настроен германски монарх - кайзер Вилхелм II. Той се чувства неуютно в сянката на своя пръв министър. През 1890 г. Бисмарк напуска своя пост. Веднага след това кайзерът отхвърля предложението на руския цар за подновяване на Договора за презастраховка за нови три години. По такъв начин новото германско ръководство издърпва конеца от цялостната тъкан на бисмарковата дипломатическа мрежа. Неговия курс, помпозно наречен Weltpolitik ("световна политика") всъщност е аматьорски, късоглед, и несигурен в критичнин моменти. Това, че той се води от най-силната държава в Европа, я прави само по-опасна за европейския мир и за самата Германия.

Отказът на Берлин да поднови връзките с Русия се възприема в Петербург като сигнал за германско-австрийски военен комплот срещу нея. Ето защо следващата стъпка на руското правителство е да потърси връзка с Франция. Тя отдавна се готви за подобни контакти. В този момент стратегическите цели на двете страни съвпадат: Франция знае, че не може да си върне Елзас и Лотарингия без война. А тя би била пагубна за нея без

помощта на трета велика държава. Русия знае, че не може да се укрепи на Балканите и в района на Проливите, без да преодолее съпротивата на Англия и на Австро-Унгария, зад която твърдо стои Германия. И в двата случая френската помощ може да промени положението. Нещата стигат до своя логичен завършък: през 1891 г. Франция и Русия подписват Сърдечна Антанта, според която ще си оказват цялостно дипломатическо сътрудничество. Стремейки се да преодолее изолацията, наложена и от Германия, Франция се съгласява даже да помага на Русия при евентуален колониален конфликт с Англия. Русия започва да получава големи френски заеми, с които изгражда трансконтиненталната жп линия, свързваща Москва с тихоокеанския бряг – Владивосток (Транссибирската магистрала).

През 1893 г. между двете държави е подписана и военна конвенция. Докато Сърдечната Антанта визира политическа подкрепа и може да се тълкува като насочена както срещу Германия, така и срещу Великобритания, конвенцията не оставя място за съмнение. Тя предвижда френска военна помощ, ако Русия бъде нападната от Германия или от Германия в съюз с Австро-Унгария, и руска военна помощ, ако Франция бъде нападната от Германия, или от Германия в съюз с Италия. Главният противник е ясно определен, и френско-руският военно-политически съюз се превръща в единия от двата империалистически лагера, готвещи се за Първата световна война. Сблъсъците между Париж и Лондон за Судан, между Лондон и Петербург за Афганистан, Тибет и др., макар че привличат общественото внимание, не променят тази генерална тенденция.

III. МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XX ВЕК

Първа световна война – причини и последици. Версайска система

Противопоставянето между основните империалистически групировки придобива ясни очертания през първото десетилетие на XX век. Докато френско-руският блок търпеливо се окопава и укрепва позициите си, австро-германският видимо нервничи. Едно извъневропейско събитие - Руско-японската война през 1904-1905 г. по неочакван начин въздейства върху европейските процеси. Поражението, което царска Русия претърпява от модернизиращата се милитаристична Япония, като че ли успокоява Великобритания и намалява нейната враждебност спрямо Петербург. Тя не вижда повече опасност от руски колониални амбиции в Далечния изток и започва да подобрява отношенията си с царското правителство. Обратно, пропада неловкия германски опит да се сближи с Русия чрез Бьоркското споразумение от 1905 г. между братовчедите Николай II и кайзер Вилхелм II, което не влиза в сила. Руският дипломатически и политически елит енергично се противопоставя на опита на царя да обвърже Русия към германската колесница.

Загрижена да попречи на започналото сближаване между Великобритания, Франция и Русия, Германия засилва натиска срещу Париж. Първият повод е опитът на Франция да подчини Мароко. През 1905 г. кайзер Вилхелм слиза в пристанище Танжер и заявява, че Германия ще брани независимостта на мароканския султан. С тази си акция, Германия разчита да забие клин между Париж и Лондон и да сплаши Франция. Това обаче не става. Великобритания открито заявява, че ще подкрепи Париж в случай на неприятелско нападение. Русия и САЩ отказват да вземат германска страна. При това положение Берлин бие отбой и настоява за международна конференция, която да урегулира спорните въпроси на принципа на равните права. Идеята се приема от всички европейски сили. По този начин се създава впечатление, че войнствената поза на кайзера със стърчащите мустаци е само блъф, и че Германия не би посмяла да започне европейска война. Това предположение, както знаем добре, се оказва погрешно.

Веднага след конференцията в испанския град Алхезирас, която урегулира мароканската криза през 1906 г., Австро-Унгария също опитва своя шанс. Тя се възползва от факта, че на 22 септември 1908 г. България обявява своята пълна независимост от султана. Заявявайки, че статуквото на Балканите е нарушено, Виена анексира Босна и Херцеговина. До този момент провинцията е под нейно административно управление, но формален владетел е турския султан. Австрийската акция е предизвикана от най-вече от опасението, че Сърбия в съюз с Русия работи за обединяване на южните славяни под свое ръководство. Макар че австрийската акция е предшествана от редица тайни сондажи, в

т.ч. и с Русия в Бухлау, скоро се разбира, че всяка от силите интерпретира събитията по различен начин. Шокът в Европа е значителен, и на всички става ясно, че противопоставянето между великите държави върви към окончателна развръзка.

В условията на растящо напрежение на Балканите и Средиземноморието, Англия и Русия сключват споразумението от 1907 г. С него те разграничават своите колониални интереси в Средния изток и Азия, по специално в Тибет, Иран и Афганистан. Подобно споразумение за Африка е сключено между Франция и Англия още през 1904 г. По този начин е направена важна стъпка към присъединяването на Великобритания към френско-руската "Сърдечна Антанта" и създаването на един по-голям блок, известен като Тройно съглашение или просто Антанта. То се доформя с англо-руското Ревелско споразумение (Ревел е днешната естонска столица Талин) от 1908 г. Според него, двете държави се договарят за реформи в Македония, т.е. съгласуват политиката си и по балканския въпрос.

Под натиска на национално-освободителните движения и великите сили, османската държава навлиза в поредната криза. Младотурската революция през 1908-1909 г. стартира последната фаза от краха на империята. Възползвайки се от дестабилизацията на страната, през 1911 г. Италия й обявява война и заграбва Триполитания - крайбрежието на днешна Либия и Додеканезките острови. С насърчението на Русия и Франция през 1911-1912 г. балканските страни България, Гърция, Сърбия и Черна гора образуват съюз, чиято цел е да избави от робство турските владения с християнско население на полуострова. Турските зверства срещу това население дават очаквания повод за избухването на първата Балканска война през есента на 1912 г. С решаващото участие на българската армия, Турция е разбита и по Лондонския мирен договор отстъпва на съюзниците Македония, Западна Тракия и Одринско до линията Мидия-Енос западно от Цариград.

Победата на балканските християнски държави над Турция, която Берлин все по-активно ухажва, е крупен успех за Антантата. Но твърде скоро между победителите настъпва свада за подялба на териториите. Гърци и сърби не желаят да се изтеглят от окупираните райони, които по право се падат на България или подлежат на арбитраж от руския цар. В обстановка на нараснало напрежение, българският цар Фердинанд прави фаталната крачка. Воден от грандомански стремежи и поощряван от националистическия подем на политическата класа, той заповядва на българските войски да нападнат гръцките и сръбски позиции на 16 юни 1913 г. Така София е компрометирана пред европейското обществено мнение. Надеждите за бърза победа не се оправдават. Започват тежки и кръвопролитни боеве, в която никоя от страните не може да постигне решителен успех. В този момент Румъния, окуражавана от Виена, нахлува в България, уж за да бъде запазено "балканското равновесие". Турция настъпва в Източна Тракия. Войски и башибозук извършват масови клането над българското население, което масово напуска родните си

места. България е изправена пред катастрофа. Единственото, което Русия може да направи, е да спре Румъния, чиито части се готвят да влязат необезпокоявани в София, и Турция, която планира настъпление към Ямбол и Бургас. С Букурещкия мирен договор от 1913 г. България губи повечето придобивки от първата Балканска война и Южна Добруджа. Все пак, с помощта на Антантата, запазва излаза си към Бяло море (макар че Франция изисква да и се отнеме стратегическия пункт Кавала).

Двете балкански войни се явяват пролог към Първата световна война. Те засилват до крайна степен противоречията между империалистическите държави, борещи се за влияние в Югоизточна Европа. Използвайки своите династически връзки в София и Букурещ, Австро-Унгария и Германия успяват сравнително лесно да разбият Балканския съюз. Но победите на Белград над Турция и България превръщат Сърбия в най-силната балканска държава, което съвсем не отговаря на техните интереси. Русия, чиито стремежи да създаде балкански православен блок са осуетени, още по-здраво застава зад Сърбия, която смята за своя най-стабилна опора на Балканите.

По този начин, през 1914 г. в Европа се открояват две противостоящи групировки, ангажирани в политическа борба и готвещи се за война една с друга. От едната страна е блокът на Централните сили, в който влизат Австро-Унгария, Германия и Турция, към които след една година се присъединява България. От другата страна е Антантата, или Съглашението, състоящо се от Великобритания, Франция, Русия. Нейни съюзници стават Сърбия, Белгия, Япония, Италия, Румъния, САЩ и други държави от Азия, Африка и Латинска Америка.

Най-дълбоки, макар и не винаги явни, са англо-германските противоречия. Лондон силно се опасява от плановете на Германия да построи могъщ военен флот. Думите на кайзера "бъдещето на Германия е върху водните простори" звучат като зловеща закана срещу британската сигурност. Конкуренцията между двете страни в района на Близкия изток (случая с Багдадската железница), в Южна Африка, Северно море, Тихоокеанския басейн и Западна Европа силно се изостря. Постоянните нетактични опити на Германия уж да се сближи с Великобритания, а всъщност да я откъсне от съюз с другите две велики сили - Франция и Русия - само засилва британските подозрения, че Берлин иска да раздели съперниците си и да ги срази поотделно.

Впрочем, германското намерение е точно такова. В Европа, Германия планира да разгроми завинаги Франция, да запази богатите рудни и промишлени райони на Елзас и Лотарингия, откриващи пряк излаз към Париж. Паралелно тя възнамерява да подчини Белгия и Холандия и да отнеме колониите им. От Русия тя смята да отнеме Прибалтика, Полша и Украйна и да я унищожи като икономическа сила. Според германския канцлер Бетман Холвег, стопанският възход на Русия я прави най-голямата опасност за германската сигурност през XX в. В плановете на Берлин

влиза също така да въвлече в орбитата си България и Турция, и заедно с Австро-Унгария здраво да се укрепи на Балканите.

Великобритания от своя страна цели да премахне Германия като главен конкурент и паралелно с това да отслаби мощта на съюзниците си Франция и Русия. Франция се стреми да отстрани в дългосрочен план германската заплаха, да върне Елзас и Лотарингия и да установи трайно влияние в южногерманските католически райони. Русия, най-малко желаеща конфликта поради вътрешната си слабост, вижда пряка потребност да задържи експанзията на Австро-Унгария на Балканите, и при по-добър шанс да се разправи окончателно с Турция и установи контрол над Босфора и Дарданелите. Австро-Унгария която очаква всеки миг метеж на своите славянски поданици, се стреми да разгроми Сърбия и да парализира нейния могъщ покровител Русия - най-вече с ръцете на своя мощен партньор и фактически опекун кайзерова Германия. С други думи, борбата се води не само за територии и стратегически позиции, но и за обезвреждане и ликвидиране на потенциални неприятели и конкуренти. Това издига противопоставянето на ново, психологическо ниво, в което противниците изглеждат някак предопределени, което само увеличава объркването. "Ако знаехме само за какво воюваме" - споделя по късно един от най-активните участници в събитията, германския канцлер Бетман Холвег.

Тази психологическа обстановка има своите обяснения. Индустриалната революция и нейните последици пораждат социален песимизъм в развитите страни. Младежта е обхваната от нихилистични чувства и желание за разрушение. Тя посреща войната с нескривана радост, че ще може да даде отдушник на напиращите гневни емоции и отчаяние от несправедливостите на света. Философите предричат скорошна анархия. Един прозорлив човек, руският министър на вътрешните работи Дурново, с удивителна точност предсказва, че войната ще разруши светът в неговия досегашен вид. В своя доклад до царя, той пише пророческите думи:

"Твърдо сме убедени, в резултат на нашите задълбочени проучвания на съвременните разрушителни тенденции, че в победената страна неизбежно ще избухне социална революция, която, поради своя природен характер, ще се прехвърли и страната на победителя."

С приближаването на войната, важен ситуационен фактор в нагнетяването на напрежение става мобилизационната надпревара. Привеждането на съвременното стопанство на военни релси, свикването под знамената и въоръжаването на няколко милиона мъже е сложен процес със собствена динамика. Веднъж започнат, той необратимо води до война. Ето защо въпросът не е толкова кой ще нападне пръв, а кой ще мобилизира пръв. Смята се, че ако някоя страна изпревари другата даже с броени дни, то тя ще получи решаващо стратегическо предимство. Всеки следи другия с тревога и съмнение, и сам скрито се подготвя за критичния момент. Генералните щабове от 1904-5 г. са подготвили своите стратегически планове, и нямат никакво намерение да

се откажат от тях в последния момент, заради някакви импровизирани мирни инициативи.

В тази обстановка първият изстрел на очаквания световен конфликт прозвучава именно там, където го очакват - на Балканския полуостров. В края на юни 1914 г. член на нелегална сръбска организация в Босна прострелва австрийския престолонаследник Франц Фердинанд, намиращ се на посещение в провинцията. Убийството на члена на австрийския императорски дом се използва от Австрия като повод за война. Тя отправя към Сърбия ултиматум, в който се съдържат редица искания, унизителни за Белград. По съвета на Русия, всички искания са приети, с изключение на последното - австрийски инспектори да извършат разследвания и арести на сръбска територия. Последното е равносилно на доброволен отказ от суверенитета на страната. Австрия е непреклонна, и на 28 юли 1914 г. обявява война на Сърбия.

В течение на една седмица след обявяването на войната, между европейските държави се осъществяват трескави дипломатически контакти, паралелно с които страните започват непосредствени военни приготовления. В отговор на австрийското нападение, Русия обявява мобилизация. Като че ли всички се стресват. Между кайзер Вилхелм II и цар Николай II започва интензивен обмен на телеграми. Германия настоява Петербург да спре мобилизацията, заплашвайки с война. Франция информира Русия, че ще изпълни задълженията си. От 1 до 3 август Германия последователно обявява война на Русия и се оказва в състояние на война и с Франция. Тя прави последен несръчен опит по дипломатически път да неутрализира Великобритания. Но германското настъпление през Белгия и Люксембург дава повод на Лондон да заяви, че подобна инвазия се разглежда като пряка агресия срещу британската сигурност.

Избухналата Европейска война, станала известна в историята като Първа световна война, продължава повече от четири години, и завършва с колосални разрушения и близо 10 милиона жертви. През по-голямата част от този период тя се води като позиционна, на една почти неподвижна фронтова линия, където армиите на воюващите страни са безсилни да преодолеят противниковите укрепления и телените мрежи. През това време дипломацията не престава да действа, като нейните задачи се диктуват от същата политика, която ръководи военните действия - физически разгром на противника, надмощие в Европа и колониите на Стария свят. Едва в края на войната започват да се търсят начини за спиране на касапницата, най-вече поради страх от социална революция.

През първите години на войната най-важните политически акции на страните са насочени към печелене на съюзници. Обект на съперничество между германо-австрийския блок и Антантата са България, Румъния и Италия, които не влизат веднага във войната. Антантата обещава на България след евентуален успешен за нея край на войната Западна Тракия и долното течение на Струма плюс по-голямата част от европейската територия на Турция. Но германците предлагат, и то незабавно, цяла Македо-

ния и Източна Сърбия. Българското прогерманско правителство и цар Фердинанд приемат немската оферта. След влизането на България във войната през есента на 1915 г., Великобритания и Франция стоварват войски в района на Солун. Създаден е нов фронт, който отвлича съглашенски войски от сраженията на Запад. Точно това е главната цел на германското командуване.

Въпреки формалната си принадлежност към т.нар. Троен съюз с участието на Австро-Унгария и Германия, Италия неочаквано се отмята от съюзниците си и преминава на англо-френска страна през пролетта на 1915 г. с обещанието да получи Южен Тирол, населен с австрийци, и Далматинското крайбрежие, населено със славяни. Румъния е привлечена през 1916 г. с обещания да получи Трансилвания, Банат и др. райони от Австро-Унгарската империя.

В разгара на битките започват тайни сондажи за мир. Но огромният и постоянно растящ брой на жертвите все повече затруднява постигането на компромис. Страните предявяват все по-големи и явно неизпълними претенции. Съюзниците от Антантата повеждат яростна пропаганда срещу "тевтонския милитаризъм" и издигат лозунга за "войната, която ще сложи край на всички войни" и ще доведе до "свят, в който демокрацията надеждно да разцъфтява". Това означава, че те възнамеряват да водят войната до победен край, и не смятат да установяват отношения с управляващите режими в Германия и Австро-Унгария.

През декември 1914 г. Германия изпраща свой агент във Великобритания, който предлага териториална сделка: Германия да опразни Белгия в замяна на Белгийско Конго, и военните действия да бъдат прекратени. Но англичаните не се хващат на въдицата и заявяват, че "съюзниците трябва да бъдат гарантирани от бъдещо германско нападение". Британският външен министър Грей мъгляво намеква, че никакви преговори не са възможни ако Германия драстично не намали флотата си. Другите немски условия за мир са още по-конкретни, но тъкмо по-тази причина неизпълними. Берлин иска да контролира каменовъглените мини в Северна Франция, да запази военната си администрация в Белгия, в това число на пристанището Антверпен.

Това среща рязък отпор както от Франция, така и от Лондон и Петербург. Всъщност, Германия разчита с подобен мир да установи желаната хегемония в Европа.

Френските лидери излизат с еднакво неприемливото контрапредложение Германия да върне Елзас и Лотарингия (повечето хора там говорят немски), Саар и Рейнската провинция (Райнланд) да стане марионетна държава ориентирана към Франция. Естествено, никоя страна, все още разчитаща на победа, не може да приеме подобни условия, равностойни на капитулация.

По време на войната Великобритания, Франция и Русия подписват серия тайни договори помежду си в противоречие с общоприетите принципи на международното право и националните права на народите. В началото на 1917 г. французите осигуряват подкрепата на Русия за една ориентирана към Франция

Рейнска държава, в замяна на което и дават картбланш да потиска Полша. През 1916 г. е сключено споразумението Сайкс-Пико (по имената на преговарящите английски и френски емисари), с което арабските владения на Турция се разделят между Париж и Лондон. Двете държави признават на съюзничката си Русия привилегировани права в района на Цариград и Проливите. С договор от февруари 1917 г. Антантата дарява на Япония китайската провинция Шантунг, намираща се дотогава в германската търговска сфера на влияние в Далечния изток.

Наред с другите трагедии на войната, специфично геополитическо значение има унищожаването на арменското население на територията на Османската империя. Разтревожени от неговите национално-освободителни въжделения, турските власти организират масови репресии и изтребление на арменците от Одрин до Кавказ. Унищожени са 1.6 -1.8 млн. души повечето от които изселени в пустинните райони на Месопотамия. Това е най-големия европейски геноцид през XX в., надминат само от хитлеровия Холокост против евреите.

Важен дипломатически момент от Първата световна война е привличането на Съединените щати във войната срещу Германия. Този акт определено накланя везните в полза на едния от воюващите блокове. През април 1917 г. САЩ влизат във войната, за да осигурят превес за едната от страните със своите свежи сили и да си осигурят решаващо място в предстоящото мирно уреждане. Истинският поврат в политиката и дипломацията на воюващите страни обаче настъпва с руската Октомврийска революция през 1917 г., която обръща с главата надолу всички досегашни схващания за международна политика.

Първият документ на новото правителство начело с Ленин е Декретът за мира от ноември 1917. С него се отправя искане до всички воюващи страни за сключване на незабавен и справедлив мир, без анексии и контрибуции. Правителствата и управляващите класи са обвинени, че жертват живота на народите в името на своите користни интереси. Болшевишкото правителство отваря царските дипломатически архиви и ги предава на западните кореспонденти. През ноември "Манчестър Гардиан" започва да публикува тайните договори на Антантата. Международният политически ефект е голям. Новата власт започва енергична революционна пропаганда в Европа, Близкия и Далечния изток в името на самоопределението на народите и независимост на колониите.

Както свидетелства популярния днес консервативен английски историк Пол Джонсън, след рухването на царския режим в Русия, Великобритания и Франция извършват завой на 180 градуса в своята политика. Те се опитват да се представят за ревностни привърженици на свободата на народите и даже обявяват самоопределението за "цел на войната". Франция започва да набира армия от поляци и през юни 1918 г. декларира създаването на силна и независима полска държава за своя първостепенна задача. Славянофилското лоби във Великобритания начело с дипломатът-разузнавач Р. Сетън-Уотсън настоява за разде-

ляне на Австро-Унгария и създаване на нови етнически държави. Аванси и обещания се дават на много славянски и балкански политици, от които се иска участие в "битката с германския империализъм". В Близкия изток е изпратен арабофилът полковник Лоурънс, който обещава независими кралства на арабските емири, като награда за участието им във войната срещу Германия и Турция. През 1917 г. английското правителство публикува така наречената декларация Балфур, която гарантира на евреите "национален дом" в Палестина, ако изоставят Централните сили. Много от тези обещания са неизпълними, освен че противоречат на тайните договори за подялба, които още са в сила. През последните две години от войната англичани и французи безразсъдно раздават нотариални актове за територии, които са повече от земите, намиращи се под техен контрол.

Ходовете на Ленин оказват дълбоко въздействие върху чувствителния и емоционален американски президент Уилсън. Публикуването на тайните договори от болшевиките, което представя съюзниците от Антантата в най-лоша светлина като старомодни хищници, го хвърля в ужас. За да вземе в свои ръце историческата инициатива, той бързо съчинява своя документ, известен днес като "14-те точки на Уилсън", и го обнародва на 8 януари 1918 г. Четиринадесетте точки до голяма степен повтарят принципите на съветското правителство. Новото в посланието на Уилсън е идеята за универсална международна организация която да осигури мирно решаване на междудържавните спорове и разоръжаване. Любопитното е, че тази идея му е подадена от английския външен министър Грей още през 1915, като целта на англичанина е съвсем прагматична - час по скоро да бъде привлечен американския президент-идеалист в съюза срещу Германия.

През 1917 г. от войната излизат Румъния и Русия. На 3.III.1918 г. Германия и съюзниците и сключват с Русия мирен договор в Брест-Литовск, с който от руската държава се откъсват огромни територии - Полша, Литва, част от Белорусия и Латвия, на Турция се предават окръзите Карс, Ардахан и Батум, общо с площ от 1 млн. кв. км. и й се налагат неизгодни икономически клаузи. Но прогнозата на Ленин, че договорът ще е нетраен, скоро се сбъдва. През септември 1918 г. става очевидно, че Германия губи войната. Военните лидери на страната, в чиито ръце е фактическата власт, предприемат разумен ход. За да спасят държавата от революционен взрив, те предлагат да бъде сключено незабавно примирие на базата на точките на Уилсън. Австрийците скоро следват германския пример. Уилсън, който вярва че е всемогъщ, отговаря благоприятно. След размяната на ноти, той предлага на германците именно такова примирие, по което те поемат само две задължения: да осигурят свобода на моретата, и да изплатят компенсации за щетите. Берлин приема тези условия, и моли за мир. На 11.XI.1918 е сключено Компиенското примирие между Германия и Антантата, с което, наред с другите клаузи, се предвижда отказ на Германия от Брест-Литовския мирен договор.

Германци, австрийци, турци и българи не знаят, че Великобритания и Франция вече са обсъдили и отхвърлили идеите на американския президент. Шефът на неговия екип полковник Хауз тайно обсъжда мирните планове на президента си с френския и английския министър председатели, които основно ги прекрояват. Те желаят да подложат победените на териториално разчленение и жестоки икономически репарации. Шокиран от реакцията на съюзниците си и вече навестяван от нервнопсихическо заболяване, Уилсън решава да хвърли всичките си сили и да защитава едно-единствено предложение, което смята за своя рожба - идеята за образуване на Общество на народите.

Великобритания и Франция, твърдо решили да не отстъпват пред хуманитарните приумици на американския лидер, разглеждат по друг начин тази инициатива. Те я подкрепят, но не толкова като универсална международна организация, призвана да обезпечи мир в Европа и света, а като блок за сигурност, който да държи Германия в подчинение и да обезпечи англо-френска международна хегемония. Тези различия предопределят и краткия живот на това образувание, което въпреки всичко оставя определена следа в историята на международните отношения.

Следвоенното устройство на света се организира под англо-френски диктат на няколко международни форума. Най-важният документ е Версайския мирен договор, оформен на Парижката мирна конференция през юни 1919 г. С него страните от Антантата уреждат отношенията си с Германия. Според Версайския договор, Германия е задължена да плати 132 милиарда златни марки репарации, да се откаже от Елзас и Лотарингия, да отстъпи части от Прусия и Померания на Полша, а части от Силезия - на Полша и Чехословакия. Част от областта Шлезвиг се дава на Дания, а районите Ойпен и Малмеди - на Белгия. Всички германски колонии минават като мандатни територии под контрола на победителите. Земите по левия бряг на Рейн са окупирани за срок от 15, а по десния бряг - демилитаризирани за срок от 50 г. По такъв начин най-важния промишлен район на страната - Рур, се оказва под френски контрол. Договорът съдържа клауза, с която Германия се задължава да признае новообразуваните държави (Полша, Чехословакия, Кралството на сърби, хървати и словенци, Австрия и Унгария поотделно, а така също държавите, възникнали на територията на бившата руска империя)

Част от Версайския договор е и Уставът на новата международна организация, Обществото на народите. САЩ не ратифицират договора и остават извън ОН, недоволни от политиката на диктат на Париж и Лондон.

С главния съюзник на Германия - Австрия, мирен договор е сключен в парижкото предградие Сен-Жермен през септември 1919 г. Той оформя разпадането на Австро-Унгария на редица самостоятелни държави (Австрия, Унгария, Чехословакия) С него Австрия признава разделянето на бившата имперска територия между новите държави: Чехия, Моравия и австрийска Силезия

отиват към Чехословакия, Южен Тирол и Триест към Италия, южнославянските хърватски и словенски земи към Югославия, Трансилвания и Буковина към Румъния, и т.н. Специален текст забранява завинаги присъединяването на Австрия към Германия.

Тежък и несправедлив е Ньойския договор за България. Той е сключен през ноември 1919 г. С него България загубва 11 хил. кв.км територия, в това число излаза на Бяло море. На Югославия са дадени Струмица, Босилеград и някои села от района на гр.Кула. Румъния запазва Южна Добруджа, заграбена от нея по време на Междусъюзническата (Втората Балканска) война. На българската държава са наложени репарации на сума 2.25 млрд. златни франка, редица плащания в натура, големи финансови, икономически и военни ограничения. С цялата си тежест той е твърде поучителен за българския политически елит от тогавашното и идните поколения. Авантюрите на династията са причина за тази най-сериозна национална катастрофа. Симптоматични са язвителните думи на У.Чърчил, казани по повод на българските оплаквания: това заслужава една нация, вдигнала оръжие срещу своите освободители.

Трианонският договор, подписан през юни 1920 г. в големия Трианонски дворец във Версай, е между съюзниците от Антантата и Унгария. Той оформя промените в басейна на р. Дунав след разпадането на Австро-Унгария и е почти идентичен на Сен Жерменския договор с Австрия. Наред с другото, унгарската провинция Бургенланд е дадена на Австрия.

Севърският мирен договор е подписан през август 1920 г. между страните от Антантата и султанска Турция в едноименното парижко предградие. Той санкционира разпадането на Османската империя. Нейната територия се намалява четири пъти. Сирия, Ливан, Палестина и Месопотамия (Ирак) са дадени на Франция и Великобритания като мандатни територии. Предвижда се създаване на самостоятелна кюрдска държава. В Турция се възстановява и разширява режимът на капитулациите, тоест правото на чужденците на екстериториалност. С това Турция фактически се лишава от суверенитет. Но тези клаузи не са изпълнени поради избухването на турската Кемалистка революция през 1921-1922 г.

Първата световна война е завоевателна, несправедлива война за основните и участници. Никой от тях не се стреми искрено да я избегне. Затова и мирното следвоенно устройство е несправедливо. То е подчинено на волята на империалистическите държави-победителки. Установената от него международна система, известна като Версайска, има за цел преди всичко да гарантира сигурността на тези държави и тяхната хегемония в Европа. Великобритания и Франция се стремят да създадат международен ред, който да ги спаси за вечни времена от германска конкуренция. За тази цел те помагат за укрепването на редица централно-европейски и източноевропейски държави, които да запълнят вакуума, оставен от Австро-Унгария и да за-

щищават интересите им както пред Германия, така и пред Русия ("санитарен кордон")..

Но това е само едната страна на медала. Геополитическите и социални последици на войната излизат извън контрола на великите държави, победителки или победени. Войната разбужда огромни човешки маси, досега приемащи подобни катаклизми като неизбежна даденост. Нови обществени сили търсят причините за безподобната касапница. Принципите, издигнати от болшевишката революция, доразвити и перефразирани от американския президент Уилсън, са в центъра на вниманието на редица международни форуми. За първи път е взето решение за отговорността: като главен виновник е посочена Германия. Това не отговаря изцяло на истината, но отразява стремежите на обществото да реши проблема за войната, като я приравни към престъпен акт. Макар отново с противоречиви резултати, победителите от войната се опитват да разсеят някои огнища на напрежение в Европа, удовлетворявайки националните амбиции на досега потискани нации и етноси. И накрая, но не на последно място, Версайският мирен договор създава първата международна организация за сигурност и сътрудничество с претенции за универсалност – Обществото на народите. От нея се очаква да помага за мирно решаване на споровете, да предотвратява военната заплаха чрез разоръжаване и споразумения за колективна сигурност, да съдейства за широко международно сътрудничество.

Следователно, явявайки се отражение на наследени от XIX в. имперски амбиции и интереси, както и на нови международни реалности и проблеми, Версайската система е опит за стабилизация на международните отношения. Но тя се гради на конфликтна основа. Конфликтът е между победители и победени, между интересите на великите държави, но също така и между старото и новото на международната арена: силите на социалното статукво и революционното движение, олицетворявано от Съветска Русия, комунистическите и националистическите движения в света.

Световната дипломация между двете световни войни (1919-1939)

Версайската система в Европа скоро е последвана от система от договори, обхващащи обширната тихоокеанска зона. Там отдавна съществуват противоречия между Съединените щати, Великобритания и Япония. Американската дипломация отдавна работи за откриване на огромните китайски пазари по принципа на "отворените врати" и за преодоляване на военноморското превъзходство на Япония и Великобритания в Далечния изток.

По инициатива на САЩ във Вашингтон е свикана конференция, която заседава повече от 3 месеца - от ноември 1921 до февруари 1922 г. В нея участват 9 страни- САЩ, Япония, Китай, европейските колониални държави. Германия и Съветска Русия

не са поканени на форума. Конференцията обсъжда положението в Далечния изток и намаляването на въоръженията. Сключени са 3 договора: за съвместна защита на интереси в Тихия океан, за Китай, и за ограничаване на морските въоръжения. Съгласно първия договор (Договор на четирите) САЩ, Великобритания, Франция и Япония запазват правата си върху владените от тях островни територии в Тихия океан). Вторият договор (Договор на деветте) потвърждава суверенитета и териториалната цялост на Китай и задължава САЩ, Великобритания, Франция, Япония, Италия, Белгия, Холандия, Португалия и Китай да се придържат към принципа на "равните възможности". Договорът на петте държави (САЩ, Великобритания, Япония, Франция и Италия) установява следното съотношение на линейни кораби, не по тежки от 35 хил.т. в тонаж 5:5:3:1.75:1:75, други параметри на морските въоръжения и забранява да се строят нови военноморски бази източно от 110 меридиан с изключение на бреговата линия на САЩ, Канада, Панама, Австралия и Нова Зеландия.

По такъв начин, Вашингтонската конференция допълва Версайския договор, като подключва към него и Тихоокеанската зона. Така американците се опитват да получат "реванш" за Версай, където техните интереси не са достатъчно отчетени. Те заставят англичаните да приемат равенство на военноморските сили с тях, и прокарват принципа за "отворените врати" в отношенията с Китай. Това осигурява значителни предимства за техния по-евтин експорт. Но така постигнатата азиатска стабилност трае само десетина години. Токио остро се нуждае от нефт, ориз, каучук и други суровини, за да приеме статичен баланс на силите. Неговите завоевателни акции на материка, най-вече срещу Китай, сриват системата на вашингтонските договорености.

Става така, че европейските държави са изправени пред необходимостта да внасят на всеки 2-3 години корекции във Версайската система. След няколко години кръвопролитна гражданска война и външна интервенция става ясно, че Русия не може да бъде изолирана от Европа. През април 1922 г.е свикана Генуезката конференция. Тя трябва урегулира спорните въпроси в икономическите и дипломатическите отношения между Съветска Русия и останалия свят. Обаче диалог не се получава. Западът настоява Москва да признае всички дългове на царското правителство и да плати или реституира национализираните чужди предприятия. Болшевишкото правителство, изправено в този момент пред убийствения глад в Поволжието, издига контрапретенция: Западът да заплати загубите, нанесени от английски, американски, френски, японски, американски войски на територията на Руската федерация, както и тези от кратката, но ожесточена руско-полска война през 1920 г. На всичко отгоре руският народен комисар на външните работи Чичерин предприема психологическа атака - внася проект за всеобщо съкращаване на оръжията и армиите на всички страни. Това е пълна изненада за представителите на западните държави. По думите на Кисинджър, те разбират, че подобно нещо е изключено в насто-

ящия момент, и в същото време си дават сметка, че не могат да отхвърлят с лека ръка направеното кардинално предложение.

Макар че Генуезката конференция бележи малък напредък, докато тя се провежда става едно друго знаменателно събитие. Недалеч от Генуа, в градчето Рапало, се срещат представителите на съветската и германската делегации. Те подписват т.нар. Рапалски договор от 1922 г., с който двете страни се отказват от взаимни дългови претенции. Това е първия договор, с който революционна Русия урежда отношенията си с крупна западноевропейска държава, и е своеобразен пробив в политическата и икономическа блокада. По този договор Германия заобикаля редица забранителни клаузи на Версайския договор. Тя получава възможност да изпробва оръжия и военна техника на руска територия, да създава военни технологии и да обучава кадри.

Слабо звено на Версайската система се оказва Турция. Сключеният с нея Севърски договор не се приема от националпатриотичните сили, които отхвърлят редица клаузи, противоречащи на суверенитета на страната. Окуражена от Франция, Гърция нахлува в Мала Азия през 1919 г. В хода на избухналата гръцко-турска война, войските на реформатора Кемал Атататюрк нанасят решително поражение на гръцката армия. За да се уредят отношенията с Турция, през ноември 1922 г. е свикана Лозанската конференция. Тя протича под знака на остро съперничество между Великобритания и Франция в Близкия изток. Конференцията разграничава турските и гръцки владения в Беломорието и Източно Средиземно море. На нея съветската дипломация успява да направи важен анонс, насочен към привличане на Турция. Тя предлага Черноморските проливи да са закрити за военните кораби на всички страни, освен за Турция. Това естествено не се приема от Запада, който диктува своите условия. Но Турция е благодарна за подкрепата и отношенията между Руската федерация и революционото кемалистко ръководство на Турция стават все по-близки. Провалът на Севърския договор означава победа за турската националистическа политика, която осуетява предвиденото от договора създаване на независима кюрдска държава.

Противоречията на Версайската система се проявяват и в икономическата сфера. Германия скоро се оказва безсилна да плаща огромните репарации. Когато тя отказва поредния платеж, Франция и Белгия вкарват свои войски в Рурската област през 1923 г. Но САЩ и Великобритания не желаят твърде голямо засилване на Париж и предлагат преразглеждане на репарационния режим. През август 1924 г. свиканата по този повод конференция одобрява доклада на комисията Дауес (по името на оглавяващия я американски експерт.) Той предвижда крупен международен заем (800 млн. марки) за стабилизация на немската икономика. След него следват нови заеми, предимно американски, които помагат за възстановяване на редица отрасли, и поспециално на германския военно-промишлен комплекс.

Проблемът за Германия все по-силно стои на дневен ред, и победителите са принудени да търсят различни форми да я

приобщят в европейското семейство. От една страна, те са заинтересовани да възстановят германския пазар, от друга - да предотвратят ново ожесточение и конфронтация с Германия. Има и трето съображение - да се предотврати сближението на Берлин със Съветска Русия. За тази цел е свикана Локарнската конференция през октомври 1925 г. Тя приема така наречения Рейнски пакт, според който Германия, Франция и Белгия (рейнските държави) се договарят да не водят война помежду си. Съглашения от този тип изглеждат в онзи момент сериозни и изпълними, тъй като кошмарният спомен от Първата световна война тегне с особена сила именно в тези страни. Рейнският пакт гарантира взаимните граници между трите държави, но не гарантира мира на източните германски граници - с Австрия, Полша и Чехословакия. Създава се вакуум, който впоследствие дестабилизира отношенията в Централна и Източна Европа.

През 1928 - 1929 г. нараства авторитетът на Съветския съюз. Въпреки ужасните вътрешни изпитания, болшевишката дипломация съумява да подобри връзките със съседните държави и да сключи с повечето от тях договори за ненападение и сътрудничество. През февруари 1928 г. съветската делегация изпраща до генералния секретар на Обществото на народите проект на конвенция за незабавно, пълно и всеобщо разоръжаване. Макар че всички смятат идеята за пропаганда или утопия, от този момент разоръжаването става злободневна тема на най-важните международни форуми.

Назряващите нови световни противоречия, недъзите на Версайската система и надигането на политическия екстремизъм в редица европейски и неевропейски страни подбужда ведущите държави да търсят пътища за релаксиране на атмосферата. Стъпка в това направление е "Пактът Бриан-Келог". През април 1927 г. френският външен министър Бриан предлага на своя американски колега Келог двете страни да сключат договор за вечно приятелство и отказ от използване на война една срещу друга. Американският дипломат предлага това да стане чрез многостранен договор за отхвърляне на войната като средство на националната политика. Френската страна е недоволна, че САЩ се опитват да прокарат своя глобална инициатива, а и държи да запази свобода на действия по отношение на Германия, докато същата е слаба. Но министър Бриан не може да отхвърли предложението, след като той самият е получил Нобелова награда за мир през 1926 г. Пактът е подписан през август 1928 г. Към него се присъединява и Съветския съюз. Пактът е подписан от общо 65 държави, и е първият официален международен акт, поставящ войната извън закона. Той е жалон в усилията на световната общественост за намаляване на военната заплаха. Но липсата на реални гаранции и мерки за разоръжаване намалява ефективността на този акт.

С избухването на световната икономическа криза през 1929 г. в света и Европа настъпват сериозни политически сътресения. От началото на 30-те години очите на света са приковани към надигащия се германски фашизъм. Идването на нацистката

партия на власт през януари 1933 г. променя цялата международна обстановка. Хитлеристите не скриват своите намерения да завладеят чужди територии за "жизнено пространство". Те обещават на електората да ревизират из основи съществуващата Версайска система, да наложат нов международен ред, да елиминират "низшите раси", да унищожат комунизма. Тези ултранационалистически и екстремни лозунги импонират на значителни маси от германския народ по разбираеми социални и исторически причини. Със своята ясно декларирана ревизионистка позиция, Германия малко по-малко става нов център на международната политика. Различните държави във все по-голяма степен се съобразяват с нацистите. естествен съюзник на които става фашисткото ръководство на Италия начело с Бенито Мусолини.

Тази ситуация полага отпечатък върху започналия диалог за сигурност и разоръжаване в Европа. На проведената през 1932-1934 г. Женевска конференция по разоръжаването се води борба коя държава ще наложи своите стратегически концепции. Франция предлага да се създаде международна армия в рамките на Обществото на народите, разчитайки да контролира тази армия. Англичаните настояват за забрана на подводниците, помнейки германската подводна блокада през Първата световна война. Германия яростно се бори за равенство във въоръженията, от което тя е лишена по Версайския договор. В това отношение тя има подкрепата на Царство България. В началото на октомври 1933 г. Берлин напуска конференцията и излиза от Обществото на народите, за да си развърже окончателно ръцете в подготовката на реванш.

През 1935-36 г. в Европа и света настъпва рязко влошаване на положението. Фашистка Италия напада Абисиния, а в Испания избухва метеж на крайнодясното офицерско крило срещу законната република. Германия и Италия оказват масирана помощ на главата на метежниците генерал Франко. Западните демокрации възприемат политика на "ненамеса". В Испания Германия и Италия изпробват новата си военна техника и тактически методи за водене на война. Помощ на републиканска Испания оказва Съветския съюз, и различни леви сили от Европа и Америка. Но страхът на Запада от комунистическа победа в Испания го карат да изолира страната и обективно да съдейства за победата на десницата и фашистките държави.

Техните позиции още повече укрепват с подписването на Антикоминтерновския пакт от 1936 г. между Германия и Япония, към който през 1937 г. се присъединява и Италия. Въпреки наименованието, никой не си прави илюзии, че този блок е насочен както срещу комунистическа Русия, така и срещу капиталистическия Запад. Впрочем, още през 1937 г. Япония започва широко настъпление в Китай и завладява бързо най-големите му градове. Създадени са и различни марионетни структури. Япония извършва и няколко нападения срещу Съветския съюз и Монголия. Те имат пробен характер - да се провери здравината на руската отбрана в Далечния изток. Съветският съюз изпраща значителни

сили и опитни военачалници като генерал Жуков. В боевете при и езерото Хасан и р. Халхин Гол през 1938-39 г. японските войски търпят тежки загуби и са отблъснати. Това показва на японското ръководство, че едно нападение срещу Русия би било рисковано предприятие, което ще ангажира въоръжените и сили. В същото време необходимите и петрол, цветни метали, памук и др. стратегически суровини са вече разработени в Южна Азия.

През втората половина на 30-те години хитлеристкото ръководство на Германия драстично нарушава Версайския, Локарнския и други договори. През 1936 г. германската армия навлиза в демилитаризираната досега Рейнска област и заема позиция на френската граница. Великобритания и Франция се ограничават с формални протести.През март 1938 г. хитлеристите окупират Австрия след преврат и "покана" на новия президент - нациста Цайс-Инкварт (т.нар. аншлус). Това е акт, изрично забранен от Версайския и Сен-Жерменски договори. Но големите западни държави официално признават анексията. Окуражени от успеха, немските лидери започват подготовка за завладяване и на Чехословакия. Загрижени да предотвратят войната, западните ръководители даже оказват натиск върху чешкото правителство да намери компромис с Хитлер. Неговото искане е категорично - да бъде предадена на Германия областта на Судетските планини, където живее немскоезично население. През този период все по-ясен става замисълът на курса на Франция и Великобритания: да се насочи германската агресия на изток, да се провокира сблъсък между Германия и Съветския съюз, който да доведе до тяхното взаимно изтощение и да осигури надмощието на англо-френския блок.

На 19 септември 1938 г. Великобритания и Франция предлагат на Чехословакия да предаде на Германия Судетската област. Съдбата на Прага е решена на Мюнхенската конференция през септември 1938 г. В нея участват Хитлер, Мусолини, френският премиер Даладие и британският Чембърлейн. Чехословашката делегация е извикана само да и съобщят присъдата. Решено е на Германия да се предаде Судетската област със всички съоръжения и военно имущество. Но за Германия това е само първия етап от завладяването на страната. На 15 март 1939 г. фашистка Германия заграбва цялата територия на Чехословакия. Това подтиква западните държави да предложат гаранции на Полша, Румъния, Турция, Гърция, Швейцария, Холандия и Дания.Само първата приема, Румъния преминава в противниковия лагер, с Турция е оформено споразумение през 1939 г. /През 1941 г. тя дефакто излиза от него и сключва договор за ненападение с Германия/. Последните три държави отказват гаранциите.

Следващите акции на нацистка Германия и фашистка Италия (завземането на литовския град Мемел, нападението срещу Албания) рязко сгъстяват атмосферата в Европа. Малко хора се съмняват вече в предстоящата война. Под натиска на обществеността и по настояване на американския президент Ф.Д. Рузвелт, през пролетта на 1939 г. западните правителства

започват преговори със Съветския съюз за създаване на система за колективна сигурност. Но те се водят умишлено бавно. Дълго се спори за страните, които ще получат гаранции срещу германска агресия. За най-важната фаза на преговорите, английската делегация пътува до Ленинград със стар параход и пристига там едва след петдневен воаяж. Пратениците на Великобритания и Франция нямат пълномощия да подпишат реално споразумение. Препъни-камъкът се оказва Полша, която е съюзник на западните сили. Тя отказва да пропусне през своя територия съветски войски за обща акция при евентуална германска агресия. Англичани и французи безпомощно вдигат ръце. От своя страна Съветският съюз реагира ултимативно и драматизира полския въпрос. През юли-август се очертава възможен компромис, но Москва вече е взела решение да се договори с Берлин. И СССР, и западноевропейските сили се надяват, че първата жертва на нападение ще бъде другата страна. Така бързо и безплодно завършва един макар и кратък диалог, който би могъл да доведе до осуетяване на агресията и предотвратяване на Втората световна война.

Германското правителство, което добре разбира играта на западните сили, все пак се бои от евентуално руско-френско-английско съглашение от типа на Антантата. То само се опитва на няколко пъти да поведе преговори с англичани и французи. Паралелно с московските, през 1939 г. се водят тайни англо-германски преговори с участието на Х.Гьоринг, Х. Волтат, лорд Халифакс, английския министър на външната търговия Хадсън и др. Английският проект за пакт за ненамеса разглежда Източна и Югоизточна Европа като германска сфера на влияние.На сцената излиза и българската дипломация. Лично цар Борис III се наема с посредническа мисия: да сдобри немци и англичани срещу болшевишката опасност в периода около Мюнхенската конференция. Англичаните нямат нищо против фашистка Германия да удари СССР, но не смятат те да поемат инициативата в един противоруски сговор. Европейските столици не са особено впечатлени от мъдростта и авторитета на Кобургската династия. Стремяща се на всяка цена да разчлени потенциалните си противници и да не допусне съюз между тях, Германия не закъснява с логичния при тая обстановка ход - сама да предложи сътрудничество на Съветска Русия. Любопитен момент в тази ситуация е, че България отново се стреми да изиграе някаква европейска роля, предлагайки "добри услуги" за улесняване на контактите по този въпрос чрез берлинското си посолство.

Предвид на явното нежелание на западните сили да се обвържат с Москва, съветското ръководство решава да приеме немското предложение. На 23 август 1939 г. немският външен министър Рибентроп пристига в Москва. Страните подписват "Съветско-германски пакт за ненападение". Според него, двете държави се въздържат от нападение и агресивни действия една спрямо друга, при нападение на трета страна да не оказват подкрепа на нападателя, да не участват в групировки, насочена против една от тях, и да решават всичките въпроси по мирен път.

Към него е добавен секретен протокол за Полша и за размяна на други източноевропейски територии. Предвижда се Германия да завземе Западна Полша и Литва, а СССР получава свобода да си върне Латвия, Естония, Бесарабия, Финландия и Източна Полша, включваща западноукраински и белоруски територии. В анекс от септември с.г. Литва влиза в съветската зона в обмен на полски територии. Наличието на подобни клаузи в споменатия договор, известен като "Пакт Молотов-Рибентроп" дълго се отрича от Съветския съюз. Едва през 1991 г. администрацията на президента Елцин признава истинността им. Така или иначе, този акт на Realpolitik е последният зелен семафор пред приближаващия световен конфликт.

Втора световна война и Ялтенска система

По същество, по-голямата част от междувоенния период е подготовка на Втората световна война. Германският реваншизъм, недъзите на Версайската система, изострените социални и идеологически противоречия, пренесени на световната арена, отсъствието на международно сътрудничество за пресичане на агресията са между непосредствените причини за войната.

След груба провокация (нападение над радиостанцията в Глайвиц от германски отряд, облечен в полски униформи), германските армии нахлуват в Полша. Този път Великобритания и Франция заявяват, че ще спазят своите ангажименти и обявяват война на Германия. Но военни действия на Запад не се водят. Въпреки смелата съпротива, хитлеристите бързо разгромяват Полша. На 17 септември съветските войски заемат предвидената по протокола от 23 август част от Полша. Светът е изненадан от съветско-германския синхрон. Срещу Русия са отправени яростни критики, че сътрудничи с хитлеристите и заграбва чужди земи. Истината е малко по-друга - тези земи, населени предимно с украинци и белоруси (общо 13 млн. души), са откъснати от Руската федерация през 1920-1921 г., когато Полша с помощта на Антантата я напада и за кратко време завзема даже Киев. На компартиите и другите просъветски политически елементи произвежда тежко впечатление и таймингът на операцията и военното взаимодействие с хитлеристите. Но в политиката нещата са често непригледни - както в случая с Мюнхенския търг със съдбата на Чехословакия.

Съветско-германския договор за ненападение дава възможност на Русия да укрепи позициите си. Сталин оказва натиск на малките гранични държавици Литва, Латвия и Естония и сключва с тях договори за взаимопомощ. В коренно променената ситуация, техните парламенти гласуват през юли 1940 г. присъединяване към Съветския съюз. След ултиматум към Румъния, СССР присъединява Бесарабия и Северна Буковина, населени с молдавци, руси и украинци. От Финландия се иска да отстъпи някои стратегически пунктове в близост до Ленинград и на Карелския провлак - общо територия от 2761 кв. км в замяна на съ-

ветска територия с площ 5523 кв. км./След отказа и, избухва съветско-финландската война ноември 1939-март 1940 г. В Москва разчитат, че по подобие на прибалтийските държави и там ще бъде установена съветска власт. Но войната се затяга поради полярната зима и упоритата съпротива на финландците. Това заблуждава западноевропейските политици, които започват да кроят планове за война срещу СССР.

Абсурдното е, че Великобритания и Франция смятат в този момент Съветска Русия едва ли не за съюзник на Германия, и дори "слабото място на тоталитарния блок". Англо-френското командване предвижда по Съветския съюз през пролетта на 1940 г. да бъде нанесен удар във вид на "тризъбец". Планът предвижда бомбардировка на петролните инсталации в Баку, операция в района на Проливите, Крим и Одеса, изпращане на 50,000-ден корпус във Финландия. Една от идеите на този план е да се придаде на започналата вече война антируски характер и да бъде изкушена Германия да обърне оръжието си срещу СССР.Тези нелепи кроежи са в пълна сила, когато хитлеристка Германия нанася своя решителен удар на Запад през април-май 1940 г. Една след друга са завладени Белгия, Холандия, Дания и Люксембург. След малко повече от месец е разгромена Франция. Окупирана е и Норвегия. Английските войски са изтласкани от Европа, и самата Великобритания е подложена на непрекъснати самолетни атаки. Само за няколко месеца, Хитлер става господар на континентална Европа, огромни икономически ресурси и население повече от 100 милиона души.

На този етап, Хитлер активизира дипломатическите си опити да реши окончателно проблема с плашещите го два фронта. Той знае, че така или иначе му предстои война с Русия. Такава е цялостната идеология на нацизма, отразена в книгата му "Майн Кампф" - покоряване и обезлюдяване на плодородните руски степи и населването им с немска раса.И той, както и Сталин, знаят, че договорът за ненападение е само временна пауза. По тази причина Берлин отново се опитва да се споразумее с Великобритания, предполагайки, че тя е вече на колене.

Още по време на битките във Франция и Белгия, Хитлер предприема неочакван военен ход. Той заповядва на танковите си дивизии да спрат преследването на отстъпващите англичани. Това спиране, продължило няколко дни, позволява на английската експедиционна армия (общо 338,000 души) успешно да се евакуира през Ламанша. Политическата сметка на фюрера е да прояви великодушие, да не пролива излишно британска кръв, с което да предразположи към преговори английската общественост и правителство. В тържествена реч на 19 юли 1940 г. Хитлер открито предлага компромис: Великобритания да признае хитлеристките завоевания в Европа и да върне бившите германски колонии в Африка и Тихия океан. В отговор на това, Германия ще гарантира целостта на Британската империя. Висши германски чиновници правят сондаж и в САЩ: предлага се "трите северни нации - Англия, САЩ и Германия", да сключат вечен съюз.

Тези анонси се отхвърлят, тъй като Великобритания не може да си позволи преговори от позициите на победена страна. Но тя знае, че не и остават много варианти. Аналитичният Чърчил вече си дава сметка, че или Америка, или Германия ще се окажат в крайна сметка по-могъщи от Великобритания (на тоя етап той още не включва в сметките Русия). Той избира за хегемон и "старши брат" Америка, а не Германия, стремяща се да покори с желязо и кръв Европа и света. Последният опит на Хитлер да се споразумее с Англия - полетът на неговия заместник Р. Хес до шотландско летище през май 1941 и тайните му разговори с английските политици - приключват със затварянето на Хес и предаването му на Нюрнбергския съд през 1946 г.

Отказът на Великобритания да сътрудничи връща хитлеристката дипломация към преките задачи на войната. Решението да се нападне Съветския съюз е взето в най-дълбока тайна на 31 юли 1940 г. През август е оформена военната коалиция между Германия, Италия и Япония, наречена Тристранен пакт. Острието и е насочено срещу Великобритания и "всеки, който се съюзи с нея", като алюзията за Русия и Америка е очевидна. Но Хитлер, макар и сам патологичен, не е лош психолог и иска докрай да използва страховете и амбициите на Сталин. През есента на 1940 г. той започва нова сложна игра с Русия. Тя преследва едновременно две цели: да съблазни Сталин с колониална плячка и евентуално да го сблъска с англичаните, като паралелно с това отвлича вниманието му от готвената агресия срещу Съветския съюз. На това са посветени и преговорите между Рибентроп и Молотов през ноември 1940 г. На Русия е предложено да се присъедини към Тристранния пакт. Обещани са и територии в Африка и Азия, и по-специално Персийския залив. Това са невъзможни обещания. Но Сталин като че не забелязва това и ги приема като в реда на нещата. В добавък той иска съюзни договори с България и Финландия, бази в Босфора и Дарданелите, контрол върху Иран. Берлин замълчава. Явно и двете страни разиграват наддаване, за да печелят време. Единственият резултат от срещата е, че Хитлер заповядва да се форсира разработката на "Плана Барбароса" за война срещу Съветския съюз.

В тази игра на нерви грешката се допуска от по-хладнокръвния играч. Това е съветският лидер Сталин. Той правилно преценява, че Хитлер залъгва и него, и Великобритания. Но Сталин подценява емоционалната нагласа на партньора си. Той смята, че Хитлер ще нападне Русия, едва след като окончателно е приключил с Англия. През първата половина на 1941 г. сталиновите страхове и надежди да отложи нападението поне до 1942 г. придобиват също така болезнен характер. Покоряването на Югославия и Гърция през април 1941 г. е ясен сигнал, че Германия се готви за голяма война на Изток. Съветското разузнаване подава подобна информация. Чърчил и Рузвелт лично изпращат предупреждения до Москва за готвената атака. Но там смятат, че искат да ги провокират на сблъсък с Германия, и не вземат нужните мерки. Съветското ръководство се държи като парализирано, упорито премълчава предизвикателствата, за да

не даде повод за насилие. Единствената разумна стъпка, предприета от Москва в този трескав период, е сключването на договор за ненападение с Япония. Самият Сталин изпраща японския посланик лично на гарата и го прегръща - нещо нечувано за характера на съветския лидер.

На 22 юни 1941 г. Германия напада с огромна мощ Съветския съюз. Вече след нападението, посланикът Шуленбург предава официалния акт за обявяване на война на Молотов. Доводите са, че съветските войски по границата заплашват Германия. Всички са наясно, че е станало нещо съдбоносно и невъзвратимо, и че войната от този миг придобива друг характер. Съветският министър като че ли не може да повярва, той все още таи надежда, че се касае за инцидент, за налудничаво хрумване на някой нацистки генерал. Той казва на немския дипломат: "Ние не сме заслужили това. Готови бяхме да се изтеглим, откъдето искате, можеше за всичко да преговаряме". Силно смутен е самият германски външен министър Рибентроп, когато съветския посланик в Берлин го заплашва с възмездие за агресията. "Аз не исках това, аз се противопоставях на това" - отговаря той с разтреперан глас.

Междувременно се активизират и САЩ. Те преценяват, че войната става глобална и Америка не може да стои настрана. През май 1941 г. Рузвелт прави важна декларация. В нея той излага американските стратегически цели, които изглеждат много по-хуманни и възвишени, отколкото геополитическите интереси на биещите се държави. Като заявява, че Съединените щати няма да приемат един свят, доминиран от Хитлер, той набляга на т.нар. "4 свободи", за които ще воюват Съединените щати: свобода на словото, свобода на вярата и идеите, социална свобода, свобода на самоопределение.

През лятото на 1941 г. Щатите са в състояние на фактическа война с Хитлер. Той сам им дава удобни поводи с морските нападения срещу неутрални кораби. Между Вашингтон и Лондон се установява интензивно сътрудничество: на 11 март 1941 г. в САЩ е одобрен закона за "лендлиза" (даване под н заем или под наем на американско въоръжение и оборудване), главен получател по който е Англия. През първите месеци на 1941 г. между командуванията на двете страни е съгласуван стратегически план АВС-1, предвиждащ приоритетни усилия за разгрома на Германия, и след това война с Япония. През август 1941 г. американският президент и Чърчил се срещат на борда на крайцер близо до остров Нюфаундленд в канадски води. Там двамата лидери одобряват документ, станал известен като "Атлантическата харта". В него се провъзгласяват принципите на бъдещите международни отношения - политика на "отворени врати", свобода и независимост на народите, равноправие между държавите независимо от големината и силата им.

Текстът е написан под диктовката на американците. В действителност Чърчил не е съгласен с повечето положения, засягащи директно английските колониални владения. Но той е принуден да приеме. За него е важно да привлече Америка във

войната, от което зависи физическото оцеляване на страната му. "Атлантическата харта", в която се споменава и нова световна организация - бъдещото ООН, отразява промененото съотношение на силите на световната арена. Великобритания вече не може да бъде сила от първи разред. Тя заема нишата на младши партньор на по-могъщата империалистическа държава.

Световният конфликт се разгаря изцяло, когато Япония напада САЩ през декември 1941 г. Причините са очевидни - Вашингтон не може да се примири с японската политика на агресия и окупация в Китай, Далечния изток и Индокитай. Той отправя към Токио ултиматум: да се откаже от завоеванията, в противен случай САЩ спират доставките на петрол и на желязо, от които зависи японската икономика. В отговор, Япония бомбардира американската база Пърл Харбър на Хавайските острови. Вярна на съюзническите си задължения, Германия обявява война на САЩ. По този начин обективно се създава база за антихитлеристка коалиция, включваща САЩ, Британската империя и Съветска Русия. През 1941-42 г. техният военен съюз и съвместни действия са оформени в няколко двустранни и тристранни документа. На 12 юли 1941 е сключено споразумение за военно сътрудничество между Великобритания и СССР, последвано на 26 май 1942 г. от съветско-английски съюзен договор и на 11 юни 1942 г. - от споразумение за принципите на взаимната помощ във войната срещу агресията между САЩ и Съветския съюз.

Важна крачка към създаване на мощен антихитлеристки блок е публикуването на Декларацията на обединените нации, подписана на 1 януари 1942 г. от 26 държави. Тя е подготвена от Чърчил и Рузвелт след консултации със съветското правителство. В нея се заявява, че държавите-участници ще използват всички свои ресурси против Тристранния пакт и неговите партньори, тясно ще сътрудничат една с друга и няма да сключват сепаративно примирие или мирен договор с врага.

Съдбата на войната се решава в Русия. Германските армии печелят редица битки и разоряват страната, но не са в състояние да нанесат съкрушаващ удар. През декември 1941 г. немската офанзива е спряна край Москва, а през есента на 1942 г. Червената армия преминава в настъпление при Сталинград. Настъпателната мощ на германската армия е завинаги прекършена, и от 1943 г. започва дългата агония на хитлеристкия Райх. Главно съдържание на дипломацията на съюзниците през следващите години са във все по-голяма степен проблемите на следвоенното устройство.

Като цяло, тримата лидери на основните съюзни държави (Рузвелт, Чърчил и Сталин) мислят за победата по следния доста различен начин:

Чърчил се бори да възстанови традиционния силов баланс в Европа: САЩ, Великобритания, Франция и даже победена Германия да образуват контратежест на Русия.

Рузвелт апелира за нов следвоенен свят, в които 4 те най-големи и силни държави - САЩ, Русия, Великобритания и Китай,

да играят ролята на директорски борд за управление на световните работи (концепцията за "4-мата полицаи").

Сталин разчита на разширяване на руската сфера на влияние в Европа и Азия, на един масив от приятелски държави дълбоко в центъра на Европа, който да играе ролята на буфер срещу евентуална западноевропейска враждебност.

Още през 1941 и 1942 г., освен координацията на военните усилия, се извършва активен сондаж за целите, които преследва всяка от страните. Чърчил, външният министър Идън, емисарят на Рузвелт Хари Хопкинс посещават Москва; Молотов лети в Лондон и Вашингтон. Както се изразява самият Чърчил, Англия е принудена да маневрира между двата хипопотама. Твърдата линия на Рузвелт в подкрепа на самоопределението на нациите звучи като погребален звън за британските колониални амбиции. Решителните руски победи над Хитлер в Европа са сигурен признак, че Великобритания ще загуби там ролята си на арбитър и водеща сила. След като везните натежават в полза на антихитлеристката коалиция, между Великобритания и САЩ започват ожесточени спорове за общата им военнополитическа стратегия.

Чърчил упорито настоява съюзниците да нанесат удар в района на Балканите. Целта е да се пресече пътя на Русия към Европа. Но САЩ не са страната, която да вади кестените от огъня в духа на традиционната британска стратегия. Началник-щаба Джордж Маршал и самият Рузвелт ясно дават да се разбере, че Съединените щати са велика държава, която няма да воюва за имперските интереси на Лондон. САЩ приемат да започнат операции на други места - Северна Африка, Италия, Западна Европа - където тяхното участие би оказало по-крупен, междуконтинентален стратегически ефект. В това отношение руските и американски интереси забележително съвпадат. Не по-малки са американо-английските различия в района на Далечния Изток и Тихия океан, където САЩ не желаят да воюват за възстановяването на английското и холандско колониално господство. Общо е подозрението на двете англо-саксонски сили спрямо "Сражаващата се Франция" на дьо Гол, която особено САЩ подозират в бъдеща опозиция на тяхната хегемония.

През 1942-43 г. в центъра на вниманието на съветската дипломация е откриването на втори фронт, който да облекчи усилията на Съветската армия, сражаваща се срещу почти цялата хитлеристка военна машина. Сталин настоява този втори фронт да се открие във Франция, далеч от Източна и Югоизточна Европа, където интересите на съюзниците могат да се сблъскат, а до Германия е твърде далече. Той получава подкрепата на Вашингтон.

През януари 1943 г. английският и американски лидери се срещат в Казабланка, Мароко. Там се решава да се отложат споровете за територии и обезщетения след войната, за да не се внасят преждевременно разногласия между съюзниците. Приета е декларация за безусловна капитулация на Германия. Това е важно решение, с което се отнема възможността на хитлеристка-

та дипломация да вбива клин между съюзниците. Сталин, който не може да напусне страната в разгара на Сталинградската битка, се присъединява към решението на партньорите си. Междувременно са направени някои опити за директна връзка между американския и съветски лидери. Рузвелт кани Сталин да разговарят в района на Беринговия проток, в Аляска. Както се изразява самият той, целта е да се постигне общо мислене на шефовете на двете най-големи държави. На срещата се очаква да присъства само стенограф, а "чайките и тюлените да са свидетели". По неизвестни днес причини, тази среща, можеща да предотврати "студената война" след 3-4 години, така и не се провежда.

Провеждат се обаче три важни срещи, които помагат войната да се доведе до победен край и очертават контура на следвоенна Европа. Това са конференциите в Техеран, Ялта и Потсдам. В тях участват лидерите на САЩ, СССР и Великобритания.

Срещата в Техеран се осъществява в края на ноември-началото на декември 1943 г. Там Рузвелт предприема нова крачка за сближаване със Сталин- Той се настанява в съветската резиденция, уж за по-голяма сигурност. Целта, разбира се, е друга - да се демонстрира доверие и добра воля. В Техеран са взети сериозни решения: за откриване на Втори фронт през пролетта на 1944 г. в Северна Франция, за демилитаризация на Германия и разделянето и на окупационни зони. Обсъдени са и съвременните граници на Полша.

През 1944 г. разгромът на Германия се очертава като неизбежен. На 6 юни англоамериканските армии извършват десант в Нормандия. Руските войски неудържимо настъпват и навлизат в Полша, Чехословакия, Унгария, Румъния, България, Финландия, Югославия и даже Норвегия. Силно депресиран от събитията, Чърчил предприема отчаян ход. В стремежа си да запази някакви позиции в Източна Европа, той през октомври 1944 г. лично заминава в Москва и връчва на Сталин прословутата си записка, написана със син молив. Тя съдържа оферта за руското и английско влияние в източноевропейските държави: 90% за Англия, 10% за Русия в Гърция, 75% за Русия, 25% за Англия в България, по 50% в Унгария и така нататък. Сталин, за когото подобен къс хартия нищо не значи, великодушно драсва "да". Наистина, Рузвелт е неприятно впечатлен, когато го информират. Но в САЩ добре разбират, че тази импровизация е повече израз на психическото състояние на британския им съюзник, отколкото някаква реална договорност.

Този риторичен въпрос - защо Рузвелт и Чърчил били "отстъпили" Източна Европа на Съветския съюз - е любима тема на литератори и историци, любители на условното наклонение. Отговорът е - те не са отстъпили нищо. С Чърчил или без Чърчил, съотношението на силите в Европа предопредели много по-голямото руско влияние в региона за следващите няколко десетилетия.

По-важна от този епизод е Ялтенската среща. Тя се провежда през февруари 1945 г. в замръзналия кримски курорт. По-

ради постигнатото вече руско-американско съгласие по повечето въпроси, са взети редица принципни решения. Окончателно е уговорено създаването на ООН, в това число и основните и правила, съгласувана е германо-полската граница Одер-Ниса. Приета е "Декларация за освободена Европа" и решение за съд над германските военнопрестъпници. Решено е окончателно Русия да се включи във войната с Япония след победата над Германия. В двустранен таен протокол, САЩ се съгласяват Русия да си върне териториите и базите, загубени през 1905 година след Руско-японската война- Курилските острови, южната част на о-в Сахалин, контролът върху железниците в Манчжурия, базите Порт Артур и Дайрен.

През последната година на войната американското правителство осъществява последователно редица действия в духа на Рузвелтовата концепция за един сътрудничещ следвоенен свят. През 1944 г. са проведени са важни международни форуми - за ООН (в Дъмбъртън Оукс), за валутата и финансите (в Бретън Уудс), за храните и земеделието (в Хот Спрингс), за следвоенното възстановяване (във Вашингтон). На завършващия етап на войната (март-април 1945 г.) Чърчил умолява американците да превземат преди русите Берлин, Прага и Виена и по този начин да ограничат влиянието им. Но за Рузвелт следвоенното сътрудничество със Русия е по-важно. Берлин е превзет от Съветската армия на 2 май 1945 г., на 8 май официално капитулира Германия.

След победата се провежда последната съюзническа среща на най-високо равнище. Тя става в съветската окупационна зона, във вилата Сесилиенхоф в Потсдам ппрез лятото на 1945 г. По това време "великата тройка" се разпада. Чърчил губи изборите и премиер става лейбъристът Атли. Президентът Рузвелт умира от инсулт, свързан с дългогодишен мъчителен паралич. Сменя го Хари Труман, представител на южняшката десница, силно враждебен към комунистическата идеология и подозрителен към Съветския съюз. Той не закъснява да даде израз на чувствата и убежденията си. По редица въпроси съюзниците не постигат съгласие: отказват на Сталин исканата от него сума на репарации (договорено е всяка страна да изземе репарациите си от своята окупационна зона), руско участие в контрола на Рурската промишлена зона, бази в Босфора и Дарданелите, както и участие в окупацията на Япония. Сталин също се отдръпва и налага вето на различни англоамерикански искания: за интернационализацията на р. Дунав, за непризнаване на организираните от компартиите правителства в Източна Европа. Но са съгласувани други важни решения, като например за създаването на съюзнически контролни органи за Германия, за статута на бившите хитлеровите съюзници Италия, Финландия, Румъния, България и Унгария, за разделяне на пленения хитлеристки флот между победителите. В Потсдам е приета и декларация, изискваща безусловна капитулация на Япония, към която се присъединява и Съветския съюз.

Интересен щрих от Потсдам е началото на атомната дипломация. Труман доверява на Сталин новината за успешния атомен опит в пустинята Аламогордо в щата Ню Мексико, осъществен на 19 юли 1945 г. Но съветският водач не проявява особен интерес. От това Западът прави неверния извод, че в Русия нямат понятие от този въпрос. Всъщност Сталин е запознат с проблема, и по-специално с американския атомен проект още от самото му начало през 1942 г., вероятно преди самия Труман. На съветските специалисти е дадено указание да ускорят работата по създаване на собствено атомно оръжие. На посветените е ясно, че се разиграва нов сценарий - сценарият на сплашването с апокалиптично средство за масово унищожение. Така Потсдам, освен че е последния акорд на антихитлеристкото сътрудничество на големите държава, поставя и началото на следвоенното разделение.

Именно финалните дни на войната са особено показателни за бъдещия развой на международните отношения. На 6 и 9 август 1945 г. над японските градове Хирошима и Нагазаки са хвърлени американски атомни бомби. Те причиняват незабавна смърт на 250,000 души, стотици хиляди страдат от ужасни рани и умират от лъчева болест години по-късно. По същото време, в изпълнение на поетите задължения, съветските войски нахлуват в Северен Китай, разбиват и пленяват елитната японска Квантунгска Армия. Япония капитулира. Започва сложно, изпълнено с поврати, но в значителна степен предопределено развитие на следвоенния свят.

"Студена война" , НАТО и Варшавски договор

В докладите на съветския посланик в Токио Малик, разсекретени наскоро, с висока научна и техническа прецизност е дадено описание на ядрения взрив в Хирошима и неговите незабавни ефекти. От него личи, че в Съветския съюз си дават ясна представа каква е целта на тези първи /и за щастие досега единствени/ ядрени удари срещу хора. Не бива да се забравя, че Сталин е бил вече предупреден, че ще има такива.

Върху отношенията на големите държави победителки пада гъстата сянка на подозрението. Охлаждането най-напред се чувства в идеологическата сфера. Антикомунистическата и съответно революционната антибуржоазна риторика се завръщат в дипломатическия речник. Все пак, през първите години след войната функционират редица структури, създадени от съюзниците. Повече от десет години действа, макар и в много случаи формално, Съветът на министрите на външните работи на САЩ, СССР, Великобритания и Франция. В него освен германски проблеми се разглеждат и актуални въпроси от европейски и по-широк международен характер. Разменени са военни престъпници, в различните окупационни зони се осъществява денацификация. Успешно са подготвени и през 1947 г.подписани мирните договори с бившите съюзници на Германия - Италия, Бълга-

рия, Румъния, Унгария и Финландия. Страните победителки съумяват да организират и проведат на добро организационно и юридическо равнище първия в историята съд над виновниците за войната и военнопрестъпниците. На процеса в Нюрнберг, протекъл през 1946 г., на смърт са осъдени 12 висши функционера на нацисткия режим, други получават различни присъди.

Но като че ли най-лошите прогнози и взаимни подозрения - както на руските ръководители, така и на западните им колеги, се сбъдват именно след победата на хитлеризма. Тук казват думата си основни исторически фактори. Морализаторски оценки със задна дата, особено след 1990 г., едва ли са състоятелни. Въпреки че отговорност носят всички велики държави, Втората световна война е разпалена от германския фашизъм. По собственото признание на Хитлер и неговите съмишленици, войната се води за ликвидирането на идеологии и нации, за расово и политическо господство на Германия в Европа и в света.Доказателство за това е организираното избиване на 6 милиона мирни жители от еврейска народност, на много милиони славяни, цигани, политически противници, мирно население на окупираните страни, военнопленници. В същото време разгромът на фашистка Германия, на режимите и социалните сили, които я подкрепят – независимо от субективните им намерения - означава неминуемо подем и възход на техните противници, добри или лоши, които фашизмът се стреми да унищожи. В редица случаи това става - и може да стане единствено по революционен и насилствен път.

Безспорната истина за характера и последиците на Втората световна война е тази, че буквално в целия свят, не само в 5-6 източноевропейски страни, настъпва активизация на левите сили. Положението в колониите става неудържимо. Преди зависими страни като Китай, Индия, Индонезия, Египет през 40-те и 50-те години на XX в. започват да играят самостоятелна роля на световната арена. Това оказва потискащ ефект върху западните демокрации. Те са склонни да видят в тези промени - в повечето случаи неоправдано - заплаха за световното статукво, за своите интереси и сигурност.

Още в края на 1945 г. в САЩ започва кампания против Съветския съюз под предлог, че той не изпълнява съюзническите си задължения и насажда комунизъм в Източна и Централна Европа. Много видни политици и медии открито призовават върху Москва да се окаже по-енергичен натиск, с дипломатически, икономически и военни средства, за да се съобразява тя с исканията на западните държави. Сенаторът Едуин Джонс, председател на Комитета по военните въпроси, нарича атомната бомба "голямата тояга" на американската дипломация, която трябва без колебание да бъде използвана.

През 1946 г. в САЩ дълго време пребивава бившият английски министър-председател Уинстън Чърчил. Той се среща с президента Труман и други американски ръководители. Там възниква идеята за авторитетно, макар и не официално критично изявление по адрес на Съветския съюз. На 5 март 1946 г. в Уес-

тминърския колеж в гр. Фултън, Мисури, Чърчил произнася реч в присъствието на американския президент. Там той заявява, че светът е разделен от нова желязна завеса, простираща се от Щетин до Триест, и че светът е заплашен от нова световна война. Заплахата според него идва от Съветския съюз и международното комунистическо движение. Чърчил призовава да бъде създаден съюз на западните държави, който да брани тяхната безопасност, в това число и с военна сила и употреба на атомно оръжие.

Тази реч се смята за началото на така наречената "студена война" - период на политическа вражда между Западът и Русия и нейните съюзници. Съветското правителство квалифицира речта на Чърчил като "призив за война със Съветския съюз", което е повече пропагандна квалификация. Това е първата криза в отношенията между бившите съюзници. По нататък събитията следват своя ход. През 1947 г.в Гърция избухва гражданска война между антифашистките сили, борили се срещу германската окупация, и върналото се от Лондон емигрантско правителство, подпомагано от англичаните. Вземайки повод от това, американският президент Труман обявява програма за подпомагане на Турция и Гърция. На 12 март 1947 г. в послание до конгреса той изтъква, че тези две страни се намират под пряка комунистическа заплаха, за преодоляването на която им се отпускат 400 милиона долара. Труман нарича това свое послание "повратен пункт в американската външна политика". В историята то остава като "Доктрина Труман" - политическа и стратегическа акция открито насочена против Съветския съюз, при това в чувствителна зона близко до неговите граници.

Разделението в Европа се задълбочава с приемането на "Плана Маршал" - крупна американска помощ за възстановяването на Европа. Такава помощ е отпускана и след Първата световна война, и нейната цел освен хуманитарна е да се възстанови европейския пазар и укрепи американското влияние на континента. Планът е наречен на името на популярния американски военен лидер, бившия началник на генералния щаб Джордж Маршал, който през 1947 г. става държавен секретар. През лятото на същата година в Париж започва съвещание на външните министри на САЩ, Великобритания, Франция и Съветския съюз относно условията на американската помощ.

Но Съветският съюз отива на тази среща, за да я провали. Сталин вече е завладян от параноята на вражеско обкръжение, и смята, че всяко нещо е конспирация против него. Съветската делегация заявява, че планът Маршал ще лиши Европа от икономическа самостоятелност и настоява САЩ да не поставят никакви условия при отпускане на помощта. Единствен регулатор на тази помощ би трябвало да са заявките на заинтересованите страни. Подобна теза е явно неприемлива за донора Вашингтон, който изисква реципиентите да отговарят на неговите критерии за демократично устройство. Вместо с по-гъвкава и доброжелателна позиция да привлече известни ресурси за възстановяването на по-силно пострадалия от войната Изток, Москва

излиза с готова конфронтационна квалификация, че "Планът Маршал" е насочен към разцепването на Европа. Така се получава нещо като самосбъдващо се пророчество. Общо по "Плана Маршал" западноевропейските страни (в.т.ч. и неучаствалите във войната) получават 16 млрд.долара и към края на 1950-те години съумяват да възстановят разрушенията и даже да модернизират индустрията си. Разбира се, медалът има и обратна страна. Тази помощ помага на САЩ да наложат влиянието си и в значителна степен да диктуват политиката си на всички западноевропейски държави.

Междувременно през септември 1947 г. в полския курорт Шкларска Поремба е свикано съвещание на 9 комунистически партии (на Съветския съюз, Полша, България, Унгария, Румъния, Чехословакия и Югославия, на Франция и Италия). На съвещанието се учредява нов международен център под ръководството на Москва - Информбюро на някои европейски компартии, влязло в историята като Коминформбюро. В доклада, изнесен от секретаря на ЦК на ВКП Андрей Жданов, за първи път се говори за "двата лагера" - "империалистическият и антидемократичен лагер, основна водеща сила на който е САЩ, и антиимпериалистическият и демократичен лагер, основа на който са СССР и страните с народна демокрация". Този тезис трайно заляга в политиката и пропагандата на Съветския съюз и източния блок. Организацията просъществува до 1956 г. години и изпълнява функциите на координатор на вътрешната и външна политика на страните от източния лагер и европейското комунистическо движение. Тя организира кампания за мир в Европа, като контрапункт на призива за формиране на западни военноблокови организации.

Катализатор за засилването на конфронтацията в Европа става Берлинската криза през 1948 г. Тя е породена от различните политически процеси в окупационните зони на Запада и Съветския съюз в Германия. Западът е недоволен, че в източната зона частната собственост се обобществява, че в местната власт предимство получават комунистическите организации, че се провеждат административни и социални реформи в съветски дух. Англичани и американци обединяват своите две окупационни зони в едно административно цяло - Бизония, към което се присъединява и Франция със своята (Тризония). Там се създават общи управленски структури, въведена е отделна валута, и като цяло се формира отделна държава. Съветският съюз протестира, и предприема мерки, за да не допусне Западен Берлин, който се намира на територията на неговата окупационна зона, да стане част от тази държава. За целта Западен Берлин е обграден, въведени са строги транспортни и други ограничения. Западните командувания обявяват града в обсадно положение, и организират "въздушен мост" за снабдяване на жителите и войските с храни и други необходими стоки.

Берлинската криза е урегулирана през лятото на 1948 г. с известни отстъпки от двете страни. Но тя дава тласък за обединяване на военните усилия и външната политика на САЩ и западноевропейските страни. В това отношение в Европа вече е

заложена известна основа. Още през 1946 г. Чърчил формулира своята идея за трите сфери, в чиято пресечна точка се намира Англия: Британската колониална империя, англоамериканския блок, Западна Европа. През 1947 г. Великобритания и Франция сключват военен съюз (Дюнкеркски съюз), чиято формална цел е защита срещу евентуална германска агресия. Малко по-късно, през 1948 г. в Брюксел е създадена военнополитическата организация Западен съюз със срок от 50 години. В нея влизат отначало Великобритания, Франция, Белгия, Холандия и Люксембург, с аналогична официална цел - колективна сигурност, гаранции за икономическата стабилност, отпор срещу повторна германска агресия. В началото САЩ реагират недоволно. Те допускат, че става дума за самостоятелна английска инициатива, целяща да възстанови разклатените позиции на Лондон. Но впоследствие САЩ подкрепят организацията като практическа стъпка към изграждане на по-голям трансатлантически военен съюз. СССР би могъл да търси някакъв модус вивенди с новата организация на базата на принципите на колективната и регионална сигурност според Устава на ООН, но в общия дух на негативизъм Западният съюз е окачествен от Москсва като "стратегическа база за бъдеща агресия в Европа".

В атмосфера на напрежение в резултат на Берлинската криза протичат разговорите за създаване на общ американско-европейски военен блок под ръководството на САЩ. Първоначално те обхващат всички страни, участнички в "Плана Маршал". После от тях отпадат Австрия, Швеция, Швейцария, Ирландия. За да съответства на Устава на ООН, бъдещият пакт получава името Северноатлантически - тоест, има регионален обхват и задачи. Основен член, показателен за неговия характер, е член 2. Той предвижда тясно сътрудничество на участниците за опазване на съществуващия обществен строй. Член 4 предвижда съвместни действия против всякаква заплаха на съществуващия ред и неговата сигурност. Това означава, че всякаква промяна в статуквото се разглежда като заплаха, срещу която може да бъде употребена и въоръжена сила. Договорът за НАТО е подписан във Вашингтон на 4 април 1949 г. С този договор САЩ се обвързват с отбраната на Западна Европа изобщо с европейските дела за срок 20 години, след което страните участници решават дали да го продължат.

Реакцията на Съветския съюз е еднозначна. Още преди официалното му подписване той е окачествен като "главно оръдие на агресивната политика на управляващите кръгове на САЩ и Великобритания от двете страни на Атлантика." В заявлението се задава риторичният въпрос "откъде участниците в блока виждат заплаха" и се прави изводът, че НАТО е нужен не за отбрана, а за осъществяване на политиката на разпалване на нова война". Изразът "Подпалвачи на нова война" става мото на на вътрешната и външна пропаганда на Москва и нейните източноевропейски съюзници. Той още може да се прочете под пластовете боя на стените на по-старите домове в България.

Определението "подпалвачи на нова война" е разбира се пресилено и преднамерено. САЩ и техните западни съюзници нямат предвид точно подготовка на война срещу Съветския съюз, освен в смисъла, в който всяка държава организира военната си мощ за възможни евентуалности. Факт е, обаче, че Западът планира да използва въоръжената си сила и най-вече атомният фактор за задачи, излизащи отвъд рамките на законната самоотбрана. Една такава задача е да се парира политическата и идеологическа активност на Съветския съюз, да се ограничава неговото геополитическо влияние. Друга такава задача е да му се наложи военно-технологическо съревнование, което се очаква да изтощи неговата по-слаба икономика и му наложи неприемлива цена на противопоставянето. Тези идеи залягат в пространна статия в авторитетното американско списание "Форейн Афеърс" още през 1946 г., подписана от "мистър Х". Зад този псевдоним се крие американския дипломат Дж. Кенън, който в меморандум до правителството формулира дългосрочна "стратегия на сдържането" спрямо Съветския съюз (containment). Стратегията е взета на въоръжение, и става основа за външната политика и дипломацията на Вашингтон и неговите западноевропейски партньори в продължение на десетки години.

На първо време съветската дипломация реагира с предимно пропагандни контрамерки, като инициативата за така наречения Пакт за мира, който да замени НАТО. Но подобни декларативни изяви, неподкрепени от реални политически ангажименти, вече са доказали своята неефективност в редица конкретни ситуации. Съветският съюз и левите сили в Европа и света организират конгреса на мира в Стокхолм през 1950 г. и други показни мероприятия, отличаващи се с остра антиамериканска насоченост. Създадена е и организационна структура на движението за мир и против атомната бомба. Това печели известна популярност на Москва, но малко допринася за решаването на проблема. Като цяло и двете страни се стремят не да разрешат проблема, а да уязвят опонента.

Важен етап от съветската политика става теоретичната обосновка на противопоставянето. Тя се проявява в концепцията за "двата лагера" и в една или друга форма съществува до най-последно време, когато я заменя философията на "новото мислене" на Михаил Горбачов през втората половина на 1980-те години. Идеята за двата лагера, цитирана за първи път на срещата в Шкларска Поремба, е доразвита на пленум на ЦК на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики) през 1948 г. от секретаря по идеологическите въпроси Жданов.Гръбнак на тази концепция е мисълта, че капитализмът, достигнал своята последна и най-висша фаза, империализмът, вижда своето единствено спасение във война срещу социалистическите държави и революционното движение. Но войната не е фатално неизбежна, тя може да се предотврати, ако народите се борят срещу нея. Интересното е, че тази борба се разглежда извън рамките на нормалната дипломатическа дейност, тя се води през главата на официалните ръководства на Запада. Главната задача на прави-

телствата на "социалистическите и миролюбивите" страни се вижда в това, не да търсят разбирателство и компромиси, а на първо място да изобличават злите помисли и интригите на военнолюбците.

Разбира се, подобна тактика не може да бъде продуктивна. Никъде обаче, даже в завоалиран вид, не се призовава за война с капитализма и империализма, не се и акцентира на въоръжената борба с агресора, ако такъв все пак се появи. Напротив, говори се за неизбежното фиаско на военноподпалвачите и за суровото наказание, което ще ги постигне. Неизменно се пояснява, че това наказание ще е дело на собствените им народи, които ще извършат революция и ще дадат заслуженото на военните авантюристи. През декември 1950 г. в СССР даже е приет закон, който обявява пропагандата на война за държавно престъпление, наказвано с тъмничен затвор. Това е направено и в другите източноевропейски държави.

Но тъкмо подобен подход силно дразни западните опоненти на Русия. Колкото и странно да е, лидерите на САЩ и западноевропейските страни доста се страхуват от революционните и идейни лозунги. Те виждат в тях директно поощрение за стачки, класови конфликти и различни антидържавни дейности. Даже САЩ не се чувстват имунни срещу "комунистически заговор", което се проявява нагледно в макартистката истерия, обхванала страната през 1950-1954 г. Особена уязвимост изпитват колониалните държави. В техните владения вече се шири гражданско неподчинение, води се открита война за национално освобождение. Обществата им са разделени по въпроса за задморските кръвопролития, а международните форуми все по-остро осъждат колониалната експлоатация.

През 1950-те години противопоставянето между западните държави начело със САЩ на Русия и нейните съюзници получава глобален характер. На много места в Азия и Африка избухват въоръжени конфликти между националпатриотични сили и колониални владетели, между десни и леви групировки, между прозападни и амбициозни революционни режими. Много от тези конфликти запазват остротата си за повече от три и четири десетилетия и се превръщат в опасни военни огнища.

Първите няколко години на 1950-те години са белязани от много такива ексцеси, от които заслужава да спомена Корейската война и Виетнамския конфликт. Корейската война е резултат на непримиримата враждебност между севернокорейското комунистическо правителство и южнокорейския проамерикански режим. Сраженията избухват през юни 1950 г. продължават близо 3 години. От нея никой не печели, загиват близо 1,500,000 души, и териториалното и политическо статукво не се изменя и със сантиметър. В съответствие с примирието, подписано във Панминчжон през 1953 г., всеки се прибира зад границата по 38 паралел. Но в тази война се намесват САЩ начело на "сили на ООН", включва се и Китай със свои "доброволци", и американският главнокомандващ Д. Макартър е готов да използва ядрено оръжие. Съветският съюз държи в готовност за намеса няколко

авиационни дивизии в Манчжурия и Приморие (те фактически участват в боевете). Виетнамското въстание, започнало като антиколониална акция срещу компрометираните французи, аналогично прераства в конфликт Изток-Запад. Той продължава от 1945 до 1954 г. и завършва с разгром и пленяване на елитна френска войска във форта Диен-Биен-Фу.

Корея и Виетнам дават основание на стратезите във Вашингтон да формулират теорията на доминото - тоест, страните от Азия са наредени като плочки на домино. Когато в резултат на руска намеса или революция падне една плочка, пада цялата дълга редица. Подобен извод, верен доколкото се касае за слабостта на инсталирани отгоре марионетни режими, е доста неверен по отношение на това кой бута доминото. Истината е, че Русия, силно заангажирана с възстановяването на страхотните разрушения от войната и предотвратяване на смъртоносна употреба на атомно оръжие, се стреми всячески да избегне сериозен военен конфликт със Запада.

Впрочем, към 1954-55 г. задачата за възстановяването е в най-груби черти решена. Русия развива производствени мощности, които, макар и по-примитивни в техническо отношение, са поголеми от тези на която и да било европейска държава. Тя заема второ място в света след САЩ по добив на електроенергия, стомана, чугун, металорежещи машини, локомотиви, цимент, пшеница, и други основни продукти. И което е най-важното, още през 1949 г. Москва създава свое атомно оръжие и атомна промишленост. Това и дава мощен коз за стратегическа игра с основния противник.

Най-важното събитие обаче е в сферата на политиката. През 1953 г. умира Сталин. Той си отива, дълбоко недоверчив и ожесточен към Запада и "враговете на социализма". Но до последния си дъх той не губи надежда, че със своя личен чар и авторитет на най-големия военен победител, ще успее да склони САЩ към сътрудничество. Той дълго беседва в този дух с Джордж Маршал и пратеникът на Труман Кингсбъри Смит през 1952 г.Тази надежда е илюзорна: западните лидери вземат под внимание не толкова персоналните чувства на диктаторите, колкото реалните потенции на държавите им. Със Сталин си отива и една епоха. Новите руски правителства преразглеждат някои особено дразнещи Запада политически и идеологически похвати. Това са критиките срещу военноподпалвачите, грубите персонални нападки, пропагандните атаки, смятани от някои западни кабинети като сигнали за вътрешни размирици в страните им. Москва преразглежда и позицията си по някои спорни въпроси, по които съществува остра конфронтация - за Проливите, за "кавказките претенции на Армения и Грузия", отношенията с Федерална република Германия, конфликта с Тито и т.н. В същото време Съветският съюз прибягва до средствата на класическата дипломация, и по-точно на баланса на силите, за да стабилизира положението в Европа.

Една такава акция, безспорно отразяваща по-зряло ниво на стратегическо мислене, е създаването на организацията на

Варшавския договор. Това става през май 1955 г. във Варшава, тъкмо след като западните страни са подписали през 1954 г. Парижките споразумения за превъоръжаване на Западна Германия. Варшавския договор, подобно на НАТО, отговаря на изискванията на Устава на ООН за регионални организации за сигурност. За разлика от НАТО, в него се посочва, че той е открит за всички държави, независимо от държавния и обществен строй. Но в преамбюла му се съдържа открито осъждане на споменатите Парижки съглашения, с което горната клауза фактически е неприложима. Важна черта на Варшавския договор е акцентът върху мирните средства, преговорите и дипломацията за обезпечаване на взаимната безопасност. Варшавският договор, подобно на НАТО, е до голяма степен инструмент на ръководната роля на Съветския съюз, който посредством организацията контролира политиката на съюзниците си. С това отпада нуждата от Коминформбюро, което е формално разпуснато през 1956 г.

Неведнаж в своята история Варшавският договор изпълнява функции за запазване на съществуващия режим в една или друга социалистическа страна - в Унгария (1956 г.) и в Чехословакия (1968 г.) чрез открита въоръжена намеса (подобни клаузи има и в документите на НАТО). В същото време, благодарение на обединените усилия и най-вече на активния натиск на най-могъщата държава от ВД - СССР, успешно се решават редица национални проблеми на страните-участници. За Полша, това е признаването на границата Одер-Ниса и урегулирането на отношенията с ФРГ; за Чехословакия - признаването на Мюнхенския диктат за недействителен от самото му начало, за Германската демократична република – официалното признаване от всички държави. За България, членството във Варшавския договор е залог за сигурността на страната и ненакърнимостта на нейните граници в условията на постоянно напрежение и балкански кризи (по македонския въпрос, Кипър, Егейско море, Косово и др.) през цялата втора половина на XX век.

Теория за мирно съвместно съществуване и първи стъпки към диалог

През втората половина на 1950-те години противопоставянето в Европа видимо отслабва. Главна заслуга за това има приетата от социалистическите страни концепция за "мирното съвместно съществуване". За първи път спомената на пленум на съветската компартия през 1931 г., тя е изложена в разгърнат и актуализиран вид на XX конгрес на КПСС през февруари 1956 г. от съветския партиен лидер Никита Хрушчов.

Без да отменя изцяло теорията за "двата лагера", тя поставя ударение на мирните пътища на социална революция. Войната, особено ядрената война, се оценява като еднакво неприемлива за всички хора по Земята. Алтернативата на войната е мирното съревнование между социализма и капитализма, при което народите и на Запад, и на Изток ползват облагите от по-

вишаването на жизнения стандарт и социално-икономическите придобивки. Мирното съвместно съществуване предполага отваряне на системите за взаимоизгодна търговия, културен и спортен обмен. Концепцията уточнява проблема за революцията, която се определя като частен въпрос на отделните страни и народи. За неприемлив се обявява както експортът на революция, така и експортът на контрареволюция, което би означавало намеса във вътрешните работи на други страни. Но "мирното съвместно съществуване" подчертава важността на идеологическата борба, на невъзможността от класов мир между противниците.

Този нов подход предизвиква значително "размразяване" в отношенията между Изтока и Запада, въпреки запазващите се подозрения и недоверие. Той удачно съвпада с много силните на Запад обществени тенденции против ядреното въоръжаване. По това време публикации на ядрени експерти /Дж. Ротблат/ за вредата от опити с ядрено оръжие, най-вече заради радиоактивни стронций-90, предизвикват вълна от световна тревога. Манифестът, подписан от двамата бележити учени Бертран Ръсел и Алберт Айнщайн през 1955 г. изразява мнението на интелектуалната общност, че една ядрена война не може да бъде спечелена, но може да се окаже фатална за живота на Земята. Парадоксално, също толкова отрезвяващ фактор е появата на застрашаваща военна мощ и у двете страни. Създаването на руско ядрено оръжие и модерни средства за доставянето му, охлажда някои надежди Москва да бъде заставена да капитулира чрез заплаха или пряка употреба на такова оръжие (плановете "Дропшот", Гънпаудър", Чериотиър" от края на 40-те, началото на 50-те години на XX в.). Особено важна роля в това отношение играе създаването на руски междуконтинентални ракети и изстрелването на първия изкуствен спътник на Земята през октомври 1957 г.

През втората половина на 1950-те години започват опити за комуникация между двете общности, които имат определени положителни резултати. Още през 1954 г. наред с някои предложения за разоръжаване и подобряване на сигурността Съветският съюз предлага да влезе в блока НАТО. Предложението е отклонено с обяснението, че СССР не принадлежи към северноатлантическия регион. Доводът, че Гърция и Турция също не принадлежат към него, не може да промени позицията на Запада. Но на подновените съвещания на Съвета на министрите на външните работи на четирите велики сили (създаден в Потсдам) е договорено решаването на австрийския въпрос. През 1955 г. САЩ, СССР, Великобритания и Франция сключват с Австрия Държавен договор, по който тя получава пълна независимост като неутрална държава, и окупационните войски се изтеглят от нея. От 1954 до 1959 г. държавните глави на четирите държави се срещат на четири срещи на върха в Женева за обсъждане на наболелите въпроси на международната сигурност. Сред тях са мира в Индокитай (с участието на Китай), германският проблем, въпроса за европейската сигурност, разоръжаването, културните

контакти. Дефинитивни решения са взети по индокитайския въпрос (юли 1954), където е решено между Северен и Южен Виетнам да се установи временна граница по 17 паралел. Предвижда се през 1956 се проведат свободни избори за общ държавен орган и обединяване на страната. Планира се подобни избори да се проведат в Лаос и Камбоджа.

Между позициите на западните държави, особено между тези на Великобритания и Франция, и отделно на САЩ, се открояват определени нюанси. Макар че Съветският съюз и неговите западни партньори не постигат практическа договореност по повечето въпроси, самият факт на личния контакт, и това, че държавните глави дават съгласувана директива на външните министри да продължат диалога, е своеобразен психологически пробив в "студената война". На X сесия на Общото събрание на ООН през 1955 г. за негови членки са приети група страни, между които България, Румъния и Унгария. По-нататък, въпреки че се разгарят редица международни кризи, страните са наясно, че една война между НАТО и Варшавския договор, между Русия и САЩ, не може да се оправдае с никакви политически цели и правни аргументи. През 1956-1960 г. са разменени важни визити на държавно равнище между Съветския съюз, от една страна, и Англия, Франция и САЩ, от друга. През 1955 г.са подписани споразумения, които отстраняват най-острите дразнители в отношенията между Москва и ФРГ; от съветски плен са освободени 1.5 милиона германци.

Настъпилото затопляне съвсем не означава, че страните се отказват от използване на военните инструменти изобщо. Тъкмо напротив; възникват специалниа стратегии и тактики за употреба на все по-мощните военни арсенали за нуждите на политиката и дипломацията. През този период са обявени американските концепции за "масирано възмездие" (1953), "гъвкаво реагиране" (1961). Те поставят ударение най-вече на заплашителното въздействие на ядрения фактор. Наред с това са разработени и концепции за практическо използване на военната сила като тази за "ограничената война". По това време в ход влизат най-модерните в този момент космически технологии за разузнаване и пропаганда - сателитните системи и са заложени основите за следващия кръг във военната надпревара, поставящ акцент върху скоростта и точността на поражението и защитата от противниковите съвременни оръжия. Но безспорно е значението на факта, че в отношенията между "лагерите" ударението е повече върху пасивното използване на военната сила, като все по-голямо значение придобиват средствата на диалога и дипломацията.

Деколонизацията и отражението и върху международната система (1945 - 1960-те г.)

След Втората световна война една от отличителните черти на международните отношения е разпадането на колониалната система. Няколко фактора способстват за стремежа на подчинените и зависими страни към самостоятелност. Едната е безспорно появата на национално осъзната политическа класа, възходът на патриотичните идеологии, стремежът на обществата към самостоятелно развитие и национален контрол върху природните богатства. Друг такъв фактор е отслабването на основните колониални империи като Великобритания и Франция, намаляването на международното им влияние след 1945 г. Твърде значителна роля играе доминиращата роля на САЩ и Съветския съюз на международната арена. Всяка от тях по свои различаващи се стратегически съображения работи за създаването на независими държави, които да привлече в своя орбита на влияние. И накрая, но далеч не на последно място, международната общественост категорично подкрепя принципите на самоопределението на народите и правото на независимост на всички народи, независимо от раса, религия, географско положение, залегнали в основните документи на антихитлеристката коалиция и Обединените нации.

Разгромът на японските окупатори през Втората световна война отприщва бента на национално-освободителната борба в Бирма, Виетнам, Лаос, Камбоджа, Индонезия, Сингапур, Малая и други райони на Азия. На 17 август 1945 г. е провъзгласена независима Република Индонезия, на 2 септември е създадена Демократична република Виетнам. В Индия започват вълнения и антиколониални демонстрации: от Лондон се иска да изпълни обещанието си от годините на войната да предостави независимост на страната. В Египет, в Сирия и Ливан започва масово националистическо движение за напускане на английските и френски войски. Под различни предлози - "запазване на реда", "разоръжаване на японците", "репатриация на съюзнически военнопленници" Великобритания и Франция започват военни действия в Индонезия, Малая и Индокитай още през есента на 1945 г. Колониалните държави се опитват със силата на оръжието и изпитаната макиавелистка тактика "разделяй и владей" да удържат под свой контрол "перлите" на имперските си владения - Индия, Холандска Индия, Индокитай.

Повече от четири години продължава съпротивата на Индонезийската република срещу англо-холандската интервенция. С редица наложени споразумения за уреждане (Лингаджатско от 1947 г., Ренвилско от 1948 г., Хагска конференция на кръглата маса 1949) на Индонезия е отредена ролята на съставна част от Нидерландско-Индонезийски съюз, в който ръководната роля принадлежи на Холандия. Но САЩ, разтревожени от непримиримостта на националните сили и ожесточеността на битките, заплашват Холандия през 1949 г. че ще прекратят помощта по "пла-

на Маршал", ако продължи да използва военна сила. На 27 декември 1949 г. холандските войски започват да се изтеглят и досегашната метрополия признава суверенитета на страната. Съветският съюз, който през цялото време подкрепя в ООН независимата Индонезийска република, официално я признава на 25 януари 1950 г. и установява с нея дипломатически отношения.

В условията на масово брожение в Индия, предизвикано от икономическата криза и неспособността на метрополията да осигури нормални условия за живот и ред, Лондон не се решава на масирана употреба на сила. Преговорите на водещите индийски политически партии с английските представители завършват с приемането на 3 юли 1947 г. на акта "За предаването на властта в Индия". Отказът на англичаните от колониалния режим те се опитват да компенсират с участието на страната в Британската общност с правата на доминион. На 15 август 1947 г. е провъзгласена независимостта на страната, която обявява за основни принципи на външната си политика подкрепа за международния мир и сигурност, борба против колониализма, неприсъединяване към военните блокове. През април 1949 г. по настояване на индийското правителство статутът на доминион е анулиран, и малко по-късно (ноември) държавата приема конституция, с която Индия е обявена за суверенна република.

Аналогична схема по отношение на своите индокитайски владения се опитва да приложи Франция. През 1945 г. нейни войски с помощта на англичаните окупират южната част на Виетнам и други райони на Индокитай. През 1946 - 47 френските емисари преговарят и постигат различни споразумения с ръководството на Демократична република Виетнам страната да влезе във Френския съюз като Индокитайска федерация (заедно с Лаос и Камбоджа). Последователно Париж се опитва да разчлени Индокитай на местни автономни държавици, като през юли 1949 връща на власт скандалния крал Бао Дай, бивш шеф на марионетната прояпонска държава в региона. Но републиканското правителство начело с Хо Ши Мин продължава борбата за самостоятелност. През 1950 г. Съветският съюз и Китай признават Демократична република Виетнам и установяват с нея дипломатически отношения; виетнамските войски установяват контрол над северната част на страната. След като изразходват близо 3 хиляди милиарда франка за индокитайската война, французите търпят историческото поражение при Диенбиенфу (7 май 1954 г.), където капитулира техен корпус, наброяващ 16,000 души. Френското правителство отклонява американското предложение за доставка на ядрени боеприпаси, които то да използва "по свое усмотрение". Поставени в невъзможност да продължат войната, французите са принудени да подпишат Женевските споразумения за Индокитай.

На 18 април 1955 г. по инициатива на Индонезия, Бирма, Индия, Пакистан и Цейлон в гр. Бандунг (Индонезия) се провеж-

да Бандунгската конференция на 29 азиатски и африкански държави. Тя обсъжда проблемите на борбата с колониализма, мира и сигурността, независимото развитие. В нея участват както комунистически държави (Китай, Виетнам) и национал-радикални режими (Египет, Бирма, Индия), така и консервативни, прозападни страни (Турция, Саудитска Арабия, Филипини, Либия и др.). Въпреки споровете, постигнат е общ антиимпериалистически дух, като в редица изказвания опонентите визират както "западния", така и "съветския" империализъм. Приета е Декларация за съдействие на всеобщия мир и сътрудничество, в която залягат редица положения от Устава на ООН. Тя предвижда следните основни задължения на държавите-участнички: 1) спазване на основните човешки права и Устава на ООН, 2) зачитане на суверенитета и независимостта на всички страни, 3) признаване на равенството на всички раси и нации, 4) недопускане на интервенция и намеса във вътрешните работи на другите страни, 5) зачитане правото на всяка страна на индивидуална и колективна самоотбрана, 6) отказ от използването на това право в интерес на която и да било велика сила или за натиск върху други страни, 7) въздържане от актове на агресия или заплахи с агресия срещу независимостта и териториалната цялост на която и да било страна, 8) урегулиране на международните спорове по мирен път, 9) подкрепа на взаимните интереси и сътрудничество, 10) зачитане на справедливостта и международните задължения. Фактически Декларацията е издържана в духа на Петте принципа (на езика хинди - "Панча шила"), формулирани по време на индийско-китайските преговори за Тибет през 1954 г. Конференцията настоява за предоставяне на независимост на народите на Алжир, Тунис и Мароко, и с пункт 6 от своята декларация поставя основата на концепцията за необвързаността. Този форум, на който си дават среща режими както с дясна, така и с лява ориентация, изиграва важна роля в легитимацията на националноосвободителното движение против колониалните държави.

През 1955 - 1960 г. в борбата на африканските народи за национално освобождение настъпва преломен момент. Движенията за независимост получават политическо надмощие над колониалните сили. То се изразява в нарастваща вътрешна и международна подкрепа, и по-нататъшно отслабване на позициите на колонизаторите. Първи успяват да се освободят Мароко (март 1956 г.), Тунис (март 1956), Судан (1956). Те са последвани от английската колония Златен бряг (Гана) и френската Гвинея съответно през март 1957 и октомври 1958 г. Тези две страни са оглавени от изявени борци срещу колониалното господство, което има ефект на верижна реакция в цялата останала Африка. 1960 г. влиза в историята като "година на Африка". Тогава независимост получават Камерун, Мали, Мадагаскар (Малгашка република), Конго (Заир), Габон, Сенегал, Нигерия, Брегът на слоновата кост, Конго (столица Бразавил), Габон, Сенегал, Нигерия,

Мавритания, Централно-африканската република, Дахомей (Бенин), Горна Волта (Буркина Фасо). През април 1961 г. Лондон признава суверенитета на Сиера Леоне и Танганайка (Танзания).

Емблематична за краха на колониалната система е победата на алжирските национални сили след близо 8-годишна кръвопролитна война за независимост през 1962 г., оформена с Евианските споразумения. Тя предизвиква остра политическа криза във Франция. В същата година самостоятелни държави стават Бурунди, Руанда и Уганда. През 1963 г. от колониалната система се отделя Кения, през 1964 г. - Нясаленд (Малави) и Замбия (Северна Родезия), през февруари 1965 г. - Гамбия, през 1966 г. - Ботсуана. В тежки борби извоюва свободата си срещу расисткия режим на белите заселници народът на Южна Родезия - Зимбабве (1978-1980 г.) През 1975 г. независимост получават, отново след упорита антиколониална съпротива, народите на Ангола, Мозамбик и други португалски колонии, както и населението на Западна Сахара.

Приетата през 1960 г. Декларация на ООН за предоставяне на независимост на колониалните страни и народи придава законен характер на национално-освободителното движение в международен мащаб и поставя колониалните държави в политическа изолация. Това е улеснено от важната роля, която започва да играе Съветският съюз, превърнал се в световна ядрена сила, и ръководения от него социалистически блок на международната сцена. Неговата външнополитическа платформа, конструирана върху антикапиталистически и антиимпериалистическа идеология, е в унисон с генералната тенденция за еманципация на държаните в подчинение афро-азиатски народи и нации, някои с хилядогодишна история. Освен това СССР, ръководейки се от идеологически мотиви и стратегически съображения, оказва значителна военна, икономическа и дипломатическа подкрепа на различните антиколониални фронтове и движения. Твърде малко го безпокоят критиките на Запада, че нарушава класическото международно право ("легитимизма" на колониалните владетели).

От друга страна, честите военни интервенции на западните държави, с цел да се парират нежелателни за тях революционни промени (американските акции в Гватемала, Куба и Доминиканската република съответно през 1954, 1961 и 1965 г., Суецката криза през 1956 г., френските колониални войни във Виетнам и Алжир, португалските колониални репресии, белгийските наемници в Конго 1960-65 и много други) пораждат мощни антизападни настроения сред младите държави за дълги десетилетия напред. През 60-80-те години на XX в. САЩ и техните съюзници от НАТО се оказват фактически изолирани в ООН при обсъждането и гласуването на най-важните въпроси на сигурността и разоръжаването, деколонизацията, различните международни конфликти и спорове.

През последните 2 - 3 десетилетия на XX в. колониалната система с нейните най-отблъскващи черти - расизмът и апартейда (дискриминацията на коренното чернокожо население), се олицетворява от Южноафриканската република. Тя е единствената високоразвита индустриална страна в Африка, управлявана от бели потомци на английски колонизатори и холандски заселници (африканери). От 1948 г. насам Общото събрание на ООН почти ежегодно гласува резолюции, осъждащи политиката на расизъм и апартейд на южноафриканското правителство. През 1962 г. ОС на ООН приема резолюция, призоваваща страните-членки да прекъснат дипломатическите си отношения с тази страна. През 1973 г. е гласувана специална конвенция, с която апартейдът се окачествява като "престъпление срещу човечеството". Напрежението в политическите отношения в страната достига своя връх с потушаването на негърското въстание в селището Сото, през 1976 с цената на 800 убити. Тогава Съветът за сигурност на ООН единодушно взема решение за ембарго върху вноса на оръжия в Южна Африка (1977 г.), и режимът форсира разработката на собствено ядрено оръжие.

На 19 май 1986 г. южноафриканските войски предприемат рейдове срещу бази на съпротивителното движение в Замбия, Ботсуана и Зимбабве. Заедно с постоянните въоръжени инвазии в Ангола и Мозамбик, където след оттеглянето на португалците бушува гражданска война, това прелива чашата на международното търпение. САЩ се обявяват за прекратяване на инвестициите в ЮАР, последвани и от други западни страни. Положението вътре в страната става неудържимо: през 1988 г. са подписани известните Бразавилски споразумения за урегулиране на анголско-намибийския проблем. От 1989 г. започва бавен процес на премахването на апартейда и цялостно реформиране на обществения живот. На 17 април 1993 г. в страната са проведени свободни избори и мнозинството от гласоподавателите категорично подкрепят партията Африкански национален конгрес - лява антиколониална организация на негърското население начело с Нелсън Мандела, един от най-видните борци за африканско освобождение. Към 2000 г. в света остават само отделни несамоуправляващи се територии, предимно малки острови, които се използват като военни бази (Гибралтар, Фолклендски о-ви, Френска Гвиана, Нова Каледония), за луксозни курорти и едновременно с това за квази-законни финансови операции на международната сенчеста икономика - каквито са повечето карибски острови под английски и френски контрол.

Разпадането на колониалната система има огромни социално-политически последици, в това число и за международните отношения.

. На първо място, то довежда до многократно увеличаване на броя на участниците в международните отношения, което ги прави по-трудно управляеми, усложнени с проблеми от най-

различен характер и магнитуд. В същото време международната система придобива наистина универсален характер, и относително намалява ролята на традиционно водещите актьори - великите държави.

На второ място, през цялата втора половина на XX в. обективно се засилват левите и антизападни тенденции в световната политика. Макар че елитите на бившите колонии са образовани в западните университети, а стопанският модел е заимстван най-вече от метрополията, новите режими твърде често прибягват до революционни социалистически методи: национализация, аграрна реформа, експроприация на чуждите собственици. Стремейки се към пълна самостоятелност и оптимална сигурност във военнополитическо отношение, те демонстративно се разграничават от военните блокове и съюзи с великите държави и създават Движението на необвързаните (1961 г.) Тази иначе доста свободна в организационно отношение структура има значително емоционално привличане, защото се базира на традиционния антиимпериализъм. Освен това тя генерира нова, едва ли не централна роля за малките, неразвити и слаби страни в международния живот. На тази основа се създава и категорията "Трети свят", имаща определена политическа конотация, наред с "първия" - САЩ и развитите западни демокрации, и "втория" - СССР и социалистическите държави.

На трето място, деколонизацията не само решава базовия проблем за правото на самоопределение на всички народи, но и откроява редица други, глобални по своя характер, въпроси от социално, икономическо, демографско, геополитическо, и дори антропологическо естество. Те са част от общите проблеми, с които се сблъсква човечеството в хода на своето развитие през XX и XXI в., но оказват особено разрушително влияние на бившите колониални страни, днес независими участници в международните отношения.

Защото повечето от тях така и не успяват да преодолеят огромната пропаст, която дели тяхното жизнено равнище от стандарта на индустриализираните страни. Опитите за регулиране на международните икономически отношения, предприемано под постоянния им натиск (чрез образуване на десетки регионални организации за регионално сътрудничество и интеграция, както и на световни форуми за обсъждане на проблемите им - ЮНКТАД, ЮНИДО, ЮНЕП, СТО и др.) не води до решаващо подобрение на ситуацията, с изключение на отделни случаи. Брутният обществен продукт на глава от населението в държавите от Г-24 (индустриализираните нации) е 800 -1000 пъти по-висок от този на слабо развитите държави. Те са най-заплашени от такива отрицателни природни ефекти, плод на користно-комерсиалната човешка дейност, като изчерпване на природните богатства в т.ч. ресурсите на прясна вода и храна. Това е пряк резултат на дезертификацията (превръщането на плодородни

земи в пустини), дефорестацията (унищожаването на горите), салинизацията (осоляването на обработваемата земя), замърсяването на почвите, водата и въздуха с индустриални отпадъци. Пряка отговорност за това носи монокултурната меркантилна политика на бившите колониални владетели. Освен това в редица от тези страни така и не се създават жизнеспособни обществени системи. Техен заместител са родово-племенните, етнически и религиозни афинитети - и антагонизми. В обществената атмосфера доминират криминогенните фактори - корупция, непотизъм, организирана и масова битова престъпност, незачитане на човешките права, ниска цена на човешкия живот.

Без тези негативни елементи да са патент на бившите колонии и страните от Азия, Африка или Латинска Америка, много от тях колабират под натиска им. За това допринася и обстоятелството, че след края на "студената война" великите държави и блоковете им намаляват безвъзмездната военна и финансова помощ за своите клиенти, която единствена ги "държи на повърхността". Така в международния лексикон се появява термина "провалили се държави" или "квази държави". Към тази категория специалистите отнасят все повече страни, където държавата не е в състояние на осигури елементарен ред, да създаде условия за що-годе продуктивен икономически и социален живот, нито пък сигурност от ексцеси, вътрешно или външно насилие. Към нея се причисляват и немалко нови изкуствени образувания, резултат на нескончаеми сепаратистки деления, продукт не на реални народностни чувства, а на мафиотски интереси и операции на външни тайни служби.

Такива страни губят своя суверенитет и държавност, защото не могат да поемат отговорностите, които една държава неизбежно носи като субект на международните отношения и в отношенията власт - общество. В подобен план все по-често се споменават Сомалия, Хаити, Судан, Либерия, Камбоджа, Руанда, Заир, Сиера Леоне, Мозамбик, Афганистан, Нигерия и други, като списъкът застрашително расте. Автори от дясноконсервативното крило с расистки отенък като П. Джонсън наричат независимите държави, сменили бившите колонии, "кралства на Калибан" (по името на Шекспировия герой -чудовище). За тяхна типизация се използват ноторни образи като бившия угандийски диктатор Иди Амин, централноафриканския "император" Бокаса и др., обвинявани във всички възможни престъпления включително канибализъм.Тази ситуация служи за аргумент на различни призиви (както в литературата, така и на международнополитически форуми), за реколонизация или установяване на американо-европейски протекторати в такива "деградирали" райони.

В дискусията "какво да се прави" се възраждат споровете около идеите на Малтус, за цивилизационните фактори, дори за расовите качества и особености на хората, формирани истори-

чески и еволюционно-биологически. Ако проблемите трябва да бъдат разрешени, трябва да бъдат взети под внимание всичките им аспекти - дори "неудобните" от гледна точка на сегашния морал и възприятия, Защото те така или иначе са част от действителността. Впрочем, подобен подход изглежда е необходим за решаването на проблемите на не само на "третия свят", но и за международните отношения като цяло.

Международни огнища на напрежение и конфликти през втората половина на XX век

През по-голямата част от следвоенния период, в продължение на няколко десетилетия, се развиват няколко основни огнища на напрежение. Те са породени от различни регионални и социални конфликти, сблъсъци между местни държави и противоречиви интереси на големите държави. Около тях се съсредоточават дипломатическите усилия, като всяка от страните се стреми към такъв изход от кризата, който би и донесъл повече стратегически облаги.

Едно такова огнище, на няколко пъти причиняващо опасно изостряне на международните отношения, е Берлин. В края на Втората световна война той като столица на Германия е определен за особен окупационен район, съвместно контролиран от САЩ, СССР, Великобритания и Франция. През юни 1948 г. западните държави въвеждат в администрираната от тях част (Западен Берлин) отделна валута. След като съветските власти се опитват чрез блокадни мерки да предотвратят изтичането и на територията на своята зона, избухва Берлинската криза. За остротата и свидетелства факта, че въоръжените сили на САЩ, Великобритания и Съветския съюз в района са приведени в състояние на бойна готовност. След разделянето на Германия на Западна (Федерална република Германия) и Източна (Германска демократична република) през 1949 г. Берлин е обявен за столица на ГДР. Но Западен Берлин остава отделна единица, и със своя неясен статут става опасен дразнител в европейските международни отношения.

Ситуацията се усложнява от уникалното положение на Западен Берлин на "западен бастион" в "източния лагер". През 1950-те и 1960-те години градът активно се използва и от двете страни за различни разузнавателни и пропагандни операции. Под улиците на двата Берлина се прокопават тунели с подслушвателни инсталации, изграждат се мощни радиостанции за психологическо въздействие върху противника. Най-неприятното за Съветския съюз и властите на Източна Германия е постоянното бягство на източногерманци през пропускателните пунктове и слабо охраняваните граници между двете половини на града.

Системната контрабанда също нанася икономически загуби на ГДР. В политическо отношение нещата твърде се затрудняват от претенцията на западногерманското правителство в Бон, че Западен Берлин е част от Федерална република Германия.

Около въпроса за Западен Берлин се разгръща истинска политическа битка. Въпросът е тясно свързан с бъдещето на двете Германии. През август 1956 г. правителството на ГДР предлага на Западна Германия двете страни заедно да предложат договор за колективна сигурност в Европа и да поемат задължение да не употребяват сила една срещу друга. През юли 1957 г. ГДР лансира идеята двете германски държави да образуват конфедерация и връчва проект за съответен договор. Към конфедерацията, като отделна единица, се очаква да се присъедини и Западен Берлин. Обаче този проект е отхвърлен. Правителството на ФРГ, което не признава другата германска държава, връчва на Москва два меморандума през 1956 и 1957 г. В тях се предлага съединяване на двете части по пътя на "свободни избори". През 1957 г. трите западни държави излизат с т.нар. Шьонебергска декларация, в която настояват за присъединяване на ГДР към Федерална република Германия. В нота от ноември 1958 г. съветското правителство предлага Западен Берлин да се обособи като отделна политическа единица от типа на неутралните "свободни" градове, в чийто живот няма да се намесва нито една страна, в това число и двете германски държави. Подобно предложение се възприема като явно нереалистично, поради редица географски и икономически дадености. Но Западът е много по обезпокоен от съветското предупреждение, че Москва ще сключи отделен мирен договор с ГДР, и ще предаде функциите си на окупационна сила на източногерманските органи. Това би означавало Западът да бъде принуден или да признае официално Германската демократична република, или да рискува въоръжен сблъсък, ако откаже да се подчини на процедурите и в района на Западен Берлин.Така или иначе, даже Женевското съвещание за Берлин на министрите на външните работи на 4-те сили през 1959 г. само изважда на повърхността огромен масив от проблеми, без да може да реши нито един от тях.

В тази обстановка се върви към нова конфликтна ситуация. Особено е обезпокоено западногерманското правителство, което в съответствие с т.нар. "Доктрина Халщайн" не поддържа дипломатически връзки със страните, признаващи другата германска държава. През август 1961 г. източногерманските власти въвеждат строг граничен режим и обграждат с бетонна стена и телени мрежи Западен Берлин. Стената е оборудвана с мини, стрелкови гнезда и наблюдателници. По този начин се разчита да бъде спряно изтичането на население, нерегламентираното движение на стоки между двете Германии и да бъде оказан психологически натиск върху Запада. За САЩ и другите западни съюзници настъпват тежки моменти, защото Бон настоява те да

се противопоставят със сила на ГДР и Съветския съюз. Но никой от тях, с изключение на Де Гол, който използва случая да се представи като голям приятел на Германия, не иска да рискува война. Самият американски президент Кенеди коментира: "Защо милиони американци трябва да загинат заради някакъв си пропуск на аутобан?" Кисинджър смята, че разпадането на НАТО става напълно реално, ако руското правителство начело с Хрушчов съумее да издържи още година-две на напрежението и все така предявява своите искания. Но към 1963 г., заинтересован от подобряване на отношенията със Запада (по това време избухват и други кризи, и Москва има свои проблеми като зърнен недостиг) Хрушчов спира ултиматумите. Той заявява, че "Берлинската стена" добре си е свършила работата, и че може да се отложи подписването на мирен договор.

Няколко години по-късно, в резултат на преговори между Съветския съюз, САЩ, Великобритания и Франция, е подписано четиристранно споразумение за Западен Берлин, което потвърждава че градът не е част от Западна Германия. През същата 1971 г. са подписани и други споразумения за транзитна връзка между ГДР и ФРГ, а също за улеснение на пътуванията. Въпросът е като цяло урегулиран, макар че неведнаж възниква напрежение заради смъртни случаи на стената и телените мрежи - бегълци от ГДР, убити от пограничната охрана или инсталирани самострелящи устройства. С разрушаването на Берлинската стена и обединяването на двете Германии през 1989-1991 г. е разрешен и Берлинския проблем.

Не по-малко опасен, и много по-неконтролируем, е продължаващият вече 50 години Близкоизточен конфликт. Става дума за възникналите остри противоречия между арабските държави и образуваната през 1948 г. държава Израел. Според решението на ООН, тази държава, създадена от евреи, преселили се в района преди и след Балфуровата декларация (1917 г.), трябва да съжителства със също така самостоятелна палестинска държава. Но Израел заграбва почти цялата територия, предвидена за Палестина, и прогонва жителите и по арабския свят. Оттогава между Израел и арабските му съседи съществува постоянна вражда, нажежавана от екстремистките призиви на арабски водачи да се унищожи физически страната Израел. Между арабските страни и Египет се водят четири войни - през 1948, 1956, 1967 и 1973 г. Всички войни завършват с поражение на арабите, като Израел завзема значителни техни земи - ивицата Газа от Египет, Голанските възвишения от Сирия, Западния бряг на река Йордан от Йордания.

В резултат от тези войни в Близкия изток обстановката остава крайно нестабилна. Конфликтът оказва силно отрицателно въздействие и върху международната атмосфера като цяло. Позициите на големите европейски държави, Русия и САЩ се променят според изменящата се политическа обстановка. В на-

чалото Западът симпатизира на арабските страни, бивши негови колонии, където са разработени огромни петролни находища. Съветският съюз съчувства на Израел, където смята че ще се появят леви тенденции. Но през 1956 г. Египет национализира Суецкия канал, и това е повод бившите колониални империи Великобритания и Франция в съюз със Израел да нападнат тази страна. САЩ и Съветският съюз обаче се противопоставят на тази акция. Съветският съюз заплашва с въоръжена намеса, а САЩ тайно подкрепят девалвацията на английската лира-стерлинга. Останали без подкрепа и осъдени от Общото събрание на ООН, агресорите са принудени да се оттеглят. По-късно, стреснати от олевяването на арабските режими и по-специално от революцията в Ирак, западните държави се опитват да действат единно. През 1958 г. американски войски са въведени в Ливан, а английски - в Йордания. Но това не е в състояние да спре процеса на арабско обединяване на антизападна основа.

Под предлог, че предотвратява арабско нападение, през юни 1967 Израел напада арабските държави и след светкавична 7-дневна война нанася решително поражение на Египет, Йордания и Сирия. Тогава той окупира повечето арабски територии, които фактически задържа и до днес: Западния бряг на река Йордан, Синайските планини, ивицата Газа. Те са населени предимно с палестинци. Съветът за сигурност приема резолюция 242, предложена от Лондон, която настоява за незабавно изтегляне на Израел от окупираните територии и мирно уреждане на спорните проблеми. Шест години по-късно, през октомври 1973 г. арабите опитват реванш и сами неочаквано нападат Израел по време на религиозния празник Йом Кипур. Въпреки някои успехи, те не успяват да преодолеят тактическото и техническо превъзходство на противника си, който успешно спира атаката и заплашва армиите им с разгром. По време на тази война видимо възниква риск от съветско-американско сблъскване; двете страни, всяка от които помага на един от биещите се, обявяват повишена бойна готовност на войските си. Неочаквано силна подкрепа за Кайро и Дамаск оказват Саудитска Арабия и Кувейт, които им отпускат значителни суми за възстановяване и превъоръжаване. Арабските държави петролопроизводители налагат петролно ембарго за западните страни, с което изправят света пред криза за гориво през 1973-74 г. Отношенията между САЩ и Западна Европа, която е по-критична към Израел, забележимо охладняват. Спирането на американска оръжейна пратка в германското пристанище Вилхелмсхафен едва не довежда до открит американско-европейски скандал.

През този период започва труден мирен процес. Най-напред египетското ръководство, което постепенно отслабва връзките със СССР, започва мирни преговори с Израел още през 1973-74 г. То е осъдено от всички свои арабски съседи, най-вече Либия, Сирия и Ирак. През 1978 г. са постигнати първите догово-

рености, наречени "Споразуменията от Кемп Дейвид" (по името на резиденцията на американския президент, където се водят). През март 1979 е сключен и съответен мирен договор. Така се постига подобряване на отношенията между Египет, Израел и САЩ. Но до мир в Близкия изток не се стига. Напротив; в арабския лагер се появяват тенденции на екстремизъм, Египет е изолиран, засилват се позициите на Либия и въоръжената палестинска съпротива, ръководена от Организацията за освобождение за Палестина (ООП).

През следващото десетилетие центърът на напрежението се премества в малката благоденстваща държава Ливан. Там избухват кръвопролитни междуособици между ливанци-християни и ливанци-мюсюлмани, като в тях се намесват палестинските военни структури, Сирия, Израел и даже ирански ислямски организации. След многобройни посредничества, дипломатически мисии и дебати в ООН враждебните действия позатихват, но така и не спират окончателно. И днес ирански терористи обстрелват от ливанска територия израелски обекти, в отговор на което израелската авиация и сухопътни сили предприемат репресивни операции на ливанска територия. Вниманието на световната общественост се привлича до голяма степен от тези терористични ексцеси. През 1981 г. жертва на терорист става египетския президент Ануар Садат, а през 1995 г. израелския министър-председател Ицхак Рабин (и двамата убити от свои сънародници-фанатици). Отвличат се кораби, обстрелват се граждански автобуси, вземат се заложници и се атакуват училища. Вниманието е привлечено от тези ексцеси, но световната общественост не се заблуждава относно първопричините.

Елиминирането на съветския фактор след 1990 г.оставя непримиримите арабски държави без политическа, икономическа и военна подкрепа. Но той лишава и Израел от най-силния аргумент за получаване на огромна американска помощ. Още през 1988 г. администрацията на президента Рейгън установява контакт с палестинските организации. По същото време жителите на окупираните арабски територии започват т.нар. "интифада" - постоянно гражданско неподчинение и агресивни демонстрации срещу израелските окупационни власти. Положението на окупационната сила Израел значително се усложнява – всяка употреба на оръжия срещу невъоръжени протестиращи се порицава единодушно.

В тези условия в началото на 1990-те гг. се активизира мирния процес в Близкия изток, с посредничеството на двете велики сили Америка и Русия. През октомври 1991 г. започва мирна конференция в Мадрид, последвана от двустранни преговори в Осло. На 13 септември 1993 г. палестинският лидер Я. Арафат и израелският министър-председател Ицхак Рабин подписват във Вашингтон споразумение за мирно уреждане на палестинския въпрос. Палестинската страна признава правото на съществува-

не на Израел, последният приема да бъде въведено палестинско самоуправление на окупираните територии до окончателното урегулиране на проблема. Редица райони на Западния бряг на р. Йордан и Газа минават под палестински административен контрол. През 1994 г. между Израел и Йордания е подписан мирен договор; през 1999 г. се активизират контактите и със Сирия. Президентът Клинтън обещава 15 млрд. долара помощ за "преоборудване" на новите израелски граници и за финансиране на различните мероприятия като преселване, икономическо взаимодействие, изграждане на съвместни структури.

Костелив орех обаче се оказва въпросът за Ерусалим, около чийто статут палестинските и израелски лидери влизат в остър спор в хода на мирния процес. Той остава неразрешен и в началото на новото столетие. Също така труден за уреждане е въпросът за завръщането на палестинските бежанци по родните им места. По редица проблеми около обявяването на независима палестинска държави позициите са също така раздалечени. Създадено е нестабилно, явно временно статукво. То постоянно е поставено на изпитание от бунтове, екстремистки действия и политически натиск от двете страни, особено от страна на ислямските фундаменталисти и ортодоксалния юдейски клир.

Безспорно най-острата регионална криза, изправила света пред непосредствената опасност от ядрена война, е Карибската криза през 1962 г. Проблемът с Куба възниква през 1959 г., когато в страната избухва революция и сваля проамериканския диктатор Фулхенсио Батиста. От американски курорт и резиденция на мафията, островът се превръща в активно революционно средище на цяла Латинска Америка. Лозунгът на Фидел Кастро "Куба - си, Янки - но", се превръща в мото на левите антиправителствени сили от Доминиканската република до Чили. САЩ обмислят планове за свалянето на революционния режим, и през пролетта на 1961 организират десант на кубинска емигрантска армия в района на Плая Хирон. Смята се, че недоволното от Кастро население масово ще подкрепи акцията. Но става обратното; с помощта на доставени от Съветския съюз оръжия, властта за 72 часа разгромява и пленява нашествениците. Това е неприятно унижение за Вашингтон, и кубинското правителство основателно се опасява от повторно американско нападение. Съветският премиер Хрушчов в типичния си стил гръмко оповестява, че едно нападение срещу Куба ще се смята за нападение срещу СССР. Това допълнително нагнетява напрежение в региона.

По молба на кубинското правителство, в Куба пристигат съветски военни части и техника. Започва монтирането на ракети от типа "Луна" (Фрог) и крилати ракети ФКР-1 "въздух - земя", способни да пренасят ядрено оръжие. Това е твърде много за САЩ, и те отправят остро предупреждение до Москва да изтегли оръжията си. В отговор, Хрушчов посочва американските ракети в Турция, които се намират на самата съветска граница. САЩ

отхвърлят този аргумент като опит за пазарене. Междувременно президентът заповядва на американските военноморски сили да блокират Куба и да спират и пленяват съветски кораби, пренасящи оръжие. Тъкмо в този момент няколко такива кораба се намират в непосредствена близост. Те получават заповед от американците да спрат и покажат товара си. Корабите продължават напред, открит е огън и са дадени човешки жертви. На изпълнени с напрежения заседания президентът Дж. Кенеди се противопоставя на предложенията на генералитета Куба да бъде бомбардирана. Между Москва и Вашингтон се водят нервни преговори. В крайна сметка, Съветският съюз се съгласява да демонтира и изнесе ракетите си от Куба, ако американците дадат обещание да не нападат острова. В американската декларация, макар и с гневна и недиректна фразеология, подобно уверение е дадено. Съветските ракети са свалени от площадките и транспортирани обратно в Съветския съюз. След няколко месеца, американските ракети "Юпитер" са аналогично изнесени от Турция.

Сделката между великите сили, неоснователно представяна като "чиста победа" на Съединените щати, увенчава най-острата криза от Втората световна война насам. Тя е полезна в това отношение, че показва вредата от блъфовете и ултиматумите. След това и двете свръхдържави показват по-голяма предпазливост и умереност в поведението си. Куба обаче продължава да бъде трън в очите на САЩ. Те неколкократно опитват диверсионни операции срещу непокорния остров -отравят тютюна и добитъка с биологически вещества, налагат ембарго върху захарната продукция, опитват се да убият Кастро. На това Куба реагира с още по-мащабни действия в подкрепа на революционните движения. През 1975-76 г. кубинското правителство изпраща свои войски в Ангола, които подпомагат марксическата групировка на Агостино Нето да наложи властта си след изтеглянето на португалските колонизатори. Куба активно подпомага революционните движения в Никарагуа и Ел Салвадор през 1978-80 г. (Сандиниста и Фарабундо Марти) насочени срещу десни проамерикански хунти. За да ограничи влиянието и, Вашингтон извършва през 1983 г. десант в миниатюрната карибска държавица Гренада. Там се "откриват доказателства за "кубинската заплаха" срещу прозападните режими в района (Бахамски о-ви, Доминика, Хаити, Барбейдос и др.).

Но Куба остава достоен противник и по друга причина - тя печели огромна популярност сред страните от Азия, Африка и Латинска Америка, става лидер на Движението за необвързаните и получава признанието на всички без изключение водещи западноевропейски държави. Солидарността най-вече на латиноамериканските столици принуждава САЩ да търси по-заобиколни пътища за натиск и подкопаване на Куба през последните 20-25 години. Тя запазва войнстващата си антиимпериалистическа по-

зиция дори сред разпадането на СССР и рухването на социалистическия блок през 1989-1991 г..

Ако Кубинската криза през 1962 г.бележи острия пик на военната конфронтация между Изтока и Запада, то Виетнамският конфликт, разразил се през 60-те години на XX в., е най-кръвопролитният в следвоенния период. Подобно на корейския в началото на 50-те години, той се поражда от амбицията на режимите в Северен и Южен Виетнам да победят съперника и обединят страната под свое ръководство. След неуспеха на Женевското съвещание за Индокитай от 1954 г. да осигури свободни избори и обединяване на страната, в Южен Виетнам се активизират структурите на френската антиколониална съпротива ("Виетмин"). Те започват война срещу марионетните южновиетнамски диктатори. С помощта на САЩ, южновиетнамските власти още през 1959-60 г. употребяват химически и бактериологични средства за да унищожат съпротивата. В резултат, са заразени и получават увреждания до 1 милион селяни. През 1962 г. Кенеди изпраща на помощ на южновиетнамците специални контрапартизански части ("зелените барети"). Но една що-годе широка народна съпротива не може да бъде спряна с технически средства, още повече когато от Демократична република Виетнам (Северен Виетнам) през джунглата тече поток от помощ с оръжие, храни, медикаменти, военни специалисти.

През 1964 г. Вашингтон решава, че е идентифицирал източника на виетнамския проблем. Инсцениран е инцидент в Тонкинския залив (някои стреля по американски кораби), след което започват масирани въздушни бомбардировки на ДРВ. Стратегически бомбардировачи Б-52 и изтребител-бомбардировачи "Ф-4" и "А-4" изсипват над бамбуковите къщи на Севера бомбен товар, превишаващ силата на бомбардировките през Втората световна война. Жертвите на Юга и Севера се изчисляват в милиони. Но САЩ не успяват да изкарат от строя Северен Виетнам, получаващ военна и икономическа помощ от Съветския съюз и Китай. Макар че хвърля в бой срещу южновиетнамската партизанска армия най-модерната си техника - самолети, хеликоптери, всевъзможна електроника, напалм, различни отровни вещества, Америка губи все повече хора. Към 1973 г. загубите и достигат 56,000 убити и 350,000 ранени. В страната се надига масов протест срещу гибелта на млади американци в далечен и непонятен на американското общество конфликт. Подобно на гигант, колабиращ при вида на спринцовка, администрацията със страх очаква всеки нов доклад за човешки загуби. Правителството е постоянно критикувано за неуспешната си политика. През 1968 г.бомбардировките са временно спрени и следващата година започват преговори директно между Ханой и Вашингтон в Париж. Стимул за излизането от "виетнамското тресавище" е и възприетият от администрацията на Никсън в началото на 1970-те годи-

ни курс за подобряване на отношенията с Пекин, като стратегическа противотежест на Съветския съюз.

За свой представител на преговорите САЩ изпращат най-опитния си и знаещ дипломат - вездесъщия Хенри Кисинджър. Те минават през различни перипетии. Американският емисар и неговия президент разиграват етюда с "добрия и лошия полицай" - Кисинджър търси помирителни формули, а Никсън засилва военния натиск (коледните бомбардировки през 1972 г.). В крайна сметка, страните се договарят за спиране на военните действия и дезангажиране на САЩ от конфликта. Това означава, че южновиетнамския режим, крепящ се на американските щикове и доставки, е обречен. Американските войски се изтеглят, и през май 1975 г. южновиетнамските антиправителствени сили, подкрепени от северновиетнамски войски с танкове и артилерия, започват атака срещу проамериканския режим в Сайгон. Неговата армия, макар изобилно снабдена с американска техника и муниции, рухва за броени дни. Останалият американски военен, дипломатически и друг персонал предпочита да не се намесва, и бързо напуска страната по море и по въздуха. Висящи на гроздове по американските хеликоптери и кораби, напускат страната и известен брой местни жители, опасяващи се от репресии и възмездие.

Така завършва виетнамският конфликт, донесъл на САЩ най-тежкото поражение след Втората война насам. Но с това не настъпва спокойствие в Индокитай и Далечния изток. През 1975 г. в Камбоджа вземат властта т.нар. "червени кхмери", крайно лява групировка подпомагана от Китай. Отмъщавайки на проамериканските военни на генерал Лон Нол за тяхните кланета през изминалите години, червените кхмери започват свои масови кланета, жертвите на които достигат баснословната цифра 3 милиона души. Светът не веднага научава за тези кървави вакханалии. Но червените кхмери имат неблагоразумието да се противопоставят на Виетнам, който като победител има претенциите да ръководи революционното движение в Югоизточна Азия. Виетнам бързо разбива въоръжените им сили и окупира Камбоджа през 1978 г. Това спасява народа от по-нататъшно масово клане. Но Виетнам се озовава срещу толкова упорит и отчаян противник, колкото е бил самият той на Америка преди десет години. Партизанските части на кхмерите не прекратяват съпротивата в планините и джунглите. Нещо повече, те получават още по-голяма военна помощ от Китай и дипломатическа от Запада, забравил възмущението си от техните жестокости. През този период (1977-78 г.) американският президент Картър осъществява лични контакти с Пекин, където страните се договарят за взаимодействие в Индокитай срещу Съветския съюз. Ролите неочаквано и даже гротескно се променят.

За да сплашат Виетнам и локализират действията му, китайците осъществяват през 1979 г. наказателен удар срещу северните гранични райони на своя досегашен съюзник с артиле-

рия и авиация. Те опустошават крайграничната ивица, без да навлизат по-навътре в страната. По-нататък в боевете за Камбоджа настъпва несигурно затишие – противоборстващите страни са изтощени. Едва в началото на 1990-те години, със съдействието на ООН, започват продължителни помирителни процедури, с оглед провеждане на свободни избори през 1993 г. Временното управление се поема от един от първите национално-освободителни дейци в региона, умерения и болен принц Нородом Сианук. Надмощието на Виетнам в Индокитай на прага на двете столетия не се оспорва от никой с изключение може би на богатия Тайланд. Съвременен Виетнам обаче води умерена външна политика, ангажиран с поддържането на вътрешната си стабилност и икономическо развитие – в което постига наистина големи успехи.

През втората половина на XX в. определена роля в международните отношения на Балканите и в рамките на НАТО започва да играе Кипърският въпрос. Още през 1955 – 59 г. той се оформя като възел от международни противоречия в Източното Средиземноморие. Корените му са в периода на колониалното владичество на Англия (1878 - 1960 г.) Както навсякъде другаде, метрополията се стреми да използва междуетническите вражди между гръцкото (78%) и турското (18%) население на острова. Гърците се борят за независимост, докато турската общност подкрепя британската администрация. През 1957-58 г. в рамките на НАТО се постига договореност между заинтересованите държави. Атина се отказва от присъединяване на острова към Гърция (е н о с и с), а Турция - от разделянето му (т а к с и м). Тази договореност заляга в Цюрихско-Лондонските споразумения от 1959 г. сключени между Великобритания, Гърция и Турция. Англичаните запазват територия от 99 кв. мили, на която са разположени 2 военни бази. Кипър провъзгласява независимостта си през авг. 1960 т., като нейни гаранти стават споменатите 3 държави. Турция и Гърция са свързани с Кипър чрез военен съюз, даващ им правото да настанят на острова свои военни контингенти.

През 1963 г. обаче започват въоръжени инциденти между кипърските гърци и турци под лозунги за принадлежност на Кипър към съответната страна. По молба на кипърското правителство Съветът за сигурност на ООН, с Резолюция 186 от 4 март 1964 изпраща на острова сили на ООН за поддържане на мира (UNIFICYP). Но тяхното присъствие не може да реши проблема. След военния преврат в Гърция през 1967 г. положението прогресивно се влошава. На 15 юли 1974 г. атинската военна хунта инспирира преврат в Кипър и сваля законното правителство на архиепископ Макариос. На 20 юли, позовавайки се на Цюрихско-Лондонските споразумения, Турция стоварва войски на острова и окупира северната му част (40% от територията на страната). Така страната се оказва фактически разделена. Започналите през 1975 г. междуобщинни преговори за бъдещото устройство

на кипърската държава, вече 25 г. не довеждат до видим резултат. Нещо повече, на 15 ноември 1983 г. ръководството на турската общност обявява независима "Турска република Северен Кипър". Съветът за сигурност на ООН осъжда тази сепаратистка акция, и призовава всички държави да уважават суверенитета, независимостта, териториалната цялост и политиката на необвързване на Република Кипър. Но Турция признава новата "държава" , която се обвързва икономически, политически и във военно отношение с Анкара.

През следващите 10-15 г. отношенията между Гърция и Турция нееднократно се изострят поради наличието на цял комплекс от противоречия, част от който е и Кипърският въпрос. След 1995 г. САЩ активизират посредническите си усилия, вече като единствена "суперсила".. Отговорни пратеници на американското правителство (Нимиц, Холбрук, бившият президент Буш, държавният секретар М. Олбрайт) осъществяват редица помирителни мисии. На 8 юли 1997 г. в Мадрид е проведена среща на високо ниво между гръцкия премиер К. Симитис и турския президент С. Демирел. Те приемат принципна декларация от 6 точки за подобряване на двустранните отношения. През май 2000 г. президентът Клинтън призовава въпросът да бъде решен "до края на неговия мандат" по формулата на двузоналната федерация. Но през цялата 2000 г. до компромисно решение така и не се стига. Някои експерти допускат и връщане към архаични варианти - подялба на острова между Турция и Гърция и инкорпорирането му в евроатлантическото пространство. При всички случаи, за връщане към единната и унитарна Кипърска република от 1963 г. едва ли може да се мисли.

Всички тези конфликти в значителна степен ангажират вниманието и силите на главните противоборстващи сили на световната арена. Проблемите за Берлин, за Близкия Изток, за Куба, Далечния изток и Кипър присъстват десетилетия наред в основните външнополитически документи на западните държави и тези от Варшавския договор. Това не означава, че през изминалите 50 г. няма други значими конфликтни проблеми и възли на противоречия. Такива проблеми са Южноафриканският, свързан с расистката политика на Южноафриканската република, провеждаща колонизаторска и терористична тактика спрямо съседите си; Кашмирският, причина за не един военен сблъсък между Индия и Пакистан; Афганистанският, възникнал след намесата на СССР в гражданската война, обхванала тази държава, и други. Но изброените няколко се отличават с това, че са свързани най-тясно с глобалното противопоставяне между блоковете и могъщите ядрени държави. Всеки от тях би могъл да се окаже детонатор на световна ядрена война.

Заслужава да се отбележи, че водещите западни страни в различна степен се разграничават от Съединените щати, особено по виетнамския, близкоизточния и кубинския проблем. Именно

в тях най ясно проличава стремежът на Вашингтон да реализира политиката на "сдържане" спрямо Съветския съюз и да осуетява разширяването на неговата сфера на влияние, заложена още в началото на "студената война" в "документа Х" от 1946 г.

В тези конфликти, Съветският съюз ясно взема страна и осъществява значителни разходи. Но в повечето случаи, особено в африканските и азиатски кризи той оставя американците да се намесват физически и да поемат негативите на интервенцията. В това отношение той води по-умела политика, оставяйки инициативата в ръцете на местните национални режими. Истината е, че конфликтите избухват в резултат на местните противоречия, а САЩ се оказват неведнаж на губещата страна защото бранят компрометирани пред цял свят върхушечни сили - виетнамските марионетки Нго Дин Дием, Нгуен Као Ки, корейският лидер Ли Син Ман, камбоджанските Лон Нол и Фуми Носаван, и т.н. В подобна ситуация се оказва и Съветския съюз, когато се опитва да утвърди на власт комунистически лидери в патриархалното ислямско общество на Афганистан, отличаващо се с подчертана непоносимост към външно господство.

Във връзка с тези проблеми, както и с вътрешните изменения в двата "лагера", в тях настъпва сериозно разграничаване на интереси и произтичащи от него сблъсъци. В края на 1950-те години китайското ръководство постепенно охлажда отношенията си с Москва. Причините са много и комплексни, но на бял свят излизат няколко по-важни: осъждането на култа към личността на Сталин на XX конгрес на КПСС през 1956 г., нежеланието на съветското ръководство да предостави на Китай атомна бомба и да му даде свобода на действие в Азия, вътрешните икономически затруднения на Китай. За тактическо удобство, китайските лидери начело с Мао Цзе Дун обвиняват Москва в измяна към социализма и "сговор" с американския империализъм. През 1959 и 1962 г. между Пекин и Индия избухват два погранични инцидента в Хималаите, в които Съветският съюз взема индийска страна.Конфликтът излиза с пълна сила на повърхността през 1963 г. Отличителна черта на китайската политика през този период става демонстративният революционизъм, поощряването на национални-освободителни и радикални движения в "Третия свят", и в частност на екстремистките им крила.

По същото време (1959-1961) Албания рязко влошава отношенията си с Москва. Това се дължи на опасенията и, че Хрушчов планира да "отстъпи" Албания на Югославия като награда за дружбата на Тито. Освен това диктаторът Ходжа е недоволен от отслабването на идеологическата война със Запада, която е удобна за режима му. След няколко остри разговора на високо ниво, той провокира инцидент. През лятото на 1961 г. албанска тълпа нахлува в руска подводница, акостирала в пристанището Дуръс, и едва не я потапя. През 1965 г. Албания и Китай

сключват политически съюз, а през 1968 г. Тирана официално излиза от Варшавския договор.

По същото време (1963-1964 г.) Румъния също започва да се дистанцира от Съветския съюз. Причините са донякъде от исторически, донякъде от икономически характер, но движеща сила са националистическите амбиции на румънските партийни ръководства. Този курс се подхваща особено активно от партийния и държавен лидер Н..Чаушеску. Той открито обявява, че страната му ще води независима политика от Москва и няма да допусне намеса във вътрешните работи на страната. Руските съветници са изгонени, а министърът на отбраната, обвинен в тайни връзки с Русия, е арестуван и съден. Букурещ не излиза от Варшавския договор, но системно критикува тезите за "пролетарски интернационализъм", "класова солидарност", за ръководната роля на Съветския съюз в "социалистическата общност". Това полага отпечатък върху документите, отразяващи колективната линия на блока. Независимо от деспотичния вътрешен режим на Чаушеску, неговата антисъветска линия веднага му спечелва симпатиите на Запада. Франция и ФРГ открито демонстрират "специално отношение" към Румъния.

Върхът на проблемите на съветския блок е чехословашката криза през 1968 г. През януари с.г. за генерален секретар на ЧКП е избран реформаторът А. Дубчек. Новото ръководство в Прага издига лозунга за "социализъм с човешко лице". То осъществява частични пазарни и самоуправленчески реформи в икономиката. В същото време се засилва националистическата пропаганда, насочена срещу Съветския съюз и Варшавския договор. След няколко последователни предупреждения (Братиславската среща, срещата в Чиерна на Тиса и др.) войските на Варшавския договор под командата на Москва окупират Чехословакия със светкавична операция на 22 август 1968 г. В цял свят се надига вълна от възмущение. Този ексцес трайно дестабилизира международното комунистическо движение. Повечето западни компартии порицават Москва и обявяват свой независим курс (еврокомунизъм).

В западния блок неведнаж възниква напрежение във връзка с Берлинската (1961 г.) и Карибската криза (1962 г.) Редица западноевропейски държави не са съгласни с кризисната дипломация на Съединените щати. Европейските страни от НАТО са разочаровани от смяната на американската ядрена стратегия, наречена "масирано възмездие", с новата "гъвкаво реагиране". (Едната предвижда масиран ядрен удар и при най-малка съветска военна акция, другата предполага водене на война при степенуване на оръжията). Първият вариант изнася на европейците, защото САЩ се нагърбват изцяло с отговорността да сплашват и "наказват" противника. Съгласно "гъвкавото реагиране", те трябва да се сражават с армиите на противника на собст-

вената си територия. Повод от спора взема Франция, която отдавна е недоволна от евроатлантическите отношения.

Френският президент дьо Гол отдавна настоява да бъде допуснат в тесния англо-американски кръг, който фактически ръководи Североатлантическия пакт. Той желае да е равноправен член на ръководна "тройка", която да решава съдбините на западния свят. Още през 1961 г. той предлага на американския президент Кенеди да бъде образувана "Тричленна директория" с участници САЩ, Великобритания и Франция. По това време Париж вече се сдобива със собствено ядрено оръжие. Френските амбиции са отклонени, под предлог че всички са равноправни. Още през февруари 1966 г. Париж обявява за намеренията си да напусне алианса, изразявайки несъгласие със стратегията "гъвкаво реагиране", която САЩ официално налагат на НАТО през 1967 г.. Скоро след това и Канада взема подобно решение.

1968 - 1970 г. са периодът, когато американската интервенция във Виетнам попада под най-остра критика. Редица съюзници на САЩ като Франция, Канада, Дания, Турция, в някои случаи Великобритания, настояват американските войски да се изтеглят и решение да се търси на базата на Женевските споразумения за Индокитай от 1954 г. Недоволството на съюзниците е най-вече свързано с тревогата, че САЩ могат самоволно да ангажират западния блок в техен конфликт, отдалечен на хиляди километри от Европа. Упреците, отправяни към Вашингтон, имат и друга насоченост - да се спре враждата с Китай, който се разглежда от Западна Европа като перспективен пазар и противотежест на Съветския съюз.

Американските затруднения на този етап улесняват Съветския съюз да преодолее собствените си проблеми. През ноември 1964 г. от власт е свален импулсивния реформатор Хрушчов, твърде активен и на външнополитическия фронт. Начело на партията и държавата се оказва една по-стабилна, макар и сива личност - Леонид Брежнев. Съветското ръководство започва да провежда диференцирана политика със Запада, която е по-предсказуема и си поставя изпълними цели, избягвайки големи обещания и рискови ангажименти. Най-важното е, че тя се провежда на нова основа - това е многократно нарасналата военна мощ на Съветския съюз, фактическото и изравняване с американския ядрен арсенал.

Погледнато от днешна перспектива, някои от тези конфликти загубиха остротата си, "саморазрешиха се", или се видоизмениха. Вместо тях възникнаха нови конфликтни ситуации. Те ще бъдат накратко разгледани в главата за предизвикателствата на XXI век.

От изброените огнища на напрежение днес продължава с пълна сила да е актуален близкоизточния проблем, който "обраства" с нови, не по-малко опасни разклонения и прояви. Също така е напълно възможна разправа с Република Куба, която по-

вече не е под закрилата на съветската сдържаща сила. Тази разправа може да бъде представена като "хуманитарна интервенция". Не без рисков потенциал, при цялото си сегашно затишие, е кипърският проблем, особено в контекста на изострените национално-етнически и конфесионални противоречия на Балканите и Средиземноморието. Повечето от цитираните по-горе конфликти имат "полярен" заряд. Те носят отпечатъка на една епоха и начин на мислене – макар че корените им могат да се открият в по-близката или далечна история. Същото се отнася и за съвременните международни конфликти и сблъсъци.

Процесът на разведряване и Заключителният акт от Хелзинки 1975 год.

През 1969 - 70 г. експерти и политици започват да говорят за ядрен паритет. С това те имат предвид стратегическо равенство между Москва и Вашингтон, неспособност на едната страна да нанесе ядрен удар по другата, без сама да пострада от подобен удар. Инвазията в Чехословакия, макар и осъдена от Запада, в същото време му внушава респект от решителността на СССР да брани интересите си. Става ясно - политиката на открит натиск срещу Москва, особено в Европа, е обречена на неуспех. През 1969 г. две водещи западни сили - САЩ и ФРГ - започват двустранни преговори със Съветския съюз. Американците, обезпокоени от нарасналата съветска ядрена мощ, разговарят за взаимни ограничения на стратегическите въоръжения. Западните немци повеждат диалог за урегулиране на целия комплекс руско-германски отношения, наследен от Втората световна война - откъдето произлизат и някои от най-сериозните разногласия на европейската сцена.

Важна заслуга в това отношение има социаллибералното правителство на ФРГ начело с Вили Брандт, което обявява "нова източна политика" през 1969 г. През 1970 г. то сключва споразумение за признаване на европейските граници и за отказ от употреба на сила със СССР и с Полша, потвърждаващ оспорваната граница Одер-Ниса. През 1973 г. са нормализирани връзките между двете германски държави. Следващата 1974 г. донася урегулиране на отношенията между ФРГ и Чехословакия; Бон признава Мюнхенското споразумение от 1938 г. за нищожно от самото му начало.

Така се създават условия за един по-широк диалог между западните и източноевропейските държави, който да свали напрежението и да постави началото на нормално сътрудничество. Призиви в това отношение се отправят и от двете страни. Варшавският договор предлага подобна инициатива на няколко свои форума, по-специално в Букурещ (1966 г), в Карлови Вари (1967

г.) и Прага (1972 г.). През 1967 г. НАТО приема "Докладът Армел", по името на белгийския министър председател. В него се говори за "два паралелни пътя" на източната политика на блока; по единия върви укрепването на военната сигурност, по другия - мирното договаряне с Варшавския пакт. През 1972 г. е успешно сключено първото голямо съветско-американско споразумение за ограничаване на стратегическите въоръжения (САЛТ-1) и е подписан договор за ограничаване на системите за противоракетна отбрана (ПРО), който близо 30 г. играе съществена стабилизираща роля във военната област. Всичко това освежава атмосферата и подготвя почвата за по-значителни многостранни инициативи.

През 1973 г. в Женева започват консултации между 33 европейски държави, САЩ и Канада за провеждане на общоевропейска среща. От нея се очаква да постави на принципно нова база отношенията между държавите от Изтока и Запада. Обсъжданите въпроси се разделят на 3 "кошници": а) политически и военни проблеми, б) икономическо сътрудничество, 3) хуманитарно сътрудничество. Докато от "първата кошница" са обективно заинтересовани и двете групировки, към втората подчертан интерес имат по-бедните източни държави, а третата фокусира вниманието на Запада. Той активно работи за отваряне на границите, за по-голямо движение на хора и идеи, както и за размекване на идеологическата дисциплина в самите социалистически страни. Преговорният процес, протекъл на три етапа, е наречен Съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа (СССЕ) След интензивни дебати страните постигат компромисни договорености по принципите на отношенията. Финландия предлага столицата и Хелзинки да бъде седалище на основната среща. Тя е проведена тържествено през август 1975 г. във финландската столица с участието на държавните глави на европейските държави, САЩ и Канада - общо 35 страни.

На срещата е приет важен документ - Заключителният акт от Хелзинки. В него европейските страни, САЩ и Канада признават политическите и териториални реалности, установени в Европа като резултат от Втората световна война. Формулирани са 10 принципа, съставляващи основата на равноправните междудържавни отношения:

- суверенно равенство, зачитане на суверенните права на страните;
- неупотреба на сила и заплаха със сила;
- мирно урегулиране на споровете;
- ненамеса във вътрешните работи;
- териториална цялост на държавите;
- мирно урегулиране на споровете;
- уважение на основните човешки права и свободи;
- равноправие и право на народите сами да се разпореждат със съдбата си;

- сътрудничество между държавите;
- добросъвестно изпълнение на задълженията според международното право.

Документът съдържа раздели, посветени на укрепването на доверието и стабилността в Европа, на икономическото и научно-техническото сътрудничество, на сътрудничеството в хуманитарните области и на сигурността и сътрудничеството в Средиземноморския район. Държавите участници се договарят започнатият процес да продължи с обсъждане на въпросите от проблематиката на Съвещанието в различни столици на Европа. След Хелзинки, до 1989 г. са проведени общо 13 такива срещидискусии. По-важни от тях са Белградската (1977-78), Мадридската (1980-83) и Стокхолмската конференция за мерки по укрепване на доверието, сигурността и разоръжаването в Европа.(1986).

Значението на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа е твърде значително в средата на 1970-те години. То е най-високата точка на периода, наречен разведряване, който продължава, с различни колебания, до началото на 80-те години. Макар че ангажиращата сила на неговите решения и документи е преди всичко морално-политическа, а не нормативно-юридическа, Съвещанието залага важна основа за равноправни отношения в Европа независимо от социалната система и държавната уредба на страните. То допринася да бъде до голяма степен изчистен "образа на врага", да спадне взаимния страх от злонамерени действия. Съвещанието внася известно успокоение - макар и от формално естество - относно гранични претенции, силови акции, интервенции. В това отношение се създава атмосфера на предвидимост. То, разбира се, не премахва идеологическите различия и геополитическата конкуренция между блоковете. Но военнополитическата конфронтация отива на по-заден план в сравнение с естественото социално-икономическо съревнование, определящо по-нататъшното развитие на съотношението на силите между групировките и техните системи. Жизнеността на тази форма на междудържавен диалог се потвърждава и от факта, че тя се запазва и след събитията от 1989 -90 гг., довели до коренна трансформация на международния живот. Вече под друго име (Организация за сигурност и сътрудничество в Европа - ОССЕ), тя продължава да играе ролята на балансьор и форум, където се търсят пресечни точки между геополитическите интереси на великите държави и отделни групи страни в съвременното евразийско пространство.

Западноевропейската политическа и икономическа интеграция

След като възстановяват разрушеното си от войната стопанство - в значителна степен благодарение на "Плана Маршал", западноевропейските страни започват да търсят по-ефикасни форми на икономическо сътрудничество. Водещата идея на този процес е да се възстанови съвкупната роля на Европа в международния живот, както и на отделните страни на континента, които войната и атомната дипломация изтласкват на периферията на световната политика.Още през 1944 г. е създаден митническия съюз на Белгия, Холандия и Люксембург (Бенелюкс), който функционира успешно. През 1950 г. френският министър на външните работи Робер Шуман предлага стоманодобивната и въгледобивната индустрии на Франция и Западна Германия да се обединят. Само за една година двете страни, към които междувременно се присъединяват Италия и Бенелюкс, изработват договор за Европейска общност за въглищата и стоманата (ЕОВС), които официално влиза в сила през 1952 г.

Резултатите от обединението не закъсняват. Само за 5 години съвкупното производство на стомана на страните членки нараства с 50%. Стремейки се да постигнат подобни резултати и в другите промишлени отрасли, "Шестте" успяват да съгласуват няколко споразумения през 1957 г., наречени с общото име Римски договор. Тогава са създадени Европейската икономическа общност (ЕИО или Общия пазар) и Европейската общност за атомна енергия (Евратом).

Първоначално Великобритания, държаща на своя самостоятелен статут на велика сила-победител и най-близък съюзник на САЩ, страни от европейското обединение. Това отговаря на традициите на имперската дипломация за баланс на силите и даже "блестяща изолация", когато това е изгодно от Лондон и го предпазва от обвързване. През 1952 г. по повод на предложение за английско участие, Чърчил произнася знаменитата фраза: "Не сме чак толкова изпаднали". Това е един от редките случаи, когато проницателността изневерява на големия политик. Малко по-късно Англия, убедила се в предимствата на обединението, желае да влезе в Общия пазар. Но френския президент дьо Гол се опасява тя да не стане проводник на американско влияние. Франция не е съгласна и с вноса на евтини храни от страните на Британската общност. Затова в периода 1963 - 1969 г. дьо Гол на три пъти налага вето върху английската молба за участие. През 1965 г. е подписан Брюкселския договор, с който ЕИО, ЕОВС и Евратом се сливат в Европейската общност. Тя се разраства в сложна бюрократична и функционално-административна система с комисия, съвет, парламент и съд. Едва в тази пресъздадена общност Великобритания е допусната през 1973 г., заедно с Дания и Ирландия. Гърция се присъединява през 1981 г., а Порту-

галия и Испания - през 1986 г. През 1979 г. е създадена и Европейската валутна система - ЕВС, с обща валутна единица - екю. Тя обезпечава кредитни улеснения, финансови трансфери и стабилизация на обменните курсове.

През 80-те години страните от Европейската общност синхронизират голяма част от икономическите си, административни и юридически структури. И което е не по-малко важно - държавите излизат със съвместни декларации по основни външнополитически проблеми, като проблемите на европейската сигурност, на близкоизточния конфликт и положението в Персийския залив, Южна Африка, на Балканите и др. Идеята за "Европа без граници" все по активно се обсъжда от ръководните тела на общността. През 1986 г.председателят на Комисията Жак Делор внася Единния европейски акт, според който до 1992 г. трябва да се образува единен икономически пазар без никакви бариери за свободното движение на стоки, капитал и работна ръка. Единният акт съдържа близо 300 правила и инструкции, чийто смисъл не е много ясен. Главната неяснота е дали всички тези правила ще се изпълнят под действието на свободните пазарни сили, или вследствие централизираните действия на органите на общността.

В края на 1991 г. е подписан договорът от Маастрихт, съгласно който оформя съвременният интеграционен механизъм на Европа във вид на "триколонна храмова структура". Едната колона е икономическата общност, включваща досегашните структури на ЕО, единният вътрешен пазар, митническият, икономически и валутен съюз. Другата колона символизира Общата външна политика и политика на сигурност (ОВППС), третата включва сътрудничеството в областта на правосъдието, границите, социалната сфера. Концепцията за обща външна политика и политика за сигурност води началото си от идеята за Европейска отбранителна общност (1952-54 г.) и по късните планове за обща европейска политика ("Плана Фуше" от 1961 г. и "Плана Давиньон" от 1969-70). През 1969 г. на среща на върха е решено да се върви към обединяване на Европа чрез европейско политическо сътрудничество (ЕПС). То се реализира на практика с решенията на Европейския съвет (форума на държавните и правителствени ръководители) и получава редица практически изяви през 70-те и 80-те години.

Наред със съгласуваните дипломатически акции (декларации, демарши, посреднически мисии и др.) елемент на общ външнополитически подход са и решенията за налагане на санкции. Те се вземат във връзка с действия, накърняващи интересите на Общността или противоречащи на нейните разбирания за международен ред и поведение. Такива санкции са наложени в 8 по-важни случая: срещу Южна Родезия през 1965, срещу Иран заради вземането на заложници през 1980,срещу СССР и Полша заради въвеждането на извънредно положение в последната

през 1981, срещу Израел заради нахлуването в Ливан през 1982, срещу Аржентина във връзка с Фолклендската криза през 1982, срещу ЮАР заради нападението му срещу съседните държави през 1986, срещу Ирак заради анексията на Кувейт през 1990, срещу Съюзна република Югославия през 1991 и 1994 г. заради войните в Хърватска и Босна и Херцеговина.

Основните задачи на ОВППС, залегнали в Маастрихтския договор в по-общ вид (влязъл в сила през 1993), са следните:

- да гарантира общите ценности, фундаменталните интереси и независимостта на Европейския съюз;
- да укрепва по всички възможни начини сигурността на ЕС и неговите членове;
- да поддържа мира и заздравява международната сигурност;
- да развива и укрепва демокрацията и върховенството на закона, както и зачитането на правата на човека и основните свободи.

Относно политиката в областта на сигурността и отбраната се посочва, че военната организация Западноевропейски съюз, създадена през 1954 г. и неактивирана повече от 30 г., може да бъде главен орган за нейното провеждане. Относно все още хипотетичната отбранителна способност на Европейската общност, през 1990-91 г. са направени интересни анализи на експертно и политическо ниво, обединявани от следните няколко основни тези:

- европейските отбранителни структури трябва да генерират сигурност и стабилност едновременно за приятели и потенциални опоненти;
- тяхната зона за действие следва да обхваща страните-членки на ЗЕС, Европейската общност, а също държавите от Централна и Източна Европа, които се връщат в демократичната общност на свободен пазар и политически плурализъм;
- те посрещат сериозните атаки за сигурността (директна масирана инвазия) съвместно със САЩ в рамките на НАТО, но нападение от по малък мащаб и терористични атаки се отблъскват със собствено европейски сили;
- европейските въоръжени сили трябва да са в състояние да решават задачи от полицейски и мироопазващ характер в своята зона за сигурност и прилежащите райони, като например: предотвратяване на анархия и хаос при рухване на държавната власт, защита на населението от репресии и издевателства, охрана на ядрени и енергийни обекти, защита на граждани на общността в чужбина, транспортни комуникации. Както почти бие на очи, старата европейска интервенционистка традиция очаква своя ренесанс, този път под формата (както впрочем и в миналото) на хуманитарна, кръстоносна, цивилизаторска силова мисия.

Към ноември 1993 г. всички страни участници ратифицират договора и той формално влиза в сила. Името на договора

между 12-те държави се променя от Европейска общност на Европейски съюз. През март 1994 г. Европейският съюз се съгласява да увеличи броя на членовете на 16. От 1.I.1995 г. за пълноправни членки са приети още Австрия, Финландия, Норвегия и Швеция.(Норвегия впоследствие се оттегля). Редица държави от Източна Европа - Полша, Чехия, Унгария, Словакия, Литва, Латвия, Естония, Словения, Румъния и България имат статус на асоциирани членове, и с тях се водят преговори за пълноправно членство (с България от февр.2000). През 2004 г. са приети "десетте" – Полша, Чехия, Унгария, Латвия, Естония, Литва, Словения, Словакия, Малта, Кипър. България и Румъния предстои да бъдат приети през 2007 г., като редица членки на ЕС изразяват резерви спрямо тяхната съдебна система и социална политика. Турция от 1987 г. чука на вратата, но среща съпротива по въпросите на човешките права и други показатели, до голяма степен поощрявана от Гърция. Едва през 1999 г. нейната молба е приета за обсъждане.

Едно от основните концептуални противоречия на интеграционния процес се заключава в крайната му цел, както я виждат участниците. Налице са два принципни подхода, силно различаващи се един от друг. Единият е "Европа на регионите", предвиждащ пълно премахване на държавните граници и обособяване на различните исторически оформили се райони като основни икономически, административни и демографски единици. Подобна визия разчита на пълното елиминиране на националнобюрократичните бариери и неограничено развитие на свободната инициатива. Привърженик на подобна визия, наистина подискретно и не в най-крайната и форма, е ФРГ. Като най-мощна икономическа сила в Европейския съюз, тя разчита в подобно свободно пространство германската нация бързо да стане господстващ елемент, при това като се елиминират политическите и военни предимства на другите. Вторият подход е "Европа на отечествата", към която се придържат най-вече Великобритания и Франция, които държат да запазят привилегиите си на велики държави, постоянни членки на Съвета за сигурност и притежателки на ядрено оръжие. Всъщност, самата логика на интеграционния процес вече има като резултат повишеното значение на регионите (общо 183). Докато първия вариант вижда Европа като унитарна свръхдържава - Европа на Шарлеман (Карл Велики), то вторият вариант я разглежда, и то в по-отдалечено бъдеще, като федерация или конфедерация със значителна степен на самостоятелност на членовете си. Налице са други, съвсем реални различия, дължащи се на големината, степента на развитие, културните традиции и възприятия, които са важна преграда по пътя към едно реално обединение.

Независимо от бъдещето на валутния съюз (от 1999 действа общата разчетна единица евро), Европейският съюз повероятно най-напред ще се разшири, преди връзките между

страните реално да се задълбочат.Изолирането на бедна и конфликтна Източна Европа не е в интерес на развития Запад. Но и евентуалните проблеми на нейното приобщаване сериозно безпокоят страните от ЕС. Те са предимно от социален и икономически характер. Има, разбира се, и други съображения. Ориентацията на повечето малки източноевропейски държави към могъщата отвъдокеанска сила след 1990 г., православната и славянска расово-духовна нагласа на други, ислямският манталитет на трети - всичко това ги прави да изглеждат несвои елементи, "троянски коне" в европейския дом. Половинчати решения относно графика на разширяването на Съюза се набелязват от срещата на върха в Ница в края на 2000 година.

Европейските държавници и политици днес маркират няколко модела за интеграция, отговарящи на специфичните интереси на групи от държави. Единият е *Европа на различните скорости*, преобладаващ в германските схеми. Тя допуска възможност някои икономически по-развити страни да се движат побързо към по-висока степен на интеграция. За целта е необходимо да има "твърдо ядро", тоест напреднала група държава. Те проправят пътя, по който ще се движат и останалите членове. Това визира бързо напредване в областта на общата външна политика и правен ред, без да се чака "най-бавния член от конвоя".

Друг такъв модел е *Европа на променливата геометрия*. Тя предвижда възможност за създаване на различни конфигурации от държави, според индивидуалните им възможности, които сътрудничат и се интегрират в различни области. Който вижда близост във валутната област, търси сближение там; който има синхрон във външната политика, набляга на тази сфера.

Популярен е моделът *"Europe a la carte"*, или "Европейски избор от меню", който е английска концепция. Тя акцентира на избора на страните да участват или не участват в дадена политика. Подразбира се, че този избор е също политически. Той се базира на по-запазен суверенитет на националната държава.

Добре познат е моделът на *Европа на концентричните кръгове* /да не се бърка с Чърчиловата теория от 1940-50-те години/ който е известен още като френска концепция. Той наподобява предишните модели, но не се ограничава само със страните от ЕС. Най-външният концентричен кръг е от страните, изповядващи общи ценности и принципи на международни отношения. Вторият включва страни с обща икономическа структура и правна система. Най-вътрешният е още по-сплотена общност, готова да осъществява обща външна политика, обща отбрана, с общи финанси и валута. Всички кръгове доброволно "отдават" суверенитет в различни области на живота.

Всичко това засега са теоретични презумпции. Но те все повече отразяват изискванията на практиката, и е необходим модус операнди. Обединява ги един общ принцип, който се раз-

личава от принципа на еднолинейното униформено развитие. Това е т.нар. к л а с т е р е н принцип, според който интеграцията се осъществява на етапи и в отделни групи /"на гроздове"/. Парадоксалното е, че мечтата на дьо Гол за "Европа от Атлантика до Урал", стартирала като икономически картел, може най-вече да се осъществи единствено като макар и хлабава, геополитическа формация. Че участниците в интеграцията разбират това, личи от промяната на името през 1993 г., символизираща общи стратегически и политически цели.

Белег за трудностите, с които се сблъсква понататъшния интеграционен процес, е нежеланието на политическата класа /и немалка част от електората на страни-членки/ да одобри новата европейска конституция, символизираща преход към една единна държавност и глобална идентичност. Така например президентът на Чешката република Вацлав Клаус призовава народите на страните от ЕС да отхвърлят на насрочените референдуми проекта за конституция. Този призив може да има различни мотиви, заедно с колебливостта на Франция, и нежеланието на Испания и Полша /не става дума за Англия/. Истината е тази, че Европа като цяло не осъзнала своята геополитическа идентичност, а се колебае между идеологически, национални и тяснокомерчески изгоди.

Разоръжаването и сигурността като проблем на международната политика

Човешките усилия да се намали заплахата от война чрез ограничаване на въоръженията датират от най-стари времена. Още древните римляни отричат употребата на бойни химически средства: "Armis bella non venenis geri" (войните се водят с оръжие, а не с отрова). През 1139 г. са забранени с църковен декрет лъковете и арбалетите като "най-смъртоносни оръжия". След още 200 години представителите на духовенството и рицарството се обявяват против току що появилото се огнестрелно оръжие като коварно, противоречащо на християнския воински морал. Но по същество, това са опити да се забрани дадено оръжие не защото е антихуманно, а защото заплашва превъзходството на дадено съсловие или армия. Лъкът и огнестрелното оръжие са опасни именно като оръжия на плебса, даващи му възможност да поразява от разстояние въоръжения с меч и броня конник-феодал.

Използваме този исторически пример, за да онагледим един факт - различните инициативи за разоръжаване в течение на историята се пораждат не само от хуманни, но и от стратегически интереси. Всяка страна се стреми да намали опасните за себе си оръжия на противника. Но важно е да се отбележи също така, че даже монарсите от миналите столетия не смятат за възможно да пренебрегват общественото мнение, осъждащо войната и нейните жестокости. Европейските владетели на редица конференции обсъждат правила за водене на война, както и употребата на различни видове оръжия. На Петербургската конференция през 1868 г. е решено да не се използват взривяващи се куршуми. През 1899 г. и 1907 са приети Хагските конвенции, забраняващи използването на снаряди, заредени с химически отравящи вещества.

Моралът на управляващите елити едва ли е на по-високо ниво в началото на XX век, отколкото сега. Кайзер Вилхелм II нервно коментира хагските форуми по разоръжаването: "Отиваме там заради прищевките на Ники [руския цар Николай II, чиято е инициативата], но той има много здраве, ако мисли, че ще получи нещо от това!" През Първата световна война германците, а след тях и другите воюващи страни използват масово химическо оръжие, причинило смъртта на 100,000 и осакатяването на 1.3 милиона души. След войната, общественото мнение се надига в полза на по-категоричната му забрана. През 1925 г. в Женева е подписан Протокол за забрана на химическото и бактериологичното оръжие. Женевският протокол е ратифициран от близо 100 държави (САЩ правят това едва през 1975 г.) Втората световна война показва важността на международни документи като Же-

невския протокол. Хитлеристка Германия не се осмелява да използва химическо оръжие срещу съюзниците, въпреки че разполага с огромни количества най-нови бойни вещества (табун, зарин и зоман). Вярно е, че тя се въздържа от подобна употреба най-вече от страх да не бъде сама атакувана с подобно оръжие, но Берлин също така държи да избегне ново международно осъждане.

След Втората световна война в центъра на вниманието е както намаляването на многочислените силно въоръжени армии на великите държави (СССР, САЩ, Англия, Китай, Франция), така и новосъздаденото оръжие за масово унищожение - атомното. Съединените щати предлагат през 1946 т.нар. "План Барух", според който всички атомни изследвания и разработки следва да бъдат поставени под единен международен контрол. Планът е отхвърлен,защото Москва се опасява, че по този начин САЩ искат да увековечат своя атомен монопол. През 1952 г. ООН създава Комисия по разоръжаването, с която е заложен фундаментът на бъдещите многостранни преговори: тя еволюира по нататък като Комитет по разоръжаването, Комитет на 18-те, Конференция по разоръжаването, където и днес се разглеждат най-наболелите глобални въпроси в тази сфера.

През 1950-те години са проведени активни, но безплодни преговори за тавани на най-многочислените армии в света - тези на САЩ, Съветския съюз, Великобритания, Франция и Китай. Подозрението между държавите, както и съществуващите стратегии на ядрено сдържане и сплашване, пречат за постигането на съглашение. Класически е случаят на Женевските преговори през май 1955 г. Тогава СССР приема западните предложения, но САЩ на следващия ден се отказват от собствената си инициатива под предлог, че "са премислили".

Следващото десетилетие е по-плодотворно и като практически решения, и като натрупан опит в диалога.През 1961 г. САЩ и Съветския съюз обявяват общи принципи за пълно и всеобщо разоръжаване - т.нар. Споразумение Зорин- Маклой. В края на 1950-те и началото на 60-те години рязко нараства броят на опитите с ядрено оръжие (освен САЩ и Съветския съюз такова оръжие последователно създават Великобритания, Франция и Китай) което води до силно замърсяване на атмосферата и околната среда като цяло. След продължителни разговори на експертно и политическо равнище, продължили близо 5 г., става възможно през август 1963 г. да бъде подписан договор между СССР, Великобритания и САЩ за спиране на ядрените опити в атмосферата, под водата и в космоса. Извън договора от великите държави остават Китай и Франция, които по това време усъвършенстват самостоятелната си ядрена сила.

Пет години по-късно, през 1968 г., е постигната друга многостранна договореност от изключително значение - подписан е Договорът за неразпространение на ядреното оръжие. С този договор ядрените държави се договарят да не предават такова оръжие или контрола над него на други страни, а неядрените поемат ангажимент да не произвеждат или приемат подобно оръжие, нито пък технологична помощ и материали за производството му. Заедно с това договорът признава правото на страните участници да използват атомната енергия за мирни цели под гаранциите на МААЕ - Международната агенция за атомна енергия.

Важно постижение в областта на разоръжаването е съгласуването през 1972 г. на Конвенцията за забрана на биологичните и бактериологичните оръжия. Това е първата в историята мярка за реално разоръжаване. Тя предвижда не само забрана за използването и производството, но и ликвидация на цяла категория най-опасно оръжие за масово унищожение. През 1977 г. е приета конвенция за забрана на използването на природната среда за военни цели чрез метеорологична, климатична геофизическа война. Този проблем излиза на преден план по време на виетнамският конфликт. Това са важни споразумения, допринасящи за увеличаване на доверието между страните, защото именно с подобни оръжия и средства потенциалният противник може да бъде бързо и безшумно изненадан, без да може дълго време да изясни източникът на понасяните от него щети. Трябва да се признае, наред с това, че развитите държави не отдават решаващо значение на този вид военни средства в своите нападателни и отбранителни концепции. Но като отчитат обществения интерес към подобни "авангардни" военни методи, сравнително лесно се споразумяват за забраната им. Не така стои обаче проблемът с основния вид стратегическо оръжие - атомното, а също така с другите бойни средства, плод на съвременния научно-технически прогрес - авиокосмическите, електронните, свръхточните ракетни системи.

Когато се уверяват, че Съветският съюз е натрупал огромна ракетноядрена мощ, сравнима с тяхната собствена, Съединените щати проявяват готовност за диалог в тази сфера. Преговори между Москва и Вашингтон за ограничаване на стратегическите оръжия започват през 1969 г., и през 1972 г. се ражда първото споразумение - САЛТ 1 (съкращение на английската фраза Strategic Arms Limitation Talks), заедно с Договорът за ограничаване на противоракетните системи /ПРО/. То не визира намаляване на съществуващите въоръжения, но установява лимити върху тях. Чак през 1979 г. е подписано второ такова Споразумение - САЛТ 2. То предвижда съкращение на 250 носители на ядрени бойни средства от съветска страна, която има по-

големи количества такива оръжия от САЩ. Със САЛТ-2 се въвеждат ограничения в бъдещето строителство на междуконтинентални балистични ракети, ракети на подводници и тежки бомбардировачи. Налице е положителен, най-вече морален ефект. Съвкупните ядрени арсенали, наброяващи около 30,000 ядрени бойни глави, остават практически непокътнати. Все пак, периодът на разведряването се оказва благодатен за постигане на различни договорености в сферата на сферата на ограничаване на въоръженията, засягащи различни пространствени сфери – Космоса, морското дъно, земните недра.

Началото на 1980-те години бележи кратък, но твърде динамичен нов етап във военната надпревара. Американският президент Рейгън отправя към съветските лидери предложения за крупни съкращения на военните потенциали (deep cuts). Москва ги преценява като неприемливи, тъй като акцентират върху сухопътните стратегически ракети, основното оръжие на руския арсенал. Същевременно, САЩ започват активна програма на въоръжаване с така наречената Инициатива за стратегическа отбрана ("Звездни войни") от март 1983 г.в космическата област - така наречените звездни войни. Още преди това, Съветският съюз се опитва да компенсира изнесените напред американски бази с нови ракети със среден обсег, способни с голяма бързина и точност да поразяват всякакви обекти в Западна Европа (СС-20). САЩ реагират с установяване на свои модерни оръжия в Европа - Пършинг-2 и крилати ракети тип "Круз".

Възниква силно напрежение, донякъде сравнимо с началото на Берлинската или Кубинска кризи от началото на 1960-те години. Великите сили се оказват под остра обществена критика, във фокуса на която е американската администрация. В САЩ се разгръща движение за "замразяване на ядрените оръжия" (nuclear freeze), в което участват над 30 млн. души. На 1 юни 1982 г. в Ню Йорк е проведен янтивоенен митинг с участието на повече от 1 млн. демонстранти. През 1984 г. американските учени К. Сейгън и Р. Гарвин развиват теорията за "ядрената зима", според която дори при "пълна победа" на САЩ в една ядрена война маси пепел и сажди от взривовете и пожарите ще спрат слънчевите лъчи към земята с резултат трайно застудяване и екстремно влошаване на жизнените условия. Създава се обществена атмосфера, в която президентът Рейгън е принуден в речта си пред Общото събрание на ООН през септември 1984 г. да заяви, "в една ядрена война няма да има победители". В тази обстановка се извършват сондажи, които подготвят почвата за по-значими договорености в условията на нови съветски подходи към международния мир и сигурност.

Такова разведряване настъпва с издигането на Михаил Горбачов за съветски лидер през 1985 г. Неговото управление

съвпада с тенденции на икономическа стагнация в СССР, резултат от изоставане в основните технологични области и непосилното бреме на военното съревнование. Той незабавно установява лични контакти с американския президент Роналд Рейган. От втората половина на 1985 г се подновява цикълът от преговори между САЩ и Съветския съюз, този път в значителна степен на базата на американските условия. Още през ноември 1985 г. двете страни постигат принципно съгласие да намалят с 50% стратегическите си ракетни арсенали. През 1987 г. между Москва и Вашингтон е сключено споразумение за оръжията със среден радиус на действие, според което двете страни се договарят да премахнат цял клас от ракети и ракетни площадки. Сред тях са съветските СС-20, американските "Круз" и "Пършинг-2".

Като изпреварваме историческото повествувание в интерес на доизясняването на темата, можем да отбележим, че след 1990 г. Съветският съюз и Съединените щати задълбочават диалога си по сигурността и разоръжаването. Това става в доста сложна обстановка. От една страна, промените в СССР благоприятстват намаляването на конфронтацията със Запада. От друга страна, разпадането на Съветския съюз буди страхове, че огромният ядрен арсенал може да остане извън контрол, особено в размирните бивши републики. Това активизира американското ръководство на президента Буш, което за първи път предприема някои едностранни мерки за разоръжаване, най-вече по линия на тактическите ядрени средства - артилерийски оръдия и ракети с близък радиус на действие. През юли 1991 г. Горбачов и Буш подписват т.нар СТАРТ-1 - споразумение за фактическо намаляване на ядрените арсенали, което ги ограничава до 1600 стратегически носители (ракети на суша, на подводници и тежки самолети) и общ броя на зарядите не по-голям от 6000. Това означава двойно намаление, но запазените оръжия са все още достатъчни да унищожат живота на планетата повече от 30 пъти. Следваща стъпка в тази посока е СТАРТ-2, сключен между новия руски президент Елцин и отиващия си вече Буш на 3 януари 1993 г. Този договор предвижда до 2003 г. стратегическите оръжия на двете страни да бъдат намалени още на два пъти - до 3000-3500 единици за всяка от тях. Още по-важна клауза от договора е да се премахнат всички ракети с повече от един боен заряд, да не се усъвършенстват ядрените заряди и бомби, да се работи съвместно за противоракетна защита. Макар че тези съглашения все още не са истинско ядрено разоръжаване, те създават определен баланс на много по-ниско равнище и отварят зелена улица за бъдещи договорености. Поради различни усложнения (както от технически, така най-вече от политически характер) руският парламент ратифицира договора едва през април 2000 г.

Междувременно общият кооперативен климат през последното десетилетие на XX в. поражда надежди за постигане на нови многостранни договорености в посока на намаляване на напрежението и военната конфронтация. През 1990 г. в Париж е подписан

договор за съкращаване на конвенционалните (обикновените) въоръжени сили в Европа (ДОВСЕ). Той определя тавани за военната техника на НАТО и съществуващия все още Варшавски договор (за всеки блок до 20,000 танка, 30,000 бронетранспортьора, 6800 самолета и 2000 ударни хеликоптери. На 6 юли 1992 г. е подписан Заключителен акт към договора с който се поставя лимит на числеността на въоръжените сили. До 1995 г. са унищожени общо 58,000 единици военна техника и броят на страните-участници нараства до 30. В периода 1996-1999 г. е премахната блоковата структура на договора и заменена с териториална.

През 1992 г. пак във френската столица приключват маратонските преговори, продължили около 25 г., за сключване на международна конвенция за забрана на химическите оръжия. През януари 1993 г. на международна конференция в Париж е приета съответна Конвенция. Редица държави (Ирак, Румъния) смятат че тази забрана поставя в неблагоприятно положение по-малките държави, лишавайки ги от някакво оръжие за масово поражение пред лицето на ядрените сили. През септември 1996 г., след многократни задръжки и критики от подобен характер, е подписан Договор за пълна и всеобща забрана на опитите с ядрено оръжие. Това става след обещание на великите сили в обозримо, но неопределено бъдеще да се откажат въобще от ядреното оръжие. Една година покъсно, през 1997 г. в Отава е подписан и друг документ - за забрана на противопехотните мини, важно средство в партизанските действия и затова сериозна пречка в полицейските и мироопазващи операции. Продължава да функционира Конференцията по разоръжаването, в чийто дневен ред е забраната на производството на разпадащи се материали, контролът върху разпространението на ракетните технологии, предотвратяването на военната надпревара в Космоса, гаранциите за неядрените държави.

Важна дейност на попрището на сигурността развива Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, която е продължител на европейския процес, започнат в Хелзинки преди двадесет години. През 1994 г. на своята среща на върха в Будапеща Съвещанието за сигурност и сътрудничество приема името организация. Около нейните функции и роля се разгръща активен спор. Критиците и посочват факта, че става дума за формация, родена в блоковите условия и способна да осъществява диалог между две конфронтиращи се групировки. Открояват се принципно две становища: на Русия, която разглежда ОССЕ като основна общоевропейска структура и евентуално заменител на НАТО, и това на САЩ, които я смятат за излишна и виждат в нея възможни усложнения за тяхното лидерство след края на "студената война". Но някои европейски сили, в това число ФРГ и Франция, а и неутралните европейски страни, разглеждат Организацията като поле за самостоятелна европейска и международна изява, встрани от "евроатлантизма". Затова се оформя компромис - тя да се запази най-вече като форум за формулиране на принципи и оценки, нещо като умален модел на Общото събрание на ООН за Европа и европейските проблеми. Предпо-

лага се също ОССЕ осъществява превантивна дипломация с цел следене и предотвратяването на конфликти, посредничество и контрол върху мирния процес (избори и др.) след тяхното преодоляване. Кризата в бивша Югославия и развихрилите се там конфликти и кръвопролития през 1991 - 1999 г. показват, че тя не е в състояние да овладее обстановката и възстанови сигурността - по простата причина, че огромното мнозинство от участничките в нея не смятат да я използват по този начин. Вместо това, с активното участие на Русия, Германия, Франция и други страни в ОССЕ се обсъждат теории и концепции за европейския мир в бъдеще.

Така например, още през ноември 1990 г.в Париж е приета Харта за Нова Европа, в която се констатират промените след "студената война" и се определят новите насоки на европейски отношения. За разлика от Заключителния хелзинкски акт, където се формулират международни правила и принципи, Хартата акцентира върху вътрешнодържавните устои - пазарната икономика, либералната демокрация и плурализма. На Будапещенската среща на върха през декември 1994 г. се приема директивен документ "Към истинско партньорство в Нова Ера", в която е направен опит да се кодифицират всички положителни изменения и да се очертае път към решаване на съществуващите проблеми. На следващата сесия на високо ниво в Лисабон през 1996 г. е съгласувана Декларация за всеобхватен модел на сигурността през XXI век, а през ноември 1999 г. в Истанбул - Харта на европейската сигурност. В нея се подчертава единството на целите на всички участници, взаимодействието на различните страни-членки и организации и общите задачи за обезпечаване на мир, сигурност и стабилност. Повечето подобни модели и харти са абстракция. Те оказват малко практическо въздействие върху реалната политика, защото ОССЕ е лишена от механизъм за реализацията им. Но Русия продължава, в духа на своята традиция, да следва визията на някакъв "Свещен съюз" и "Европейски концерт". Тя очаква той да укрепва ролята и на основен актьор и да стабилизира отношенията на континента в интерес на нейната сигурност. Някои специалисти смятат, че подобни документи биха могли изведнъж да станат практическа основа за международната политика, ако нов поврат на събитията промени сега съществуващия баланс на силите и структура на международните отношения.

Проблемите на сигурността и разоръжаването на съвременния етап се определят от противоречивите интереси на страни и групи от страни, от наличието на противопоставящи се идеологии. Положителното на днешния етап е, че намалява военната конфронтация между Русия и останалия свят, което направи възможно чувствително да се намалят военните арсенали. Отрицателното е, че нарастват разногласията на геополитическа, националистическа и културна основа. Старата дилема, кое има приоритет - сигурността или разоръжаването (кое е първично, яйцето или кокошката) получава нови измерения. Десетки страни от Азия, Африка и Америка твърдят, че режимът на неразпространение на ядрените оръжия

увековечава господството на пет-шест "избрани" държави. Къде дискретно, къде по-явно, още 10 страни създават собствена база за производство на ядрено оръжие (Израел, ЮАР, Индия, Пакистан, Турция, Тайван и др.) Въпреки съществуващите забрани, могъщите във военно отношение държави поддържат потенциал за производство на всякакви видове оръжие за масово унищожение, и могат да го възобновят чрез бърза техническа конверсия за броени дни и даже часове. Както се изразява видната шведска политическа и научна деятелка Алва Мюрдал, "веднъж загубена, невинността не може да се възстанови". Тоест, веднъж изобретени, чудовищните оръжия на насилие ще продължат да бъдат средство на политиката, те не могат да бъдат "забравени" с договори и споразумения. Това ще трае докато не се промени политиката, тоест, докато не се променят основно самите хора, тяхната нагласа и отношение към света.

Добро доказателство в това отношение са американските намерения да бъде преразгледан Договора за противоракетна отбрана от 1972 г., а също Договора за пълна забрана на ядрените оръжия от 1996 г. и от някои други важни споразумения за контрол върху въоръженията. Действително, през 1999 г. САЩ американския Сенат одобрява Акт за национална противоракетна отбрана, предназначена да се предпази страната от "ограничена ракетно-балистична атака". През юни 2001 г. САЩ едностранно излизат от Договора да ПРО от 1972, под предлог, че за защита от тероризма е нужна "глобална противоракетна отбрана". Това е не само в противоречие със съветско-американската договореност, според която изграждането на подобна защита насърчава развитието на нападателните ядрени потенциали. Това подкопава стратегическите позиции на велика сила като Китай, дестабилизира днешния и без това несигурен ядрено-стратегически паритет.

Особено трудно е да се прогнозират днес две неща от сферата на сигурността и разоръжаването, жизненоважни за политиката на биполярната ера.

Първо, какъв е статутът на самата политика на контрол върху въоръженията? Смята ли се, че днес разоръжаването отговаря на интересите на международната сигурност, или страните оставят този въпрос на произвола на съдбата? И ако да, какви са политическите мотиви, стоящи пред този подход?

Единият отговор е чисто прагматичен. Никой не може да се изравни с или надмине САЩ, радващи се на тотално технологично надмощие. А един нов пазарлък по разоръжаването би означавал ново съревнование на диктувани от тях условия, пренос на акцентите от една област в друга, което би означавало ново финансово и политическо напрежение. Така че подходът (най-вече на потенциалните противници Русия и Китай) е, всеки да следва своя с т р а т е г и я, да търси свои пътища за стратегически паритет. Другото има смисъл, само ако са налице някакви реални предимства в съотношението на военните арсенали.

Следващият отговор ни връща към "бащите на възпирането". Притежаването на ядрено оръжие, при това с достатъчно

разнообразни ефективни средства за доставянето му до целта, винаги ще има сдържаща сила. Защото даже няколко ядрени ракети да попаднат на територията на воюващите, пораженията ще са несъизмерими с възможната печалба. Нещо повече, ядрените взривове, даже на вражеска територия, биха имали непредвидим ефект върху климата, екологичните условия и живата природа в обширни региони и даже континенти. Или както е случаят с Иран, ако при американска наказателна или хуманитарна акция там се взриви нечий ядрен боеприпас, или ядрен реактор, поражения ще понесат Турция, кавказките държави, Русия, Индия, арабските страни. Верижната реакция е непредвидима. Това може да се превърне в тотално политическо и даже стратегическо поражение за много посилния нападател.

Трето, по тази причина главната грижа на силните във военно отношение страни, най-вече на САЩ, а също така на ООН е да не се допусне нарушение на режима на разпространяване на ядреното оръжие. Защото ако нови държави получат такова оръжие, вероятността то да бъде използвано случайно, или съзнателно – за саможертва или отмъщение – рязко нараства. Същото се отнася, ако терористи се сдобият с такова оръжие, удобно за използване. Вярно, че има и противоположно разсъждение – т.нар. концепция на Сейгън и Уолц. Тя гласи, че ако повече държави се сдобият с ядрено оръжие, това ще направи всички страни по-предпазливи и отговорни. Ако вместо 5-10, днес 30-50 страни разполагат с ядрени арсенали, който и да било потенциален агресор много по-трудно ще се реши да започне война. В това има логика, макар и твърде опасна за тестване.

Все пак, през 2000 г. Шестата конференция за контрол върху изпълнението на Договора за неразпространение дава обнадеждващ знак. Петте ядрени държави, членки на Съвета за сигурност (САЩ, Русия, Китай, Великобритания и Франция) единодушно поемат задължение "да ликвидират всички без изключение ядрени оръжия"..

Кризата в международните отношения и политиката на "ново политическо мислене"

В края на 1979 г. две събития бележат обрат в международната обстановка. През декември с.г Съветският съюз въвежда войски в Афганистан, обхванат от безредици след антимонархическата революция през 1978 г. Същия месец НАТО решава да установи в Европа американски крилати ракети "Круз" и балистични ракети "Першинг-2". Този акт се обяснява с необходимостта да се компенсира създаването на съветската ракетна система СС-20, способна да улучи със значителна точност различни военни обекти в Западна Европа. Президент на САЩ през 1980 г. става Роналд Рейгън, бивш филмов актьор, радиокоментатор и крайно десен губернатор на Калифорния. Той нарича

Съветския съюз империя на злото и започва пропагандна кампания срещу Москва. Рейгъновата администрация обявява няколко програми за усилено въоръжаване - т.нар. звездни войни, суперракетата МХ, бомбардировачите В-1 и "невидимият" "Стелт". Същата година в Полша започват вълнения срещу режима, и през 1981 г. е обявено военно положение.

Мирният процес в Европа се застопорява. Съветското ръководство се оказва изправено пред сериозни външни и вътрешни трудности. В страната расте недоволството, най-вече в интелектуалните среди. Появяват се т.нар. дисиденти, които се противопоставят открито на правителствената политика - факт, неизвестен допреди в СССР. Сред тях преобладава неспокойният еврейски елемент, който се чувства дискриминиран открай време, но има и съветски генерали, и видни руски интелектуалци от калибъра на Андрей Сахаров, създателят на руската водородна бомба. Заради Афганистан, Москва е критикувана от много страни, в това число нейни приятели и съюзници. До голяма степен в резултат на огромните непроизводителни военни разходи се спъва модернизацията на основните промишлени отрасли (рудодобив, енергетика, металургия, машиностроене, електроника и др.), настъпва застой в стопанството и дори спад в производството. Тези трудности съвпадат и с криза в ръководството.

През 1982 г. умира Леонид Брежнев, извоювал си немалък авторитет с европейската си политика на сътрудничество през 1970-те години. Замества го болният идеологически шеф Константин Черненко, който умира след няколко месеца. На власт идва популярният ръководител на КГБ Юрий Андропов, който се опитва чрез затягане на дисциплината и диалог със Запада да консолидира положението. Той също умира през 1985 г. от бъбречна болест. След кратка, но ожесточена политическа схватка, за генерален секретар на Партията и първи държавен ръководител е избран Михаил Горбачов, сравнително млад по онова време партиен деятел от Краснодарския край, вече издигнат в Политбюро..

С идването си на власт, Михаил Горбачов поставя началото на процес, известен като "перестройка". Под него се подразбира обновяване на икономическите и административни структури, увеличаване на производителността на труда чрез повишаване на инициативата и личната заинтересованост, премахване на корупцията и бюрокрацията, известна децентрализация и демократизиране на политическия живот. Сменени са ръководителите на области и промишлени комплекси, на партийни организации и съюзни републики. Но както учи известния френски общественик и политик от миналия век Алексис де Токвил, "най-голямата опасност за един деспотичен режим идва, когато той се опитва да се демократизира". Промените дестабилизират

огромната страна. В Казахстан, Грузия, Азербайджан, Киргизия и Узбекистан избухват националистически метежи. Окуражени от настъпилото смекчаване на режима, противниците на съветският строй надигат глава. Самият Горбачов и ръководството му започват различни маневри, които още повече отслабват ръководството и увеличават хаоса в страната.

На външния фронт, поне на първо време, нещата изглеждат по-добре. През декември 1985 г. Горбачов се среща с Рейгън в Женева и двамата постигат принципно съгласие за подобряване на отношенията. Съветският ръководител се ангажира с определени отстъпки в политическата и военната област. Американският президент обаче иска да се увери че те ще бъдат изпълнени. Неговото мото, което е научил на руски е: "Доверяй, но проверяй" (Trust but verify). През ноември 1986 г. е проведена втора среща в исландската столица Рейкявик. Между двамата е в общи линии договорено споразумение, което да отстрани най-големия в момента дразнител в съветско-американските и европейските отношения - въпросът с ракетите със среден радиус (с тактическа цел, срещата се представя като неуспех). През 1987 г. е подписано Вашингтонското споразумение за премахване на съветските и американски ракети със среден обсег, което моментално превръща Горбачов в един от героите на деня. Западноевропейската и американската общественост го аплодират. На XXVIII конгрес на КПСС е лансирана програма за поетапно ликвидиране на ядреното оръжие до 2000 г. и създаване на система за всеобхватна сигурност. Програмата и тактиката на новото съветско ръководство през втората половина на 80-те години получават названието "ново политическо мислене, което изиграва действително важна роля в международния живот през този отрязък от време.

"Новото политическо мислене" идва да отмени концепциите за "двата лагера" и "мирното съвместно съществуване", развити през 40-те и 50-те години. Негов основен елемент е схващането за приоритета на общочовешките над класовите и националните интереси. Това изисква отказ от класова и идеологическа борба на международната арена. В тази връзка, новото политическо мислене фокусира върху глобалните зависимости и интереси, като оцеляване на света чрез ликвидиране на опасността от ядрена война, опазването на жизнената среда и изхранването на човечеството, съхранение на ресурсите му, борба с болестите и природните стихии и т.н.

Важна съставка на новото политическо мислене е новата теза за "баланс на интересите", която идва да замени досегашната марксическа постановка за съотношението на силите. С тази теза вниманието се насочва към позитивните цели на държавите, които трябва да бъдат обект на диалога, а не силовите съ-

отношения. Ключов момент във философията на новото политическо мислене е отричането на насилието като метод за решаване на споровете. В съветско-индийската декларация от 1986 г. този принцип се провъзгласява за водещ в международната политика. Насилието се разглежда като отрицание на най-голямата общочовешка ценност - човешкият живот. По този начин, макар и не съвсем пряко, се отрича друг ленински постулат на съветската политика и пропаганда - за неотвратимостта на класовия конфликт, за неговото определящо значение върху тенденциите на световното развитие.

Конкретни политически идеи, израз на новото мислене, са схващането за "общоевропейския дом", за преустройството на отношенията в Азиатско-Тихоокеанския район, за ненападателната военна доктрина и намаляването на въоръженията като път за укрепване на националната и международната сигурност, за международната икономическа сигурност и използването на авторитета на науката в световната политика. Макар и заимствани в значителна степен от предишни теории на политици и учени от Западна и Източна Европа ("Римския клуб", Пъгуошкото движение, школата за изследване на проблемите на мира, най-вече скандинавското и крило), идеите на новото политическо мислене, въплътени в държавната политика на една от двете свръхдържави, оказват благотворно влияние върху международния живот. Горбачов е провъзгласен за миротворец.

В същото време, в значителна степен под влияние на своя опортюнистичен външен министър, грузинеца Е.Шеварднадзе, съветското правителство взема курс към преразглеждане на отношенията с досегашните си социалистически партньори. Една от задачите на този курс е да бъдат сменени старите "закостенели" ръководства на източноевропейските съюзници със съмишленици на перестройката. Едновременно със запазване на командния маниер, Москва показва открито пренебрежение към съюзниците си от Варшавския договор, все повече разглеждани като ненужен баласт. Съветската дипломация се стреми да поддържа коректност със съюзниците, но тя води двойна игра с различни политически фигури от партийните и държавни ръководства. Открито се изтъква предпочитанието на Москва към богатите западни страни, спрямо които досегашните партньори се третират като малоценни. Любопитен щрих на цялата тази ситуация е стремежът на Горбачов и Шеварднадзе да не допуснат източноевропейските страни по своя инициатива да се "отворят" към Запада и ролята на СССР да намалее. Доказателство в това отношение е острата реакция на руското ръководство спрямо опитите на българското правителство да засили икономическите връзки с ФРГ и Япония.

Кризата в отношенията на Съветския съюз с Източна Европа придобива и икономически измерения - повишаването на цените на съветските суровини, по-специално на нефта, изправя социалистическите страни пред свършен факт и силно усложнява тяхното и без това незавидно положение.

За да демонстрира "решаваща роля" в процесите, съветското ръководство се опитва да изпревари събитията и взема курс към демонтиране на Варшавския договор, с надеждата да бъде намерена някаква друга форма за хегемония. През декември 1989 г. се провежда историческата среща на Горбачов и президента Буш край о-в Малта на борда на руски и американски кораби. Страните се договарят Съветския съюз да се откаже от контрола си върху Източна Европа, да се съгласи с обединението на Германия, като запази влиянието си в някои чувствителни за него геополитически сектори. Като тенденция, този подход - да се търгува за сметка на Източна Европа, не е нов за великоруската политика. По-специално, след смъртта на Сталин през 1953 г. се обсъжда идеята за "предаване" на ГДР с цел подобряване отношенията със САЩ (макар и в съвсем друг стратегически и пропаганден контекст). Тя е предложена от най-компрометирания и тираничен от съветските политици - министъра на вътрешните работи Лаврентий Берия.

Така или иначе, политиката на "ново мислене" на Горбачов еволюира в обикновена капитулация. Нейната цена е час по скоро да се получи икономическа помощ на Запада за преустройството и да се предотврати назряващата криза на самия Съветски съюз. Както се оказва само месеци по-късно, сметката се оказва погрешна.

Крахът на биполярния модел и ревизията на Версайско-ялтенската система

През 1989 г. в повечето социалистически страни започват бурни събития, породени от отслабения контрол на управляващите компартии. В Чехословакия и ГДР те получават формата на масови движения, насочени срещу правителствата, и миграция в посока ФРГ. Тълпите разрушават отделни сектори от стената, разделяща Източен от Западен Берлин. Правителствата и ръководствата на комунистическите партии биват сменени, но това не облекчава положението. Мощни опозиционни сили, формирани от различни противници на властта и опиращи се на масовото недоволство от дотогавашните порядки, последователно печелят изборите в източноевропейските държави. В Румъния смяната на властта през декември 1989 г. е съпроводена с кръвопролития. Войната с правителството започва в населения с унгарци

град Тимишоара, прехвърля се в столицата и другаде. Загиват неколкостотин души (телевизията раздува първоначално цифрите до половин милион).По време на румънските събития (по някои мнения, инспирирани от румънски "перестройчици") за полесна мимикрия на властта, са проведени активни дипломатически операции. От някои западни среди към съветското правителство са отправени внушения да се намеси от името на Варшавския договор с военна сила (както в Чехословакия и Унгария) и вземе нещата под контрол в "името на демокрацията". Москва, основателно боейки се от пълен блам и политическа катастрофа, отказва да направи това. В хода на боевете диктаторът Чаушеску е изоставен от най-близките си, арестуван, съден по най-кратката процедура и разстрелян със съпругата си. Почти навсякъде се отхвърля официално социалистическият модел и се провъзгласява пазарна икономика и либерално-демократичен строй.

През 1990-91 г. международните отношения в Европа и целия свят протичат под знака на дезинтеграцията на геополитическия съветски блок в Източна и Централна Европа. Най-важното звено в този процес, безспорно, е договарянето на силите за обединението на Германия и провеждането на общогермански избори през октомври-декември 1990 г. На септември 1990 г. е подписан договор за окончателно урегулиране на германския въпрос (Договор 2+4) от представители на двете германски държави и четирите велики сили - САЩ, СССР, Великобритания и Франция. Основен негов елемент е правото на обединената страна да принадлежи към военни съюзи по свой избор, в т.ч. и НАТО. Една тактическа отстъпка за съветската страна е договорността на територията на бившата ГДР ("новите федерални земи") да не се настаняват чуждестранни войски и ядрено оръжие - чисто престижна формула, която по всяко време може да бъде променена и даже игнорирана. На изборите, с голямо мнозинство е подкрепено сливането на двете германски държави. През лятото на 1990 г. дейността на Варшавския договор е замразена, а съществуването му официално прекратено на 1 юли 1991 година.

За да се гарантира очакваното ликвидиране на източния блок, малко преди това, през юни същата година, НАТО излиза със заплашителна декларация: всяка проява на насилие спрямо волята на една или друга държава в Източна и Централна Европа ще бъде парирана от Североатлантическия пакт. Това закъсняло предупреждение идва повече да демонстрира слабостта на Съветския съюз, а не реално да предотврати някаква промяна в необратимите вече процеси.

В самия Съветски съюз работите стремително вървят към дезинтеграция. През март 1991 г. М. Горбачов с последни усилия свиква референдум относно бъдещето на Съюза, в полза на кой-

то се изказват 70% от участниците в гласуването. Но в прибалтийските държави гласовете са в полза на независимостта, както и в Грузия и Армения. В самото управление съществуват остри разногласия. Бившият апаратчик и член на Политбюро Борис Елцин, избран тогава за президент на Руската федерация, саботира ръководството на Горбачов пред Запада. Докато е на посещение в САЩ през лятото на 1991 г. той открито съветва Вашингтон да постави политически условия за отпускането на заем на Съветския съюз ("Поправката Кайл-Елцин"). През август 1991 г. група министри и партийни функционери се опитват да вземат властта (ролята на Горбачов в тези събития е неясна) и да предотвратят разпадането на страната. Но те не разполагат с контрол върху ключовите институции, а им липсва и нужната решителност. Путчът (както го наричат западните коментатори) се проваля. Центробежните процеси се развиват неудържимо, и на срещата на 8 декември 1991 г. в Беловежката гора, близо до гр. Брест, между държавните глави на Руската федерация, Украйна и Белорусия обявено за разпускането на СССР и създаването вместо него на ОНД - Общност на независимите държави. Това решение е потвърдено на Алма-атинската среща на държавните ръководители на бившите съветски републики през декември с.г. В ОНД остават да членуват само част от бившите съюзни републики.

По такъв начин в края на 1991 г.приключва съществуването си не само съветският блок, но и самата съветска държава като такава. Противно на очакванията, това оказва травматизиращ ефект върху международните отношения. В Източна и Централна Европа възниква вакуум на сигурност. В почти всички страни от региона се задълбочава социално-икономическата криза. Между отделните държави се разгаря конкуренция кой е поголям приятел на Запада и противник на Русия. Сблъсъците и конфликтите в тази част на континента предизвикват тревога на Запад, където се боят от непредвидими ексцеси, икономическа и политическа анархия. В същото време, започва нелек диалог между самите западни държави относно пътищата за преустройство на международната система.

Събитията от 1989-1991 г. ознаменуват краха на просъществувалата близо век международна система, наречена Версайско-ялтенска. Става дума за двете създадени от Първата и Втора световни войни международни системи, различаващи се по редица белези, но и с много съвпадащи черти.

Най-важният общ елемент, връзката между тези две организации на международната политика в Европа и света, е разгромът и принизяването на Германия. Тя е победена и през 1918, и през 1945 г., и на тази основа, и до голяма степен за нейна сметка са положени темелите на следвоенния ред. В резултат на

двете световни войни, Германия последователно губи територии, оказва се окупирана, като след Втората световна война я разделят на две държави. Съюзниците и биват репресирани по съответния начин, а победителите - възнаграждавани с нови земи и население. В началото на 1990-те г. положението е коренно променено. Просперираща Западна Германия е ключов член на НАТО, икономически мотор на обединяваща се Европа, и оказва активно въздействие върху процесите в Източна и Централна Европа. В това отношение нейните интереси съвпадат с тези на САЩ, за които е най-важно да рухне могъщата съветска държава, неин основен съперник на световната арена.

По този начин събитията, които Америка се стреми да провокира от свои стратегически антикомунистически и антисъветски позиции, всъщност дават ход на по-дълбоки геополитически промени на континента, неочаквани и не съвсем желани от другите западни сили. Тези промени поразяват Версайската система именно в тези и звена, които са създадени навремето като англо-френски "санитарен кордон" до голяма степен именно против германската експанзия.

През 1993 г. Чехословакия окончателно се разпада. Образува се независимата Словашка държава, в границите и размерите приблизително на съществувалата прохитлеристка Словакия през Втората световна война. Този процес, макар и съпроводен с немалко вътрешно напрежение, протича мирно и намира делово решение. Много по-сложно се развиват нещата в Югославия, също така създадена след Първата световна война като Кралство на сърбите, хърватите и словенците и получила сегашното си име през 1929 г. Така или иначе, страната се оказва разчленена на 6 самостоятелни държави със смесено население и яростни взаимни претенции.

Тежък удар е нанесен и на Ялтенската система, чийто главни архитекти са американския президент Рузвелт и съветският лидер Йосиф Сталин. От съветската сфера на влияние излиза почти цяла Източна и Централна Европа. Нещо повече, разпада се самият Съветски съюз, като досегашните му съюзни републики се превръщат в "близка чужбина". Германия, разделена на окупационни зони и после на две отделни държави, се обединява. Разбира се, не абсолютно всички елементи на ялтенската система са премахнати. Запазват се границите на Полша на изток и на запад, Чехословакия задържа Судетската област, а Русия - Източна Прусия. Елзас и Лотарингия по-сигурно от всеки друг път принадлежат на Франция. Дали тези елементи ще се окажат дестабилизиращ, или обратно, консолидиращ фактор в новата международна ситуация, зависи до голяма степен от хода на интеграционните процеси в Европа, от общото съотношение на центробежните и центростремителните сили в световен ма-

щаб. Ако центробежните сили продължат да вземат връх, не е изключено една свръхмогъща новогерманска империя да представи наново сметка на съседи и бивши противници и да поиска от тях това, което смята че и е принадлежало и по право и принадлежи. Запазва се засега и едно изключително важно наследство от Втората световна война, което може в известен смисъл да бъде наречено плод на Ялтенската система. Това е Организацията на обединените нации, призована да сплотява народите и нациите на планетата за реализация на общите им цели. В настоящия момент се води активна кампания за ревизия на основните организационни основи на Организацията, най-вече на принципа на единогласие между великите държави в Съвета за сигурност.

Ревизията на двете основни системи на XX век се катализира от рухването на биполярната структура на международните отношения, продължила близо 50 години. Вместо двата основни полюса - Съединените щати и Съветския съюз с техните ядрени потенциали и коалиции - днес в ролята на най-могъща и влиятелна държава в света се оказаха САЩ. Дали обаче международната система ще се развие изцяло и трайно като монополярна, еднополюсна, или ще прерастне в някаква друга конфигурация - по това вече се спори. Едно от мненията на учени и експерти е, че поне на сегашния етап, все повече сила ще се концентрира в западната геополитическа зона, наричана още евроатлантическо пространство. Този център на сила, в който ръководна роля играят Съединените щати, ще се допълва от огромният икономически потенциал на европейската интеграция. Още сега обаче се виждат противоречията, заложени в тази система. В този смисъл може да се каже, че събитията от 1989 -1991 г. които безспорно допринасят за демократични промени върху едно ограничено географско пространство, имат и друг, не толкова положителен ефект. Те разрушават установени международни структури, променят граници, водят до раздробяване на страни и народи. Изменя се из основи цялостната международна система, основана на равновесието между две съревноваващи се модела на развитие. Дали фрагментацията ще продължи под влиянието на сдържаните досега, до голяма степен непознати психически сили на индивидуализма и разделението, или ще се трансформира в обединяване на нова, по-справедлива и рационална основа, зависи до голяма степен от развитието на човешкото съзнание.

V. СЪВРЕМЕННА ВЪНШНА ПОЛИТИКА НА СТРАНИТЕ ОТ АМЕРИКА И ЕВРОПА

Войната в Залива 1990 - 91 и Югославската криза като катализатор на новото съотношение на силите

В разгара на промените в Централна и Източна Европа, към които е приковано световното внимание, в района на Близкия изток избухва нова криза. Този път тя е в района на Персийския залив. На 2 август 1990 г. Ирак нахлува в Кувейт и за няколко дни го окупира. Основание за войната са териториални и исторически претенции на Багдад, обявени още през 1961, когато британският протекторат Кувейт получава независимост. Според тях Кувейт е част от страната, съставляваща едно цяло при османското господство. Според международните наблюдатели, най-вероятно се касае за намерение да бъдат присъединени нефтените находища на тази страна, като се използва изключително сложната ситуация в Източна Европа за отвличане на вниманието. На 28 август 1990 Ирак обявява анексията на Кувейт под названието "Провинция 19". Светът реагира с възмущение на този акт. Още на 6 август 1990 г. Съветът за сигурност на ООН настоява за незабавно иракско изтегляне и налага ембарго върху всякакви търговски връзки с Ирак (резолюция на Съвета за сигурност 688). На следващи заседания Съветът за сигурност определя 15 януари 1991 г. като крайна дата за изтегляне на иракските войски и администрация, след което упълномощава страните-членки на ООН да използват сила срещу агресора.

Междувременно американската дипломация започва активни действия, стремейки се да придаде целенасочен и изгоден за нея характер на световната реакция. На 11.IX.1990 г. президентът Джордж Буш в изявление пред конгреса посочва, че кризата в Персийския залив създава уникална възможност светът да се обедини в името на общи ценности. "Светът става поразличен от този, какъвто ние го познаваме. Той се движи към Свят, в който правилата на закона заменят тези на джунглата. Свят, в който нациите признават правото и общата отговорност за свобода и справедливост. Свят, в който се уважават правата на слабия...От тези тревожни времена може да се роди нов световен ред; една нова ера - свободна от заплахата от терор, посилна в стремежа си към справедливост, и по-сигурна в устремеността си към мир, ера, в която народите от Изтока и Запада, Севера и Юга, ще благоденстват и живеят в хармония." Тази декларация влиза в историята на международните отношения

като "концепция за Новия световен ред". Тя се тълкува като открита заявка на САЩ за световно лидерство, в това число по въпросите на сигурността и защитата на международното право. Съветският съюз се присъединява към осъждането на Ирак. Макар че осъществява няколко посреднически мисии до иракския президент С. Хюсеин, Москва подкрепя по линия на ООН американските антииракски акции.

САЩ организират коалиция от 28 държави, в това число НАТО и редица арабски държави, като Египет, Сирия, Саудитска Арабия, Обединените емирства. Въоръжените и сили наброяват общо 600 хил. души, от които 2/3 американци. Тя се обявява за изпълнител на мандата на ООН да накаже агресора и възстанови статуквото. След ултиматум, на 16 януари 1991 г. започват операциите срещу Ирак. В продължение на няколко седмици американо-натовската армада нанася авиационни и ракетни удари, използвайки най-съвременни технически средства, преди всичко свръхточните крилати ракети от типа "Круз". Разрушени са основни военни и икономически обекти на иракската страна. На 27 февруари започва настъпление и по суша, в резултат на което иракската съпротива рухва за 3 дни. Човешките загуби на Ирак превишават 100,000 души. Отклонено е съветското предложение за уреждане на конфликта под предлог, че то не отразява основното съюзническо искане - пълно изтегляне на иракските войски от Кувейт. В началото на март Багдад капитулира. Условията за прекратяването на огъня са формулирани от ООН и включват пълно изтегляне от кувейтска територия, инспекции на иракска територия за контрол и ликвидация на оръжия за масово унищожение, забрана на ирански полети във въздушното пространство на страната.

Войната е прекратена, но Ирак официално приема някои от условията (инспекциите и забраната на полетите) едва през декември 1993 г. На света веднага прави впечатление , че въпреки пълната победа на САЩ и коалицията им, на власт е оставен Садам Хюсеин, чийто образ е демонизиран от западната пропаганда и световните медии. Едно от обясненията е, че западните сили желаят да се запази баланса на силите в региона, най-вече срещу иранския революционен ислямистки режим. Друго обяснение е, че победителите демонстрират "ненамеса" във вътрешните работи на Ирак, като наказват само антиправните му действия, но оставят на народа да реши въпроса с управлението на страната си. Съществува и трета версия, изказана най-вече в някои журналистически коментари. Тя предполага заговор между иракския диктатор и американската администрация за инсценировка на конфликта, в който Вашингтон да изиграе ролята на праведната страна.

Истината е, че подобно на ядрената бомбардировка на японските градове в 1945 г., спектакуларната Война в Залива през 1990-91 г. има същия адресат - Съветския съюз. Към него е

насочен до голяма степен и анонсът за Новия световен ред: недопустима е какъвто и да било опит за възстановяване на съветското господство в Източна Европа, и дори в досегашни негови територии (сепаратистките тенденции в прибалтийските републики и Кавказ са вече достатъчно изявени). Същевременно американската операция е предназначена за въздействие върху цялата международна общност. Щателно филмирана и излъчвана по основните телевизионни мрежи, кампанията срещу Ирак прави наистина потресаващо впечатление с демонстрацията на военнотехническа мощ и пълното безсилие на опонента.

Американската победоносна операция "Пустинна буря" има значителен психологически и политически ефект. "Изключено е да се противопоставите на САЩ по какъвто и да било въпрос, освен ако не разполагате с ядрено оръжие - заключава индийски правителствен ръководител. Във Франция и другаде в Западна Европа изпитват дискомфорт от американския триумф. Някои политически среди и медии се опитват да омаловажат акцията, приравнявайки я към "световно манипулирано шоу на CNN". Възторгът в бившите социалистически страни е неописуем. Те виждат в победата на САЩ израз на надмощието на американската техника и военна мощ над съветската, която продължава да им вдъхва страх от репресии и "ялтенски дележи". Немалка част от общественото мнение се оказва в плен на прибързана еуфория - обединената сила на нациите е поставена в услуга на правото, суверенитетът и независимостта на нациите - малки и големи - е гарантирана.

Малко по-иначе Войната в Залива се отразява на ситуацията в Близкия изток. Редица арабски и ислямски държави поскоро съчувстват на Ирак, така безцеремонно прегазен от военната сила на християнските САЩ и НАТО. Особено силни са тези настроения сред обществеността. По-важни последици обаче има въркването на Израел. В хода на сраженията Ирак изстрелва 32 ракети "Скъд" (съветски модел от 1950-те гг.) срещу израелска територия. Те избухват в населени места, и въпреки че щетите не са големи, шокът е значителен. Демонстрирана е уязвимостта на Израел. При това по изричната молба на САЩ, Тел Авив е принуден да се въздържи от ответен удар, за да не се придаде на войната арабско - израелски характер (каквото е намерението на Ирак). За израелското ръководство, поуката е еднозначна - неговите интереси не са тъждествени с американските, близкоизточната стратегия на САЩ вече има по-широк спектър, в която страната му дори не е основен актьор. С идването на кабинета Рабин-Перес през 1992 г. Израел започва сериозно да преразглежда целия си пакет военностратегически концепции.

Съветското ръководство не е в кондиция да извлече трайни стратегически изводи. Военните започват трескаво преразглеждане на досегашната доктрина, но политическото ръко-

водство е в парализа пред растящата заплаха за разпадане на огромната държава. За цял свят е ясно, че зад похвалите на Вашингтон за "съветско-американското сътрудничество" стои реалния факт, че предишната свръхдържава изведнъж се е оказала се в положение на второстепенна сила.

С кризата в Персийския залив до голяма степен съвпада началото на конфликта, известен като Югославска криза. След различни опити за диалог между 6-те югославски републики става ясно, че положително решение за съдбата на федерацията не е възможно да се постигне. На 25 юни 1991 г. Словения и Хърватска обявяват независимост, и сред живеещите в тях сърби избухват вълнения. На 27 юни части на югославската армия навлизат в Словения за да осуетят отцепването. Югославската армия навлиза и в Хърватска. В района на градовете Вуковар и Дубровник, както и на областите Баня и Крайна се водят ожесточени сражения. Ултиматумът на 12-те от Европейската общност, изпратен от Брюксел на 28 август няма никакъв ефект. Междувременно на 18 септември Македония също се отделя в резултат на референдум. На 25 септември Съветът за сигурност налага ембарго върху продажбата на оръжие за цяла бивша Югославия.

Въпреки подписаните до м. декември 14 примирия и международните конференции в Хага и Женева за разрешаване на югославската криза кръвопролитията не спират. Масло в огъня подлива признаването на независимостта на Хърватска и Словения от Европейската общност на 15 януари 1992 г. под натиска на Германия. Следва обявяването на независимостта на Босна и Херцеговина с гласовете на мюсюлмани и хървати (1 март 1992 г.) В началото на май в знак на протест срещу "сръбската въоръжена намеса" в босненските работи европейските дипломати напускат Белград, а на 30 с.м. с резолюция на Съвета на сигурност 757 е обявено пълно оръжейно, петролно, икономическо и финансово ембарго на Сърбия и Черна Гора.

На поредната конференция в Лондон през август 1992 г. мнозинството участници заклеймяват Сърбия като главен виновник за събитията. Русия, Китай, Франция и някои други страни оспорват този извод. На срещата на Организацията Ислямска конференция в Джеда (декември 1992 г.) се настоява ООН да позволи на членовете и да въоръжат мюсюлманите в Босна и Херцеговина.

През есента на 1992 г. Европейският съюз (все още общност) се заема активно с разрешаването на конфликта в Босна. САЩ, които са привърженици на силово решение, застават в положението на страничен наблюдател. Те са заинтересовани от провала на ЕС, който би им позволил да се върнат като арбитър и да установят хегемония в района. В началото на 1993 г. участниците в югокризата обсъждат плана на международните посредници С. Ванс (пратеник на генералния секретар на ООН Бут-

рос Гали) и лорд Д. Оуен (представител на Европейския съюз). Той предлага босненска държава, разделена на 10 провинции. На 17 април 1993 г. босненските сърби го отхвърлят. През втората половина на 1993 г. се обсъждат нови варианти, като "Плана Кинкел - Жюпе" и "Оуен – Столтенберг", които ориентират към отделни държавни образувания на трите етнически общности - сърби, мюсюлмани и хървати. Когато през декември 1993 г . на тази база се очертава договаряне между сръбския президент Сл. Милошевич и хърватския Фр. Туджман. мюсюлманите го отхвърлят като "християнски заговор". Прозападно настроеният руски министър на външните работи Е. Козирев фактически се солидаризира с оценките на западноевропейските страни. В редица случаи той изразява критична позиция по отношение на сърбите и белградското ръководство.

В тази обстановка, на 5 февруари 1994 г. на площада "Маркале" в Сараево експлодира снаряд, който убива 68 и ранява 197 невинни граждани. Терористичния акт е приписан на сръбската страна. Това е повод САЩ да се намесят енергично в дипломатическата и политическа битка. След ултиматум са осъществени въздушни удари на НАТО срещу позициите на босненските сърби. Опитът на Русия да повлияе на ситуацията, изпращайки 400 сини каски, посрещнати от сърбите като освободители, е неуспешен, тъй като липсва ясна и целенасочена руска политика в конфликта. През март 1994 г. във Вашингтон спешно е създадена Мюсюлманско - хърватска федерация в Босна и Херцеговина, което трайно разделя страната по етнически принцип. Натовските бомбардировки на позициите на босненските сърби продължават с интервали през цялата 1994 г.

След нестабилно 4-месечно примирие през първата половина на 1995 г. сраженията се подновяват. Босненските сърби са по-организирани и заемат редица стратегически мюсюлмански райони, някои обявени за зони за сигурност на ООН. Без да чака нови посреднически усилия на Европейския съюз и Русия, Вашингтон организира през август 1995 г. мощна хърватска офанзива срещу самообявилата се република Сръбска Крайна и масирани бомбардировки на НАТО на босненско-сръбските въоръжени сили. Белград се опасява от пълен разгром на сръбския елемент в бившите републики и оказва натиск върху босненския сръбски лидер Р. Караджич за мирни преговори. През септември-ноември на преговори в Париж, Ню Йорк и американската военна база в Дейтън (щата Охайо) е съгласувано мирно споразумение. То е подписано на на 25.XI.1995 г. в Дейтън от президентите на Сърбия, Хърватска и Босна и Херцеговина. В основата му е запазването на Босна и Херцеговина като суверенна държава в рамките на досегашните граници, но разделена на две държавни общности - Мюсюлманско-хърватска федерация (51% от територията) и Република Српска (49%).

Това споразумение е тържествено подписано още веднъж в на 13-14 декември с.г. в Париж под официалното название Общорамково споразумение за мир в Босна и Херцеговина. Този път присъстват ръководителите на САЩ, Великобритания, Франция, ФРГ и Русия, съставляващи т.нар. Контактна група. В Босна и Херцеговина са въведени въоръжени сили под командването на НАТО, които да разделят противниците и да осигурят съблюдаване на примирието (АЙФОР - от съкращението на английския израз Implementation Force). По данни на сараевския професор Иле Бошнакович, югокризата само до 1995 г. отнема живота на 139 хил. мюсюлмани, 96 хил. сърби, 28 хил. хървати и 12 хил. югославяни, което прави общо 275 хил. убити.

Спирането на боевете в Босна и Хърватска дава кратък отдих на изтерзаната бивша Югославия. Но през 1997 - 98 г се затяга косовският възел. Брожението на преобладаващото албанско население за независимост, което открай време е анатема за Белград, сега придобива широки размери. То е откровено поощрявано от САЩ и Западна Европа. След серия от активни дипломатически контакти, в които САЩ играят главна роля, на 13 X.1998 г. е съгласувано споразумение между югославския президент Сл. Милошевич, американския специален пратеник Р. Холбрук и американския посланик в Македония Кр. Хил. Според него албанците в Косово получават реална автономия в рамките на Югославия, като след 3 години се предвижда референдум по този въпрос. Белград е принуден да направи голяма отстъпка, но и тя не задоволява албанските духове, настроени за пълна независимост. Те отхвърлят този план, както между впрочем и косовските сърби, за които неизгодите са очевидни. В действие влизат албанските въоръжени формирования (АОК) и сръбските ответни репресии не закъсняват. Започва изселване на етнически албанци, дадени са жертви и от двете страни, заговорва се за 800,000 убити и Югославия е обвинена в "етническо прочистване".

През късната есен на 1998 г. с помощта на чуждите медии е създаден драстичен имидж на Косово под сръбска власт, наподобяващ кинохрониките за хитлеристките концлагери. На 27 октомври с.г. генералният секретар на НАТО Х. Солана обявява, че НАТО "има готовност да издаде заповед за ограничени въздушни удари, както и за степенувана военновъздушна операция по преценка и решение на Съвета за сигурност с цел подобряване на хуманитарната ситуация в Косово". По време на разговорите в Рамбуйе (Франция) през февруари 1999 г. западните сили настояват за фактическа окупация на Косово от чужди войски и превръщането на провинцията във военен протекторат на НАТО. Сръбската страна отклонява този фактически ултиматум. В отговор, през март 1999 г. започват масирани бомбардировки на цяла Югославия.

Това е безпрецедентна военна операция, предприета с едностранно решение на Северноатлантическия пакт. Както става известно по-късно, то е взето под силния натиск на Вашингтон, въпреки съпротивата на Франция и ФРГ. Нанасяни са удари върху военни и граждански обекти, в резултат на което са разрушени 61 моста, 121 заводи и фабрики, 23 рафинерии и складове с гориво, 26 болници, над 400 училища, над 80 църкви и манастири. Убити са хиляди цивилни, сред които жени и деца, много от които - косовски албанци. Изправена пред перспективата за тотално унищожение и сухопътна инвазия, през юни 1999 г. Съюзна република Югославия приема натовските условия.

Противоречива и несигурна в тази ситуация е политиката на основната велика сила, заинтересована от запазването на Югославия – Русия. Неспособна да се противопостави реално на западния натиск, Москва постоянно търси компромиси по най-традиционния път - като убеждава югославското ръководство да отстъпва. Наистина, тя предприема някои демонстрации - на път за Америка руският външен министър Е. Примаков връща самолета си обратно, когато научава за започналите на 24 март бомбардировки. Впоследствие той провежда интензивни сондажи, главно с германския канцлер Шрьодер, за преустановяване на атаките, но безуспешно. По-късно в резултат на преговори между Примаков, финландския министър Ахтисаари и американския заместник-държавен секретар Талбот са постигнати някои най-общи принципни договорености за временно решение. На тяхната база през юни 1999 г. е гласувана резолюция 1244 на Съвета за сигурност на ООН. Тя по същество легитимира акцията на НАТО и новите органи на властта в Косово, въпреки че в най-общ план потвърждава неговата югославска принадлежност. Тази формула се оказва и базата на капитулацията на Белград, която му дава някакви, макар и теоретични възможности, да продължи да се бори за правата си върху областта.

През лятото на 1999 г. административното управление на Косово се поема от мисия на ООН (ЮНМИК), като фактически контрол се осъществява от многонационални въоръжени сили под командването на НАТО (КФОР - от абревиацията на английския израз Kossovo Force). В управлението участват още механизмите на ОССЕ и икономическите структури на Европейския съюз. По мнението на експертите, тази провинция, люлка на древната сръбско-православна култура, е ефективно откъсната от страната, независимо дали това ще получи форма на автономна република подобно на Черна гора, или на независима балканска държава - поне до ново разместване на геополитическите тектонични пластове в Евразия..

Но с това перипетиите на югоконфликта не приключват. На изборите през септември 2000 г., след медийни и политически инсинуации, при неясен изборен резултат, от управлението се оттегля Социалистическата партия на Слободан Милошевич.

Падането на соцрежима, буквално сатанизиран от медийната и политическа пропаганда на западните държави, създава нова обстановка за развитие и изясняване на интересите на силите.

В началото на 2000те години се засилват тенденциите към окончателно разцепване на това, което е останало от Югославия – хлабавото обединение Сърбия – Черна гора. Ново огнище на напрежение се създава в малката Република Македония. Още през 1992 г. в Западна Македония албанското малцинство, достигащо 25% от населението, обявява автономна република "Илирида". Под натиска на САЩ сепаратистката тенденция е временно приглушена. Но през 2001 г. на сцената излиза албанска Национално-освободителна армия, филиал на Армията за освобождение на Косово. Албанските сепаратисти свързват политиката си с окончателното решаване на проблема за Косово. От него ще зависи дали албанската "автономия" ще прерастне в независима държава или ще стане част от "Голяма Албания". Позицията по този въпрос на различните велики държави е противоречива, като реален контрол над отцепническите сили могат да упражняват Съединените щати.

По принцип, очаква се Москва през близките 10 г. да фаворизира изграждането на геополитическа ос Сърбия - Македония - Гърция, към която да бъдат привлечени при подходяща ситуация България и Румъния. Традиционно и се приписват и се намерения за създаване на максимално широк периметър от православни държави, потенциална сфера за влияние на Русия. Но аналитиците не забравят да напомнят, че тя има малко реални възможности за осъществяването на тази цел. Европа е заинтересована от приобщаване на стратегическия Балкански регион към Европейския съюз, като Франция и Германия разчитат да възстановят историческите си връзки в различните и сектори. САЩ, които на два пъти налагат силово решаване на конфликтните проблеми, се възприемат като истинският арбитър и решаващ фактор. Макар че им се приписва незаинтересованост от региона, реалността е друга. Слабите в военно и икономическо отношение бивши соц държави, намиращи се под дамоклевия меч на по-нататъшно етническо и религиозно разпадане, биха се уповавали не толкова на ЕС, колкото на американска подкрепа. От своя страна САЩ биха желали тези държави да бъдат "взети на икономически буксир" от Европа. Дори да станат членове на ЕС, на тях се разчита да останат американски военнополитически клиенти. Възможността от изграждане на балкански компонент, на евразийската геостратегическа система на САЩ се оценява, макар и по-дискретно, като една от "пивотните точки" на американското глобално лидерство.

САЩ в позицията на глобален хегемон

Изборите през 1992 г. водят до смяна на държавния глава на Съединените щати. На мястото на "държавника от кариерата" Дж. Буш е избран отново политик от популистки тип. Това е сравнително младият Уйлям (Бил) Клинтън, представител на бунтовното поколение отпреди 25 години, досегашен губернатор на Арканзас. Клинтън печели избирателите с обещания за социални реформи, дълго загърбвани от консервативните администрации на Рейгън и Буш. От него се очаква да прояви и необходимия гъвкав подход по отношение на новите регионални и световни предизвикателства с цел установяването на ефективно американско лидерство.

Характерна за управлението на Клинтън е опората върху значителен съветнически екип и въздържането от импровизации и "изцепки". Зад симпатичната младолика външност на президента се крие обигран и циничен политик. Той има уязвими места - обвиняван е в корупция, морална нечистоплътност, има досие за дезертьорство в годините на Виетнам. Затова внимава да не се сблъсква, без това да е наложително, с едрия бизнес, военните и еврейското лоби.

Външнополитическият курс на Клинтън е в значителна степен улеснен от рухването на Съветския съюз като полюс в международните отношения. Войната в Залива 1990-91 г. е успешен тест за ефективността на американската заявка за световно лидерство. Светът я приема като нещо нормално при новите обстоятелства. Спада активността на такива антиамерикански центрове като Северна Корея, Иран, Либия, палестинската съпротива и латиноамериканската радикална. левица. Като предизвикателство към американското всемогъщество остават епизодичните терористични акции на ислямски фундаменталисти, ултралеви и анархистични групи. Това е удобен противник, срещу който може да се води "кръстоносен поход", а за "терористи" могат да бъдат обявени, при нужда всякакви неудобни и непокорни режими. В центъра на вниманието на външната политика на Клинтън са две основни направления - Русия и Източна Европа, и вечно разбуненият Близък изток.

Официалната политика на демократическата администрация от 1993 г. нататък е партньорство с Москва и подкрепа на руските реформи. Президентът Клинтън лично декларира, че ще съгласува основните си решения с руския държавен глава Б. Елцин и ще взаимодейства с Русия по основните международни проблеми. Той подчертава заинтересоваността на САЩ от продължаване на диалога за разоръжаване (процеса СТАРТ) и дори обявява през лятото на 1993 г., че САЩ няма да разработват стратегическа противоракетна защита - известна като инициатива "Звездни война" на Роналд Рейгън. Това заявление е предназначено да успокои руското правителство, особено чувстви-

телно към нов кръг от надпреварата във въоръжаването. По време на острата фаза на Чеченската криза през 1995-96 г. американският президент подкрепя Москва. Той сравнява положението в Русия с американската криза 1861-1865 г., когато гражданска война разделя САЩ на Съюз (северни щати) и Конфедерация (южни щати).

Общо, през 1990-те години са постигнати рекорден брой руско-американски договорености, голяма част от които са свързани с разпадането на Съветския съюз. Администрацията на Клинтън се стреми по този начин да циментира по-нататък фрагментацията на съветското пространство и да не допусне възраждането на имперската мощ на Русия. На срещата Клинтън-Елцин във Ванкувър (април 1993 г.) са обсъдени реформите в Русия, санкциите срещу Белград, ратификацията на договора СТАРТ - 1, и американска помощ от 1.6 млрд. долара за Руската федерация. През януари 1994 г. е подписан тристранен договор между САЩ, Русия и Украйна за безядрен статут на последната, за прехвърляне на разположените там ядрени оръжия в Русия и за унищожаването им. През септември същата година е осъществена визита на руския президент в САЩ. Двете страни търсят изглаждане на разногласията си около югокризата и е подписан търговски договор с предвиден стокообмен от 1 млрд. долара. Посещението на Клинтън в Москва през март 1995 г. цели оказване на натиск срещу Русия по въпросите на разширяването на НАТО, руските доставки на ядрени материали за Иран и събитията в Чечня.

След 1995-96 г. когато избори и други събития внасят елемент на активизъм в руската политика, руско-американските противоречия се открояват все по-ясно. Важен компонент на стратегията на Вашингтон става тактиката на "моркова" и тоягата", и все по-често Москва бива изправена пред свършени факти.

По същото време американското правителство провежда курс на притегляне на Централна и Източна Европа в орбитата на стратегията на САЩ. Повечето държави от района, оглавявани от десни и антируски режими, настойчиво молят за приемане в НАТО още от 1990-91 г. САЩ подхождат внимателно по този въпрос. Те не вземат бързо официално становище, което може да предизвика разногласия със Западна Европа и нов политически срив в Русия. Ето защо през есента на 1993 г. екипът на Клинтън подготвя междинен вариант - така наречената Програма "Партньорство за мир" (ПзМ), в която да се включат източноевропейските държави, в това число и Русия.

Тази програма, приета на срещата на върха на НАТО в Брюксел на 10-11 януари 1994 г. предвижда широко военнотехническо сътрудничество най-вече за запазване, възстановяване и поддържане на мира в Европа. Основна роля в координацията и ръководството на съвместните действия играят структурите на

Северноатлантическия съюз. Определени са и политическите пътепоказатели - либерална демокрация, евроатлантически ценности, пазарна икономика. Всъщност, ПзМ оформя един кратък преходен период от 4-5 години, през който споменатите държави да бъдат привлечени като американски партньори в сферата на отбраната и сигурността. Още същата година почти всички източноевропейски страни, в това число и бившите републики на СССР, подписват индивидуални договори за участие в Програмата.

През 1995 г. въпросът за разширяването на НАТО чрез присъединяването на бившите социалистически страни е вече поставен ребром. Като основни съображения на САЩ изпъкват по-нататъшното стратегическо обкръжаване на Русия, придаването на необратим характер на либерално-пазарните промени в Източна Европа, и което е също немаловажно, увеличаване на американската роля в блока чрез влизане на голям брой клиентски на САЩ държави. По това време в Западна Европа, а и в самите Щати, растат разногласията във връзка с евентуалните последици от включването на военно слаби, неукрепнали икономически и вътрешно разединени страни. През юни 1997 г. група от 46 американски политици и експерти (Р. Лугър, С. Нън, Ф. Икле и др.) заявяват в открито писмо, че с влизането на група славянски и православни страни НАТО ще се разводни и няма да е в състояние да решава първоначалните си задачи.

За да сложи край на подобни колебания, Клинтъновата администрация налага на срещата на високо равнище на НАТО в Мадрид през юли 1997 г., въпреки съпротивата на повечето съюзници, да започне процедура по приема на първите 3 държави - Полша, Чехия и Унгария. В резултат на продължителни уговорки с Русия между нея и НАТО на 27 май 1997 г. е подписан разработения от САЩ "Основополагащ акт за взаимоотношения, сътрудничество и сигурност между НАТО и Руската федерация". Той създава общи органи за партньорство и подчертава, че НАТО няма да разполага ядрено оръжие на територията на своите нови членове (като си запазва едностранно правото да "преценява обстановката" и да промени решението си). Документът създава видимост за съобразяване с руските тревоги, но не променя новата стратегическа реалност. Москва е принудена да отстъпва. Руското правителство продължава енергично се обявява против приемане на бившите съветски републики, и по-специално балтийските държави, за членки на блока.

Редица стратегически анализи на американската политика от този период свидетелстват за ожесточаване на политиката на възпиране спрямо Русия. Наблюдава се по-активно въздействие чрез икономически, дипломатически и военностратегически инструменти. В книгата си "Голямата шахматна игра" видният политолог, съветник по въпросите на националната сигурност на президента Картър (1977-81) Зб. Бжежински препоръчва в нача-

лото на XXI в. Русия да се разчлени на 3 части - Европейска Русия, Далечен изток и Сибир, евентуално обединени в хлабава конфедерация или като съвсем отделни държави. Тази кауза намира отзвук и у нас - през 2000 г. българските атлантически епигони Соломон Паси и бургаският футболен бос Хр. Порточанов (враждуващ с руския нефтен гигант "Лукойл") издават брошура с аналогична прогноза.

По-важна е констатацията на самия Клинтън на заседание на Обединения комитет на началник-щабовете от 25 септември 1995 г. "Последните 10 години политиката по отношение на СССР и неговите съюзници убедително показа правилността на взетия курс за отстраняване на една от най-силните държави в света и най-силния военен блок. Използвайки грешките на съветската дипломация...ние постигнахме това, което се канеше да направи президентът Труман посредством атомната бомба...В най-близкото десетилетие ни предстои решаването на следните проблеми: разчленяване на Русия, окончателно разрушаване на военнопромишления и комплекс, установяване на режими, изгодни за нас, в откъсналите се републики. Ние ще позволим на Русия да бъде държава, но империя ще бъде една страна - Съединените щати". Президентът Клинтън официално потвърждава казаното пред радио "Ехо Москвы" от юни 2000 г. с обяснението, че е имал предвид имперския комунистически режим.

Близкият изток е приоритет на американската външна политика, защото богатият нефтен район придобива нова роля в глобалните противоречия. Конфликтът между Израел и арабските държави все пречи вниманието да се насочи към реалноважния стратегически сектор - геополитическият ромб Саудитска Арабия - Ирак - Кавказ - Иран - Средна Азия - Персийски залив. Освен петрола, все по-важна роля играят и такива фактори, като настъплението на ислямския фундаментализъм, руските тактики в тази част от Евразия, позицията на Индия, Китай и другите азиатски гиганти. Отслабването на Русия и подкрепата й за радикалните арабски режими позволява на САЩ да се намесят директно и прагматично, и да постигнат през септември 1993 г. споразумение в Осло между Организацията за освобождение на Палестина и Израел.

Мнозинството от арабските държави подкрепят "процеса от Осло". Външната политика на САЩ печели важна международна победа. Положението в Близкия изток забележимо се стабилизира. През 1994 г. под американско покровителство Израел и Йордания подписват мирен договор. През 1994 г. Израел подписва договор за сътрудничество с Гърция, а през 1996 г. - с Турция. Укрепен е целият близкоизточно-средиземноморски фланг на американската геостратегическа инфраструктура. САЩ, които ежегодно подпомагат Израел с 3 млрд. долара, му обещават нова военна техника и изгодни заеми срещу освобождаването на Голанските възвишения и уреждането на отношенията с

Дамаск. Либералните прозападни арабски сили консолидират позициите си, като никой не подлага на съмнение - както и в Югоизточна Европа - арбитърската роля на САЩ.

Не всичко в близкоизточната политика на Клинтън обаче върви по мед и по масло. Твърде голямото ангажиране на САЩ в помирителния процес ги прави зависими от непостоянните близкоизточни страсти, където далеч не всички действия са плод на осмислена рационална политика. След убийството на израелския премиер И. Рабин от еврейски фанатик през декември 1995 г. новият консервативен кабинет на Нетаняху упорито отказва да преговаря с палестинците и да освобождава земи на Западния бряг на р. Йордан. Американското правителство понякога губи нерви и разговаря остро с него, което дразни влиятелни еврейски среди в САЩ. През 1997-98 г. тези среди подготвят капан на Клинтън - използват негови извънбрачни връзки за инсцениране на скандал ("Моника Люински"). При цялата комичност на положението, американският президент насмалко не загубва поста си. В края на 2000-ната година близкоизточната обстановка отново се усложнява. Въпреки многобройните импровизации на Клинтън и сменилия го Буш в края на 1990-те, началото на 2000-те гг. /Споразумение от Уай-Ривър, "План Митчъл", "План Тенет" и др./ мирният процес навлиза в задънена улица.

Става нещо подобно на Югославската криза, но с обратен знак. Ангажирайки се самостоятелно да решат израелско-арабския конфликт, САЩ търпят провал, и са принудени отново да търсят помощта на другите сили и ООН. Най-важната нова инициатива е безспорно е "Пътната карта за уреждането на Близкоизточния въпрос". Разработена от американската администрация, тя е оповестена от името на т.н. Квартет – работна група, съставена от представители на САЩ, Русия, Европейския съюз и ООН, през април 2003. В нея е определен график в срок от две години да бъдат проведени свободни избори, да бъде призната палестинската администрация като независима държава, и да бъде окончателно урегулиран палестинско-израелския въпрос. Въпреки че междувременно умира харизматичният лидер на Организацията за освобождение на Палестина Ясер Арафат, смятан за неприятел на урегулирането, т.нар. "Пътна карта" видимо търпи неуспех.

В светлината на тази неблаговидна перспектива, президентът Дж. Буш дава гласност на т.нар. план "Голям Близък изток". Става дума за комплекс от мероприятия за демократизация на близкоизточните арабски общества, насочени към обуздаване на тероризма, преодоляване на религиозния фундаментализъм, създаване на плуралистични политически структури в арабския свят и въвеждане на западните културни и правни стандарти. Тази твърде амбициозна идея се разглежда като открит уклон в посока на интервенционизма и силово налагане на "нов ред", едва след което ще се пристъпи към решаване на спорните въпроси на региона.

Обект на загриженост на американската външна политика са Балканите, като съединяващо звено между европейските, близкоизточните и евразийските интереси на САЩ. Поради избухналата там югославска криза през 1991 г. районът се превръща в истински геополитически полигон, където се намесват различни интереси и се изпробват най-разнообразни тактики. Както президентът Буш, така и Клинтън до едно време са против пълното раздробяване на Югославия, защото желаят да доминират там чрез по-сериозна държавна структура, а не дузина размирни квази-държавици. В резултат на различни фактори, и до голяма степен неочакваната германска акция от декември 1991 г. разпадането става непредотвратимо. Съединените щати изчакват опитите на Европейския съюз да урегулира кризата по дипломатически път, след което се намесват по-решително. Те организират Мюсюлманско хърватската федерация в Босна и Херцеговина (март 1994 г.), което предрешава Дейтънското урегулиране през есента на 1995 г. Още по-драстичен характер има обаче американската намеса във връзка с кризата в Косово през март-юни 1999 г.

Тази намеса е предшествана от други събития, бележещи затвърждаване на американското стратегическо господство в общоевропейски мащаб. Предстои срещата на НАТО на върха през април 1999 г. във Вашингтон. Там се очаква да бъде утвърдена нова стратегическа концепция на алианса, да се изчистят редица разногласия във връзка с т.нар. Европейска идентичност в областта на сигурността и отбраната, да се изясни перспективата пред самата северноатлантическа организация. Отказът на сръбското правителство да приеме натовска окупация на Косово е повод Вашингтон да демонстрира своето глобално силово надмощие. Без решение на ООН - единствената международна организация, упълномощена да действа в такива случаи, САЩ заставят съюзниците си от НАТО да започнат бомбардировка на Югославия (без формално обявяване на война) под названието "хуманитарна интервенция". Официалната цел е да се предотвратят югославските притеснения над косовското албанско население. Тази мащабна военна операция е крещящ пример за нарушаване на всички международни норми, залегнали в Устава на ООН, основни инструменти на международното право и закрепени в документи като Заключителния акт от Хелзинки, Парижката харта за нова Европа и др. Тотално дезавуирани се оказват принципи като държавен суверенитет, нерушимост на границите, неупотреба на сила, съблюдаване на териториалната цялост и др.

Ролята на преломен момент в американската външна политика се приписва на терористичния акт на американска територия на 11.IX.2001 г. Както е известно, на този ден големи пътнически самолети са отвлечени от атентатори-самоубийци и ударени в небостъргачите на Търговския център в Ню Йорк, на-

сочени срещу Пентагона и други обекти. По съобщения на пресата, загиват са хиляди хора. В обстановка на всеобщо възмущение и осъждане, американското правителство декларира, че "обявява война на световния тероризъм". САЩ съумяват да привлекат към взаимодействие НАТО и редица други страни в света, вкл. Русия. Първите по-активни действия са съвместни операции на НАТО срещу Афганистан: талибанската власт се смята за най-вероятен сътрудник на ислямско-фундаменталистката организация "Ал-Каида", начело със саудитеца Осама бин Ладен. Осама бин Ладен е посочен като виновник за кървавите атентати в Ню Йорк, като финансов и оперативен координатор на глобална терористична мрежа.

Успоредно с нова вълна на американска активност за разрешаване на близкоизточния проблем, през втората половина на 2002 г. се засилва натискът срещу Ирак. Тази страна, обявена за "престъпна държава" още през 1990-91 г. е обвинена от САЩ в нарушение на режима на Договора за нер азпространение на ядреното оръжие 1968 г. Започната е дълга и изтощителна борба в Съвета за сигурност за доказване на иракско ядрено въоръжаване. Изслушани са международните експерти Бликс и Барадей, упълномощени от ООН. Приети са резолюции с призиви към Ирак за по-голяма прозрачност и сътрудничество с проверяващите институции. Но конкретни улики така и не са предствени.

След няколко ултиматума към Ирак, САЩ организират "Коалиция от желаещи", най-вече Велкобритания и други приятелски на тях страни, за инвазия на Ирак /повечето са със символично участие/. Оправданието е да се пресече ядрената заплаха, идваща от режима на Садам Хюсеин. Повечето страничленки на ООН се противопоставят на използването на военна сила. Нападението срещу Ирак е извършено на 20 март 2003 г. и, подобно на първата Война в Залива, не след дълго приключва с пълна победа на САЩ и водената от тях коалиция. Повторени са, още по-зрелищно и на по-високо ниво, високотехнологичните похвати от 1991 г. и югославските бомбардировки. Иракската армия, оценявана като една от най-големите в света, оказва съпротива почти изключително със стрелково оръжие – пушки, автомати, картечници срещу крилатите ракети и танковите армади на англо-американците. На подстъпите към Багдад тази армия изведнаж "се разсейва", изчезва от картата, заедно с всичките си, многобройни според статистиката, артилерийски, танкови, авиационни и даже ракетни части. Изчезва и Садам Хюсеин – както се оказва, временно.

Но предлогът за нахлуването – разработено иракско ядрено оръжие, или друго оръжие за масово унищожение – се оказва фалшив. От подобно оръжие, или инсталация за произвеждането му, не се открива и следа. След няколко месеца манипулации, става ясно че организаторите на войната са или заблудени, или

те грубо заблуждават човечеството. Във Вашингтон и Лондон избухват скандали – бившият държавен секретар Колин Пауъл признава "грешка", в Лондон се самоубива отговорен функционер, британски министър подава оставка. Участниците в коалицията започват да изтеглят контингентите си. Обяснението се променя – задачата на намесата била да се пресече терористичната дейност на режима на С. Хюсеин. Подобна теория също се оказа несъстоятелна. Никой не успява да докаже "иракска ръка" в многобройните атентати, разтърсили света през 2001-2005 г. В последна сметка, пуска се в ход вече апробираната теза за хуманитарната интервенция. Инвазията е била необходима, за да се премахне тираничния режим, да се установи демокрация и да се гарантират човешките права в Иран.

С този цикъл от обяснения кръгът се сключва и се очертават реалните мотиви на тази голяма акция, третата от поредицата имперски акции на САЩ в периода на тяхното глобално надмощие. Става ясно, че не атентатите от септември 2001 г., а иракската война бележи реалния нов етап в американската политика. Негов характерен белег е, че САЩ демонстрират не толкова световно лидерство, колкото световно господство. Докато за първата война в Залива те воюват по пълномощие на ООН, в Югославия успяват да привлекат НАТО, то сега те действат фактически самостоятелно, пренебрегвайки международна общност, приятели и неприятели.

Що се касае до реалните мотиви, най-вероятни изглеждат следните:

1. Да се утвърди американското могъщество, да се всее страх и респект сред възможните съперници и опоненти, да се съкруши волята за съпротива на държавите със самостоятелна политика;
2. Да се даде тласък за решаването на близкоизточния въпрос в посока, изгодна за САЩ, да се стабилиза региона под тяхна опека;
3. Да се постави под контрол важен нефтодобивен регион с огромни запаси /ок. 120 млрд. барела/ с оглед петролното оръжие да се използва по целия спектър на световната политика.
4. Да се привикне светът към подобни американски действия, да се възприемат те като правно и морално легитимни, което да позволи САЩ да ликвидират своевременно всяка пречка пред себе си, вкл. последните комунистически държави – Северна Корея, Куба, Виетнам, даже Китай.

Последното се разглежда от анализаторите като съвсем реален вариант до 2015 г. Те изтъкват американския стремеж да не се даде на тази страна "статегически прозорец" за развитие, икономическо и военно засилване. Поводът е налице от десети-

летия – разногласията около незаконно окупирания от САЩ китайски о-в Тайван, където е създадена т.нар. Република Китай.

Иракската инвазия среща очаквана опозиция от страна Китай, Русия, Индия. Несъгласието на Германия и Франция е неочаквано остро. Това задълбочава разделенията както в НАТО, така и в Европейския съюз. САЩ още повече се диференцират от евроатлантизма като кооперационен модел, подчертават имперската си самостоятелност и всепозволеност.

Продължава геополитическият и военностратегически натиск за дестабилизация и по-нататъшно отслабване на Русия. През 2002-2003 г. са установени американски военнотехнически и боеви единици в някои средноазиатски републики. .Обявената цел е подпомагане на антитерористичните операции в Афганистан. Разгърната е широка кампания в подкрепа на демократизацията на бившите съветски републики. Отбелязва се и активна дипломатическа и медийна намеса във вътрешнополитическите борби в постсъветското пространство. През 2004-2005 г. след рязко повишаване на вътрешното напрежение, са извършени т.нар. "оранжеви революции" /по същество държавни преврати/ в Грузия, Киргизия и Украйна. Форсира се и антиправителствената съпротива в Беларус. Срещу досегашните режими се отправя обвинение, че са наследници на "комунистическата номенклатура", свързани с Москва. Руското правителство се сблъсква с немалки трудности, търсейки "модус вивенди" с новите управници, шумно декларирващи прозападна ориентация

С подобни демонстративни действия, по думите на известния български специалист по стратегия проф. Евгени Гиндев САЩ правят важна крачка към денонсиране на съществуващия международен ред и елементите на международна общност. Поставя се началото на тоталитаризъм в световен мащаб, диктат и подчинение на една глобална воля.

Европейският съюз като международен актьор след края на "студената война"

Идеята за самостоятелна международна самоличност - и международна политика - на Европейския съюз се обмисля отдавна от западноевропейските партньори. Тя заляга в плановете за европейско политическо сътрудничество от 1952 г. (Европейска отбранителна общност), 1969 г. ("план Фуше") и 1979 г. (план Давиньон). Намеренията за колективна външна политика са изразени Единния Европейски акт (официално приет 1987 г.). Те се реализират в определена степен чрез консултациите на държавните и правителствени лидери на държавите от Европейската общност през 70-те и 80-те години на XX в.. Етапен момент е декларацията на ЕС от Венеция през 1980 г. когато западноев-

ропейските държави изразяват позиция по близкоизточната криза. Нейното ядро е искането искането Израел незабавно да изпълни като условия за мира резолюции 242 и 338 на Съвета за сигурност. Елемент на общ външнополитически подход са и наложените санкции от ЕО в 8 важни случая, за които вече стана дума в предхождащото изложение.

Концепцията за обща външна политика и политика на сигурност (ОВППС) е формулирана в Маастрихтския договор, влязъл в сила през есента на 1993 г. Новата ситуация в Европа и света изисква Европейският съюз да се идентифицира като международнополитически фактор със собствена тежест и интереси. Решенията по въпросите на сигурността, включващи мерки за отбрана, се реализират чрез Западноевропейския съюз, който още през 1992 г. получава определени задачи в мироопазващата и хуманитарната сфера (т.нар. Петерсбергски мисии). Механизмът на външнополитическите решения на Европейския съюз е от класически - дипломатически-преговорен - а не институционно-държавен тип. Европейският съвет определя основните насоки на съвместни действия и решава с единодушие ключовият въпрос - дали даден въпрос изисква предприемането на такива действия. Практическото осъществяване на една или друга мярка се гласува с квалифицирано мнозинство (т.е. минимум 62 гласа от общо 87, подадени от поне 10 страни-членки). По-късно ЕС въвежда практиката за назначаване на специални пратеници при една или друга конфликтна ситуация.Тя е приложена при събитията в Босна и Херцеговина, Екваториална Африка и Близкия изток.

Основните цели на ОВППС, залегнали в Маастрихтския договор, са изложени в главата за западноевропейската политическа и икономическа интеграция. Амстердамският договор от 1997 г. внася някои корекции от принципно и организационно естество. Чл.J.1 изисква засилена взаимна солидарност (зачитане на интересите на малки и големи държави); чл. J.7 дефинира по-подробно политиката във военната област, най-вече при овладяването на кризи; чл. J.13 съдържа диференцирана система от процедури за вземане на решение. Той потвърждава генералния принцип на единодушие, но и въвежда право на "конструктивно въздържане". Когато дадена страна има резерви по даден външнополитически въпрос, но не желае да налага вето, тя се въздържа от гласуване. Чл. J.16 и J.18 повишават правомощията на генералния секретар като "висш представител на ОВППС", но не като европейски външен министър, а по-скоро като говорител. Оптимистите допускат, че в скоро време Европейският съюз ще оповести своя външнополитически дневен ред. Песимистите са на мнение, че това може да стане, само ако големите и влиятелни държави като Германия и Франция бъдат в състояние да стартират съгласувани стъпки от името на съюза, нещо като Г-7 в Организацията за икономическо сътрудничество и развитие.

Неблагоприятно обстоятелство за избистрянето на концепцията на ЕС за обща външна политика и политика на сигурност е избухването на югославския конфликт. Това става в момент, когато западноевропейските държави трябва решат особено деликатни проблеми на интеграционния процес - в навечерието на приемането и непосредствено след ратифицирането на Маастрихтския договор (1992-1995 г.). Европейската общност извършва няколко сериозни опити да предотврати и урегулира кризата на територията на Югославия, в това число във взаимодействие със Съединените щати и Русия. Като цяло европейската интервенция не успява по редица причини: невъзможност да бъдат решени вековни противоречия с мироопазващи операции, прилагане на традиционни принципи и подходи в "нестандартна" ситуация, съперничество между Западна Европа и САЩ и между самите западноевропейски държави. Въпреки това, благодарение на искрения стремеж на европейската дипломация да спре кръвопролитната междуособица, конфликтът е в определена степен локализиран. Натрупан е и немалък опит в сферата на международното посредничество, създадени са полезни канали за взаимодействие на международните институции.

Важно паралелно усилие на Европейския съюз и преди всичко на Франция е инициативата "Пакт за стабилност в Европа" (Пакт Баладюр). Тя е лансирана за първи път през 1993 г. от френския министър-председател Едуар Баладюр и предвижда урегулиране на "откритите въпроси" във връзка с границите и малцинствата. През 1994 г. са учредени две регионални кръгли маси. Едната включва 4 държави от Балтийския регион - Латвия, Литва, Естония и Полша, и тези поканени от тях. Другата обединява 6 държави от Централна и Източна Европа - България, Унгария, Чехия, Полша, Румъния и Словакия - както и страните, поканени от тях. В "масите" участват още ОССЕ, Съветът на Европа и Съветът на държавите от Балтийско море. По призива на Европейския съюз страните разглеждат различни проекти, които биха могли да укрепят добросъседските отношения. Те включват 36 инициативи и още 98 съпътстващи проекта по програмата ФАР. На 20-21 март 1995 г. в Париж е проведена среща на министрите на външните работи на 52 държави-членки на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, които одобряват принципите на Пакта за стабилност и предават документа на ОССЕ с призив да следи да неговото изпълнение.

В хода на дебатите изкристализират някои несъгласия и критики (най-вече от страна на Великобритания и Германия). Изразено е неудовлетворение, че важен конфликтен район като Югославия е останал извън предела на диалога. Някои от заинтересованите страни прехвърлят отговорността за проблемите върху опонентите си. Редица експерти изразяват опасение, че акцентът върху спорните въпроси ще породи по-скоро нови тър-

кания, отколкото ще премахне старите. Въпреки тези резерви, европейската общественост приема Пакта за стабилност в Европа като стъпка към разреждане на европейската атмосфера и утвърждаване на нормите и стандартите на европейската интеграция.

През първата половина на 1990-те години се провежда активна дискусия в Европейския съюз и НАТО по въпросите на сигурността и съвместната отбрана. В центъра и е съживяването на формация, дълго "стояла в нафталина" - Западноевропейския съюз. Той е създаден през 1954 г. като инструмент за приобщаване на Западна Германия към военните структури на Запада по време на "студената война". През 1990-93 г. към ЗЕС са създадени редица спомагателни органи, между които Ядро за планиране, Комитет на началниците на генералните щабове, сателитен център в Торехон (Испания), а по-късно и ситуационен център (1996 г.). През 1994 г. Съюзът предоставя статут на "асоциирани партньори" на източноевропейските държави, без конкретни ангажименти за тяхната сигурност. Подготвен е широкообхватен проект "Общо размишление" (Common Reflection) по проблемите на европейската сигурност. Той е съобразен с функциите на ОССЕ и отработва различни рискови ситуации в Русия, Европа, Средиземно море и Близкия изток, в това число гранични и етнически напрежения, неконтролирани миграции на население, тероризъм и екологични проблеми. Идеята е този проект да прерасне в работна програма, отразяваща дневния ред за сигурност на европейските държави

На ЗЕС също е възложено разработването на Обща европейска отбранителна политика. Тук бързо се разкриват противоречията между партньорите по основни въпроси на стратегията. Така например, Великобритания енергично настоява ЗЕС да не се използва по друг начин, освен като съставна част на Североатлантическия съюз. На 14 ноември 1994 г. Съветът на министрите на ЗЕС в Нордвейк излиза с "Предварителни заключения", от които се вижда, че няма ясно политическо становище относно военните задачи на Европейския съюз.

През този период са направени и редица опити да се намери общ знаменател на противоречащите възгледи и да се намери някаква чисто практична роля на тази организация. Генералният секретар на ЗЕС холандеца ван Екелен посочва предимствата на този съюз при изпълнение на мисии в "сивата зона" на Европа, извън периметъра на НАТО. Концепцията на Екелен е удивително проста и се нарича "смяна на шапките" (double hatting). Има се предвид военни части на НАТО да постъпят едновременно под командването на ЗЕС, като в случай на нужда наложат "фуражки с европейски емблеми", т.е. военната акция да придобие различна политическа окраска. Естествено това не би могло да бъде дългосрочно разрешение, защото би означа-

вало ЗЕС да стане фактически поделение на НАТО, или обратното – което е абсурдно.

На практика, поделения под флага на ЗЕС са привлечени за полицейски операции в района на Адриатика (1992 г.) и Дунава (1993 г.). Но за по-мащабни операции ЗЕС се оказва непригоден. Поради тази констатация през 1995 г. Великобритания и Франция планират създаване на общ интервенционен корпус "Алфа" от 10,000 души, който да се намеси в Босна и раздалечи сражаващите се. Но САЩ вземат въоръжената инициатива в Югославия и налагат свое разрешение на кризата. През 1995 г. продължава диалогът за делегиране на сили на НАТО под командването на ЗЕС при изпълнение на политически деликатни задачи, като Северноатлантическият пакт доставя авиационна подкрепа, транспорт , тежки оръжия и друга помощ. Но Вашингтон недвусмислено посочва на западноевропейските си партньори, че не възнамерява да бъде единствено снабдител (provider) и да спасява закъсалите си съюзници от тресавището. През 1997 г. ЗЕС предприема последната си самостоятелна операция - изпращане на група "полицейски съветници" в Албания. Но предвид невъзможността му да изпълнява реални функции за сигурност и отбрана, държавите от ЕС отново започват да се търсят възможности за някаква самостоятелна въоръжена формация на Европейския съюз, която да е "генетично" свързана с него като интеграционна групировка. Зад паравана на подобни съображения първо в Ница, после в Марсилия през есента и зимата на 2000 г. е обявено за закриване на Западноевропейския съюз.

Същевременно стои задачата да се намери "модус вивенди" между европейската военна сила и НАТО, като не се допуска " дуализъм" в трансатлантическата военноотбранителна система. Така вниманието се пренася върху друг вариант на съвместна отбранителна политика, известен като Европейска идентичност в областта на сигурността и отбраната (ЕИСО). Във фокуса е план за многонационални съвместни оперативни сили, утвърден на срещата в Брюксел през януари 1994 г. Той се приема като основна крачка към адаптиране на САЩ и Западна Европа към новата среда на сигурност. Тези сили ще се формират и от военни елементи на държави-нечленки на НАТО, но ще действат под негово ръководство в определени, най-вече мироопазващи операции. Така отчасти се реализира теорията за "смяна на шапките", но се внася допълнителна объркаността по основния въпрос – каква е европейската специфика и функция на подобна военна сила.

На заседанията си в Берлин и Брюксел през юни и декември 1996 г. министрите на външните работи на страните-членки на НАТО решават, че "европейската идентичност в областта на сигурността и отбраната ще се изгражда в рамките на НАТО, като "европейски стълб" на атлантическата отбрана. Това е победа

на американската позиция. Но самата извоювана прерогатива на ЕС да взема решения за създаване на военни ефективи, за провеждане на мироопазващи операции, за използване на сили и командни структури на европейска територия се разглежда като възможност за Европа да създаде своя отбранителна способност. И се смята за възможно в определен момент тя да започне да изпълнява свои, напълно самостоятелни европейски функции и задачи.

Подобна версия, замислена още през 1988 г. между Франция и ФРГ, е експериментално реализирана през 1990-93 г. В края на 1990 -те години са предприети по-нататъшни действия в тази насока. На Кьолнската среща на Европейския съвет през юни 1999 г. е решено да бъдат създадени европейски сили за бързо реагиране, а през декември с.г. срещата на държавните ръководители на ЕС в Хелзинки поставя конкретната задача до 2003 г. да бъде формирана цяла армия в състав от 50-60 хиляди души. Тогава е взет курс към изграждане на по-цялостна отбранителна политика – Обединена европейска политика на сигурност и отбрана (ОЕСПО). Както се вижда, отпаднало е понятието "идентичност", и е заместено с много по-дефинитивен термин.

Тази възможност се смята за осъществима, и от евентуалната й реализация произтичат нови лостове за въздействие на Европа, вече като силов фактор, върху международните процеси на Стария континент и Евразия. Подобно въздействие се облегчава от редица моменти, сред които изпъкват два.

Единият е свързан с обстоятелството, че НАТО остава военноотбранителен блок с ясно определени задачи. Поради това той не се смята за подходящ в решаването на междудържавни, интрарегионални и вътрешнодържавни проблеми, каквито доминират европейската сцена след 1989 г. Етническите и конфесионални конфликти, дори между страни -членки на блока, не могат да се решат трайно и справедливо с масирани бомбардировки, какъвто е случаят с Босна и Херцеговина през 1995 и Косово през 1999 г. В това отношение Европейският съюз би могъл по-успешно да работи за дълготрайно разрешаване като естествен , центростремителен и интегриращ фактор. Когато (и ако) ЕС изгради свой апарат за опазване на мира и сигурността, той би могъл органично да съчетае принудителните мерки, предприети със съгласието на заинтересованите страни, с убеждението, хуманитарната и финансово-икономическата помощ. Това се отнася, разбира се, до евентуален конфликт в зоната на сигурност на Евросъюза. При "нападение отвън", приоритетът на Северноатлантическия съюз не се поставя под съмнение. Любопитно е, че тази "зона за сигурност" се тълкува в много по-широки рамки – тя обхваща и асоциираните държави, и местата на изпълнение на програми на ЕС, по-специално в Африка и Карибския басеин.

Друг момент, благоприятстващ формирането на европейски механизъм за сигурност, е непротивопоставянето на други мощни геополитически сили. Русия не разглежда отбранителната интеграция в рамките на ЕС като заплаха за своята безопасност. Това означава, че споменатият процес може да се развива сравнително спокойно, без деформиращия натиск на външен стратегически противник. При определени обстоятелства подобно облекчение може да породи самочувствие на център на сила и произтичащите от това международни амбиции.

Според британския политолог А. Геймбълс, целта на европейската интеграция в сферата на сигурността е да бъдат защитавани "жизнените интереси на Европа" на широката международна арена включително с военни средства. Това засега не е по силите даже на ядрени държави като Великобритания и Франция. Реализацията на икономическите и политически задморски интереси на Европа, в това число поддържането на геополитически ред, е крупна външнополитическа цел, осъществима единствено чрез единна стратегия на сигурност. Към предизвикателствата, с които ще трябва да се справя Европейския съюз в своята географска сфера на "жизнени интереси", авторът отнася (освен хипотетичната "директна агресия" или "терористични атаки") още "колапс на властта", "страдания на населението", "заплаха за ядрени обекти", "екологична опасност", "защита на морските комуникации", "защита на граждани на ЕС в чужди страни". Тези интерпретации са показателни за стремежите на някои сили ЕС да играе роля на международен лидер и арбитър, сравнима с тази на САЩ. В това отношение страна като Великобритания винаги е демонстрирала лидерски амбиции.

Значимостта на Европейския съвет като международен актьор се определя не само от плановете за обща външна политика и политика на сигурност. Тя се осъществява по линия на икономическото му влияние, на връзките с други страни, региони и международни формации. ЕС е най-големият световен общ пазар с 372 млн. жители, които изработват брутен обществен продукт от по 16700 екю на човек. На него се пада 1/5 от цялата световна стокова търговия; на него принадлежат 20,1% от световния износ и 17,9% от световния износ. Към ЕС по силата на конвенциите от Ломе (1975 - 1990 г.) са асоциирани 81 развиващи се страни от Африка, Карибския басейн и Тихоокеансикя регион. В края на 1994 г. е решено да бъде създадена Европейско-Средиземноморска зона за свободна търговия. По такъв начин Европейския съюз се оказва центростремително ядро на международна търговско-икономическа система, с която трябва да съобразяват по-нататъшното си развитие, вътрешната си и външна политика десетки държави от всички континенти.

Важно значение има урегулирането на отношенията между Европейския съюз и Русия. По време на заседанието на Европейския съвет на о-в Корфу през юни 1994 г. между двете

страни е подписано споразумение за партньорство и сътрудничество. То определя механизмът на диалога между Москва и ръководството на ЕС. Той включва периодични консултации по целия спектър от икономически, политически и други проблеми; минимум два пъти в годината се провеждат срещи на руския президент с Европейския съвет. Установява се най-благоприятен режим при прилагането на митническите тарифи и се отменят количествените ограничения за руските стоки. Предвидена е възможността за установяване на свободна търговия между Русия и държавите от Европейския съюз, като преговорите по този въпрос започват от 1998 г. През юни 1999 г. Кьолнската сесия на Европейския съвет дава "зелена улица" в това направление.

Основно политическо значение за Европейския съюз има обаче разширяването на интеграционната групировка чрез включването в нея на бившите социалистически и други желаещи европейски държави (Кипър, Турция, Малта). Този въпрос възниква веднага след разпадането на социалистическия блок и утвърждаването на пазарната система в неговото пространство. Той придобива актуалност след Маастрихтския договор 1993 г., когато тези страни изразяват категорично желание да се присъединят към ЕС като пълноправни членове. Интересът на Западна Европа е да разшири и обедини континенталния пазар, да се хомогенизира деловата среда, да се удовлетворят нуждите от работна сила и да се стимулират нови инвестиции и стопанска активност. Включването на източноевропейските страни има определено морално значение, тъй като се създава климат на стабилност и европейска солидарност. Наред с това в ЕС си дават сметка за различни "подводни" скали, на които би могъл да се натъкне интеграционния процес.

Това са нестабилните стопански структури на Изтока, недостатъчно укрепеният правов ред, етническите и малцинствени проблеми, рисковете от нежелана имиграция. Освен това големите западноевропейски страни се опасяват от рязка промяна в съотношението на силите в организацията, което изисква предварителни институционни промени и "донастройка" на управленските механизми.

Началото е поставено на Копенхагенската среща на Европейския съвет от 1993 г.., когато са определени основните критерии за присъединяване към Съюза. Това са демокрация и плурализъм, конкурентоспособна пазарна икономика, адаптиране към правната система на ЕС, приемане на целите на политиката на Съюза. Програма 2000, представена на Европейската комисия на 16 юли 1997 г. очертава проблемите и стратегиите за разширяването на Изток. Люксембургската сесия на Европейския съвет от декември 1997 г. решава да бъдат започнати преговори с първата група държави: Полша, Унгария, Чехия, Естония, Словения и Кипър на базата на 31 "глави". "Главите" означават ос-

новни социално-икономически сфери, в които трябва да бъдат уеднаквени правилата и нормите на страната-кандидат и ЕС. Те започват през март 1998 г.

На заседанието си през октомври 1999 г. Европейската комисия внася някои уточнения в стратегията за присъединяване. Потвърждавайки критериите от Копенхаген, ударението се поставя върху политическите изисквания. Това се дължи на настояванията на САЩ приоритетно да се консолидират новите евроатлантически партньори. Като отчита осъществения напредък, и по-специално поведението на държавите -кандидатки по време на Косовската криза от 1999 г. Комисията предлага през 2000 г. да започнат преговори и с България, Литва, Латвия, Румъния, Словакия и Малта. На срещата на Европейския съвет в Хелзинки на 2-3 декември 1999 г. тези страни получават официална покана. С България преговорите започват през февруари 2000 година. През 2001 г. са приети първите източноевропейски "отличници" – Полша, Чехия, Унгария, Словения, Словакия, Литва, Латвия, Естония.

Съвместно мероприятие на Европейския съюз и САЩ, предназначено да се стабилизира обстановката в най-чувствителния европейски регион - Балканския полуостров, е Пактът за стабилност в Югоизточна Европа. Идеята първоначално е лансирана от ФРГ и съгласувана на среща на ЕС в Брюксел на 20 май 1999 г. По-късно тя се приема на специална конференция в Кьолн с участието на 39 държави, с участието на институции като ОССЕ, ОИСР, Световната банка, МВФ. Главната му обявена цел е "изграждане на бъдеще за Югоизточна Европа, основано на мира, демокрацията, икономическия просперитет и интеграцията на евроатлантическите структури". Пактът се явява продължение на предишни инициативи като Пактът за стабилност в Европа от 1993-95 г., инициативата от Роайомон 1995 (френска), "плана Шифтър" от 1996 (американски) и др. На срещата на донорите в Брюксел на 13 юли 1999 г. са обещани 2.1 млрд. долара за възстановяването на Косово. На Истанбулската среща на ОССЕ през ноември 1999 г. председателят на Европейската комисия Романо Проди декларира готовността на ЕС да инвестира в Югоизточна Европа 12 млрд.евро до 2006 г. Президентът У. Клинтън също се ангажира с обещание за американски капиталовложения в региона до 700 млн. долара. Към 2004 г. предоставената помощ е незначителна, а ситуацията в западната част на Балканите продължава да бъде несигурна. Най-съществено във връзка с Пакта за стабилност от 1999 г. е ролята му на обща външнополитическа и икономическа стратегия на Запада по отношение на Балканския регион. Какви ще бъдат нейните плодове, и по-специално в сферата на сигурността, тепърва предстои да се види.

Твърде важна международна акция на Европейският съюз е т.нар. Барцелонска инициатива, разгърната от 1995 г. Касае

се за мащабна програма, чийто цели са "обща зона за сигурност и стабилност, икономически просперитет, културно и хуманитарно сътрудничество в Средиземноморския басейн". Тя обхваща крайбрежните страни от Азия и Африка, вкл. Израел и Палестинската автономия. Проведени са над 10 конференции за планиране и координация на действията, отпуснати са близо 11 млрд. долара за различни проекти. По-голямата част от издръжката на Палестинската автономия се поема от ЕС. Не е за учудване, че неговите инициативи се посрещат резервирано от САЩ и Израел, от където се отправят дори обвинения към европейците в антисемитизъм. Американски и британски среди пледират вместо Европейския съюз в разрешаването на близкоизточния проблем да се ангажира повече НАТО, който да облекчи финансовото и военно бреме на Израел и да гарантира сигурността му.

Но ако трябва на сегашния етап да се направи някакво заключение за ролята на Европейския съюз като международен актьор то следва да се каже, че тя се оформя в обстановка на противоречия и борба между различни тенденции. Главното противоречие, както и преди се основава на въпроса: може ли да има Европейският съюз обща световна политика и отбрана, или трябва неговата дейност да е неразделима от НАТО, следователно подчинена на Съединените щати? Въпросът се задълбочава успоредно с усложняването на дискусиите около Европейската конституция. Франция, Германия, Белгия, отчасти Испания подкрепят самостоятелната европейска политика.Френският и германски министри на външните работи предлагат да се създаде реална структура – Европейски съюз за сигурност и отбрана, който да замени досега съществуващите формули ЕИСО и ОЕСПО. Англия, Холандия, отчасти Италия са против самостоятелна военна роля.

През юни 2003 върховният представител на ЕС по външната политика Хавиер Солана се опитва да обобщи европейската идея в концепцията "Една сигурна Европа в един по-сигурен свят". В нея ударението се поставя върху стария геополитически принцип за буфера - пояс от стабилни държави по линията Беларус – Кавказ – Южното Средиземноморие. От тази позиция ЕС ще противодейства на нападения и ще умиротворява кризи в нестабилните съседни региони. Но Европа няма да тръгне по пътя на превантивните войни на Буш. Тя ще заложи преди всичко на обединените политически, икономически и социални мултикултурни усилия за омекотяване и решаване на съществуващите конфликти. Военните интервенции са последно средство и ще бъдат осъществявани само в съответствие с международното право и с одобрението на Съвета за сигурност на ООН.

Клауза за взаимопомощ при терористична атака или чужда агресия заляга в проекта за Европейска конституция, и става един от дискусионните въпроси.

Интересна е позицията на холандските политици и специалисти, борещи се към репутация на "мозъчен център" на Европейския съюза. Те енергично оспорват самата идея за превръщане на ЕС в център на сила, водещ световна политика. Първо, те смятат че това е невъзможно, второ, че ще се получи може би фатална за Европа конфронтация със Съединените щати и други силови центрове. Те обръщат внимание и на такъв технически факт, че се получава объркване заради сменящите или преплитащите се по значение съкращения като ОВППС, ЕИСО, ОЕСПО, ЕССО. Какво значи, сигурност, какво значи външна политика, какво значи отбрана, и защо всичко това е умешано – риторично задава въпрос ван Екелен, известен холандски политик, дипломат и ръководен деец на вече закрития Западноевропейски съюз. Той смята, че сигурността е отделен аспект на политиката и трябва да бъде поставена в съответния контекст. Това са съюзните ангажименти, реални възможности и потребности на Европа. Всъщност ван Екелен много добре разбира за какво става дума.

В по-широк международен мащаб, усилията за самостоятелна външнополитическа и военностратегическа роля на ЕС имат консолидиращ потенциал. Той се определя от общия интерес на всички страни, членки на Съюза, от мира и стабилността в евразийското пространство. Обединяваща се Европа, въпреки амбициите на различни сили и нееднаквите национални интереси на участниците в нея (поне в сегашните условия) няма конфронтационна насоченост. Нейната водеща тенденция по принцип не е на изолация и обособяване, а на обединение. Резултантната на европейските интереси, макар и в теоретичен план, влияе позитивно върху еволюцията на политическото и стратегическото мислене (заслужава да спомена концепцията на генерал Дьо Гол за "Европа от Атлантика до Урал" и по-късната теория за пространство на сигурност от Ванкувър до Владивосток).

Може да се приеме с достатъчна степен на вероятност, че в близките години общата външна политика на Европейския съюз ще се определя от съдбата на интеграционните процеси. От това зависи в решаваща степен виждането за неговите международни функции и роля. Едно е ясно - ако ЕС се задоволи да бъде, както досега, преди всичко един усъвършенстван и ефективен Общ пазар, то твърде скоро ролята му ще се нивелира, и ще изпадне в зависимост от отношенията с други такива субекти - мегазоните за свободна търговия НАФТА, Меркосур, АПЕК. Истинското бъдеще на Европа е в именно в самостоятелната европейска политика, ако тя въобще се окаже възможна.

Отношенията САЩ - Западна Европа на днешния етап

Развитието на отношенията между Съединените щати и Западна Европа през последното десетилетие е в значителна степен белязано от прехода от биполярната система на международните отношения към нова структурна конфигурация. Повечето специалисти я характеризират като "монополярна" система, доминирана от единствена свръхсила (наричана акцентирано "хиперсила") - Съединените американски щати. Други оспорват това твърдение. Истината е, че американското надмощие и лидерски претенции оказват сложно и невинаги еднозначно влияние върху отношенията между партньорите от двете страни на Атлантика.

Обявяването на "Новия световен ред" от администрацията на Буш през септември 1990 г. се възприема в Европа едновременно като очаквана заявка за американско водачество, но и като начало на едно необходимо преустройство на отношенията. Основният враг - Съветския съюз и неговия военнополитически блок, са отстранени от международната сцена. Ето защо преобладаващата нагласа в ръководните европейски среди в началото на 1990-те години е необходимостта от реформа на НАТО.

През 1990 - 1992 г. се провежда активна дискусия за новата роля на НАТО. И американци, и европейци са единодушни, че е необходимо неговата стратегия да се адаптира към променилите се международни условия. Независимо от нюансите, редица специалисти (американци и европейци) - Чомски, Манделбаум, Нелсън, Трол и др. както и авторитетните списания "Мирът и науката" (Peace and the Sciences), "Международна сигурност" (Internatiuonal Security) ги др. споделят мнението, че чисто военните задачи на НАТО трябва да се ограничат за сметка на политическите, че главна задача на организацията е не да "сдържа" доскорошните съперници и врагове, а да "изгражда мостове" между Запада и Изтока. Лансиран е и друг възглед (Къпчън, Глейзър, Уолц), че ролята на европейски гарант трябва да се поеме от "Концерт на силите." Той би могъл да се формира по класическия принцип - съвет на най-силните държави (САЩ, Русия, Великобритания, Франция и Германия), или чрез взаимосвързаните и взаимодействащи (interlocking) институции за сигурност - НАТО, ОССЕ, ЕС. На този фон изведнаж се открояват две принципни становища - на френския президент Франсоа Митеран и на британската министър-председателка Маргарет Тачър. Привидно те са близки, но всъщност са полярно противоположни. Първият пледира 12-те от Европейската общност (все още не Европейски съюз) да придобият веднага качествата на велика военна сила, с общ ядрен щит и стратегическа отбрана. Втората е категорична, че НАТО не се нуждае от нови политически функции, които биха накърнили суверенитета на членовете му. Това,

от което блокът се нуждае, е заздравяването на неговата военнотбранителна насоченост.

По такъв начин, без да се засягат директно връзките САЩ - Западна Европа, Париж и Лондон заявяват за различните си позиции по този ключов въпрос. Франция държи на самостоятелна европейска роля, в която тя да свири "първа цигулка". Великобритания настоява да се запази тесният съюз със САЩ, най-добре проявен в мисията и функциите на Североатлантическия пакт.

На първо време модусът е намерен с няколко позитивни реакции на НАТО към промените в европейската картина. На 7-8 юни 1990 г. в шотландския град Търнбъри на среща на министрите на външните работи е приета декларация, че алиансът "протяга ръка" за приятелство и сътрудничество на Съветския съюз и всички останали европейски страни ("Посланието от Търнбъри"). През юли с.г. е оповестена Лондонската декларация на държавните ръководители на страните членки на Северноатлантическия съюз. Тя е първият важен документ, с който блокът оценява новата среда на сигурност. В него се подчертава, че страните от НАТО и Варшавския договор вече не са врагове. Това позволява силите на НАТО да бъдат намалени, да се намали ролята на ядреното оръжие, което се запазва в арсенала в минимално количество и за най-краен случай. Европейската архитектура за сигурност се определя като конструкция от 4 стълба - Европейската общност, Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа, Северноатлантическия съюз и Съвета за Европа. Към правителствата на СССР и страните от Централна и Източна Европа е отправено предложение между тях и алианса да бъдат установени редовни дипломатически връзки и военни контакти, като се изграждат нови отношения, основани на сътрудничество. Същевременно е оповестено решението на организацията да преразгледа своята стратегическа концепция, известна като "изнесена напред отбрана" и "гъвкаво реагиране".

Тази линия е продължена на сесията на натовското ръководство в Рим през ноември 1991 г. По това време крахът на Съветския съюз е непредотвратим, бившите му съюзници заемат изцяло прозападни, в значителна степен антируски позиции, започва разпадането на Версайско-ялтенската система. Всичко това оформя някакъв фокус на нова стратегическа политика на Запада - да не допусне реставрация на социализма, и по-специално опит на Русия да възстанови своята сфера на влияние. Актуална е грижата да се поставят под контрол новите огнища на конфликти в разбунената Източна Европа. В Рим е одобрена новата стратегическа концепция на Съюза и е публикувана Декларация за мир и сътрудничество. В Декларацията се изтъква, че "една единствена организация" не може да се справи с предизвикателствата пред които е изправена нова Европа. В концепцията се потвърждават ключовите функции на НАТО и

жизненото значение на трансатлантическата връзка. Направени са две по-важни стратегически оценки, залягащи в основата на политиката на блока:

Първо, НАТО вече не е изправена пред монолитната заплаха от един основен противник, но тя е заменена от нови многолики опасности. "Рисковете за сигурността са по-малко свързани с евентуална агресия срещу територията на Алианса, отколкото с нестабилността дължаща се на сериозните икономически, социални и политически трудности, включително етнически съперничества и териториални спорове, с които се сблъскват много страни в Централна и Източна Европа".

Второ, даже в условията на невраждебност и сътрудничество, " съветската военна мощ и нейното ядрено измерение не могат да бъдат подценявани. Даже след рухването на СССР, Русия би останала най-голямата военна сила на континента, притежаваща способност да разруши САЩ".

По тази причина, концепцията набляга на необходимостта да се поддържа сдържаща сила, способна да предотвратява войната, да осигурява ефективна отбрана и да посрещне всякакви сериозни рискове. В този смисъл фундаменталната цел на НАТО - защита на свободата, сигурността и териториалната цялост на своите членове, както и установяването на справедлив и траен мирен ред в Европа, остава непроменена. Досегашната концепция за изнесена напред отбрана (forward based defence) се променя в "редуцирано изнесено напред присъствие", при намалена зависимост от ядрения компонент.

Всички тези нововъведения отразяват един незавършен компромис на атлантическите съюзници. Остава без определение основният противник - raison d'etre на всеки военнополитически съюз. Не са изяснени и функциите на блока в мирновременна обстановка. Това предпоставя по-нататъшна ревизия на стратегическата концепция, в която партньорите се стремят в максимална степен да прокарат вижданията си за бъдещите отношения Европа - Америка и съответно общия им подход спрямо останалия свят.

Анализът на фактите показва, че въпреки наличието на някои постоянни тенденции в отношенията Западна Европа САЩ, постоянно възникват групирания по интереси. Те динамично се менят, което силно затруднява възприятието на една обща политика на ЕС спрямо най-важния за него партньор – и конкурент.

Своеобразен лакмус на новите американо-европейски отношения става югославската криза на нейния босненско-хърватски етап (1991 - 1995 г.) Както вече се спомена, първоначално и САЩ, и Европейската общност, градят плановете си върху запазване на Югославия. Но ситуацията се променя, в немалка степен под влиянието на новия германски фактор. Водена от нараснали амбиции за роля в Европа, германската политика

форсира разпадането на Югославия, като налага на съюзниците си да признаят новите държавни образувания Словения и Хърватска. Първоначално и САЩ, и европейските партньори на ФРГ не скриват неприятното си впечатление от този своеобразен диктат. През декември 1991 г., германският външен министър Х.Д.Геншер информира своя френски колега Р. Дюма , че ще предложи Бундестага да признае Словения и Хърватска. Последният гневно предупреждава: "С това вие ще върнете френско-германските отношения 20 години назад". През юни 1993 г. държавният секретар на САЩ У. Кристофър коментира пред "Монд": "Германците носят особена отговорност за това, че убедиха Европейския съюз да постъпи като тях".

Но с тази акция германската значимост в европейската политика - и респективно за американската - само нараства още повече. В перипетиите на въоръжената борба в Босна и Херцеговина Великобритания и Франция полагат активни усилия да наложат "европейско разрешение". След дръзката си индивидуална акция, германците се чувстват задължени да асистират на своите европейски партньори. Предоставяйки инициативата на европейците, американското ръководство се ръководи от свои користни разчети. То се надява, че затъвайки в балканското тресавище, Европа ще бъде принудена да се обърне за помощ към Вашингтон, който ще затвърди водачеството си. Държавният секретар Джеймс Бейкър заявява без заобикалки: "Много специалисти в този кабинет смятат, че Европа ще се провали и болезнено ще се осъзнае необходимостта от силно американско присъствие". Клинтъновата администрация по същество бойкотира основния мирен проект на ЕС - "Плана Ванс -Оуен", критикувайки го за предпочитание към сърбите. "Опитът на Ванс и Оуен да начертаят карта с етнически анклави и така да се остави сръбската агресия ненаказана, се оказа незадоволителен, направо отвратителен, още от самото начало" - пише известният коментатор Дж. Хоугланд във влиятелния "Вашингтон пост" от 1 март 1993 г. Самият лорд Дейвид Оуен не без горчивина отбелязва: "Европейската общност всъщност бе доволна да държи САЩ подалеч от Югославия, твърдейки, че това е европейски проблем. Не бяха прави. Още от самото начало трябваше да се стигне до дипломатически консултации между САЩ, Русия и Европа".

Активността на ЕС по югославските въпроси, при това подкрепяна от Русия, се наблюдава с растящо подозрение от Вашингтон. Блиц-посещението на френския президент Фр. Митеран в Сараево през есента на 1992 г. е показателно за САЩ, че европейците (поне някои от тях) се опитват да разиграят не само посредническа мисия, но и "голяма политика". Плановете за англо-френска въоръжена интервенция с цел мироопазване в региона подсилват опасенията, че ЕО се опитва да постави атлантическия си партньор пред свършени факти на Балканите. Тези американски опасения се допълват от друг дразнител -

усиленото формиране след 1990 г.на т.нар. Еврокорпус, френско-германска бойна единица извън НАТО, към която се присъединява и Белгия. Предвидено е до 1995 г. новата формация да достигне пълна комплектованост от 50 хил. души. Подписването и ратификацията на Маастрихтския договор, макар и официално да има подкрепата на Вашингтон, се възприема от американската политическа класа като алтернатива на евроатлантическата кауза. Нервната обстановка се задълбочава от поведението на представителите на Европейския съюз в ГАТТ, където те се обявяват енергично против американската политика на протекционизъм.

Съществен елемент на американо-европейското неразбирателство са както неяснотите на външнополитическите сигнали на Клинтъновата администрация, заета с глобални грижи, към Западна Европа, така и неотзивчивата реакция на последната, също заета със собствените си грижи, към американските пожелания. Европейските страни отказват да подкрепят американския ракетен удар срещу Багдад на 26 юни 1993 г. През септември 1993 г. президентът Клинтън заявява на босненския държавен глава А. Изетбегович, че САЩ нямат подкрепата на своите западноевропейски съюзници за своите предложения за урегулиране на кризата в района. Западноевропейските страни и по-специално ФРГ отминават с мълчание предложението на Буш от 1991-92 г. за "партньорство в лидерството", с основание разглеждайки го като уловка за по-тясно индивидуално обвързване със САЩ и разхлабване на европейската интеграция.

Така се разразява американско-европейският конфликт от 1993 г. Той се изразява с отправяне на гневни упреци най-вече от американска страна. Държавният секретар на САЩ Уорън Кристофър заявява, че не само Европа е важен партньор за Съединените щати. Като по-перспективен такъв партньор се окачествяват страните от тихоокеанския регион. Световната преса заговорва за "смяна на американските приоритети". Тези внушения се подкрепят от редица изказвания на президента Клинтън, че САЩ "ще се дезангажират" от Европа ако тя не приема НАТО като крайъгълен камък на международната си политика. Като част от скандала се възприема и декларацията Клинтън - Елцин от Ванкувър (април 1993 г.) за "стратегическо партньорство" между САЩ и Русия. През септември с.г. САЩ, без да информират европейските си съюзници, подписват с Русия серия споразумения за "Сътрудничество в Космоса и енергетиката", което предизвиква силно недоумение и безпокойство в Европа.

Главен обект на американските критики е Франция, но техен адресат са и другите европейски страни, твърде увлечени от своите интеграционни планове. Всички те декларират убеденост, че евроатлантическата връзка продължава да е жизнено необходима за сигурността на Европа, но заемат различна позиция

относно значението на НАТО и Европейския съюз. Англия и Холандия заявяват, че Северноатлантическият пакт е най-важната основа на международните отношения на Европа. Франция изтъква, че НАТО и ЕС са два равностойни приоритета. ФРГ развива тезата, че НАТО е главният инструмент на мира и сигурността, който обаче се нуждае от по-нататъшно развитие и усъвършенстване. Конфликтът е овладян в края на 1993 г. На срещата на високо равнище на алианса в Брюксел през януари 1994 г. страните демонстрират единна политика. Те излизат с важни инициативи, насочени към Източна Европа и Русия, и набелязват мерки за укрепване на военните структури и военното строителство на блока. Макар и по-дискретно, противоречията се прехвърлят на нов терен - въпроса за предстоящото разширяване на НАТО. Тук също възникват сложни комбинации от ситуационни интереси.

През януари 1994 г. в Брюксел е потвърден "отворения характер" на Съюза, и готовността му да приеме и други държави, готови да допринесат за сигурността в Северноатлантическата зона. През 1995 г. е подготвен документ "Проучване относно разширяването на НАТО", което е изпратено до заинтересованите държави. Според документа, разширяването на НАТО ще допринесе за укрепване на стабилността в Европа, в това число чрез стимулиране на демократическите реформи. Като главен фактор за приемането на една или друга страна се посочва нейното желание и способност да изпълнява политиката, принципите и процедурите на НАТО. Страните, въвлечени в етнически и териториални спорове, както и с вътрешноконституционни проблеми, трябва предварително да уредят тези спорове съобразно изискванията на ОССЕ. Като цяло, "Проучването" дава ясно да се разбере, че НАТО ще се разширява не като европейска структура за сигурност, а като Северноатлантически съюз за отбрана и водене на коалиционна война, в т.ч. с употреба на ядрено оръжие, за което новите членове трябва да са готови.

По общата оценка на анализаторите на този процес, интересите на САЩ и ФРГ по отношение на разширяването са сходни или съвпадат. Съединените щати са заинтересовани от привличане на източноевропейските страни, заради укрепването на своето глобално влияние и ролята на блока. Германия разглежда този регион като свои политически и икономически хинтерланд и поради това - удобна база за увеличаване на стратегическото си значение в НАТО. Англия и Франция са сравнително резервирани, навярно по същите тези причини, и претенциите им да играят по-значителна роля като ядрени държави и постоянни членки на Съвета за сигурност.

Без да опонират гласно едни на други, активните привърженици на разширяването на НАТО и по-сдържаните по този въпрос отново излъчват противоречиви сигнали. В навечерието на срещата в Севиля през 1994 г. министърът на отбраната на

ФРГ Фолкер Рюе изтъква, че "дипломатите прекаляват с предпазливостта си". Той настоява за бързо разширяване на НАТО за сметка на Вишеградската четворка (Чехия, Полша, Унгария, Словакия). В същото време генералният секретар на НАТО белгиецът Вили Клаас подчертава, че ако някоя източноевропейска държава избере неутралитет, НАТО ще уважи изборът и. Британският заместник-министър на външните работи Никлъс Бонър заявява пред ББС: " Не виждаме причина България да се втурва към НАТО. Ние искаме да разширим НАТО, но не и да създаваме нова линия на противопоставяне". В реч пред американският конгрес на 1 февруари 1996 г. френският президент Ширак заявява, че "приобщаването на страните от ЦИЕ може да стане полесно, ако на Русия бъдат предложена система за сигурност, осигуряваща на тази велика страна полагащото и се място в Европа". През 1995-97 г. в Европа намира разпространение концепцията за "стратегическите домове", изобретение най-вече на холандски, норвежки и др. скандинавски експерти и политици. Нейният основен замисъл е че в отделните европейски региони могат да бъдат създавани "зони за сигурност", в който да участва както НАТО, така и Русия.

Но американският курс постепенно се определя твърдо в посока към включване на Източна и Централна Европа във военния съюз. Вашингтон си дава сметка, че без разширяване и глобализация на функциите му той става архаичен и ненужен. По това време нашумява крилатият израз на сенатора-републиканец Р. Лугър:"Трябва да излезем от досегашната черупка, или излизаме от играта" (Out of area or out of business). Върху съюзниците се засилва натискът да прекратят колебанията си. Този период се характеризира с други по-решителни американски акции, като силовото урегулиране на босненската криза през септември-ноември 1995 г. През 1996 г. Европа е заставена да приеме американската формула за Европейска идентичност в областта на сигурността и отбраната, жаргонно наречена "да на 3-те i и не на 3-те d". Тя се дешифрира като improvement, inclusiveness, indivisibility - yes, desintegration, duplication, discrimination - no.(да на подобрението, общото участие, неделимостта - не на дезинтеграцията, на дублирането, на дискриминацията). С други думи - европейският модел за сигурност е неотделим от НАТО. На срещата на високо равнище на НАТО през юли 1997 г. в Мадрид след изключително напрегнати дебати, проведени зад закрити врата, европейските държави са принудени да гласуват за приемането на Полша, Чехословакия и Унгария. Същите са поканени да започнат преговори за влизането си в алианса, като процесът бъде финализиран в навечерието на Вашингтонската юбилейна сесия на върха през април 1999 г.

По-нататък европейските държави не рискуват повече с открито противопоставяне на Вашингтон. Тази ситуация е найярко демонстрирана със събитията по време на Косовската кри-

за 1999 г. Въпреки своите възражения и резерви, така и не получили публична огласка, те са заставени да участват във военната натовска акция срещу Югославия през март - юни с.г. Но всички си дават сметка, че дезавуирането на ООН, на Съвета за сигурност, на Хелзинкския акт от 1975 г., на най-важните правни и морално-политически норми на поведение е опасен прецедент, нож с две остриета, който може да се обърне срещу техните собствени интереси. Освен това претенциите за роля на "глобален полицай" на Северноатлантическия съюз определено не съвпадат с намеренията на Европейския съюз да създаде собствен имидж на умиротворител и покровител. На Вашингтонската среща на високо равнище през април 1999 г. е направен опит да се легитимират действията на НАТО, като е разширена неговата географска сфера и е потвърдено правото му да си самовъзлага "мироопазващи" мандати. Но това не допринася за разведряване на трансатлантическите отношения, където все по-голяма роля на сплотяващ фактор играе принуждението.

В началото на новия век тези отношения все повече изпитват въздействието на глобалните геополитически зависимости и противоречия. Активизацията на руската и китайската външна политика през втората половина на 1990-те години, необходимостта от нови суровинни източници, усложняването на редица регионални конфликти внасят нови моменти и в евроатлантическите отношения. Особено съществена роля играе устремеността и на САЩ, и на ЕС към кавказко-каспийския и средноазиатски сектори, обезпечаващи нефт, газ и памук, и по "Пътя на коприната" - директна връзка с богатите източноазиатски пазари. Глобализацията на световните икономически отношения все повече носи белега на надмощието на американските транснационални корпорации. В края на 1995 г. е подготвен американски план за "Трансатлантически общ пазар" между Европейския съюз и САЩ, който изразява новите виждания на Клинтъновата администрация за "атлантическа общност" в условията на американско лидерство.

Поддържането на деликатния ядреностратегически баланс между САЩ и Русия, в условията на увеличаващ се технологически превес на Вашингтон, също става предмет на загриженост на Европа. Тя се проявява в критичните, под сурдинка, изявления на европейски лидери като Ведрин, Шрьодер и др. по отношение на американските планове за ревизия на Договора за ограничаване на системите за ПРО от 1972 и за създаването на свръхмодерни стратегически отбранителни системи. По време на обиколката на Путин на Запад през лятото на 2000 г. френските и германски лидери, потвърждават, че подобно действие би дестабилизирало стратегическите отношения и предизвикало нова надпревара във въоръжаването и "студена война". Критикувайки американските планове, в същото време, Италия, ФРГ и Япония пристъпват към изграждане на свои наземни противора-

кетни системи за защита срещу "единични атаки" от азиатското и африканско направление. Колкото и необичайно да изглежда, през XXI в. ключът към развръзка на американско-западноевропейският възел е извън САЩ и Западна Европа. В началото на XXI в. основно безпокойство в Западна Европа буди тенденцията на САЩ към унилатерализъм.

Когато става дума за отношенията САЩ – Западна Европа, трябва да се обърне внимание и на една историко-психологическа особеност. Общественото мнение в Европа, по обясними причини, свързва американската външна политика с личността на президента. През XX в., когато САЩ реално излизат на световната сцена и достигат върха на влиянието си, европейците са респектирани от просветените, интелектуални американски ръководители. Това не значи непременно, че ги обичат. Определено значение има и положителната роля на съответните администрации в съдбините на Европа. Така например с уважение се ползват Уилсън, Фр. Рузвелт, Айзенхауер, Картър, в определена степен Дж. Буш старши. Президенти от типа на Труман, Джонсън и Рейгън нямат много симпатизанти заради силовите акценти в политиката им и праволинейния диалог. Смесени, по-скоро отрицателни чувства предизвикват такива значими лидери като Кенеди и Никсън; те са автори на "остри завои", свързват се с корупцията в американския живот, смятат се за фактори на нестабилност. Към тази категория гравитира и имиджът на Клинтън.

Унилатерализмът като водеща тенденция в американската политика се персонифицира от днешния американски президент Джордж Буш-младши. Сегашният държавен глава малко прилича на изтъкнатите свои предшественици, хора с интелект и воля, със съзнание за общочовешките правила и американските отговорности. Дошъл на власт със съмнителни изборни резултати, с финансовата и политическа помощ на бащини приятели, в очите на европейците и на просветените американци той е копие на рейгънизма с неговата егоцентричност и шовинизъм. При това му липсват житейският опит и примитивна мъдрост на бившия киноактьор - президент. За по-финия европейски манталитет, Джордж Буш младши е човекът, който без колебание би хвърлил света във война – просто защото не си дава сметка какво става около него.

През лятото на 2002 г. настъпва нова кулминация в противоречията между САЩ и Западна Европа. Провалът на американската близкоизточна политика се приема болезнено от двете страни на Атлантика, и критиките са остри. Политици и експерти вече долавят признаците на подготвяната война в региона. Припомнени са обещанията в предизборната платформа на Буш,че той "ще защити икономическите интереси на САЩ и ще осигури непрекъснат поток на петрол от Персийския залив". През септември 2002 е публикувана годишната "Стратегия за национална

сигурност на САЩ", в която се провъзгласява правото на превантивен удар срещу източници на заплаха на американските интереси". Скоро след събитията е инициирана дискусия по въпрос, смятан за централен дори от проамерикански настроените европейски държави. Защо иракският проблем, като проблем на европейската и международната сигурност, не е обсъден в съюзните евроатлантически структури? Споменатият ван Екелен изтъква в лекция пред българския Дипломатически институт през октомври 2004 г.: американският отговор показва фундаментална разлика между европейското и американското политическо мислене. Американците смятат, че "от мисията зависи коалицията, европейците, че от коалицията зависи мисията".

В този подход намира израз мисионерската, месианска нагласа за съдбовната предопределеност (Manifest Destiny) на американската държава. Тя е заложена още в годините на Революцията от 1776 г. и днес отразява подплатени с огромна икономическа и военна мощ еднолични претенции.

Споровете между САЩ и Западна Европа навярно ще продължават и ще се задълбочават. От казаното се вижда, че в зависимост от различните ситуации в Европа се формират гъвкави конфигурации от критици и поддръжници на САЩ. Така например по отношение на американската силова намеса в югославските работи Франция и Великобритания са на едната "страна на барикадата", ФРГ е в по-особена позиция. Същото е по отношение на разширяването на НАТО. И САЩ, и ФРГ, по различни причини са заинтересовани от приобщаването на по-слабите, бедни и антируски настроени страни към блока. Лондон и Париж, поне до Мадридския рунд, споделят по-друга позиция. Що се касае до превръщането на Европа в световен силов център, открояват се общи интереси на Франция и ФРГ. Първата – на базата на свои традиционни лидерски амбиции, втората – стремяща се да надрасне положението си на "икономически гигант, но политическо джудже". Но все по-често се обозначават сходни геополитически рефлекси на европейския свят по отношение на американския хегемонизъм и егоизъм. Те са доста добре изразени, освен другото, и в кратките цитирани мисли на често споменавания ван Екелен.

Трудно може да се очаква експлозивен разрив. Близо 60% от чуждестранните инвестиции на ЕС са насочени към САЩ, а осоло 50% от американските – към Западна Европа. Освен това мнозинството от 26-те европейски страни-членки на НАТО, а също от 25-те на ЕС, се чувстват удобно под ядрения чадър на най-могъщата военна сила на планетата. Другите също виждат лимити на конфронтацията си с нея. По-важно е друго. Принципните разминавания в интересите на Европа и Америка са откроени, и бъдещите глобални планове на Вашингтон трудно ще разчитат на социална и геополитическа опора в тази част на

света. Нека припомним думите на Хенри Кисинджър казва по този повод: "Без Европа Америка е остров".

Дилемите на съвременната руска политика

Колосалният удар, който претърпява Русия с разпадането на Съветския съюз десетилетия наред ще дава отражение върху международната политика. Дезинтеграцията на СССР през 1990-91 г. се сравнява от съвременните историци с гибелта на империи от типа на Римската, Византийската и Османската. Но аналогиите често са измамни. Геополитическите ядра на споменатите държави са сравнително малки (Италия, Балканите и Мала Азия). Днешна Русия е сравнявана с царството на Иван Грозни от XVI в. Но тя продължава да бъде най-голямата страна в света, с територия 17 млн. кв. км., население от 150 млн.души, с най-големите в света разработени и неразработени природни ресурси, с втората по големина армия и най-големия арсенал от стратегически ядрени оръжия. Тази реалност ще продължи да слага своя отпечатък върху възприятията на съюзници и противници.

Съветският съюз не рухва в резултат на война, нито на вътрешна резолюция. Икономическото изоставане е твърде важен фактор, но са известни много случаи на страни, преживели тотално физическо разрушаване и все пак оцелели. Крахът идва до голяма степен по психологически причини. Политическият елит и активните обществени слоеве губят вяра в идеологията на режима, в неговата способност да запази държавата и империята. Ето защо от решаващо значение за нейната бъдеща международна роля е убедеността на интелигенцията и лидерите в една целенасочена държавна политика. Тя трябва да е в състояние да изпрати ясно послание към света за нейните национални интереси. Засега тези послания са все още несигурни и противоречиви.

На този фон политолозите правят опити да надникнат в бъдещето и по някои видими и съответно интерпретирани от тях белези чертаят най-вече три тенденции в политиката на московската държава.

Първият вариант е "примирена Русия". Тя приема новите реалности и главното и внимание насочено към вътрешните демократични и пазарни преобразования. Един от главните поддръжници на тази теория е проф. А. Арбатов, ръководител на Центъра за военно и политическо прогнозиране. Той смята, че с разпадането на Съветския съюз Русия е спечелила в геополитически план, отървавайки се от неверната чуждоетническа пери-

ферия. По отношение на външната политика, той пледира НАТО да не се разширява плътно до собствено руските граници и да не разполага западни войски и ядрено оръжие в близост до тях. Привърженици на "озападнена" Русия, която да се адаптира мирно към всякакви решения на евроатлантическия алианс, са известният политически експерт Дмитрий Тренин и бившият министър на външните работи Андрей Козирев. Такъв е духът на руската политика по същество през 1991 - 1993 г. Един от основните стимули за подобно поведение е получаването на американски и западноевропейски парични помощи. Продължаването на тази политика се смята за оптимален вариант от Запада, израз на което дава Зб. Бжежински в своята известна статия "Един план за Европа", публикувана в бр. 1 на списанието "Форейн Афеърс" от 1995 г. Той е категоричен, че Русия трябва да се откаже от всякакви претенции и даже ангажиращи връзки с бившите съветски републики, да намали драстично ядрения си потенциал до размерите на Англия и Франция, да гарантира правото на самоопределение на различните народности в нейния състав. На една такава Русия дори може да се даде мъглявото обещание за евентуално приемане в НАТО. Това би означавало директно, че страната се отказва от ролята на велика сила, не претендира за световна политика и приема хегемонията на САЩ.

Втора тенденция в руската външна политика е евроазиатският вариант. Проф. С. Лавров, президент на руското географско дружество изразява мнение, че поражението в "студената война" преграждa пътя на Запад. Политиката на "евроцентричните приоритети" на Горбачов и Шеварднадзе от 1980-те години е претърпяла пълен провал. Източноевропейските страни и повечето бивши републики - т.нар. близка чужбина, не желаят тесни отношения с Москва. При това положение реалистичният подход е ориентация на Изток. Подобна евроазиатска ориентация би поставила в центъра на руската политика Китай, Монголия, Индия, Иран и Япония. Така тя би се издигнала и като бариера срещу войнствения ислям, настъпващ от Средна Азия към Европа, а и би контролирала важни комуникации между Европа и азиатските пазари и източници на суровини. Смята се, че една консолидирана срединна държава със солидни азиатски връзки би била по-привлекателен партньор за Запада, отколкото бедната и раздирана от противоречия "европеизираща" се Русия.

Като трети възможен вариант на руската външна политика се смята курсът към възстановяване на имперското величие и старите геополитически позиции на страната. Западните коментатори на руската политика - политици и "кремлинолози" смятат подобен обрат за неправомерен, агресивен и враждебен спрямо останалия свят и призовават да не се допуска реализацията му. За привърженици на подобен курс се смятат лидерът на либерално-демократическата партия Владимир Жириновски, от поразличен ъгъл лидерът на Комунистическата партия на Руската

федерация Г. Зюганов, левият комунист В. Ампилов. Според Жириновски, пътят за възстановяване на великоруската държавност е "скок на Юг", поглъщане на Афганистан и Пакистан, излаз на Персийския залив и Средиземно море. Съществува мнение, че подобни драстични позиции са всъщност пропаганден блъф и средство за натиск върху западната общественост да подкрепи "умерения" Елцин. Един от неговите съветници, политологът А. Мигранян отбелязва, че за Русия е неизбежен авторитарен етап по пътя към пазарната икономика и демократичната система. Бъдещето на този най-нежелан от Запада вариант се показва в още по-неопределена светлина след март 2000 г., във връзка с избора за президент на кадровия разузнавач Владимир Путин, неговите авторитарни подходи за укрепване на страната и декларацията му, че има като главна цел възстановяването на величието на Русия.

Всъщност, външната политика на Русия след 1991 г. започва с очакваните увертюри към Запада. Подписани са редица споразумения със САЩ, отразяващи новата политика на стратегическо сътрудничество, но целящи най-вече да зафиксират руския отказ от стратегическо съревнование. На 11 септември 1991 г. М. Горбачов приема искането на държавния секретар на САЩ Дж. Бейкър СССР да изтегли военния си отряд (11 хил. души) от Куба, като условие за отпускане на американска помощ. Там остава само наблюдателна станция. На 29 май 1992 петте държави - постоянни членки на Съвета за сигурност провеждат разговори във Вашингтон, където Русия и Китай поемат ангажимент да не разпространяват ракетни и химически оръжейни технологии. Срещата между президентите Буш и Елцин през юни 1992 във Вашингтон очертава някои от параметрите на договора за ограничаване на стратегическите оръжия СТАРТ II, като Русия едностранно снема от бойно дежурство най-тежките си ракети СС-18. Подписана е Вашингтонска харта - документ, определящ новите отношения между САЩ и Русия. На срещата Елцин - Клинтън в Москва през януари 1994 г. (веднага след срещата на НАТО в Брюксел) двамата държавни ръководители се договарят за пренасочване на ракетите от досегашните им мишени - градовете и военните бази в страните от НАТО и Варшавския договор. На тази среща е подписан и тристранен договор между Русия, САЩ и Украйна, съгласно който последната получава безядрен статут, а намиращите се на нейна територия ядрени оръжия се прехвърлят в Русия за унищожаване, което САЩ финансират. Същата година, по време на визита на Елцин в САЩ, се подписва търговски договор за стокообмен на стойност 1 млрд. долара.

През същия период, в унисон с политиката на "мир и съгласие" със Запада, Москва се опитва да стабилизира и международното си обкръжение. Стремейки се да демонстрира ново, равноправно отношение с бившите си съюзници от Източна Европа, Русия подписва договори за приятелство и сътрудничество

с България, Чехия и Словакия. Те съдържат клаузи за неизползване територията на договарящите се страни за агресивни и враждебни цели една срещу друга. Подобен договор с Румъния и Унгария е подписан през 1991 г., още при съществуването на СССР. С Полша е сключено споразумение за изтегляне на съветските войски и за търговско и икономическо сътрудничество. През май 1994 г. Русия поставя на договорна основа отношенията си с Европейския съюз при изгодни условия. Президентът Елцин се среща с президентите Митеран, със сменилия го Ширак и германския канцлер Хелмут Кол, от които получава съгласие за финансова помощ и подкрепа за ОССЕ. Подписани са договори за сътрудничество с различни западноевропейски държави. След известно колебание и външен натиск, Русия се присъединява през пролетта на 1994 г. към мащабната американско-натовска акция "Партньорство за мир".

Още на този етап обаче руско-американското сътрудничество започва сериозно да засича. На Русия не се удава да създаде видимост за "тежка дума" във възникващите една след друга динамични ситуации в Европа и света - войната в Персийския залив, Югославската криза, Близкоизточния мирен процес. Нейната намеса е в повечето случаи декларативна , в останалите - ехо на западните позиции. Това видимо безпокои както политическата класа, така и общественото мнение, което е особено чувствително към натиска върху Сърбия и православния елемент на Балканите.

Русия е фактически отстранена от първия етап на югославската криза, когато Европейския съюз с решението си от 15 януари 1992 г. дава "зелена улица" за разпадането на Югославия. Първият руски план за Босна и Херцеговина е от май 1993 г. се състои от две части - международен контрол по границите на републиката и Сърбия, и постепенно вдигане на санкциите срещу СР Югославия. Западните страни приемат първата част от плана, но отхвърлят втората, с което го лишават от смисъл. Москва се опитва да извлече капитал от реализираното "предложение Чуркин" (руския заместник-министър на външните работи) през февруари 1994 г. за изтегляне на сръбските части от района на Сараево, като същите бъдат заменени от руски войски от състава на ЮНПРОФОР. Въпреки кратката еуфория около този технически успех, създаването във Вашингтон на Мюсюлманско-хърватска федерация през март. с.г. (без консултации с Русия) предрешава по-нататъшното развитие на босненския проблем.Лишена от фактически лостове за въздействие върху положението, Русия прибягва до традиционната си дипломация на "Международен концерт", облягайки се преди всичко на ООН и Съвета за сигурност. Тя предлага и среща на великите сили с лидерите на заинтересованите страни от бивша Югославия. Идеята по принцип не се отхвърля, но се изпреварва от събитията - масираните натовски удари върху босненските сърби през

есента на 1995 г. Кризата е разрешена по силов път с наложеното от САЩ Дейтънско споразумение. Макар че Русия като член на Контактната група за Югославия е запозната с основните му положения (и не възразява на повечето от тях), тя отново е изтласкана на периферията, а предложената среща се осъществява вече за формалната регистрация на постигнатото урегулиране в Париж през декември 1995 г.

Паралелно с югославския дискомфорт, представян по традиция като "принципна мирна политика", Русия изпитва и реални опасения от плановете за разширяване на НАТО, придобили гласност през 1995 г. Още през септември 1993 г., обезпокоеният Б. Елцин предупреждава, че ако НАТО се разшири, в "Европа пак ще се появят два военни блока". По-късно прозападният руски външен министър Козирев омаловажава тази декларация. Но плановете за безметежно съжителство със Запада по всички проблеми на мира и сигурността ("Доктрина Елцин - Козирев") търпят очевиден неуспех. Съединените щати все по-често, с изявления в Конгреса, медийни и др. политически прояви, изразяват недоволство от някои суверенни вътрешни и външнополитически действия на Москва, като отношения с бившите съветски републики, азиатски държави (по-специално Иран, Корея и др.). Рефренът на президента Елцин "Мы с Биллом договорились..." [има се предвид президентът Уйлям "Бил" Клинтън] изразява желание да се демонстрира световен тандем на двете свръхсили. Но по това време той буди повече шеговити коментари отколкото привлича внимание. В края на 1995, началото на 1996 г. досегашната генерална линия на колаборация със Запада не може повече да се поддържа в Държавната дума (руския парламент), тя застрашава бъдещето на Елцин в навечерието на президентските избори.

Руското правителство решава да окаже отпор по проблемите, които го разделят със западните държави. През май 1995 г. то не дава удовлетворителен отговор на призива на Клинтън да спре ядрените доставки за Иран. През април с.г.. председателят на Горната камара на парламента Вл. Шумейко заявява, че Думата няма да ратифицира договора СТАРТ II за намаляване на ядрените арсенали, ако западните съюзници не се съобразят с руските пожелания относно разширяването на НАТО. Министърът на отбраната М.Грачов заявява, че ако НАТО се разшири до границата на Русия, последната няма да изпълни задълженията си по Договора за ограничаване на обикновените въоръжени сили (ДОВСЕ) от 1990 и 1992 г.

През февруари 1996 г. руският заместник - министър на отбраната А. Кокошин заявява, че "ако НАТО приеме Източна Европа, реформите в Русия ще бъдат поставени под въпрос" и отправя най-острите критики срещу планираното разширение на блока. На конференция по международната сигурност в Мюнхен той предлага Русия да бъде отделена от НАТО със специална

неутрална зона, включваща Украйна, прибалтийските държави, Румъния и България. Това предложение е отхвърлено. Отклонена е и по-далеч отиващата инициатива на Москва страните-участнички в Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ІОССЕ) да сключат Договор за сигурност с нова система от гаранции в политическата, икономическата, екологичната и хуманитарна области. Западните държави подозират, че Русия се стреми да неутрализира НАТО и да го превърне в инструмент за колективна сигурност на ОССЕ.

Руската външна политика започва лека - полека да излиза от досегашното русло с някои на първо време показни акции. Още през юни 1995 г. на среща между министър-председателят Черномирдин и китайския премиер Ли Пън в Москва е публикувана обща декларация, че Русия и Китай могат да решават проблемите си сами, без някой да ги поучава. На 24 април 1996 г. президентът Елцин заминава на дълго разгласявано посещение в Китай, като в Шанхай държавните глави на Русия, Китай, Казахстан, Киргизстан и Таджикистан подписват пакт за сигурност и доверие по общата граница. Той предвижда намаляване на въоръжените сили и военната дейност, и в същото време общи мерки срещу сепаратизма, тероризма и нарушаването на границите. Подписани са общо 15 споразумения, обхващащи всички области на двустранните отношения, включително военното сътрудничество. Това взаимодействие на т.нар. "Шанхайска петорка", се обогатява и доразвива на Бишкекското съвещание от август 1999 г., където се съгласуват нови мерки в правната, икономическата и военната взаимопомощ. Принципно, концептуално значение за започнатото стратегическо сътрудничество между двете държави има обаче съвместната декларация на Пекин и Москва за изграждане на многополюсен свят и нов международен ред, подписана между руския президент и председателя на Китайската компартия и Китайската народна република в Москва на 23 април 1997 г. През юни 2001 г. взаимодействието е институционализирано в Шанхайската организация за сътрудничество.

Пролетните месеци на 1997 г. са период на трескава дейност за намиране на модус по въпроса за НАТО. Американският президент Клинтън, чиято страна вече е взела курс по въпроса, търси начини да избегне непредвидима руска реакция. Руското правителство опитва последен компромис с идеята източноевропейските държави да бъдат приети само в политическата, но не и военната организация на блока, което предизвиква гневен изблик от тяхна страна. През март 1997 г. Клинтън и Елцин се срещат в Хелзинки, където първият дава уверения, че съображенията и тревогите на Москва ще бъдат отчетени, и обещава на суетния Елцин участие на Русия в заседанията на привилегированата група на най-развитите страни в света (Г-7). С "Основополагащия акт за отношенията, сътрудничеството и

взаимната сигурност между НАТО и Русия от май 1997 " спорът е формално уреден; Русия получава обещания чужди войски и ядрено оръжие да не бъдат настанявани на територията на новите членки. Но с решението да бъдат приети първите три източноевропейски страни в блока на Мадридската среща на НАТО от юли 1997 г., табуто върху баланса на силите в Европа пада, и ялтенската геополитическа система драстично е нарушена във вреда на Москва.

Руската политика през следващите години става по-внимателна, като продължава да набляга върху необходимостта от всеобхватно решаване на проблема за европейската сигурност. САЩ и западноевропейските страни приемат в рамките на ОССЕ няколко руски идеи, имащи повече морално-политически ефект ("Модел за европейска сигурност през XXI в." и "Харта за европейска сигурност"), като внасят в тях множество поправки и обезсилващи постановки. Редица политолози се отнасят иронично към инфлацията на харти и други патетични документи от този род. Но руските стратези не губят надежда, че при определена промяна в разположението на силите нещата могат да бъдат уредени на "концертна" основа.

Косовската криза (март-юни 1999 г.) отново пролива безпощадна светлина относно това, кой е силният на деня. Тя по своему увенчава продължителният и изтощителен опит на руската дипломация да намери общ език със САЩ и Запада. Нейните надежди Русия да се впише отново в "световния концерт" ако не като свръхсила, то поне като една от няколкото държави, определящи световната политика (каквато е руската империя през XVIII - XX в.) определено не се сбъдват. Проличава съвсем ясно, че не вербалните акции (декларации, призиви, мирни инициативи и др.) а реалната сила - и то приложимата в действие - определя истинския статут на страната в международните дела. А тази сила в началото на XXI в. се определя не от големината на страната и даже не толкова от ядрения и арсенал (който засега остава е д и н с т в е н и я т коз на Москва в голямата политика). Става дума за съвкупност от динамични фактори, между които технологическата развитост, вътрешната политическа и социална стабилност, наличието на модерни и ефективни въоръжени сили, способни да действат и в международната сфера на сигурност на страната. Известният мондиалист Ж. Атали в в своите 8 характеристики на "велика сила" през XXI в. поставя на важно място "способността да се прехвърлят поне 10 дивизии на даден задморски театър". Едно от най-нужните неща е изработването на ясна политическа линия за външната политика на страната, и наличието на воля и ресурси за осъществяването и

В началото на XXI в., тази линия трябва тепърва да се определи. След като Вл. Путин започва президентството си, в началото на 2000 г. бързо е подготвена Концепция за националната сигурност на Руската федерация. В нея се поставя ударе-

ние на "балансираните интереси на личността, обществото и държавата в икономическата, вътрешнополитическата, международната, информационната, военната, гранично-охранителната, екологическата и други сфери". Това е декларативна и обща формула. По-показателни за назряващите тенденции са някои декларации на министъра на външните работи И. Иванов и елементи от политическото поведение на самия Путин. В интервю, дадено за вестник "Независимая газета" през януари 2000 г., Иванов заявява:

"Новата архитектура на международната сигурност трябва да се базира на многополярността. Централно място в нея, безусловно, трябва да заема ООН, която е уникална и до голяма степен безалтернативен механизъм за регулиране на цялата система от международните отношения...Много наблюдатели предсказват, че XXI век ще бъде век на Азия. Русия е, била е и ще бъде азиатска държава.Сега ние активизираме участието си в интеграцията, която се развива в Азиатско-тихоокеанския регион. Постъпателно увеличаваме връзките си с Китай, Индия, Япония, Иран и други."

Активните международни прояви на президента Путин в Европа и Азия са индикация - или целят да манифестират такава - че Русия не само с декларации, но и с реални действия ще се стреми да заеме своето място на велика държава. През септември 2001 г. в реч пред германския Бундестаг Путин заявява, че Европа има шанс да стане самостоятелна световна сила само ако обедини своите възможности с възможностите на Русия. В новата руска военна доктрина, няколко пъти модифицирана до 2004 г. заляга нов принцип – Русия предвижда първа употреба на ядрено оръжие при сериозна заплаха за сигурността и. Редица идеи на президента - за възможно участие на Русия в НАТО, за взаимодействие на руската армия и европейските сили за бързо реагиране след 2003 г., за засилването на китайско-руското стратегическо сътрудничество, за рязко съкращаване на ядрените средства на САЩ и Русия до 1500 единици са не само пробни ходове. Това са усилия, целящи деблокиране на сегашния стратегически импас и реална роля за всички значими актьори на международната арена.

Редица специалисти поставят бъдещото на руската политика - и място в новия свят – в зависимост от способността на Москва да укрепи държавата и да възстанови контрола си върху досегашното пост-съветско пространство. Руската политика през изминалото десетилетие е свидетелство за постоянна загриженост и тактични усилия за взаимодействие с новите независими републики. Още през 1992 г. е подписан Договор за колективна сигурност с участието на няколко държави от ОНД (Ташкентски договор) според който участниците си оказват помощ, в това число и с военна сила, при заплаха за тяхната сигурност. Огромно значение се отдава на хармонизация на отношенията с Ук-

райна, Армения и Грузия. От 1996 г. започва укрепването на съюзна и интеграционна структура с Беларус, която завършва през 2000 г. с формирането на обща външна политика, отбрана и валута. На 29 март 1996 г. в Кремъл е подписан Договор за задълбочаване на интеграцията в икономическата и хуманитарната област между Русия, Беларус, Казахстан и Киргизстан. Забележителна от този период е офертата на Елцин до българското правителство за участие в интеграцията: това е сондаж на възможността Русия да намери съюзник в Източна Европа. Този сондаж е гръмко отклонен от социалистическото правителство на Ж. Виденов. Той не е нито неправомерен, нито неуместен като международна политика, но е осъществен доста тромаво като дипломация - каквато е и българската реакция. Същите тези 5 държави подписват на 10.X.2000 в казахстанската столица Договор за Евразийска икономическа общност, чиято задача е да се постигне пълен общ пазар и единно икономическо пространство между тези страни.

Иракската война през март-април 2003 г., макар и очаквана, е посрещната от руската общественост и държава с обясним драматизъм. Тя е още един пряк удар върху руския авторитет като някогашна свърхдържава. Търсейки най-подходяща реакция, руските държавни институции дават различаващи се оценки. Според Министерство на външните работи "налице е акт на неправомерна употреба на сила". Самият президент Путин в умерен дух окачествява акцията като "голяма политическа грешка", т.е. нещо недобро, но търпимо. Съветът на Федерацията на Парламента характеризира действията на САЩ като агресия. Този разнобой е показателен за все още неизбистрената държавна позиция и политическа нагласа на "новите руснаци" по големите въпроси на съвремието. В подобна позиция следва да намерят отражение не само националния интерес и националното правосъзнание, но и националната и д е я.

Ненапразно в съвременната политология, в политическите документи на държавите се подчертава ролята на ценностите. Основният фактор за въздигането на Русия в международните отношения се намира в духовната сфера. По това Русия, православният свят, се отличават от прагматичния Запад. Ако един ден бъде създадена нова вдъхновяваща философия и населението на Русия и "близката чужбина" я възприеме, нейната геополитическа роля ще възвърне предишните си мащаби и ще изпълни своята мисия.

Новите приоритети на страните от Източна Европа

След 1989 г. навсякъде в Източна Европа са осъществени "нежни революции " и съществуващата социално-икономическа система е бързо демонтирана. С това по странен начин се оспорва тезата за терористичната и тоталитарна дикта тура на компартиите, която в повечето случаи не упражнява почти никакво физическо насилие (поне не по-голямо това на западните полиции срещу улични протести). Причините са много и различни, но така или иначе те са заставени да се оттеглят от властта и покъсно тя е поета чрез избори от десни либерални формации. Фактът, че избирателите не след дълго отново дават гласа си за бившите комунисти, по правило организирани в нови социалдемократически или социалистически партии, не променя поетата държавна ориентация: пазарна реформа, плурали стична политическа система, отдръпване от тесните връзки с бившия Съветски съюз, т.е. сегашната Руска федерация. През 1990 г. Чехословакия и Полша подписват споразумения за изтегляне на съветските войски, което приключва (за Полша) в 1994 г. През 1990 -91 г. желание за независимост изявяват всички досегашни съветски републики. През март 1991 г., в навечерието на референдума за бъдещето на Съюза, съвет ското ръководство излиза с официална декларация, съдържаща предупреждение към съседните държави. "Съветският съюз е заинтересован от добросъседски отношения с държавите от региона. Много е важно тези страни да водят дружелюбна политика спрямо нас ... да не съдействат за вътрешен сепаратизъм и центробежни тенденции спрямо Съветския съюз и да не сътрудничат на сили, които не са се отказали да прекроят политическата карта на Европа."

Това изявление е показателно за фактическата невъзможност на Москва да контролира политическия развой в съюзниците си от Варшавския договор. На първо място изпъква загрижеността й за съдбата на собствената държава. А желанието на съюзниците е категорично. Варшавският договор трябва да бъде разпуснат. Идеите за някаква обща политическа структура за сигурност в Източна Европа са отхвърлени. Разпускането на Варшавския договор е насрочено за 1 юли 1991 г., а през юни с.г. НАТО излиза с предупреждение до СССР да не се опитва да пречи на "свободния избор" на страните, под заплаха от натовска намеса. От тази заплаха няма нужда. Последното нещо, което Горбачов би желал в този момент, е да се замеси във външна военна авантюра. Акцията на специалните части (ОМОН) в Латвия и Литва по отношение на телевизията и военни обекти е действие от друг порядък. Тя не може да служи за индикация, че СССР се готви да върне със сила източноевропейските страни в своята орбита.

С официалното разпускане на Варшавския договор източноевропейските държави изпитват значително облекчение. Те

продължават да се опасяват от военна интервенция, дори предприета от съветските генерали без изричното съгласие на държавното ръководство. Като се шуми около тази митична опасност се оказва постоянно натиск върху САЩ и Западна Европа да "гарантират" независимостта на новите демократични режими. Още през 1991-92 г. държавите от централна Европа (Полша, Чехословакия и Унгария) приемат нови доктрини за сигурност, които ги ориентират към членство в евроатлан тическите структури. За по-концентрирано въздействие върху Запада, те създават някои регионални организации, най-влиятелна от които е т. нар. Вишеградска тройка (по-късно четворка). Тя е наречена така по името на замъка Вишеград недалеч от Будапеща, където на 25 февруари 1991 г. се събират държавните глави на Полша, Чехословакия и Унгария. Те вземат решение за създаване на регионална икономическа групировка и подписват документ "Декларация за сътрудничество по пътя на европейската интеграция". От този момент тези страни получават приоритет в източната политика на Европейския съюз и НАТО.

След съответно подадени молби, тези страни стават през декември 1991 г. асоциирани членове на Европейския съюз (тогава все още Европейска общност). През декември 1992 г. по инициатива на Вишеградската група в Краков (Полша) е създадено Цéнтралноевропейско споразумение за зона за свободна търговия (ЦЕФТА). Членове учредителки са Полша, Чехия, Унгария и Словакия. Обявената цел на споразумението е засилване на икономическите контакти и премахване на съществуващите бариери пред свободната търговия между страните участнички, както и за ускоряването на интеграцията помежду им. По този начин централноевропейските държави откликват на призива на Запада за икономическа стабилизация на регионално равнище, което би улеснило тяхното приемане в европейските структури.

В по-различно русло, но по същата обща схема, се решава въпросът за членството на тези държави в НАТО. На 6 октомври 1991 г. в Краков трите "държави-отличници" обявяват желанието си да бъдат приети за пълноправни членки. Тук, разбира се, се взема предвид както възможна съпротива на Русия (обществеността би реагирала остро на нова "студена война"), така и на неизяснената позиция на самите натовски съюзници по този въпрос. Затова САЩ и ръководството осъществява по-продължителна подготовка. Най-напред през декември 1991 г. в Брюксел е създаден Северноатлантически съвет за сътрудничество, с участието на 16-те държави-членки на НАТО, 6-те страни от Централна и Източна Европа. и 3-те балтийски държави. Повечето пост-съветски републики и Албания се присъединяват през март-юни 1992 г. Официалната мисия на тази формация е осъществяване на широко сътрудничество между НАТО и страните от Изтока, включващо външната политика и сигурността, поддържането на мира, контрола върху въоръженията,

отношенията гражданско общество - военни, конверсията на военната промишленост, военните разходи, управлението на въздушното движение, разпространяването на информация за НАТО. По този начин източноевропейските страни започват да изграждат инфраструктурата на своите отношения със Северноатлантическия пакт, техния потенциал и политическа ориентация стават обект на внимателно изучаване.

Връзките с НАТО се засилват и поставят на договорноправна основа с програмата "Партньорство за мир", приета от срещата на високо равнище в Брюксел от 10-11 януари 1994 г. Източноевропейските държави, без страните от бивша Югославия, незабавно се присъединяват. "Партньорство за мир" вече предвижда по-широка гама от съвместни дейности - политически консултации и вземане на решения, както и участие в бъдещи операции по урегулиране на кризи и опазването на мира. Програмата задълбочава обвързването на политиката на източноевропейските страни със стратегията на алианса в областта на военното строителство, въоръжаването, военната подготовка, стандартизация на военната техника, учения, образование, финансиране на отбраната и др. Същевременно тя още не ангажира блока с подкрепа на една или друга източноевропейска страна в кризисна ситуация. Държавите от Вишеградската група, както и други източноевропейски страни, многократно декларират, че те разглеждат сътрудничеството в рамките на "Партньорство за мир" като един начален етап, но не и алтернатива на членството в НАТО. Междувременно, в резултат на настояването на западните страни кандидат-членките да "изчистят" всички спорни проблеми от етнически, териториален или малцинствен характер, през 1990-те година в Източна Европа по този проблем настъпва определена стабилизация. На 19 март 1995 г. в Париж е подписан договор за приятелство между Словакия и Унгария, засягащ проблема с унгарското малцинство в Словакия, наброяващо над 600,000 души и за близо 100,000-ното словашко малцинство в Унгария. Още по-голям пробив е постигнат с урегулирането на малцинствения проблем между Унгария и Румъния на 16 септември 1996 г. в Тимишоара, с който държавите се отказват от взаимни претенции и приемат нормите и практиките на западноевропейските държави.

В хода на дискусията около разширяването се създава забележимо напрежение в руско-източноевропейските отношения. В началото на 1990-те години бившите съюзници на Москва бързат да сключат договори за приятелство и сътрудничество със Съветския съюз. Целта им не е ново сближаване със СССР. Задачата е да поставят на нова основа междудържавните отношения, да се отменят досегашните договори за дружба и взаимна помощ, сключени през 1960-70-те години. Някои от тях са все още валидни и евентуално биха създали претексти за Москва да се намесва във вътрешните им работи. Наличието на отдавна

установени и активни икономически интереси поддържа връзките с Русия на достатъчно високо и динамично равнище. Но тоталната насоченост към евроатлантическите структури бързо измества акцентите. Изразител на антируската тенденция става чешкия президент Вацлав Хавел, който нееднократно заявява, че Русия на принадлежи към Европа геополитически и духовно, и затова нейните претенции да участва в европейските организации и програми са вредни за "европеизма".

Страните от Централна и Източна Европа предприемат и други стъпки, които могат да бъдат възприети от Русия като предизвикателство. През май 1995 г. Унгария подписва със САЩ военен пакт за изследвания, според който САЩ могат да използват унгарския опит за откриване и обезопасяване на ядрени, химически и биологични оръжия. През август 1996 г. чешкото правителство приема Проектозакон за ядрените материали, отварящ път за НАТО да разположи ядрени оръжия на чешка територия. На 2 май 1996 г. полският министър на външните работи заявява официално, че Полша желае да встъпи в НАТО с всички произтичащи от този акт последици, в това число разполагане на ядрени оръжия на нейна територия. В централноевропейските страни, най-вече в Полша, се наблюдават остри публични реакции срещу действията на руската дипломация, насочени против разширяването на пакта. Може да се каже, че Полша се явява една от причините САЩ да избързат с разширяването, предвид важната роля, която играе тази държава за създаване на "санитарен кордон" между Германия и Русия, нейния относително немалък военен потенциал и традиционните исторически чувства на голяма част от населението.

През 1996 г., американската политика за разширяване на НАТО окончателно се определя. На 20 март 1996 г. държавният секретар Уорън Кристофър събира в Прага източноевропейските министри на външните работи, за да бъде уеднаквена тяхната позиция за влизане в алианса. На срещата на високо равнище на НАТО в Мадрид през юли 1997 г. след остра дискусия е решено Полша, Чехия и Унгария да бъдат поканени за пълноправни участници в НАТО; през септември с.г. трите страни започват да преговарят. Процедурите по приемането приключват официално с ратификация на решението в навечерието на Вашингтонската юбилейна сесия на блока през април 1999 г.

С приемането на 3-те държави (предшествано от дипломатически совалки за компромис с Русия) настъпва известно успокоение на страстите както на Изток, така и на Запад. Но молби за членство в блока вече са подали редица източно-европейски държави, вкл. бивши съветски републики. Русия излиза с категорични декларации, че включването в НАТО на прибалтийските страни, Украйна, или кавказките републики е съвършено недопустим от гледна точка на нейната сигурност. През 1999-2000 г. нееднократно масло в огъня подлива грузинския президент Е.

Шеварднадзе, бивш член на Политбюро на ЦК на КПСС и министър на външните работи на СССР. Той изразява директно пожелание страната му да получи гаранции от НАТО. През ноември 2002 г. на среща на държавните ръководители на страните-членки на НАТО в Прага официално е отправена покана до България, Румъния, Словакия, Словения, Литва, Латвия и Естония да започнат преговори за присъединяване. Процедурата се развива твърде бързо. На извънредно заседание на Съвета на НАТО в Брюксел на 26 март 2003 г., една седмица след началото на войната в Ирак, държавите-членки на пакта подписват протоколите за присъединяване на 7-те страни. През 2004 е приключена процедурата по приемането им.

Съвършено очевидно е, че политическите критерии са основни, и че НАТО ще стъпи и на Западните Балкани, след като бъде възстановена "дисциплината" в евроатлантическите отношения. Влизането на източноевропейските държави в НАТО създава нова политическа ситуация в Европа и самия блок. Става дума за начина на вземането на решения по принципни политически и стратегически въпроси. Отначало докрай САЩ диктуват цялата процедура. Несъмнено проамериканската позиция на новите участници засилва позициите на САЩ в тази и без това доминирана от тях организация, и това предопределя членството им.

Това не може да не внуши безпокойство на редица други членки на блока, най-вече на Франция, която вижда своите възможности да опонира като отслабени. Освен това не всички потенциални дрязги между "новаците", а също между тях и "старите" членове, са изчистени докрай. Известно опасение в Полша буди еволюцията на германската политика по въпроса за границата Одер-Ниса. Идването на власт на националистически лидери от рода на румънския политик Корнелиу Тудор заплашва да взриви уж постигнатото разбирателство между Букурещ и Будапеща по малцинствения въпрос. Кипърският конфликт още не е разрешен, и продължава да е потенциален риск за южния фланг на НАТО. Подобен детонатор могат да се окажат мюсюлманските малцинства в балканските държави, претендиращи за влизане в пакта. Макар че всички източноевропейски страни (с минимални изключения) смятат влизането си в евроатлантическите структури за "неотвратим национален курс", има силни флуктуации в общественото мнение в полза на неутралистична политика. В Унгария на проведения през 1997 г. референдум относно влизането в НАТО "за" гласуват 85%, но 52% от гласоподавателите изобщо не участват в избора. В Чехия обществените допитвания показват 30% несъгласие, даже в Полша през 1993-94 г. анкета сред офицерския корпус разкрива силна тенденция към самостоятелна политика. В България, според изследванията на различни социологически агенции, процентът на привърженици-

те и противниците на блоково участие сред населението е примерно равен - 50:50.

Тези вътрешни и външни фактори ограничават засега активната изява на източноевропейците в ролята им на атлантически форпост. В замяна на това, временно се засилва тенденцията те да използват и други европейски форуми и структури, като ОССЕ, ЗЕС, Евроатлантическия съвет за партньорство (сменил Северноатлантическия съвет за сътрудничество през 1997 г.). Така например, Словакия предоставя на Западноевропейския съюз полигони, полева болница, открива негов учебен център. Макар че участието на тези структури в европейския процес за сигурност е ограничено - ОССЕ няма правомощия и инструментариум, ЗЕС през 2000 г. е закрит с договореностите от Ница - източноевропейските страни охотно участват в различните посреднически мисии, в бюрата за наблюдение, в другите органи за превантивна дипломация.

Понастоящем главен официален ориентир на външната политика на страните от Източна и Централна Европа е влизането им в Европейския съюз. Докато участието в НАТО им гарантира американската протекция (и евентуално военна и икономическа помощ), приемането им в Европейския съюз се разглежда като най-пряк път към постигане на икономическа стабилизация и просперитет. Примерът с "гръцкото и португалско чудо" през 1980-те гг. продължава да е привлекателен, макар че някои илюзии постепенно се рушат. През 1990-те години всички източноевропейски държави подписват споразумения за асоцииране с Европейския съюз, който през този период следи за осъществяването на пазарните реформи и синхронизацията на правната уредба с тази на интегрираща се Европа. Решенията на Европейския съвет от Есен (1994), Люксембург (1997) и на междуправителствените конференции на ЕС през този период отварят пътя за присъединяване на тези страни. През март 1998 г. започват преговорите на ЕС с Чехия, Полша, Унгария, Естония и Словения, през февруари 2000 г. - с България, Румъния, Словакия, Литва и Латвия. На фона на смесените констатации на Европейската комисия за напредъка на повечето кандидати, отново на преден план излизат политическите критерии, и твърдия прозападен курс на българското правителство му печели облекчаване на Шенгенските визови условия през ноември 2000 г. През 2001 г. в Европейския съюз са приети 10 източноевропейски държави, без България и Румъния. Последните имат обещание за присъединяване в началото на 2007 г.

Общото заключение за външнополитическия курс на източноевропейските държави след краха на биполярната система е, че той има клиентски характер, изцяло е подчинен на стратегията на западния военнополитически алианс и преди всичко на САЩ. Даже интеграцията в Европейския съюз, със цялата и рекламирана "съдбовна значимост" стои на втори план. Това е из-

рично декларирано от най-авторитетния източноевропейски държавник - президентът на Чехия В. Хавел през ноември 1994 г. По такъв начин тази политика се оказва странно "симетрична" на блоковото им участие във Варшавския договор през 1955-1991 г. Това е в разрез с геополитическите императиви, които имат в значителна степен и исторически характер.

Те са очевидни без сложните средства на модерния геополитически анализ, в който се намесват геометрични, геодезични и астрономически формули. Разбира се, много от детерминантите на тази политика имат често исторически характер. Но поуките от историята, овладени от просветени и патриотични политически класи, са от естество да внесат промени даже в геополитиката.

Страни като Полша, Чехословакия, Унгария, Румъния и България нямат стратегически интерес да бъдат оръдие срещу Русия. Като агенти на германоезични или религиозно-фундаменталистки формации, някои от тях столетия наред бяха експлоатирани като "буфер". И заплатиха жестока цена. Противоестествена е нагласата те да се оставят да бъдат използвани като наемници срещу славянството. Един съвсем кратък обзор на съдбата на тези страни и народи през последните 500 години показва гибелния характер на тяхното обвързване със Западна Европа или стихията на Ориента, с цел конфронтация с естествената им среда.

Полша даде стотици хиляди жертви в борбата с Тевтонския орден /1360-1460/, в Ливонската война с Русия /1553-1580/, в руско-украинско-полските междуособици /XVII в./, бе разделена 3 пъти между Русия, Австрия и Германия през XVIII в.; загуби за 150 години независимостта си, и 1.5 млн. свои синове във въстания и чужди войни през XIX в.; от 1917 г.,до 1939 отново се подчини на "западна" кауза, жертвайки 5 милиона; единствено от 1945 до 1989 т. като член на Варшавския договор и СИВ се радваше на национална сигурност и относителен просперитет, заемайки място сред 10-те най-развити държави в света.

Унгария бе завладяна от католическата Хабсбургска немскоезична империя през XVI в. и оттогава до 1918 е била покорена нация. Съзнателно и системно е била използвана като форпост срещу Русия цели 4 века, и е проляла кръвта на милиони свои синове за германски династии и Ватикана:

- в 30-годишната война, срещу Швеция, Испания, Франция, немските протестантски княжества;
- във всички войни на Австрия срещу Турция, Прусия, Франция, Италия през XVIII и XIX век, във въстания и революции срещу виенското господство;
- през Първата световна война, срещу силите на Антантата; през Втората световна война, срещу Съветския

съюз – без национална кауза, без национална цел, само масово жертвоприношение на чужд олтар.

– Чехия /Чехословакия/ загуби 2/3 от населението си в Тридесетгодишната война между западни имперски съперници; с огън и меч бе унищожено най-драгоценното хуситско наследство, висша проява на чешката народна добродетел. Страната 300 г. бе подчинен народ в немскоезична империя, проля кръвта си във война с братски славянски и други съседни народи. През 1938 г. в Мюнхен бе принесена в жертва на хитлеристка Германия, за да купи 2 години мир за "западната цивилизация"; 40 г. след това се радваше на сигурност и просперитет, 8 място в света по промишлено развитие.

Днес тези държави отново стартират цикъл "Ние сме латинци и католици", противопоставяйки се на геополитическите реалии. Но те ще останат на земята, където са се родили, и съжителствали хилядолетия с родствени или близки по нрав и манталитет племена. Ако отново решат да станат наемници на чужди раси и култури, най-вероятно е отново да получат поредната "кордонна роля", или да станат фактически част от една възродена германоезична империя, в рамките на Европейския съюз или извън него. Тя може да ги погълне, или подели с Турция и Русия, както през XVII - XIX в. Може би, опасявайки се от подобна перспектива, те така упорито търсят "куплунг" с най-могъщата световна държава отвъд Атлантика. Но тази тяхна политика, и по-специално колективното им безрезервно участие в иракската акция от март 2003 г., не им носи реален международен авторитет и ползи, нито пък дългосрочна перспектива.

Предизвикателства пред международната общност в условията на "Новия световен ред"

Вече стана дума, че рухването на тоталитаризма в началото на 90-те години освободи от задръжки натрупаните през тези 40 години националистически, религиозни, етнически и други междукултурни вражди и претенции. Това се наблюдава най-пряко в Източна Европа, където на бял свят излизат редица спотаени досега амбиции, пряко насочени срещу съседи, велики сили, и просто чужденци.

Избликът на национализъм е характерен за почти всички източноевропейски и централноевропейски държави и живеещите в тях етноси. Той е предизвикан от падането на административните забрани за национална самоизява. Съвсем обяснимо се наблюдава нов изблик на надеждите и очакванията за национално и политическо самоопределение. Но в тях намират израз и често атрофираните представи за превъзходство над другите народи, които по някаква причина са "длъжници" на съответния народ или етнос. Всичко това превръща тлеещите в течение на

десетилетия и даже столетия противоречия на национална почва в живи огнища, чиито искри заплашват да запалят регионален и даже европейски пожар.

През 1990-те години забележимо се активизират и придобиха европейска значимост следните такива огнища:

- между сърби и хървати в бивша Югославия, дължащо се на лоши исторически спомени, и сегашни взаимни претенции за територия и материални блага;
- между сърби и албанци в Косово, дължащо се на борба за жизнено пространство и културна вражда;
- между мюсюлмани и християни на територията на цяла бивша Югославия, дължащо се на културна вражда, исторически спомени и борба за територии;
- между българи и македонци, дължащи се на спорове около национална идентичност;
- между българи и сърби, дължащи се на лоши исторически спомени, съперничество за роля в православния свят и малцинствени противоречия;
- между гърци и македонци, за национални атрибути и роля на Балканите;
- между гърци и турци, за територии, акватории, по проблемите на Кипър и малцинствени въпроси;
- между българи и турци, дължащи се на лоши исторически спомени и малцинствени въпроси (след 1989 г. приглушени, но потенциално нарастващи);
- между българи и румънци, по малцинствени въпроси и заради екологични бедствия;
- между румънци и унгарци, по малцинствени въпроси;
- между румънци и руси, заради Молдова и Бесарабия.
- между македонци и албанци, за "жизнено пространство" и самвоопределение на територията на днешна Република Македония.

Мозайката на национални противоречия в Източна Европа може да се увеличи, като се добавят всеки две съседни държави, между които неизбежно е имало търкания на етническа или религиозна основа. Но вълната от национализъм, заляла източната част на континента, заплашва и благополучния Запад. През 1990-те години се засили дейността на баските сепаратисти в Испания, на корсиканските националисти във Франция, на ирландските революционни сили в Англия и по света. Белгия едва удържа езиковия и етнически конфликт между фламандци и валонци. Дори просперираща видимо единна Италия изведнъж стана обект на центробежни сили: появиха се масово привърженици на независимост на Северна Италия, така наречената Ломбардска лига, които почти изправиха страната пред разкол. В далечна Канада, отцепването на френскоговорящия Квебек се задържа с различни маневри на управляващия елит.

Тягостна картина на подобни вражди, прераснали в открити кръвопролития, представлява територията на бившия Съветски

съюз. В Кавказ продължават военните действия на чеченските сепаратисти срещу руското управление. В Нагорни Карабах арменци и азербайджанци продължават междуособицата още от 1988 година. Според признанието на руското правителство, непримиримостта между абхазци и грузинци внася дестабилизиращ елемент в Кавказ. Противоречията между руския и молдавско-романски елемент в Приднестровието е истински проблем за Общността на независимите държави, Русия и Молдова. В Средна Азия, Таджикистан и Туркменистан, въоръжени формирования на религиозна и местна основа, както и от външни нашественици, водят продължителна и изтощителна битка за надмощие. Резултатът при всички случаи е конфронтация между между аборигенното местно население и руският елемент, също установил се на местна почва от няколко столетия. Впрочем, такова е положението в повечето постсъветски републики.

Събитията в края на 1980-те години, които сложиха край на железния съветски контрол върху обширни евроазиатски територии, отприщиха вълната на ислямския фундаментализъм. Подобен по своята ярост и безогледност на който и да било друг религиозен фанатизъм, той се различава по това, че има поглобални амбиции и по-малко се колебае в средствата. Истинският ислямски фанатик охотно извършва дори най-кървави убийства, защото в замяна му е обещан рай с всички земни наслади. Ислямската вълна залива Иран, Афганистан, Пакистан и Средна Азия, чрез кавказките и татарски народности прониква в сърцето на Русия и допълнително я дестабилизира. Даже светска държава като Турция е изкушена да използва ислямския фактор за установяване на стратегически позиции на Балканите, и в пост-съветските мюсюлмански пространства. Като бумеранг, Ислямът заплашва да подкопае институциите на самата Турция и завинаги да я отдалечи от Европа.

Ислямският фундаментализъм има особено драстични прояви в държавите от Близкия Изток, Африка и многонационалните държави от Азия. Печално известни са масовите убийства на чужденци в Алжир, където ислямистите мъстят за непризната изборна победа преди 30 години. В Египет ислямски екстремисти водят открита насилствена битка за властта в страната, а в Ливан и на палестинските територии войнствени отряди на фундаменталистка основа застрашават мирния процес с постоянни нападения над израелски мирни жители и военни. В редица европейски страни и в САЩ ислямистите извършват атентати с цел да изтръгват отстъпки за своята кауза. Положението се усложнява от факта, че редица народи и националности, водещи справедлива борба за национална еманципация, като например кюрдите, биват слагани в кюпа на международния тероризъм и третирани като нарушители на закона. В Азия и Африка, близо 5000 етноси и религиозни общности претендират за самостоятелност и отделяне от сегашните държавни структури / най-вече в многонационални страни като Китай, Индия, Индонезия, Фили-

пините, Шри Ланка и др./ и не се колебаят да прибягнат към оръжие за удовлетворяване на своите претенции.

Всъщност, самото понятие "тероризъм" се основава само на външни белези. То фиксира в правно отношение непозволеността и незаконността на определени насилствени деяния, и е достатъчно основание за полицейски и съдебни санкции срещу него. Но международният тероризъм има по-различен генезис от обикновената престъпност. Той се корени в патологията на една глобална социална система, на международната действителност. Затова той може да бъде обуздан не толкова с координирани полицейски мерки на държавите и на Интерпол, а с откриване на неговите корени и източници. На първо място това са неравенството между богатите и бедни страни, съпротивата срещу диктата на чуждата сила и култура, глобализационните процеси.

Двуполюсният модел и съществуващият между полюсите баланс оказва сдържащо влияние не само върху непосредствените опоненти - САЩ и Съветския съюз, НАТО и Варшавския договор. Той сдържа и много други враждебни прояви, било чрез страх от атомна война, било чрез намеса и внушение на великите държави. Липсата на такъв сдържащ ефект след 1989 г. отприщва експанзионистични и националистически стремления на различни авторитарни режими. Типичен пример в това отношение е анексията на държавата Кувейт от Ирак през август 1990 година. Тя дава повод на Съединените щати да организират широка коалиция от антииракски сили под егидата на ООН, и да осъществят внушителна в техническо отношение нападателна акция срещу много по-слабия Ирак. Тази акция, започнала през януари 1991 г. и приключила за около две седмици, води до изгонването на Ирак от Кувейт, но истинската и цел е малко по-друга. Тя трябва да върне на Запада контрола върху нефтените източници в района и не на последно място, да покаже на останалия свят съкрушителното превъзходство на Съединените щати над всеки потенциален противник. Американската акция срещу Ирак трябва да стане също така символ на "новия международен ред", при който всеки въоръжен нарушител и завоевател ще срещне подобен могъщ отпор. Намекът в този случай е достатъчно ясен. Аналогична е мотивацията, както неведнаж се споменава в настоящия курс, и на иракската война от март 2003 год.

Но опитът на САЩ да наложат "нов ред", в който НАТО ще играе ролята на световен полицай, се оказва неуспешен. Не заради недостатък на военна мощ, или масова международна опозиция. Става дума за опитите да се променят ендогенни социални процеси чрез външна интервенция. Фиаско търпи американската намеса в Сомалия. Европейската общност не е в състояние да предотврати войната в Югославия. Тя избухва в края на 1991 г. и продължава 4 години, след което се възобновява. През 1992-3 г. в африканската държава Руанда започва кървава междуосо-

бица, довела до смъртта на близо 1 милион човека - най-страшното гражданско клане от камбоджанските събития насам. Френските умиротворителни сили се оказват в положението на пасивни свидетели. С други думи, опитите с полицейски средства да се решават конфликти с дълбоки исторически и социални корени, се оказват неуспешни.

Националистическата и верско-фундаменталистка експлозия се през 1990-те години се оказва плод именно на такива противоречия. Те се проявяват с нова сила тъкмо тогава, когато отпада по-голямото идейно-класово противоречие между социализъм и капитализъм, което ги заглушава. За да бъдат тези разпри обуздани, е необходимо човечеството да се преори ентира към решаването на общи проблеми, да надделее съзна нието за общи интереси, които имат приоритет над традицион ните разделения. За това се изисква обаче, по думите на голе мия италиански хуманист Печеи, нова общочовешка революция. До този въпрос се докосваме мимоходом -съвсем накратко - в заключенията по различни теми, засегнати в настоящия курс.

Трябва да се каже, че основните проблеми произлизат от импулсите за промяна в самата международна система. Те могат да са свързани със структурни, социални, психологически фактори, насочени към промяна в самата система, в нейните основополагащи правила и принципи. Най-напред обект на подобни импулси е международно-правната и основа. Понастоящем, както вече се спомена на редица места, такава промяна се извършва. Тя е резултат от новото съотношение на силите, от разгръщането на нов исторически цикъл, с характерни материални условия и диалектически закономерности.

Въпросът за международното право като регулатор и средство за управление на международните отношения винаги е бил предмет на дискусия. Но с краха на биполярната и в хода на борбата за монополярна система съзнателно е предизвикана и к р и з а и на международноправната система. Акцент е поставен върху правото на правата на човека, израз на което става концепцията за хуманитарната интервенция. "Абстрактният индивид" е дефакто определен за главен субект на международните отношения, а неговото благополучие и безопасност – за международноправен императив. С гореспоменатата концепция се упълномощава "можещата държава" – т.е. суперсилата-хегемон, по свое съждение да преценява кога и от кого са нарушени човешките права и да се намесва с въоръжена сила. Бомбардировките на Югославия през март-май 1999 г. шокират света и показват, че принципите на Вестфалската система от 1648 г. и Заключителния акт от Хелзинки 1975 г.са мъртви – до един дезавуирани от безпрецедентната американско-натовска акция.

Четири години по-късно е осъществена инвазия и окупация на Ирак, като 3 пъти агресорите сменят предлога – първо, уж наличие на оръжие за масово унищожение в Ирак, второ, Ирак е център на терористична дейност, и трето, Ирак се управлява от

тираничен режим. Дори папата и генералния секретар на ООН Кофи Анан осъждат нападението срещу Ирак през март 2003 г. Този път дебатът около международноправната система придобива остър политически характер. Американският експерт проф. Гленън от Флетчърския университет изтъква на страниците на "Форейн Афеърс" че международното право е остаряло поради променилото се съотношение на силите. Иначе казано, *правните норми трябва да са подчинени на политиката, да произтичат от практическите действия на държавите—а не обратното*. Повтаря се традиционната критика към международното право, че то не може да се опира на просветената човешка воля, а на всесилието на една най-силна държава, която да бъде и правотворец, и глобален полицай. /M.Glennon, Foreign Affairs No 3, 2003,16-35/. С други думи, налице е претенция съвременното международно право да бъде заменено с ретроградното имперско право. Това е задънена улица на историческото развитие, и затова основно предизвикателство пред разума и човечеството.

Възгледи и перспективи за международните отношения през XXI век

Една научно обоснована прогноза на международното бъдеще е без съмнение трудна работа. Безспорно е, че са непознаваеми конкретните детайли, зависещи от множество случайни обстоятелства. Но винаги са налице някакви дълбочинни процеси, от които специалистът може да направи по-далеч отиващи изводи. На Фр. Енгелс бе необходим само текста на Франкфуртския мирен договор от 10 май 1871 между Франция и Прусия и съобщението за австро-германския съюзен договор от 1879 г., за да направи станалата вече христоматийна прогноза за Първата световна война, избухнала 35 години по-късно :

"За Прусия - Германия вече не е възможна никаква друга война, освен световна война. И тя ще бъде световна война с невиждан по-рано размер и невиждана сила. От 8 до 10 милиона войници ще се хванат гуша за гуша и ще опустошат Европа както и скакалци не са я опустошавали. Опустошение както през Тридесетгодишната война, но сбито и обхващащо целия континент; глад, епидемии, всеобщо подивяване както на войските, така и на народните маси, предизвикано от острата нужда и изкуствения механизъм на търговията, промишлеността и кредита, и като завършък на това - общ банкрут; крах на старите държави и на тяхната закостеняла държавна мъдрост; такъв крах, че дузини корони ще се търкалят по улиците и няма да се намери никой, който да ги вдигне".

Последното десетилетие ни направи свидетели на нови феномени, свързани с разпада на системата, създадена в ре-

зултат на Първата и Втора световна войни - Версайско-Ялтенската система. Рухна Съветският съюз и социалистическия блок, единият от двата полюса на биполярната световна структура. Всичко това потвърди множество известни отпреди това сигнали: за изчерпването на командно-тоталитарния модел на развитие, възраждането на национализма и религиозно-етническите тежнения, глобализацията в резултат на научно-техническата революция, растящата роля на субективно-човешкия фактор и неговите качества. Краят на двуполюсният модел създаде и стратегически вакуум, и възможности за едностранен контрол и даже диктат върху международната система. Бе отбелязано също така задълбочаването на редица проблеми с глобален обхват от икономическо, екологично, социално и културно естество.

Отблъсквайки се от тези репери на променилата се световна обстановка, международната академична и политическа мисъл формулира в края на 1980-те - началото на 1990-те години редица интересни теории, предназначени да покажат движещите сили на световното развитие през XXI век.

Още през 1989 г. Френсис Фукуяма, американец от японски произход, тогава съветник в Държавния департамент на САЩ писа, че либералната демокрация е на път да се превърне в глобална система. Той предположи, че капитализмът - пазарната икономика - е заключителният стадий на историята, отвъд който не се очакват повече качествени промени. Този сценарий, наречен "край на историята", бе отхвърлен от редица прагматично мислещи специалисти. След три години ученият ревизира схващанията си. Той прие, че т.нар. либерална демокрация е уязвима и обратима като процес заради вътрешното напрежение между принципите на свободата и равенството. След още две години Фукуяма призна, че неговата теория едва ли е вярна, защото той нямал ясна представа за мащабите и непознаваемите ефекти на технологичната революция

През 1988-90 г. се появи цяло течение в политологията и историческата наука, според което свръхсилите и империите са обречени на упадък. Най-видният му представител Пол Кенеди предрече края на Съединените щати, под напора на вътрешни центробежни сили, като етноси, транснационални корпорации и социални недоволства, както и поради националистическо надигане в общосветски мащаб. Това учение, известно като "деклинизъм" (от англ. дума decline - западам) потърси потвърждения в загиването на Съветския съюз.

Деклинизмът моментално срещна отпор от привържениците на "Новия световен ред", провъзгласен от американското ръководство през 1990 -91 г. Академичните привърженици на новата теория на международните отношения, станала известна като "способност за обновление" (renewalism) твърдят, че САЩ са способни да се обновят, да създадат нови производителни сили, нови творчески общности и международни комуникации,

които да им гарантират разцвет и растящо международно влияние. С тази теория е свързан и друг възглед за бъдещето, чийто пионери са учените Киохейн и Най още през 1975-79 г. Те твърдят, че човечеството би се развивало най-добре под попечителството на една свръхсила, пазител на принципите и нормите на съвременната цивилизация. Този възглед, известен като "хегемониална стабилност" е открита апология на американското лидерство, като оптимална среда на сигурност и сътрудничество.

През 1993 г. на страниците на авторитетното списание "Форейн Афеърз" се появи статията на С. Хънтингтън "Сблъсък на цивилизациите". Според автора, след отпадането на световното противоречие между двата полюса, главен фактор на международната политика ще стане борбата между основните религиозно-културни общности, към които принадлежат различните държави. Той изброява западна (протестантско-католическа), православна, ислямска, даоистка и др. цивилизации, обединени по ценностен признак. Неясна величина в тази борба са т.нар. "откъснати държави" - Русия, Турция, Мексико, имащи тежнения към западната култура, но и собствени цивилизационни корени. В хода на междуциви лизационното съперничество Западът може да се окаже сам срещу останалите враждебни култури, и преди всичко срещу ислямистко-даоисткия свят.

Неоригинален, но достатъчно реалистичен е геополитическият сценарий за XXI век, разработен с различни акценти от Зб. Бжежински и Х. Кисинджър. В своя популярен труд "Дипломацията" (1994 г.) Кисинджър описва аморфен, но условно еднополюсен свят, в който различни центрове на сила ще се стремят да излязат от състоянието на подчиненост. Изхождайки от презумпцията за невъзможността САЩ да ръководят цялото човечество от 6 млрд. души и над 200 държави, той определя като оптимална обстановка поддържането на регионални баланси на сила. Между тях се поддържа грубо равновесие, и не се допуска господство на отделно взета държава върху ключови географски зони и комуникации. Според него, най-голямата опасност за световната сигурност би било руското (или руско-китайското) господство върху Евразия, или доминация на Германия в Европа. Днешната международна система, смята Кисинджър, наподобява Европа от епохата на Свещения съюз (1815 г.) и борбата на интереси през новия век ще бъде сходна с конкуренцията между силите в онази епоха. Към този разред теории и прогнози спада и мондиалистката геополитическа теория (Ж.Атали и др.) според която бъдещето ще се решава от "големите пространства" и тяхното глобално влияние.

С определени позиции продължава да разполага марксическата теория на международното развитие, особено в нейния Кауцкиански вариант, според който настъпилата епоха носи всички белези на ултраимпериализъм. Тя издържа изпитанията на времето като една от най-кохерентните в логическо отноше-

ние. Но и тя се оказа неадаптивна със своя детерминистки упор върху материалните сили, пренебрегвайки ролята на човешко-духовния фактор.

Повечето съвременни теории и прогнози за международните отношения обаче съвпадат в констатацията си за съвременната криза на международната система. Те отчитат успехите на либералната демокрация, растящата икономическа взаимозависимост, приоритетното значение на индивидуалните човешки права и свободи, невижданият технически и научен прогрес, причина за повишаване на благосъстоянието на развитите индустриални държави. Но в тях са отбелязани и негативните явления, много от които са диалектически свързани с постиженията. Това са кризата на държавността, нарастването на междуобщностните конфликти, глобализацията на криминогенните фактори, тенденцията към насилие, опасността от разпространение на ядрено оръжие, дестабилизацията в стратегическите отношения между великите държави. "Стоим смутени пред полето от руини след рухването на двуполюсния модел, който даде облика на втората половина на XX век - пише Д. Колар в "Дефанс Насионал".

С отпадането на "взаимното сдържане" между полюсите, се размиват и редица регулиращи механизми от стратегически, психологически и политически характер. След края на "студената война" не настъпи очакваната релаксация на напрежението и утвърждаване на невоенните средства за решаване на международните спорове. Вместо това, се разклати целокупният правен ред, изграждан от 1648 г. насам, чийто опори са суверенитета на националните държави, ненамесата във вътрешните работи, нерушимостта на границите. От началото на 9-те години, и особено с необявената война срещу Югославия през 1999 г. и иракската война от 2003 г. се налага /официално/ тезата за приоритета на правата на отделния човек (купувач и потребител) над правата на държавите и народите. С ролята на арбитър за спазването или неспазването на това приоритетно право се оказва не единствената в света универсална междуправителствена организация - ООН, а най-силната във военно отношение държава и нейните съюзници.

Кризата на международните институции и международния правов ред е свързана и с общата криза на държавността. Тя е породена както от интернационални, така и от вътрешнонационални фактори. Глобализацията на икономиката облекчава движението на капитали, технологии, информация, стоки и услуги. По този начин повече хора могат да се ползват от плодовете на прогреса и да повишават своя жизнен стандарт. Но тя подкопава националните устои чрез налагане на духа и ценностите на най-могъщите икономически субекти - американските и транснационалните компании. Според политолога Дж. Кърт, днес се заражда нов световен ред, различен от този, обявен от Буш през сеп-

тември 1990 г. Той се определя не от националните институции, а от космополитните средства за масово осведомяване, от масовата култура, авангардната техника и световните корпорации. "Като основен строител на тези организации - смята ученият - Съединените щати ще дават основния принос... за реорганизирането на света според принципите на многонационалност и липса на държавност". Според заместник-държавният секретар на САЩ Строуб Талбът, "през следващите 100 години националността, каквато я знаем днес, ще изчезне. Всички държави ще признаят единствената глобална власт".

Коя е тази власт, как ще се формира и упражнява тя - засега никой не може да отговори, въпреки че през XX век не липсват хипотези по този въпрос. През първите десетилетия на новия век кризата на международната система вероятно няма да промени основно някои нейни характеристики. Международните отношения ще се осъществяват все още от държавите, групирани в различни обединения. Някои специалисти очакват да се създаде многополюсен свят. По-вероятно е вместо "полюси" да се оформят силови центрове и да изкристализира полицентрична структура на международната система още през нашето поколение. Възможно е да се окаже прав С. Хънтингтън и расовоплеменните и религиозно-културни сходства сда се окажат привличащ фактор при формирането на такива центрове.

В Европа ще продължат усилията за интеграция, но поради жилавостта на националната традиция и спецификата на държавно-националните интереси, ЕС няма да придобие облика на единна свръхдържава. За да не стане това ще работят и САЩ, чийто прогнози от Маастрихтския договор насам са неизменно скептични. Те са заинтересовани от обединяване на европейските страни единствено като компонент на атлантическата геополитическа система. Възможно е в началото на XXI в. да се оформи нещо като хлабава конфедерация, но това ще е върхът, до който би достигнала интеграционната тенденция. Много повероятни са сътресения в групировката, но очевидната икономическа полза от обединяването ще поддържа минималната необходима спойка. Евентуално взривяване на Европейския съюз, при непредвидима засега кризисна ситуация, може да последва от извънредните претенции на Германия, която още сега се опитва да се освободи от дискретната френска опека..

Макар че разширението на НАТО вече започна, неговата тъкан ще се промени значително след приобщаването на източноевропейския буфер. Общата атмосфера на сигурност значително ще де промени, и това ще зависи в немалка степен от все по-честото прилагане на военна сила - било на Балканите, където 10 г. не стихва етническото насилие, било на Кавказ или другаде в пост-съветското пространство. Така или иначе, перспективата за нова ядрена конфронтация с Москва няма да зарадва никого на Запад, и няма да се отрази положително на търсещите

натовско-американския ядрен чадър нови европейски демокрации.

Американските специалисти по стратегия не крият убеждението си, че Русия трябва да бъде сведена до статут на второстепенна държава. "Академичната" идея на Бжежински сегашната Русия да се разчлени на 3 полу-самостоятелни, "конфедеративни" републики - Европейска Русия, Сибир, Далекоизточна Република бе спомената неведнаж. Замисълът на този план, аргументиран с "организационни съображения и съображения за сигурност", е достатъчно ясен - да се ликвидира веднъж завинаги великата евроазиатска държава като съперник. Русия още сега се обкръжава със потенциално неприятелски стратегически структури, като НАТО, Черноморска икономическа зона, нови връзки и комуникации между Турция, САЩ, Европа и мюсюлманските републики и образувания на Кавказ и в Средна Азия. Какъв ще бъде изходът от тази неравна битка, ще проличи през следващите 10-15 г. Дотогава Москва или ще преодолее блокадата, или допълнително ще се фрагментира и ще се превърне в клиентска държава. Ако борбата се води с досегашните средства - икономически реформи, опора върху вече изпразнените от съдържание международни институции като ОССЕ и ОН, референдуми и пр. демократично-популистки тактики, руската кауза е загубена. Ситуацията може да се спаси преди всичко с някакъв пробив - технологически и научен, сплотяване на народа около единна кауза, настъпателно използване на оставащите в ръцете на страната силни козове, като ядреният фактор.

Така или иначе, главният отпор на американоцентризма ще дойде вероятно не от Европа или даже Русия, а от Азия. Там мнозинството от хората продължават да виждат предимство в традиционните ценности пред нормите на западната демокрация. Там се намират огромни държави, с растящи икономически и военни възможности. Китай ще играе все по-силна роля в региона и прилежащите географски зони. Неговата ядрена мощ е вече трета в света след американската и руската. Тактиката на Вашингтон отсега е "селективно сдържане" на Пекин. От една страна, китайците ще бъдат заплашвани да не настъпват американските интереси в Корея и Далечния изток, от друга - ще бъдат насърчавани апетитите им към Индия и Русия. Важно оръжие на САЩ в борбата с Китай ще бъде неговият стремеж към сътрудничество за модернизация. Но също така активно ще бъдат използвани и традиционните му болезнени точки - демографския натиск, вътрешните антитоталитарни недоволства, натискът на исляма от Север, други етнически проблеми. И не на последно място, твърде вероятно му се готви стратегически разгром чрез съчетаване на политически, диверсионно-подривни и военни удари.

При всички случаи, в близките години Китай ще може да излезе на глобалната сцена само с помощта на другата евроа-

зиатска сила - Русия. Съединените щати ще правят всичко възможно, за да ограничат световното му влияние. Те биха били съгласни, при определени условия, да го признаят за господстваща регионална сила - за което му подават отдавна ясни сигнали.

Навярно оправдано Кисинджър смята, че най-голяма заплаха за американските интереси днес не е вече руския ракетно-ядрен потенциал, а евентуален руско-китайски блок, контролиращ голямото евразийско плато. Виднияят американски геополитик Р. Клайн (Джорджтаунски университет) смята, че са възможни нови стратегически прегрупирания в Азия и дори Европа. Той отдавна разсъждава, че те биха могли да се компенсират с нова "Атинска лига" на морскотърговските нации, т.е. коалиция на т.нар. таласократии (морски държави) срещу телурократиите (сухоземните сили). Друг вариант е изграждането на Тихоокеанско-Евразийска система за сигурност (ТЕСС) с участието на САЩ, ЕС, Русия, Китай, Япония и Индия, ново издание на мечтата на президента Ф. Рузвелт от 1944 г. за "Четиримата полицая". Основна задача на тази система би била поддържането на стабилност в евразийския земен масив, като основните съюзници и опоненти на САЩ бъдат събрани на едно място под американски надзор.

Подобни прегрупирания могат да стабилизират, или при определен неблагоприятен развой на събитията - да дестабилизират глобалната обстановка Но те няма да внесат ново качество в системата, страдаща от конфликт в социалната си основа. Зб. Бжежински говори за "свят, в който бедните 2/3 от човечеството могат да не бъдат мотивирани от задръжките на привилегированите" и където "елитните части на западното общество изпитват нарастващо чувство на историческа тревога и песимизъм". В подобна ситуация ще намалява управляемостта на международния ред, все повече ще се рушат правилата за поведение. Към 2050 г. Бжежински очаква и края на американската хегемония, явяваща се все пак източник на някакви норми и ред.

В подобна ситуация обществата могат да се обърнат към най-неочаквани, архаични, причудливи форми на управление, да потърсят гаранции за сигурност от по-силни международни покровители (както правят вече т.нар. квази-държави в Африка, бивша Югославия, пост-съветското пространство и миниатюрните образувания в Тихия океан и Карибския басеин). Ще се засили ролята на държавно организираните религии - католицизма и исляма. Възможен е ренесанс на монархиите, а също възникване на автономни региони, полиси, анклави, феодално-мафиотски територии, пиратски острови, протекторати, управлявани от международни организации и мироопазващи войски.

Интересно, в тази връзка, е да се прочете отново прогнозата на германския философ О. Шпенглер в книгата му "Залезът на Запада" от 1926 г. В таблицата "Едновременни политически

епохи" той дава следното предвиждане за периода 2000-2200 г.: "...Развитие на цезаризма. Политиката на насилие побеждава парите. Засилващ се разпад на политическите форми. Вътрешен разпад на нациите в безформено население. То постепенно се обединява в империя, която постепенно деградира към примитивно-династични форми." Мислителят допуска, че към 2200 г. глобалната ситуация "ще стигне дъното". Той го нарича още "тотално падение :...лична и фамилна политика на диктатори. Безисторично вцепенение на имперския механизъм." Чак тогава ще се появяват и признаците на надежда – "бавно преминаване на прачовешките състояния към високо цивилизовано поведение".

Главен методологически инструмент на мислителя е аналогията с древните, вече умрели цивилизации, изминали своя цикъл на раждане, съзряване и смърт. Той е свидетел на европейския разцвет в края на XIX в., катастрофата на Първата световна война и появата на диктаторско-тоталитарните тенденции след нея. Той не е бил свидетел и не е могъл да осмисли размаха на съвременната научно-техническа революция, на ядрено-космическата ера. И все пак в прозренията му могат безпогрешно да се доловят елементи на нашата действителност, и да се екстраполират те в бъдеще. Защото умът и интуицията на философа се опират на познаването на човешката природа, дух и интелект, чиито импулси и аберации са преживели - и в крайна сметка - причинили в една или друга степен възхода и падението на царства, обществени системи, икономически строеве.

Въпросът за човешката психология, за начина на мислене и общественото съзнание би трябвало да е основен при всеки политически анализ. По правило, там се търси друго - закономерностите от социални, икономически, исторически характер. Но те са също така продукт на човешките действия, издигнати на общосоциално ниво и сумирани по закона на големите числа. Следователно, ключът към международните епопеи на XXI в. вероятно лежи в отгатването на измененията в човешкото мислене. Те могат да станат онзи катализатор към качествено нов външнополитически подход и решения, които ще стартират нова ера в съдбините на човечеството. Очакваният резултат би могъл да бъде глобално осъзнаване, курс към нов обществен договор, трансформация на вътрешната и външната политика на базата на истинска хуманистична концепция за междучовешките и световните отношения.

За необходимостта от такава концепция периодично се заговаря при големи обществени поврати, при революции, довели до ликвидация на старата и закостеняла обществена система. Историческите резултати не винаги са били еднозначни, но международната политика неизменно е навлизала в друга фаза, със съответни господстващи правно-политически и морални норми. Нуждата от подобна нова визия в съвременната епоха бе обоснована през 1970-те години от теоретиците на Римския клуб, от

далновидни учени и общественици като италианеца Аурелио Печеи. В качеството на основни компоненти на подобно мировъзрение той изтъква:

> социалната справедливост, която има приоритет пред абсолютната свобода, неминуемо раждаща господство на силните и богатите; социалната справедливост не като милостиня към бедните, а като реална възможност за всеки да разгърне в пълна мяра творческите си възможности;

> отричане на насилието като главно зло, като обезателно се разкрие неговия първоизточник , и болестта се лекува не толкова с отстраняването на последствията, а с отстраняването на корена на болестта.;

> съзнание за единство на основните интереси, за цялост на човечеството в епохата на глобалната човешка империя;

> запазване на културния плурализъм и многонационалното многообразие, като фактор на приемственост и виталност в по-нататъшното развитие на социума.

VI. НЯКОИ ХАРАКТЕРНИ ЧЕРТИ НА СЪВРЕМЕННАТА ДИПЛОМАЦИЯ / управление на конфликти и преговори/

Уреждането на конфликти като основно съдържание на дипломацията

Основно съдържание на дипломацията от най-ново време и съвременната дипломация в частност, са конфликтите и действията за тяхното разрешаване (по мирен или немирен път) е основно съдържание на международните отношения. Едва ли може да се приеме за вярна тезата на някои учени , че иманентно за международните отношения е сътрудничеството, а сблъсъкът на интереси е едва ли не привнесен някъде "отвън", неприсъщ на човешката природа. Каталогът от типични конфликти е безкраен: междуличностни, родови, групови, класово-социални, етнически, ценностни, междунационални и междудържавни - за територии, население, природни ресурси, идеологически и престижно-исторически, етнически, ситуационни. Човешката история е медал с две страни - едната страна е развитието - социално, икономическо, научно-техническо, другата са войните и революциите, с които човешкият елемент желае да го спре, ускори, или получи по-добър дял от него. А понякога, и съвсем нерядко, конфликтът е продукт на патология, на болестни импулси , от които човек за съжаление не е избавен като животно, макар и общестено. На днешния етап (макар че този въпрос е стоял от как съществува homo sapiens), ходът на историята зависи от подхода към конфликтите. Налице е възможност противоречията да се решават на нивото на разума, на издигнатия социум, като се търси взаимно удовлетворяване на интересите. Но присъства и другия извечен подтик -за физическо сломяване на опонента . Това е "той" - чужденецът, неправоверният, националният враг, антихристът, комунистът, евреинът, жълтокожият, международният разбойник - всеки, който е различен от господстващата култура и не се вписва в съществуващата система. За да се преодолее този синдром, до голяма степен вграден в подсъзнанието на субекта - бил той международен актьор или прост лумпен, е необходим диалог, важна част от който е да се изяснят мотивите на другия, "неговата част от пътя" (М. Бубер) по който се е стигнало до противоречието. Насоката на този диалог обаче зависи от редица фактори, от които до голяма степен се определя неговия изход.

Когато хора от две различни културни групи се намират в конфликт или преговарят за разрешаване на конфликта, всеки се проявява със своя начин на мислене относно предмета на преговорите и начина на преговаряне. До голяма степен този начин на мислене се определя от принадлежността на преговарящите към съответния тип култура ("цивилизация").

Различието в културните ценности може да се изрази в специфични предпочитания към едни или други въпроси в рамките на дадена тема. Така например в преговори за икономическо сътрудничество, преговарящият (да използваме чуждицата негоциатор) може да предпочете да му се помага с пари в брой, отколкото с промишлени инвестиции. Причината е, че той се бои от научно-техническия прогрес, който би променил структурата на обществото и привичните (и удобни за него) социални нагласи.

Членовете на дадена културна група могат с учудване да установят, че техните събеседници по различен начин разбират целта и задачите на преговорите. Най - глупавото в подобен момент би било да се даде израз на това учудване - тоест да се упрекнат другите, че не мислят рационално. Ако това стане, другата страна може да помисли, че се готвим да и диктуваме нашите възгледи. Ако ние сме по-слабата страна, само ще разгневим партньора и ще усложним и без това недоброто си положение в конфликта.

Културните ценности и норми могат да повлияят директно на преговорните стратегии. Така например един основен елемент на културата, като начина на комуникиране може да внесе объркване в преговорния процес. Защото европейската и американска нагласа се изразява в открити комуникации, при които директно се говори за сходствата и различията в позициите. За Ориента са характерни внушенията, намеците, нюансираните и често алегорични изкази.

Като кажем култура, рядко имаме предвид образованието, възпитанието и маниерите на даден човек. Като социополитологично понятие, културата обозначава съчетанието от народност, религия, раса и география, изразено в интелектуално-духовната нагласа на даден човек, група или нация. За нуждите на нашата тема ние ще разглеждаме културата като начин на поведение, моделиран от определена социална и национална среда.

Така например специалистите смятат, че в даден конфликт на интереси често се сблъскват поведенческите модели на *индивидуализма* и *колективизма.* Хората, израснали в индивидуалистични общества, където индивидът играе главна роля със своите права и отговорности, се държат по определен начин, С по-различен манталитет са хората от Русия, славянските наро-

ди, и особено азиатците. В тях е живо, по-различни причини, колективисткото чувство. В по-примитивните общества то има родово-племенни корени. Западнякът казва: "Моята фирма, моето правителство, моята секретарка, моята позиция." Източните хора са склонни да се изразяват с определението "нашия", "нашата". И по тази проста причина, на преговорите често възникват недоразумения. Думите на западния участник - "никога не бих допуснал", "не мога да се съглася", понякога се тълкуват като негово лично мнение, различно от това на правителството му, и на тази база се правят съответни неправилни изводи.

Докато "индивидуалистът" е загрижен да изрази собствената си позиция, при това в оптимално ясен и категоричен вид, "колективистът" се ослушва, често инстинктивно, за реакцията на околните. Той придава голямо значение на "знаците на тялото", които според традиционните схващания изразяват истинското отношение на слушателя по отношение на казаното. Тези знаци са гримасите, тонът, телесният допир, лицевият израз на задоволство или неприязън. Когато Ирак окупира Кувейт през 1990 г., американският държавен секретар Дж. Бейкър заявява на иракския си колега Тарик Азиз: "Ако не се изтеглите от Кувейт, ще бъдем принудени да употребим сила". Той произнася тези думи съвършено спокойно, с тих и тънък гласец, и с учтива усмивка. На този разговор присъства племенникът на Саддам Хюсеин, който специално наблюдава реакциите на американеца. Той докладва, че американците реагират формално, не проявяват заинтересованост от разширяването на конфликта, дори се боят от това. Както е известно, нещата се развиват по съвършено различен начин. Ако американецът бе изкрещял или ударил с юмрук по масата, смятат някои експерти, събитията в Залива щяха може би да получат съвсем различен ход.

Независимо от този нетипичен пример, "колективистите" са по-добри партньори в преговорите. Те по-лесно се адаптират към другите и търсят точки на съприкосновение. От друга страна, това е свързано с и с историческия модел на международните отношения. В по-ново време Западът винаги е бил посилният, диктувал е своите интереси и правила на народите от Изтока и Юга. Но колективистите могат да бъдат също така неотстъпчиви негоциатори, защото се опират на "колективната воля", която им придава сила и спасява отделната личност от риска да поеме политическа отговорност.

В зависимост от организацията на обществото и държавата, специалистите различават още *вертикални* и *хоризонтални* култури. Като вертикални култури се окачествяват тези на обществата със строга йерархия, дисциплина и ролеви функции. В тях нещата са ясни - кой има право да заповядва, кой има право на по-големи претенции. "Хоризонталните" се основават на равенството, свободите, правото на лична инициатива. Когато тези два модела се сблъскват на преговорната маса, твърде

много зависи от чистата физическа сила. "Вертикалните" могат да бъдат жесток победител и диктатор. В същото време те са сравнително лесно предвидими. Когато са по-слаби, те са удобен партньор, защото признават правото на по-силния и победителя да диктува условията си. По-сложен партньор са "хоризонталните". Тяхната представа за ред и справедливост не е фиксирана от определени, нормирани задръжки. Затова в името на правата, свободите и справедливостта те могат да отправят не по-малко себични и разрушителни искания.

Характерен пример на победител-преговарящ от вертикален тип са Германия на Брест-Литовските преговори със Съветска Русия през 1918 г. Пример на по-силен "хоризонтален" участник в диалога са Съединените щати в конфликта с Белград по повод сръбската провинция Косово. В този конфликт зад паравана на човешките права са пренебрегнати принципи като суверенитет, ненасилие и нерушимост на границите при разрешаване на спорове от международен характер.

Интересно е делението на *монолитни* и *хетерогенни* култури, които с поведението си донякъде напомнят "вертикалните" и "хоризонталните". Монолитни култури са авторитарните и тоталитарни общества, а също и държави, където националната традиция се опира на правилата, инструкциите, точните норми на поведение. Такива държави са не само социалистическите, но и общества като Германия, Япония, Израел. Любопитен факт е, че монолитизъм в нагласата се проявява и там, където обществата стават в твърде голяма степен зависими едно от друго. Пример в това отношение е Европейският съюз, където бюрокрацията става все по важен политически фактор, а необходимостта от единодушие или квалифицирано мнозинство по най-важните въпроси превръща ЕС в доста труден преговорен партньор при разрешаването на различни конфликти.

"Хетерогенните" култури са тези на равноправната, плуралистична социална среда, където свободната инициатива и рискът са естествен начин на поведение. На преговорната маса двата модела трудно постигат компромис. "Монолитните" се ръководят от своите стриктни правила , а "хетерогенните" държат на играта на идеи, инициативи и варианти - естествено отговарящи на техните виждания и потребности. Все пак, те са по-практичния негоциатор, докато "монолитните" в името на своите принципи (зад които естествено се крият интереси) са готови да докарат нещата до конфликт. В такъв случай, ако разполагат с достатъчно сила, те се превръщат в диктатори. Така например, на 17 декември 1991 г. Германия, позовавайки се на правото на самоопределение, иска Европейският съюз да признае независимостта на Хърватско и Словения. Тя заплашва да се отцепи от Съюза, ако искането и не бъде прието, и западноевропейските държави са буквално принудени да го направят. Така фактически се дава старт на войната в Югославия.

Особено вредно културно противопоставяне в хода на даден конфликт е това на *универсалистите* и *партикуларистите.* Според "партикуларистите" (напомнящи с нещо индивидуалистите), различните каузи, инициативи и проекти се оценяват според собствените им достойнства. "Универсалистите" подхождат от уж вечни, "универсални" правила за добро и лошо, за правда и неправда. По време на биполярната епоха, особено в най-тежките години на "студената война", подобен модел господства на преговорната маса между Изтока и Запада. През 50-60-те години на XX в. за САЩ всяко съветско предложение е "комунистическа пропаганда", а всяка американска инициатива е за Москва "империалистически трик". Универсалисти от най-лош тип са религиозните фундаменталисти, ултранационалистите ("добро е това което е добро за страната ми"), и други екстремисти, появяващи се на масата на преговорите.

Различават се и други културни д и а д и в управлението на конфликта и преговорния процес. Една от тях, почиваща едновременно на личностно-характерологични и национално-културни признаци, е противопоставянето *"експресивност - сдържаност"*. В по-широк план, то донякъде наподобява диадата "индивидуалисти -колективисти", но има по-широк обхват. Представителите на първата културна група широко дават израз на личните си чувства - разочарование, задоволство, обида. Понякога това става спонтанно, понякога е израз на обмислена дипломация. Представителите на другата група контролират чувствата си. Те се стремят да не засегнат партньора с рязко поведение, както и да издават вътрешните си реакции и колебания. Макар че подобни поведенчески вариации рядко определят политическия изход на диалога, те са много типични за междучовешките контакти. Безспорно това играе определена роля за постигането на взаимно разбирателство.

Всички тези културни синдроми, характерни за преговорната практика, са преодолими и преодоляването им е важна психологическа и политическа задача в уреждането на конфликта. То се постига с осигуряване на необходимата информация за партньора, за неговите интереси, личностни и културни особености. Най-важно, разбира се, е емпатийното усилие за "влизане в обувките му", за съпреживяване на неговите тревоги, тенденция, дори емоции. В тази връзка се различават 4 адаптивни етапа, протичащи в хода на управлението на конфликта и преговорите за неговото урегулиране.

Първият стадий е, когато партньорите си мислят, че се познават добре един друг и разсъждават по еднакъв начин. Той се нарича стадий на несъзнателната некомпетентност, когато преговарящите говорят фактически на различни езици. На този етап е твърде опасно преговорите да не навлязат в погрешно русло от самото начало. Ако този стадий бъде успешно преодолян, навлиза се във втория стадий - този на съзнателната не-

компетентност. Тогава партньорите осъзнават, че говорят за различни неща и търсят уеднаквяване на възприятията си. Третият стадий е този на съзнателната компетентност, когато събеседниците знаят достатъчно един за друг, правилно анализират думите и сигналите на другия. На четвъртия етап, известен като несъзнателна компетентност, преговарящите вече не полагат усилия да разгадават замисъла на партньора. Не са необходими и дипломатически ходове, за да бъде внушена и разбрана собствената позиция. Събеседниците са намерили допирни точки, изяснили са взаимните са намерения, не губят време за обходни маневри и са готови за разрешаването на въпроса. Този етап се нарича още "картите са поставени на масата". Постигането на споразумение вече е единствено в зависимост от добрата воля и обективните материални условия.

Ситуационният фактор

Много често върху международния диалог оказва влияние съвкупност от обстоятелства, оформили се в навечерието или в процеса на воденето му. Тези обстоятелства могат да имат най-различен произход и характер. Затова ще се спрем само върху ония, които, без да произтичат пряко от природата, силата и потенциала на преговарящите, способстват за промяната на целите и позициите на страните. Тези обстоятелства без съмнение играят важна роля и за крайния резултат в преодоляването на конфликтната ситуация.

Трябва разбира се веднага да добавим: между различните фактори, оказващи въздействие върху преговорния процес, в никакъв случай не може да бъде издигана "китайска стена." Те са динамично свързани и зависими едни от други. С уговорката "не произтичат директно" бихме искали само да подчертаем, че става дума за въздействие отвън, което блокира или ускорява развитието. Това въздействие произтича от международната констелация на силите, от изискванията на международното право (и неговото тълкуване), от историческия опит и други аспекти на "контекста". Ситуацията не зависи от волята на преговарящите, тя много често изразява интереси на друго, по-високо равнище - интереси на трети страни, на велики сили, на регионални групировки, на водещи тенденции в международните отношения. Но тя може да е плод на случайно стечение на обстоятелствата, на съдбоносни инциденти, на субективни капризи и хрумвания.

Както и в другите случаи, за мерило вземаме действието на ситуационния фактор върху диалог за разрешаване на конфликт - там където се сблъскват интереси, воли и умове. Най-важният ситуационен фактор при всички случаи е променливата

и динамична *международна ситуация.* Значението му е огромно и в много случаи решаващо. Това е валидно най-вече за съвременната обстановка, когато съществува универсална организация като ООН с нейния общозадължителен Устав, общоприети норми и принципи на международна политика. Международните събития, и по-специално действията на мощните международни структури, оказват голямо влияние при решаването на различни международни въпроси. Ползотворно въздействат върху преговорните решения позитивните международни стимули, защото, за разлика от заплахите със санкции, те съдействат за трайни взаимноприемливи решения - както се казва, решения не от страх, а по съвест. Така например Унгария и Румъния и Унгария и Словакия само за 2 години успяха да се споразумеят по малцинствените въпроси. Това стана, след като НАТО и Европейският съюз обявиха, че няма да приемат държави, които не са уредили етническите си спорове.

Друг такъв фактор, възникващ в хода на преговорите и много сериозно отчитан от всеки партньор, е опасността от *неприемливи щети ,* които би понесъл даден участник, ако конфликтът продължи да стои неуреден. Всяка от страните в преговорния диалог обикновено има свой запасен вариант в случай на неуспех на преговорите. Той е известен с английското съкращение BATNA (Best Alternative to Negotiated Agreement) - най-добра алтернатива на решението чрез преговори. Това е "резервният изход", "козът" на преговарящия в борбата му със съперника в диалога. Когато този вариант се окаже безполезен, се говори за опасност от "неприемливи щети". Обикновено това понятие е свързано с разпадане на държавата, загуба на територия, икономически колапс, крупно кръвопролитие, вътрешна революция. Този риск може да застраши всеки участник в преговорите, независимо дали е силен или слаб, защото всеки е специфично уязвим за едно или друго сътресение. Така например, арабските държави могат да си позволят много по-тежки човешки жертви, отколкото Израел, и по-продължителна борба на изтощение, което впрочем те доказаха от 1948 г. насам. През 1905 г. руският цар Николай II капитулира пред Япония на Портсмутските преговори не защото руската армия бе разгромена, а защото в страната избухна революция. През 1983 г. президентът Рейгън изтегли умиротворяващите американски сили от Ливан не защото САЩ не можеха да разбият екстремистките мюсюлмански организации. По-скоро администрацията се боеше за всяка пролята капка американска кръв, особено в името на кауза, чужда на американското общество. Смъртта на 250 американски морски пехотинци от ислямски атентат принуди могъщата Америка бързо да се изтегли от невралгичната зона.

Съчетанието на най-различни фактори, в това число от случаен характер, създава обстановка, при която едната или двете страни не разполагат със *свобода на действие.* Свобода-

та на действие е комбиниран ситуационен фактор, която в много от случаите определя по-нататъшния ход на конфликта и преговорите за уреждането му. Съединените щати бяха много помогъщи от Виетнам, можеха да го поразят с атомни бомби или да го окупират. Но в края на 1960-те, началото на 1970-те години, те не разполагаха с подобна свобода на действие. Те не можеха да направят това, без да рискуват масирана намеса на Китай, световен и даже ядрен конфликт със СССР. Допълнително ги застрашаваше разрив с европейските и азиатски съюзници, които недвусмислено даваха да се разбере, че не са съгласни .с виетнамската им политика. Аналогично, повечето западноевропейски страни бяха против силовата косовска акция на САЩ, както и против приемането на източноевропейските държави в НАТО. Но те не посмяха твърдо да се противопоставят на Вашингтон. Той ги предупреди още през 1993 г., че ще се изтегли от НАТО и ще "вдигне" ядрения си чадър от Западна Европа. По тази причина такава мощна интеграционна групировка като Европейския съюз фактически няма свобода на действие на най-важните международни форуми. Тя не може дори да формулира и провежда отдавна рекламираната Обща външна политика и политика на сигурност (ОВППС).

Планиран или спонтанно възникнал ситуационен фактор е *намесата на трета държава.* Тя може да има най-различна форма, но сравнително често се реализира като посредничество, арбитраж, или добри услуги. Посредничеството предполага участие в преговорния процес. Посредникът не само съветва преговарящите, но и сам предлага инициативи за смекчаване и разрешаване на конфликта. Традиционното схващане, че посредникът трябва да бъде абсолютно безпристрастен и независим от спорещите страни се опровергава от практиката. Обикновено участниците в преговорите, искрено заинтересувани от постигане на споразумение, предпочитат за посредник страна, сама заинтересована от взаимноприемливо разрешаване на спора, и добре запозната с историята му. Тя им изглежда по-полезна за практическото урегулиране, отколкото съвсем страничен международен актьор, незапознат основно с материята на конфликта. Дори посредникът да е в по-близки отношения с едната от страните, той е приемлив и за двете от тях, ако ги третира равнопоставено. Държавата, която е по- отдалечена от него, се стреми да получи разбирането и протекцията му. Съветският съюз успешно посредничи между Индия и Пакистан в Кашмирския конфликт от 1965 г., въпреки, че е много по-близък с Индия. САЩ успешно посредничат между палестинците и Израел през 1991-93 г., защото са единствената държава, способна да окаже ефективен натиск върху Израел по линия на военната и икономическата помощ.

Посредникът може силно да облекчи положението на спорещите страни, като им спестява унижения и други неудобст-

ва (face-saving). Това става най-вече когато той поема отговорност за направените от тях отстъпки. Всеки от преговарящите може да обясни на собственото и световно обществено мнение - ето, отстъпвам на молбата на уважавана държава (или институция) а не на омразния противник. Когато САЩ настояват Китай да им предаде свалените и пленени американски пилоти в Корейската война, той отказва. Но когато същата молба отправя заместник-генералния секретар на ООН Ралф Бънч, Пекин с охота предава пленниците на него - не на САЩ, а на ООН.

Между ситуационните фактори следва да спомена и един чисто субективен, но имащ много голямо значение - *човешките качества*. Не ще и дума, от дипломатическите способности на преговарящите зависи немалко. Именно човешкият фактор реализира най-силната и ефикасна функция на международната комуникация - ангажирането на разума, интелекта и човеколюбието в търсенето на решение на проблемите. А той безспорно е ситуационен, защото не винаги може да се намери високоинтелигентен, компетентен и добронамерен дипломат сред външнополитическите чиновници, агенти на тайните служби и просто бюрократи, упълномощени със задачите да преговарят.

Ролята на човешките качества е от първостепенно значение и поради друга причина. Всички обективни фактори и реалности на конфликта и преговорния процес - сила, международно право, геополитически измерения, исторически фактори, национални интереси и потребности - се пречупват през човешките възприятия (перцепции). Как съответният дипломат интерпретира всичко това, как се съобразява с интересите на партньора и опонента - всичко това дава огромно отражение върху преговорните резултати. "Държавите нямат приятели, те имат само интереси" - този девиз на британския държавник лорд Палмерстън е себично клише, сигурна рецепта за недоверие и търкания между държавите.

Ситуационните фактори могат да бъдат много и непредвидими. Всяка международна новина, всяко вътрешно събитие е в състояние да промени посоката и перспективите на международните отношения на хиляди километри от събитието. Разгромът на германците при Сталинград през 1943 г. подтиква страни като Румъния, Унгария, Финландия, Италия и България да започнат тайни преговори с Великобритания и САЩ за излизане от хитлеровия блок. Превратът в Турция през 1913 г. води до отхвърлянето на постигнатите договорености за мир и до продължаване на Балканската война с още 2 месеца. Финансови събития (девалвации, кризи) се отразяват директно на позициите на страните, често са предверие на конфликти, или обратно - на спирането им. Решението на Япония да нападне САЩ през декември 1941 г. е директно свързано с американското ембарго върху износа на нефт и желязо за тази страна. Преговорите за пълна забрана на опитите с ядрено оръжие са ускорени от нови-

ните, че Индия, Пакистан изпробват собствено ядрено оръжие, а Аржентина, Тайван, Турция и Бразилия са готови да го произведат. Накрая такъв договор е подписан през 1996 г.

Би следвало да подчертаем, че ситуационните фактори проявяват своето въздействие не иначе, освен като се "филтрират" и през ценностната призма на страните-участници в преговорите. Така те засилват тяхната агресивност или отстъпчивост, недоверието или стремежът към сътрудничество. Сравнително редки са случаите, когато трета сила се намесва брутално в преговорния процес и диктува условията си на преговарящите, без те да могат да възразят. Такива епизоди са възможни във военна ситуация и особено от страна на нацистката дипломация в навечерието или по време на Втората световна война. Но по правило нещата така или иначе опират до спорещите държави - как те възприемат "външните сигнали", дали ще се подчинят на външните внушения. До голяма степен от тях зависи дали ще се изкушат от краткосрочни конюнктурни изгоди, или ще се стремят към дългосрочно уреждане. на конфликта. Пред подобна дилема неведнъж е изправена българската дипломация в навечерието на двете световни войни, и тя със завидно упорство прави погрешния избор. В този смисъл, ситуационният фактор не би трябвало да бъде оправдание за предприети стъпки, отговорността за които носи суверенната държава.

За съжаление, такава тенденция се проследява в много исторически случаи. Тя се изразява в експлоатиране на ситуационния фактор за да се оневини собствената страна и да се обвинят чуждите. Характерен балкански синдром е оправдаването на собствените грешки: "Така ми наложиха (или ме излъгаха) великите сили" - нещо типично за България. Влизането на България във Втората световна война на страната на Хитлер е многократно оправдавано и обяснявано със заплахата от германска инвазия. Но това не пречи на българските управници сами да окупират обширни райони от Гърция и Югославия с помощта на Германия и да се възползват с пълна мяра от благоволението на нацистите. Това, че тези райони са до голяма степен (по-скоро са били доскоро) населени с българи, не оправдава и не извинява пред света подобни действия.

Другата страна на балканския синдром е, че докато собствените дейности се оправдават със ситуационния фактор, на противника се приписват изначални зли подбуди. Той действа враждебно не защото някой го е накарал, а защото той самият е органично лош, коварството е в природата му ("лукави византийци", "упорити власи", "арнаути").

Към подобна манипулативна употреба на ситуационния фактор е пристрастено общественото съзнание в райони като Балканите. Като знаят това, умните и тактични дипломати могат да обърнат "ситуацията наопаки", за да подобрят психологическия климат между страните. В такъв случай се твърди - отново

тенденциозно, но поне с прагматично извинение - че за нанесените злини са виновни външните сили, че интересите на съседите съвпадат или могат да се хармонизират. Разбира се, подобна дипломация не може да отмени необходимостта реалните противоречия да се констатират, и да се търсят взаимноприемливи пътища за смекчаването или за отстраняването им.

Стратегии и тактики на международните преговори

Международните експерти от модернистичната школа обичат да характеризират конфликта като цяло и преговорния процес в частност от гледна точка на теорията на игрите. Те го наричат *борба на стратегии с нулева или ненулева сума.* Под "нулева сума" се разбира такава позиция на страните (или поне на едната), при която печалбата на единия преговарящ означава равна загуба на другия (сборът на две равни противоположни величини е равен на нула). При стратегиите с "ненулева сума" спорещите се борят за придобивки, които не накърняват жизнените интереси на другата страна. Майсторството на преговарящия е да се открият такива области на обсъждания предмет, от които може да се извлече изгода, без да се пречи на събеседника да получи нещо за себе си в някоя съседна друга област.

Стратегията с нулева сума е конфронтационна стратегия. Тя е откровено насочена към омаломощаване, онеправдаване и даже физическо ликвидиране на опонента. В много случаи тя се провежда чрез открито насилие, диктат или ултиматум. Когато слабият отстъпи пред тях без да окаже отпор, по същество няма диалог и преговори. Типичен пример е Мюнхенската конференция през септември 1938 г. Тогава хитлеристка Германия, фашистка Италия, Великобритания и Франция решават да откъснат от Чехословакия богатата Судетска област, за да я получи Германия. Чехословакия дори не е поканена да участва в обсъждането. Нейните представители чакат в хотела си да бъдат повикани и да им се съобщи решението. Но нашето внимание заслужават казуси от истински преговори, когато все пак две страни търсят разрешаване на даден конфликт по невоенен път.

В този случай стратегията с нулева сума се преследва по различни начини. Най-стандартен е пътят на *косвената заплаха,* когато слабата страна, сблъскала се с непримиримата позиция на по-силния, е принудена да отстъпи. Често тя се осъществява не с открит натиск, а чрез *дипломация на изтощение ,* когато двете страни дълго упорстват в позициите си. В крайна сметка по-слабият (или по-уязвимият) не може да издържи и се съгласява на решение, което си е чиста загуба за него. Понякога резултат с нулева сума се постига и чрез *измама.* Например унизи-

телният за България Букурещки мирен договор през лятото на 1913 г. е постигнат по подобен начин. Великите сили от Антантата бързат да сложат час по-скоро край на Междусъюзническата война, която е неизгодна за тях и изгодна за Германия. Затова те залъгват България да подпише бързо предложените и тежки условия, с обещанието че те веднага след това ще бъдат ревизирани (не че България би спечелила нещо ако продължеше войната). Руският цар Николай I дълго време се оставя да бъде "воден за носа" от Лондон и Виена, и да заема диктаторска и високомерна поза спрямо Прусия и Франция през 1830-1850 г. Тези две страни са наистина отслабени от Наполеоновите войни, но времената се менят. За това Русия скъпо заплаща по време на Кримската война 1853-56, и на Берлинския конгрес 1878 г., когато фактически целия Запад се обединява срещу нея. Интересен казус са турско-българските преговори през 1924-25 г. за сключване на договор за приятелство. Тогава българската делегация, водена от известния литератор и дипломат Симеон Радев, сключва привидно равноправно споразумение за "реципрочно хуманно отношение към взаимните малцинства" в двете страни. Но докато в Турция българското малцинство е изтребено или прокудено с невиждани жестокости през 1912-13 г., то в България живеят близо 1 млн. мюсюлмани, предимно с турско самосъзнание. Този факт някак избягва от вниманието или се подценява от българските дипломати. Така Турция получава възможност да предявява едностранни претенции в продължение на десетилетия.

Вариант на измамата е стратегията на *привидното съгласие.* В този случай и двете страни (или поне едната) сядат на масата с ясното съзнание, че постигнатото споразумение ще е фиктивно. Сметката се прави с оглед на нови ситуационни фактори, когато то ще бъде ревизирано в полза на някои от противниците. С подобни споразумения, десетки на брой, изобилства югославската криза през 1990-те години. Такъв характер носят и преговорите между СССР и Германия през август 1939 г. (пакт Молотов-Рибентроп) и през ноември 1940 г., когато Хитлер обещава на Москва Персийския залив и Иран. Германия отдавна е замислила война със Съветска Русия, и всички тези оферти (всъщност до споразумение във втория случай изобщо не се стига) имат чисто временен, заблуждаващ, тактически характер.

Важна стратегия на неудачния или слабия участник в конфликта е активното *позоваване на международното право.* Той носи от девет кладенеца вода, за да докаже, че исканията (или по-скоро-молбите му) имат най-здрава опора в международните договори, конвенции и други нормативни актове. Но това рядко помага. Русия, макар че е велика сила, не успява да се наложи по "българския въпрос" през 1885-87 г. При това тя упорито се позовава на унизителния за нея Берлинския договор, обявява се за негов искрен пазител. Когато Китай е изправен

пред японска агресия през 1894 г., неговият външен министър изрежда 10 международни договора, които дават право на страната му. Японският му колега го прекъсва грубо: "Това са само празни листчета хартия". Българската делегация при съгласуването на Ньойския мирен договор (1919 г.) се опитва също да се опре на международното право и международни документи (Карнегиеви анкети и др.) за да докаже права върху спорни територии. Морална опора и дава фактът, че тази делегация се състои от хора, които са били противници на участието на България в Първата световна война. Но както се казва, тези усилия са всуе и важи римската максима "vae victis" (тежко на победения).

В някои случаи позоваването на международното право има успех, най-вече когато в лагера на победителите има раздори или общата международна среда способства за това. След разгрома на Наполеон I Бонапарт представителят на победена Франция Талейран успява да се възползва от принципа на "легитимизма" като общовалидна международна норма по онова време. Това помага за запазване целостта на Франция в нейните "естествени" географски граници. В края на XIX и първите десетилетия на XX в. латиноамериканските дипломати, сблъскващи се с външен натиск и вътрешни ексцеси в собствения си регион, сътворяват редица доктрини, най-вече по повод чуждата намеса в страните им. Тези доктрини (Тобар, Драго, Калво, Естрада, кодекс Бустаманте), без да залягат в общовалидни международноюридически споразумения, оставят следа в международното право.

Традиционен метод на слабия или победения в даден конфликт е да заплашва с *последиците от собствената си смърт*. През XIX и XX в. във войните и преговорите между държавите често се изтъква аргументът, че ако победителите са твърде взискателни, в победената страна е възможна революция, смърт на династията, хаос и анархия, подкопаване на европейския ред. Заради това - което е твърде симптоматично - на разгромената държава винаги се оставя някаква въоръжена сила за "поддържане на реда" (версайските войски на Франция след разгрома и от Прусия през 1870-71, райхсвера в Германия след Първата световна война). Даже Хитлер в навечерието на гибелта си се опитва да шантажира Великобритания и САЩ, че ако Германия бъде заставена да капитулира, "болшевишките орди" ще нахлуят в Европа.

Най-интересно от гледна точка на преговорните стратегии, е безспорно управлението на конфликта между равни по сила държави. Там ултиматумите, измамите и други скандални похвати не са препоръчителни по понятни причини. Освен това, до такива преговори се стига, когато е налице явен стремеж на големите държави към преодоляване на кризата, стабилност и предвидимост на взаимните отношения. Очевидно, и в диалога

между тях може да се наблюдава целия диапазон от изброени методи. Но стратегиите се ръководят от по-дългосрочен прицел, а също от възможния им ефект върху цялата международна общност. При това, различните аспекти на взаимоотношенията им са по-тясно преплетени поради сложните им геополитически връзки и глобално влияние. Така например, общ момент от преговорната стратегия на двете доскорошни свръхсили САЩ и СССР (едната отпадна от този ранг, другата наричат даже "хиперсила") са такива принципи, като тези на паритета, равната сигурност, стратегическата стабилност. По тези въпроси те съзнателно търсят и намират обща позиция, за да не бъдат изправени пред нежелана от никого ядрено-конфликтна ситуация.

Неведнаж в преговорните схватки между тях се прилага стратегията на *линкиджа (* от англ. дума linkage - взаимообвързаност). В съответствие с нея, дадена страна е готова да отстъпи по даден въпрос, ако другата и отстъпи по друг, нямащ нищо общо с първия. Всъщност, тази стратегия не е толкова нова, с тази разлика, че в наше време тя засяга жизненоважни въпроси за цялото човечество. САЩ често намекват на Москва, че ще отстъпят по някой въпроси на разоръжаването, ако СССР оттегли или намали подкрепата си за радикалните режими в Азия, Африка и Латинска Америка, или че ще и предложат изгодни търговски условия, ако спре преследванията на дисидентите. Стратегията на линкиджа е правомерна и би могла да улесни сътрудничеството между досегашни опоненти, ако понякога чрез нея не се блокира решаването на назрял проблем, засягащ сигурността на повече държави. Линкиджът е безспорно неприемлив и тогава, когато е свързан с пряка намеса във вътрешните работи на някоя от страните.

Важен позитивен метод в урегулирането на конфликтите между държавите, малки и големи, е методът на *реципрочността.* Той може да се прилага както в сферата на взаимните отстъпки, така и на размяната на информация, а също в в областта на мерките за доверие. Този метод е най-прекият път към намирането на взаимноприемлив компромис. През последните 20-30 години редица школи в областта на международните отношения предлагат различни стратегии по този въпрос. Популярна е методиката ГРИТ (от англ. GRIT - Gradual and Reciprocated Initiatives in Tension Reduction, или Постепенни реципрочни инициативи за намаляване на напрежението). Дело на американския учен Дж. Осгуд, тя се базира най-вече на едностранни актове на помирение, отстъпки или просто жестове на доверие и добра воля. Дадена страна ги предприема без предварително споразумение с другата, а последната е морално ангажирана да се откликва по съответен начин.

Реципрочността е особено важна на етапа размяна на информация. Тя предполага искрено споделяне на проблемите и

тежненията на страните. За това пледират съвременните учени и редица видни политици. Но бедата е там, че държавата никога не би разкрила своите най-съкровени опасения или въжделения, защото се бои да не покаже своята уязвимост или да издаде евентуални прегрешения. Затова страните все още се опитват да маскират своите истински желания и безпокойства с цитати от международни документи, или с високопарни идеологически, морални или религиозни поучения.

Към тактиките на международните преговори спада широк спектър от способи и прийоми, с които страните се опитват да наложат своя дневен ред, своя тайминг в решаването на въпросите, своята интерпретация. В тази връзка, основна тактическа цел е да се оползотворят оптимално ситуационните фактори. От това, дали обсъждането на даден въпрос ще съвпадне с определено международно събитие - конференция, правителствена визита, военна операция - зависи немалко как ще бъде решен той. Квазидипломатическите мероприятия - медийно покритие, вътрешни икономически и политически мерки и др. също са предназначени да допринесат за подходяща околопреговорна ситуация. Така или иначе, тактиката непосредствено обслужва основното стратегическо мероприятие - заплаха, измама, линкидж, стимулиране на доверието.

Към този набор от действия принадлежат демонстрацията на кредибилност (внушение, че страната реално възнамерява да направи това, за което говори), дипломатическия блъф (симулация на заплаха), финансови обещания, персонална манипулация на участници, старомодното пазарене, стартиращо от абсурдно високи ставки, дипломацията на жестовете. Последната, макар и далеч не най-важен момент от многообразната преговорна практика, е показателна за чисто човешкия, характерологичен и в известен план първосигнален аспект на комуникацията. Някои примери заслужава да се приведат просто като куриозитет.

Известно е, че по време на преговорите за подписването на Парижкия мирен договор от 1856 г., когато победителите в Кримската война Великобритания и Франция притискат в ъгъла победената Русия, става нещо любопитно. Френският император Наполеон III подхваща интересна игра. Той усеща, че ако Русия бъде съвсем отслабена, това ще е от интерес преди всичко за Англия, която ще стъпи по-здраво в Средиземноморието и Близкия изток и ще измести Франция. Затова той "дава рамо" и на Русия, но по специален начин. Когато руските дипломати оспорват някои англо-френски искания, той с окуражителни погледи и мимика ги подканя да упорстват. След като нервираните англичани заплашват да прекъснат преговорите, френският император елегантно сменя темата, и така въпросът заглъхва, защото Лондон никога не би възобновил войната с Русия сам, без съюзничеството на Франция.

Друг пример, на който авторът на тези редове е бил лично свидетел, са преговорите между България и ФРГ през 1988 г., водени от външните министри Петър Младенов и Ханс-Дитрих Геншер. Точно по това време канцлерът Х. Кол бе отправил оскърбителни бележки към Горбачов и социалистическия блок като цяло, заедно с остри претенции (канцлерът бе умен държавник, но малко избухлив и моментът се случи такъв). Петър Младенов, който не можеше да премълчи тази атака срещу съюзническия лагер, помоли Геншер за разяснения. Тогава Геншер направи характерен жест с ръка - "не обръщайте внимание на подобни идиотщини". Това се видя от всички (но иди го докажи), и можеше да се изтълкува и като омаловажаване, и като извинение. Преговорите продължиха успешно.

Опитът показва, че стратегиите и тактиките за разрешаване на даден конфликт са свързани тясно с поставените пред тях цели и задачи. Колкото по-голяма воля за разбирателство съществува между преговарящите страни, толкова повече преговорните методи са неконфронтационни, стимулиращи доверие. И обратно, колкото са по-остри противоречията и нагласите, толкова повече са заплашителните намеци и жестове, толкова по-активно се експлоатират ситуационните фактори, извършват се рисковани дипломатически маневри и трикове. Но и в подобна ситуация страните са заинтересовани да надделее здравия разум - тоест да се идентифицира и приеме в ъ з м о ж н о т о, отвъд което ще заговорят оръдията, или най-малкото ще се циментира старият или ще се заплете нов международен конфликт. В тази връзка, стратегиите и тактиките трябва също така да се разграничат от целите и задачите на преговорите, да се прецени кое има приоритет. Първите са важни, но вторите, в зависимост от своята реалистичност и актуалност, имат определящо значение за изхода на международния диалог.

ХРОНОЛОГИЯ

на по-важните международни събития до 2000 г.

Древност

Египет

3000-2800 пр. Хр	обединяване на Северен и Южен Египет в единна държава
2250-2050 пр. Хр	разпадане на Египет
2050 пр. Хр.	обединяване на Египет под властта на тиванските царе
1884-1849 пр.Хр.	походи към Нубия и Палестина
ок.1700 пр. Хр	завоюване на Египет от хиксосите
ок.1600 пр. Хр.	еврейските племена достигат египетска земя и са приети от хиксосите
ок. 1580 пр. Хр	хиксосите са изгонени от Египет; започва "египетското робство" на евреите.
1502 пр. Хр	египетско нахлуване в Сирия
1312 пр. Хр.	битката при Кадеш
1300-1250 пр. Хр	евреите напускат Египет
1296 пр. Хр.	мирен договор на Египет с хетите
1225-1206 пр. Хр.	срещу Египет настъпват либийски племена и "морските народи"
1085-950 пр. Хр.	разпадане на египетската държава
950 пр. Хр.	завоюване на Египет от либийците
751-656 пр. Хр	завоюване на Египет от етиопците
636 пр. Хр	временно освобождаване и обединяване на Египет под властта на управниците на Саис
525 пр. Хр.	Египет е завладян от персите

Асирия

ок.1500 пр. Хр	образуване на асирийската държава
ок. 1200 пр. Хр	могъщество на Асирия; победи над Вавилон
1116-1077 пр. Хр	завоевания на Тиглат Паласар I
1000 - 900 пр. Хр	нахлуване на арамейски племена.
859 - 824 пр. Хр.	поход срещу държавата Урарту (в днешна Турция и Армения)

800-700 пр. Хр	ново издигане на Асирия
722-705 пр. Хр	завоюване на Израилското царство
714-713 пр. Хр.	завладяване на Вавилон
680-669 пр. Хр	война с Египет
616-614 пр. Хр	съюз на Мидия и Вавилон срещу Асирия
605 пр. Хр.	гибел на асирийската държава

Древна Гърция

ок. 1200 пр. Хр.	Троянска война за контрол на пътищата към Черно море и Мала Азия
500-440 пр. Хр.	гръцко персийски войни: гръцките народи отблъскват азиатския пристъп към Европа
440 пр. Хр	война между Спарта и Атина
445 пр. Хр.	тридесетгодишен мир между Спарта и Атина
440-430 пр. Хр	хегемония на Атина
431-404 пр. Хр.	Пелопонеска война между Атина и Спарта. Хегемония на Спарта
421 пр. Хр	Никиев мир
412 пр. Хр	договор за приятелство между Спарта и Персия
395-387 пр. Хр	Коринтска война. Възраждане на надмощието на Атина
387 пр. Хр.	Анталкидов мир, сключен с посредничеството на Персия; узаконява раздробяването на Гърция
359-346 пр. Хр.	възход на планинското царство Македония
346 пр. Хр.	Филократов мир между Македония и Атина
342 пр. Хр	писма на македонския цар Филип до атинския народ, призоваващи към обединение
338 пр. Хр.	битка при Херонея, Атина е разгромена от македонците. Македония става хегемон в Гърция
338-337 пр.Хр	Коринтски конгрес. Прекратява войната между гръцките държави, създава общогръцка федерация под председателството на македонския цар.
336-323 пр.Хр.	управление на Александър Македонски; период на имперски завоевания, вкл. Персия, Близкия изток, Египет, част от Индия
319 пр. Хр.	манифест на Полисперхон за възстановяване на демократичните свободи на полисите
319-301 пр. Хр.	войни между диадохите (пълководци на Александър Македонски, владетели на провинции)
III в. пр. Хр	образуване на три гръко-елински царства:

	1) на Птоломеите в Египет, 2) на Селевкидите в Сирия, 3) на Антигонидите в Европа
III - II в. пр. Хр.	войни с Рим
146 пр.Хр.	Гърция е завоювана от Рим

Древен Рим

753 пр. Хр.	създаване на Рим от гърци, потомци на бегълци от Троянската война (съгласно традицията)
VII - V в. пр. Хр	войни с италийските племена
III . II в. пр. Хр.	Пунически войни между Рим и Картаген за господство в Средиземно море
211 пр. Хр.	договор между Рим и гръцкия Етолийски съюз, с който Македония е блокирана по море
205 пр. Хр.	Феникски мир между Рим и Македония, с който последната се отказва от съюза си с Картаген
202 пр. Хр.	поражение на картагенците при Зама в Африка
191-190 пр. Хр	римляните разгромяват сирийския елински цар Антиох, съюзник на картагенския вожд Анибал
171-168 пр. Хр	римляните разбиват Македония
146 пр. Хр	римляните разгромяват Ахейския съюз и покоряват Гърция
146 пр. Хр	римляните превземат и опожаряват Картаген (днешен Тунис)
58-51 пр. Хр.	кампания на Гай Юлий Цезар в Галия (днешна Франция); галска конференция решава преминаване под римска власт.
47 пр. Хр.	Рим завладява Юдея
66 сл. Хр.	споразумение между Рим и партското царство за кондоминиум в Армения
66 - 132 сл. Хр	Юдейски войни: Рим извършва геноцид на територията на Палестина
166 сл. Хр	император Марк Аврелий установява връзки с Китай
IV - V в. сл. Хр	договори между Рим и държавата на Сасанидите
IV - V в. сл. Хр.	варварски нашествия
332 сл. Хр	договор на Константин Велики с готите
382 сл. Хр	договор на Теодосии I с готите
395 сл. Хр	Римската империя се разделя на Източна и Западна

418 сл. Хр.	вестготите създават държава на територията на Западната Римска империя
433 сл. Хр	договор на Теодосий II с хуните
449 сл. Хр	договор на Теодосий II с хунския вожд Атила
476 сл. Хр	краят на Римската империя

Средни векове

края на IV - VI в.	масово придвижване на племена от Азия към Европа - т.нар. "велико преселение на народите"
457	образува се бургундско кралство със столица Лион
481	създадено е франкското кралство, начело с Хлодвиг.
527- 565	управление и завоевания на император Юстиниан на Византия (Източната Римска империя) в Италия, Азия и Африка
VI-VII в.	славяните заселват Източна и част от Южна Европа
632	създава се мохамеданската религия, обединяваща арабските племена
VII - IX в.	разцвет на Арабския халифат, разпрострял владенията си от Индия до Испания
681	в центъра на Балканите е създадена българската държава
718	създава се кралство Астурия в Испания
732	битка при Поатие между франките начело с Карл Мартел и арабоберберите (маврите); спряно е мюсюлманското нашествие към Западна Европа
756	създадена е папската държава
768- 814	франкска империя на Карл Велики
800	Карл Велики е коронясан за император от папата
829	англо-саксонските крале се обединяват в кралство Англия
843	Вердюнски договор. Империята на Карл

	Велики е разделена на Източно кралство (Франция), западно кралство (Германия) и средно кралство (част от Германия,Франция и Италия)
855	средното кралство се разпада на Лотарингия, Прованс и Италия
IX - XI в.	нападения на скандинавски отряди (нормани, викинги) срещу европейските държави по море и по суша
нач. на X в.	България за кратко време е най-силната държава в Югоизточна Европа
962	германският крал Отон I е коронясан за император на "Свещената Римска империя" (формално просъществува ла до 1806)
1016	Англия, Норвегия и Дания са обединени в единно кралство
1018	България е завоювана от Византия
1037	образува се кралство Кастилия в Испания
1054	християнската църква се разделя на Западна (римо-католическа) и Източна (гръцко-католическа) вследствие отказа на Визан тия да се подчини на папството
1066	норманско завладяване на Англия. Нормандският владетел Вилхелм Завоевател (William the Conquerer) нахлува от Франция и разбива англичаните в битката при Хастингс.
1073 -1085	папа Григорий VII започва борба с германските императори
1096 –1270	8 кръстоносни походи
1096 –1099	първи кръстоносен поход на западноевропейските рицари. Готфрид Булонски завладява Йерусалим.
1130	норманските владения в Южна Италия се обединяват в единно Сици пийско кралство; папата търси съюз с тях срещу германските си противници
1176	битка при Леняно: германците начело с Фридрих I Барбароса са разбити от обединените сили на северноиталианските градове и папата.
1187	България отхвърля византийското господство
1202 –1204	четвърти кръстоносен поход; подтикнати от папата и Венеция, кръстоносците разгромяват Византия. Създадена е Латинската империя (до 1261)
1212 –1250	царуване на Фридрих II Хохенщауфен, крал на Сицилия и Германия; папската държава

	е обкръжена от Север и Юг
1214	френският крал Филип II Август разбива англичаните при Бувин
1240 –1242	руският новгородски княз Александър, наречен по-късно Невски, спира атаките на шведи и немци към вътрешността на Русия
1240-1480	монголо-татарите нахлуват в Източна Европа и Близкия Изток, над 200 г. държат в подчинение Русия
1291	създаден е Швейцарският съюз
нач. на XIV в.	образувано е Влашкото княжество (Царя Румуняска)
1302	опълчението на фландърските градове побеждава рицарската френска конница ("битка на шпорите")
1309	френският крал Филип IV Красиви подчиня ва папската държава и я премества в Ави ньон на френската граница (1309 - 1379)
1335 1453	Стогодишна война между Англия и Франция
1346	първа решителна победа на англичаните при Креси (след морската битка при Слюйс)
1347-1350	чумна епидемия ("черната смърт") в Европа; за разпространението ѝ са обвинени евреите
1356	битка при Поатие, победа на английската пехота над френските рицари
1360	мир между Франция и Англия в Бретини; от Франция са откъснати големи територии
1389	османските турци разгромяват при Косово поле сръбско-славянската армия
1393	турците превземат българската столица Търново
1396	турците разгромяват кръстоносна войска при Никопол
1410	Грюнвалдска битка: литовци, поляци и руси разбиват Тевтонския орден
1415	битка при Азенкур, ново тежко поражение за Франция в Стогодишната война
1419-1434	хуситски войни - въоръжена съпротива на чешкия народ срещу германското господ-ство и католическата феодална аристокра-ция; първо масово използване на артиле-рия
1420	мирен договор в Труа; Франция е присъединена към английското кралство
1429	във Франция се разгръща народна война; победа на французите под Орлеан, начело с Жана д'Арк
1439	Флорентинска уния между католическата и

	православна църква; отчаян опит на Византия да се спаси от османското нашествие. Унията отхвърлена от православните маси
1453	османските войски превземат Константинопол. Загива Византийската империя, просъществувала около 1000 години
1453	край на Стогодишната война, англичаните са изгонени от Франция, само гр. Кале остава в ръцете им до 1559
1477	в битката при Нанси е разбит бургундският крал, започва обединяването на Франция
1479	турците завладяват Албания
1479	Арагон и Кастилия се обединяват в единна Испания
1485	Хенри Тюдор побеждава Ричард III при Босуърт, започва обединяването на Англия
1491	Франция присъединява Бретан
1492	Испания превзема последната арабско-мавърска опора на Пиренейския п-ов - Гренадския емират
1492	Христофор Колумб достига американските брегове; започва епохата на Великите географски открития (макар че редица известни пътешествия са осъществени още по-рано)
1492 – 1521	започва колонизацията на Южна Америка от Испания и Португалия
1494-1559	"италиански войни"; френските крале нахлуват в Италия
1494	договор между Испания и Португалия в Тордесиляс за подялба на света, потвърден от папата
1515	битка при Мариняно; войските на френския крал Франсоа I превземат Милано
1516	Болонски конкордат на Франсоа I с римския папа
1517	Мартин Лутър публикува своите 95 тезиса; начало на Реформацията в Германия
1523	скъсване на Калмарската уния между Швеция и Дания; Швеция възстановява независимостта си
1525	Битка при Павия, французите са разбити от испанците, Мадридски мир; Франсоа I търси съюз с Турция срещу Хабсбургите
1526	битка при Мохач. Турците разбиват унгаро-чешката армия, Унгария губи независимостта си
1529	мир в Камбре между Испания и Франция

1531	образува се Шмалкалденски съюз на германските протестантски князе
1541	Унгария е разделена между османци и Хабсбурги
1552-1555	"Шмалкалденски войни" между католически и протестантски князе в Германия
1555	Аугсбургски мир, провъзгласяващ примат на светската власт над религиозната (cujus regio - ejus religio - чиято е властта, негова е и религията)
1558-1582	война на Русия с Швеция, Полша, Дания и Литва за балтийските области /Ливонска война/. Води до сериозно отслабване на руската държава
1559	мир в Като Камбрези между Испания и Франция
1560-1598	граждански войни във Франция между католици и протестанти. Вартоломеева нощ (1572)
1563-1570	Седемгодишна война между Дания и Швеция
1571	морска битка при Лепанто, победа на испано-венецианския флот над турците
1572	начало на холандските въстания срещу испанското господство
1581	Испания присъединява Португалия
1588	поход и гибел на испанския флот ("Непобедимата армада") срещу Англия
1598 -1600	"Велик план" на Анри IV и помощникът му Сюли за "Общество на народите", изгонване на османците в Азия и възстановяване на Византия - всичко под френска егида
1600	основана е английската Ост-индийска компания
1602	основана е холандската Ост-индийска компания
1607	създадена е английската колония във Вирджиния
1609 –1619	шведска и полска интервенция в Русия
1609	примирие между Испания и Съединените провинции (Холандия)
1618-1620	въстание в Чехия срещу австрийските Хабсбурги
1618-1648	Тридесетгодишна война в Европа
1632	битка при Брайтенфелд: победа на шведите

1634	битка при Нордлинген: победа на испанско-германските католически войски
1645	битка при Янков: победа на шведите
1648	Вестфалски мир: потвърден е принципа на суверенитета на държавите и ненамесата във вътрешните рботи.

Ново време

1649-1658	буржоазна революция в Англия
1652-1676	англо-холандски войни за господство по море
1654	Украйна е присъединена към Русия
1658-1667	руско-полска война за Украйна, завършила с Андрусовско примирие
1686	съюз на християнските сили (Русия, Полша, "Свещената римска империя", Франция, Венеция, Бранденбург) срещу Турция
1683	разгром на турската армия под Виена. Османската империя започва отстъпление от Европа
1700-1714	война за Испанското наследство
1703	Метуенски търговски договор между Англия и Португалия, с който последната задълго влиза в английската сфера на влияние.
1713-1714	Утрехтски конгрес, приключил с Утрехтския и Ращадски мирни договори. Англия получава Гибралтар и колонии в Америка
1733-1735	война за полското наследство
1740-1748	война за австрийското наследство. Прусия придобива Силезия. Англия търпи неуспехи по море
1756-1763	Седемгодишна война. Прусия затвърдява позициите си. Англия завладява Френска Америка и Индия
1768-1774	Руско-турска война, с която Русия печели важни позиции в Черноморския регион. Завършва с Кючюк-Кайнарджийския мир
1772	първа подялба на Полша между Русия и Австрия
1776-1783	революция на английските колонии в Америка, създадени са Съединените американски щати
1789-1794	Велика френска революция, интервенция

	на европейските монархически държави, претърпяла поражение (Прусия при Валми 1792, Австрия при Флерюс 1794, Англия при Тулон 1795)
1790, юли	Райхенбахски споразумения за обединяване на европейските държави срещу френската революция, инициатор е английската дипломация
1791, август	Пилницка декларация между Прусия и Австрия за борба с революционна Франция
1793, януари	втора подялба на Полша, между Русия и Прусия.
1795	трета (окончателна) подялба на Полша между Русия, Австрия и Прусия. Полската държава престава да съществува
1796-1815	Наполеонови войни
1796-1797	италианска кампания на Наполеон Бонапарт
1797	френско-австрийски договор в Кампо Формио
1798-1800	египетска експедиция на Наполеон
1800-1801	първа коалиция срещу Франция
1801	Люневилски мир между Франция и Австрия
1802	Амиенски мир между Франция и Англия
1804	нова руско-австрийско-английска коалиция срещу Наполеон. Последният е коронясан за император
1805	френско-испанският флот е разбит от английския начело с адм. Нелсън при Трафалгар
1805, окт.	Наполеон разгромява австрийците при Улм
1805, дек.	Наполеон разгромява руснаци и австрийци при Аустерлиц
1806	Наполеон разгромява прусаците при Йена и Ауерщед
1806	Наполеон обявява "континентална блокада" на Англия
1806	кръвопролитни битки между руснаци и французи при Ейлау и Фридланд (Източна Прусия). Русите отстъпват
1807	Тилзитски мир между Русия и Франция. Русия приема френските условия
1808	Наполеон нахлува в Испания; англичаните стоварват там десант и започва дълга "полуостровна война".
1809	Наполеон отново разбива австрийците при Ваграм, след като търпи неуспех при Асперн

1812	Наполеон нахлува в Русия. Швеция и Турция му отказват съюз. Русия се съюзява с Англия. Кампанията е фатална за Франция, тя остава почти без армия
1814, март	сключен е Шомонският договор между Англия, Русия, Австрия и Прусия. Лондон поема субсидирането на войната срещу Наполеон, участниците се ангажират да възстановят донаполеоновия ред
1814-1815	Виенски конгрес
1815, януари	тайно споразумение между Англия, Австрия и Франция срещу Русия и Прусия; попада в ръцете на Наполеон, който го препраща на Александър I
1815, март-юни	100-те дни на Наполеон Бонапарт
1815, юли	приключва Виенският конгрес
1815, септ.	създаден е Свещеният съюз (декларация за помощ, подписана от монарсите на Русия, Австрия и Прусия). Към него се присъединяват всички континентални монархии без Османската империя и Ватикана
1818	Аахенски конгрес на Свещения съюз
1820	Тропауски конгрес на Свещения съюз
1821	Лайбахски конгрес на Свещения съюз
1821	въстание на гръцкия народ срещу турското господство
1822	Веронски конгрес на Свещения съюз
1823	американският президент Дж. Мънроу провъзгласява доктрината за ненамеса на Европа на американския континент ("Доктрина Монро")
1826	английският херцог Уелингтън и руският цар Николай подписват петербургски протокол за независимост на Гърция
1827	англо-руска-френска ескадра потопява турския флот в Наваринския залив
1828-1829	руско-турска война, Гърция получава независимост
1830-1831	полско въстание и дипломатическа активност в Европа
1832-1833	турско-египетски конфликт; комбинации на силите
1833, юли	Ункяр-Искелесийски договор между Русия и Турция. За благодарност, че руският десант близо до Босфора спасява столицата му, султанът открива Проливите за руските

	кораби по всяко време и ги затваря за руските врагове в случай на война
1840	споразумение между Англия, Австрия, Прусия и Русия по египетския въпрос, косвено насочено срещу близкоизточните амбиции на Франция
1841	изтича срокът наУнкяр-Икскелесийския договор, съгласуван е нов режим на Проли вите в Лондон; Русия губи предимствата си
1842-1860	т.нар. опиумни войни - колониални войни на Англия и Франция за подчиняване на Китай
1844	визита на Николай I в Англия; опитва да се договори за подялба на Тур ция; англичаните му дават надежди, но скоро кабинетът се оглавява от русофоба лорд Палмерстън
1846-1848	американско-мексиканска война, САЩ присъединяват Тексас и Калифорния
1849	руски войски разгромяват унгарската революция срещу австрийското господство
1850	руският цар е арбитър в пруско-австрийски конфликт за надмощие в Германския съюз; Прусия е принудена да отстъпи с арбитража от Олмюц (Оломоуц), наречен "Олмюцкото унижение"
1850-1852	изостряне на руско-английските и руско-френските отношения
1853-1856	Кримска война между англо-френска-тур ско-сардинска коалиция и Русия; към западния блок де факто се присъединява и Австрия. Русия губи райони в черноморска та зона и Кавказ, както и право да държи флот в Черно море
1859	френско-австрийска война, в резултат на което Париж присъединява Савоя и Ница, започва обединението на Италия
1862-1865	гражданска война в САЩ. Англия и Франция подкрепят южните робовладелчески щати с надеждата САЩ да се разпадне, Русия подкрепя правителството на Линкълн
1862-1867	мексиканска авантюра на френското правителство, завършила с пълен провал
1863	полско въстание и европейска криза; Русия устоява на англо-френския натиск
1864	пруско-датска война за Шлезвиг-Холщайн
1866	пруско австрийска война за хегемония в

	Германия. Австрия признава пруския приоритет.
1869	построен е Суецкия канал (френска инициатива)
1870-1871	френско-пруска война за надмощие в Европа и обединение на Германия
1871,10 май	Франкфуртски мирен договор; Франция плаща огромна контрибуция и губи Елзас и Лотарингия
1873	сключен е Съюз на тримата императори (Русия, Австро-Унгария и Германия)
1875-1876	избухват въстания срещу турското господство в Босна и Херцеговина и България ("Източна криза")
1876, юли	Райхщадско споразумение между Русия и Австро-Унгария във връзка със събитията на Балканите
1876-1877	Цариградска конференция на великите държави, която стига до решения за самостоятелност на българските етнически земи; Англия тайно поощрява султана да се противопостави
1877, януари	Русия подписва Будапещенската конвенция с Австро-Унгария, че в случай на война на Балканите няма да се създава нова голяма славянска държава
1877-1878	Руско-турска освободителна война
1878,март	Санстефански мирен договор, продиктуван на турците от граф Игнатиев, според който България се възстановява в естествените си етнически граници-
1878, май	Лондонски протокол, с който Русия се съгласява той да бъде преразгледан
1878, лято	Берлински конгрес. Под натиска на Англия и Австро-Унгария българската етническа територия е разделена на 3 час ти. Лондон получава Кипър, Виена окупира Босна. Сърбия, Румъния и Черна гора полу-чават независимост.
1879	Австро-Унгария и Германия сключват отбранителен съюз
1882	англичаните завладяват Египет
1885	обединение на Княжество България и Източна Румелия; Сръбско-българска война
1887	подписан е "Договор за презастраховка" между Германия и Русия, с който Бисмарк иска да осигури тила си при война с Франция

1891-1893	оформен е френско-руски военно-политически съюз (Антанта)
1895	японско-китайска война, Япония заграбва територии
1897	въстание на Крит, гръцко-турска война, първи арменски кланета в Турция
1898	т.нар. Фашодски инцидент в Судан: френски и английски колониални войски са на прага на сблъсък
1898	американо-испанска война; САЩ отнемат Куба, Филипините, Уейк, Порто Рико и анексират Хавайските о-ви
1899	първа Хагска конференция за ограничава-не на въоръженията (руска инициатива)
1899	американският държавен секретар Хей провъзгласява "доктрина на отворените врати" по отношение на Китай

XX век

1899-1902	англо-бурска война за контрол върху Южна Африка
1902	англо-японски договор, насочен против Русия
1904	англо-френско споразумение за подялба на колониални периметри в Африка
1904-1905	руско-японска война, завършила с поражение на Русия, която губи Юж. Сахалин, п-ов Ляодун и др.
1905	Бьоркско съюзно споразумение между Германия и Русия (не влиза в сила)
1906	Алхесираска конференция в Испания за урегулиране на мароканския въпрос
1907	руско-английско споразумение за уреждане на спорните въпроси в Иран и Тибет
1908	руско-английско споразумение за Македо ния (Ревелско съглашение)
1908	България обявява пълна независимост от Турция, Австро-Унгария анексира Босна и Херцеговина
1911-12	Итало-турска война, Италия окупира Либия и Додеканезите
1912	създаден е Балкански съюз между Бълга рия, Сърбия, Гърция и Черна гора за война с Турция. Поощрява се от Антантата

1912-1913	първа Балканска война, разгром на Турция, отнемане на християнските й владения в Европа
1913	втора Балканска война (Междусъюзническа), инспирирана от Германия и Австро-Унгария; Сърбия, Гърция и Румъния отнемат територии от България.
1914-1918	Първа световна война
1915-16	арменски геноцид в Турция. Избити са бли зо 2 млн. арменци от Европейска Турция, Мала Азия и Кавказ.
1916	споразумение Сайкс-Пико между Великобритания и Франция за подялба на турските близкоизточни владения
1917	Балфурова декларация за правото на евреите да се преселват в Палестина
1917	Октомврийска революция в Русия, "Декрет за мира" на болшевишкото правителство
1918, януари	оповестени са "Четиринадесетте точки" на президента на САЩ Уилсън
1918,март	подписан Брест-Литовският мирен договор между Русия и германския блок; Русия губи 1 млн.кв. км територии
1918	Букурещки мирен договор между Румъния и германския блок; в Северна Добруджа е установен съюзнически "кондоминиум"
1918, IX - XI	съюзниците на Германия излизат от вой ната
1918, ноември	Компиенско примирие между Антантата и Германия
1919-1920	Парижка мирна конференция. Подписани са мирни договори: Версайски (с Германия), Сен-Жерменски (с Австрия), Трианонски (с Унгария), Ньойски (с България), Севърски (с Турция). Формира се Версайската система, включваща новите европейски държави Чехословакия, Австрия, Унгария, Кралство-то на сърби, хървати, словенци (от 1929 – Югославия), Литва, Латвия, Естония, Финландия
1919, дек	Върховният съвет на Антантата приема декларация за "временната източна граница на Полша" ("Линията Кързън")
1921-22	Вашингтонска конференция по въпросите на сигурността в Тихия океан и за ограничаване на въоръженията. Разграничени са сфери на влияние и са определени лимити за различните класове военни кораби

1922	Генуезка международна конференция с участието на Съветска Русия
1922,април	в Рапало е сключен съветско-германски договор
1922-1923	международна конференция в Лозана за мирен договор с Турция и режим на Черноморските проливи
1923	Франция окупира Рурската област
1924	Лондонска конференция за германските репарации ("План Дауес")
1925	Конференция в Локарно за укрепване на сигурността в Западна Европа (по германските граници)
1925,юни	подписан е Женевският протокол за забрана на употреба при война на задушливи, отровни и др. подобни газове и бактериологични средства
1927-28	заседава подготвителна комисия за свикване на световна конференция по разоръжаването
1928	по френско-американска инициатива е иницииран "пакт Бриан - Келог" за отказ от война при решаване на спорните въпроси, към който се присъединяват повечето европейски държави;
1930	Хагската репарационна конференция приема "Плана Янг" (Юнг)
1932	първа сесия на Международната конференция по разоръжаването в Женева. СССР внася програма за пълно и всеобщо разоръжаване
1933	дебати за определение на понятието "агресия". Съветският представител М. Литвинов внася проект за конвенция
1933	САЩ провъзгласяват "политика на добрия съсед" спрямо Латинска Америка
1933	подписана е конвенция за определяне на агресията между СССР, Латвия, Литва, Естония, Полша, Румъния, Турция, Иран, Афганистан, Чехословакия и Югославия
1934	създадена е Балканска Антанта с участието на Румъния, Турция, Югославия, Гър-ция и Румъния с цел да се укрепи статукво-то на Балканите и да се контрират ревизио-нистки претенции на България, Италия и др.
1935	САЩ приемат Акт за неутралитета, забраняващ износ на оръжие за воюващи страни

1936-1939	гражданска война в Испания, където недиректно се сблъскват Съветския съюз и фашистките държави, подпомагащи франкисткия метеж
1936	Конференция в Монтрьо (Швейцария) съгласува "Конвенция за режима на Черноморските проливи"
1936	Германия и Япония подписват Антикоминтерновски пакт. Италия се присъединява през 1937
1938	предложение на СССР за свикване на международна конференция за защита на мира
1938, август	японско нахлуване на съветска територия в района на ез. Хасан, отблъснато от съв. войски
1938, септ.	в Мюнхен е подписано споразумение меж-ду Германия, Франция, Великобритания и Италия за разчленяване на Чехословакия
1938	Германия "доброволно" присъединява Австрия (Anschluss)
1939, март	Германия окупира Чехословакия
1939, март	започват англо-френско-съветски преговори за взаимна помощ срещу евентуална агресия
1939	Великобритания и Франция предоставят гаранции на Полша, Румъния, Гърция и Турция, Холандия, Швейцария и Дания. Само с Полша е сключен съюз, Румъния преминава в другия лагер, Турция сключва договор за ненападение с Германия, последните три отказват гаранциите.
1939	японска атака срещу Монголия при р. Хал-хин Гол, отблъсната от съветските войски
1939, авг.	англо-френско-съветските преговори са прекъснати поради неразбирателство между страните
1939, авг.	СССР и Германия сключват пакт за ненападение, придружен със секретни договорености ("Пакт Молотов - Рибентроп")
1939, септ.	Германия напада Полша, начало на Втората световна война. В края на месеца Полша е разгромена.
1939, окт.	англо-френско-турски договор за взаимна помощ
1939 ноем. – февр. 1940	съветско-финландска война

1940,май-юни	германска офанзива на Запад, завладени са Белгия, Холандия, Дания, Люксембург, Норвегия, Франция
1940	СССР завзема Бесарабия, Литва, Латвия и Естония
1940,юли	Хитлер предлага на Великобритания сделка – Германия владее Европа, Лондон запазва колониалната си империя
1940, юли	Германия взема решение да нападне СССР през 1941 /"План Барбароса"/
1940, септ	Германия, Италия и Япония подписват Тристранния пакт
1940, ноем	съветско-германски преговори в Берлин за проучване на намеренията: Хитлер пред-лага на Москва Персийския залив, Москва иска позиции в България, Финландия и Румъния
1941 март-април	балканска кампания на нацистка Германия
1941 юни	Германия и Турция сключват пакт за нена-падение
1941 юни	Германия напада Съветския съюз
1941 авг	САЩ и Великобритания оповестяват "Атлантическата харта"
1941 дек	Япония напада САЩ, те официално влизат във войната
1942 ян	Вашингтонска декларация на Обединените нации (26 държави, обявяващи се срещу нацистката агресия)
1942 май	Договор между СССР и Великобритания за съюз във войната с Германия
1942 юни	споразумение между СССР и САЩ за принципите на взаимната помощ във войната срещу агресията
1942-1943	катастрофално поражение на немците при Сталинград
1942 ноем.	англо-американски десант в Северна Африка
1943 юли	съюзниците започват настъпление в Италия
1943 ноем.- дек.	Техеранска конференция на ръководи-телите на САЩ, СССР и Великобритания
1944 юни	Десант на англо-американски войски в Нор-мандия - открит е Втори фронт
1944 апр.- септ.	съветски войски навлизат на територията на Румъния, България, Унгария, Чехосло-вакия, Полша, Югославия, Финляндия и Норвегия
1944 авг.- септ.	конференция в Дъмбъртън-Оукс (Вашинг-тон) за конструиране на световна органи-зация за сигурност (ООН)

1944 окт.	Чърчил отива в Москва да съгласува със Сталин известното "споразумение за процентите"
1945 февр.	Ялтенска конференция на "тримата голе ми". Основен въпрос е този за границите и за ООН.
1945 май	Германия капитулира
1945 юли- авг.	Потсдамска конференция на ръководите лите на САЩ, СССР и Великобритания за следвоенното устройство, репарациите и др. Редица проблеми остават нерешени.
1945 авг.	атомна бомбардировка на японските градо ве Хирошима и Нагазаки. Главната цел е да бъде сплашен СССР
1945, 9 авг.	Съветският съюз обявява война на Япония и си връща о-в Сахалин, базите в Китай и Курилските о-ви
1945, септ.	Япония капитулира
1946 март	У. Чърчил произнася във Фултън, Мисури, речта си за "желязната завеса", поставила началото на "студената война"
1946	Парижка конференция за мирните договори с германските съюзници Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия
1947 февр.	подписани са мирните договори със спомe-натите държави
1947 март	президентът Труман информира конгреса за 400 млн. долари помощи за Гърция и Турция като "застрашени от комунизма" ("Доктрина Труман")
1947 юни	държавният секретар на САЩ ген. Дж. Маршал обявява план за възстановяване на Европа ("План Маршал")
1947 септ.	в Шкларска Поремба, Полша, е учредено Информационно бюро от компартиите на СССР, Полша, Унгария, България, Чехосло-вакия, Румъния, Югославия, Италия и Франция
1948 март	Брюкселски договор за сътрудничество и колективна самоотбрана с участието на Белгия, Великобритания, Люксембург, Франция и Холандия за срок от 30 г.
1948 юни	американският сенат приема "Резолюцията Ванденберг", която позволява на САЩ да се присъединяват към колективни механизми за сигурност

1948 юни	избухва Берлинската криза; в отговор на въвеждането на отделна валута в запад ните зони, СССР блокира Западен Берлин
1948 юни	съветско-югославски конфликт
1949 януари	създаден е Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ), в който влизат СССР и европейските му съюзници
1949 4 апр	във Вашингтон е подписан Северноатлантическият договор (НАТО)
1949 септ.	СССР предлага в ООН да бъде сключен пакт за мира между петте велики държави
1949 септ	Съветската агенция ТАСС съобщава за успешен руски атомен опит
1950 май	френското правителство предлага обединяване на производството на въглища и стомана с Германия ("План Шуман")
1950 юни	избухва Корейската война
1951 април	създадено е Европейското обединение за въглища и стомана
1951 окт	Гърция и Турция са приети в НАТО (в сила от 1952)
1952 март	СССР предлага проект за мирен договор с Германия
1952 май	в Париж е подписан договор за създаване на Европейска отбранителна общност (ЕОО), но не влиза в сила
1953 март	умира съветският партиен и държавен лидер Й. Сталин
1953 юли	подписано е примирие в Корея (Панмин-чжон). Възстановена е границата по 38-мия паралел.
1953 авг.	СССР съобщава за успешно изпробвана водородна бомба
1953 ноем	СССР предлага съвещание на външните министри на великите държави за решава-не на назрелите международни проблеми
1954 ян. -февр.	проведено е такова съвещание в Берлин, но не се постига съгласие по германския въпрос
1954 април	СССР предлага да влезе във НАТО, САЩ и Великобритания са против.
1954 апр. – юли	Женевско съвещание на външните минист ри на 5-те велики държави и др. заинтересовани страни по индокитайския и корей-ския въпрос
1954 септ.	в Манила е създадена Организацията на договора за Югоизточна Азия (СЕАТО) - военен съюз с членове Австралия, Нова

	Зеландия, Пакистан, САЩ, Тайланд, Великобритания, Филипините и Франция)
1954 авг.	в Блед (Югославия) е оформен Балканският пакт (договор за съюз, политическо сътрудничество и взаимна помощ) между Турция, Гърция и Югославия. Чрез него НАТО се стреми да обвърже Югославия, а Белград - да компенсира италианския натиск по въпроса за Триест. Б.п. фактически се самоликвидира след 1956.
1954 окт.	Парижки споразумения за ремилитаризация на Западна Германия. За целта е създаден Западноевропейският съюз (ЗЕС) и ФРГ е поканена да влезе в НАТО.
1955 апр.	конференция на страните от Азия и Африка в Бандунг, Индонезия
1955 14 май	СССР, Полша, Чехословакия, Унгария, ГДР, България, Румъния и Албания подписват Варшавския договор (военнополитически съюз)
1955 май	представители на СССР, САЩ, Великобритания и Франция подписват във Виена Държавен договор за Австрия
1955 юли	обнародван е "Манифестът Ръсел – Айнщайн", подписан от 10 най-авторитетни учени, съдържащ предупреждение, че атомната война може да доведе до гибел на човешката раса
1955 юли	Женевско съвещание на правителствените ръководители на САЩ, Съветския съюз, Великобритания и Франция
1955 септ	СССР установява дипломатически отношения с ФРГ
1955 окт.- ноем	съвещание на министрите на външните работи на 4-те велики държави по германския въпрос, европейската сигурност и разоръжаването
1956 февр	XX конгрес на КПСС; критика на "култа към личността" на Сталин, официално е формулирана политиката на мирно съвместно съществуване
1956 юли	Египет национализира Суецкия канал
1956 окт. –ноем.	бунт срещу режима в Унгария, потушен от съветски войски
1956 окт	Суецка криза; Израел, Великобритания и Франция нападат Египет. СССР и САЩ се

	противопоставят, ООН осъжда агресията. Нападателите са принудени да се оттеглят
1957 ян.	обявена е публично "доктрината Айзен-хауер - Дълес" за Близкия изток за защита на "независимостта на араб ските страни"
1957 март	подписани са Римските договорености за създаване на Европейската икономическа общност и Евратом
1957 окт.	изстрелян е първият изкуствен спътник на Земята (съветски)
1958 ян. –март	СССР и Полша предлагат създаване на безатомна зона в центъра на Европа
1958 март	Съветският съюз едностранно прекратява опитите с ядрено оръжие
1958 юли	разтревожени от революцията в Ирак, САЩ и Великобритания въвеждат войски в Ливан и Йордания
1958 окт	започват преговори между СССР, САЩ и Великобритания за прекратяване на опитите с ядрено оръжие
1959 февр.	Лондонско-Цюрихски споразумения за Кипър, според които дотогавашната британ ска колония получава независимост, но с "гаранти" Гърция и Турция, имащи право на намеса, и английски военни бази на територията си.
1959 юни	в Женева се открива четиристранна среща по германския въпрос
1959 юни	предложение на СССР за безядрена зона на Балканите и в Адриатика
1959 авг	създадена е Организация на централния договор (СЕНТО) базата на провалилия се Багдадски пакт. В този военен блок участ ват Великобритания, Иран, Пакистан и Турция и САЩ като асоцииран член. Разпуснат през 1979
1959 септ.	съветският министър-председател Никита Хрушчов е гост на президента Айзенхауер в САЩ
1959 ноем.	Австрия, Великобритания, Дания, Норвегия, Португалия, Швейцария и Швеция създават Европейска асоциация за сво-бодна търговия (ЕАСТ)
1960 ян.	възобновени са преговорите в Женева за прекратяване на опитите с ядрено оръжие

1960 май	над съветска територия е свален американски шпионски самолет Ю-2, което влошава международната обстановка
1960 юли	започва конгоанската криза, свързана с вътрешни междуособици и външна намеса след деколонизацията
1960 ноем.	среща на 81 компартии в Москва. Одобрена е политиката на мирно съвместно съществуване, но се открояват сериозни различия между Съветския съюз и Китай
1960 дек.	създадена е Организация за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) в състав 18 европейски страни, Канада и САЩ. По-късно в нея влизат Япония,,Австралия, Нова Зеландия. Известна още като Г-24.
1960 дек.	ОС на ООН приема Декларация за предоставяне на независимост на колониалните страни и народи
1961 април	десант на емигрантски отряд в Куба, разгромен от войските на Фидел Кастро
1961 април	съветският офицер Ю.Гагарин е първият човек, излетял в Космоса
1961 авг.	Берлинска криза; ГДР огражда Западен Берлин със стена, опасност от сблъсък по демаркационната линия
1961 септ.	съвместно съветска-американска декларация в ООН за съгласувани принципи на преговорите за разоръжаване (Заявление Зорин-Маклой)
1962 март	подписани са Евианските споразумения, с които Алжир получава независимост след 8-годишна колониална война с Франция
1962 окт.	избухва Карибската криза, след инсталирането на съветски ракети в Куба. Кризата е урегулирана след изтеглянето на ракетите и американско уверение, че САЩ няма да нападат тази страна. Малко по-късно САЩ изтеглят ракети от същия клас от Турция.
1962 окт.	в граничната област Ладах (североизточна Индия) се водят сражения между индийски и китайски войски
1963 авг.	в Москва е подписан договор между САЩ, СССР и Великобритания за забрана на опитите с ядрено оръжие в Космоса, атмосферата и под водата
1963 ноем.	американският президент Кенеди е убит в Далас, Тексас

1964 апр.	изостря се положението в Кипър. Турция се подготвя за намеса, възпряна от личното настояване на амер. президент Л. Джонсън. Кипърският президент архиепископ Макариос моли за военна помощ за защита на суверенитета на Република Кипър
1964 септ.	инсцениран е т.нар. Тонкински инцидент; САЩ обвиняват Демократична република Виетнам, че обстрелва техни военни кораби, и започват масирани бомбардировки на територията й.
1964 окт	Китай взривява първата си атомна бомба
1965 апр.	американски войски окупират Доминиканската република
1965 септ.	избухва индийско-пакистански конфликт, уреден в края на годината със съветско посредничество
1965 ноем.	бялото малцинство в Южна Родезия провъзгласява "независима държава"
1966 март	президентът дьо Гол официално обявява намерението на Франция да излезе от интегрираната военна структура на НАТО
1967 ян.	СССР, САЩ и Великобритания подписват договор за принципите на дейност за изследване и използване на космическото пространство
1967 февр	в Китай е разгърната масирана антисъветска кампания
1967 апр.	в Карлови Вари (Чехословакия) се провежда конференция на европейските комунистически партии по въпросите на европейската сигурност
1967 юни	Израел напада Египет (ОАР), Сирия и Йордания ("Шестдневна война) и завладява техни територии.През окт. с.г. Съветът за сигурност на ООН с резолюция 242 настоява Израел да напусне окупираните територии
1967 юли	среща между амер. президент Джонсън и съветския премиер Косигин в Гласбъро, САЩ
1968 ян.	на Женевската конференция по разоръжаването СССР и САЩ внасят проект за договор за неразпространение на ядрените оръжия, подписан от повечето държави и влязъл в сила през 1970.
1968 ян.- февр	масирана офанзива на южновиетнамските партизани срещу властта в Сайгон и американските войски ("операция "Тет")

1968 юли	съобщение за съветско-американска договореност за ограничаване на стратегическото отбранително и нападателно оръжие
1968 авг.	въоръжени сили на Варшавския договор окупират Чехословакия след предупреждения към реформаторското правителство на Дубчек (Братислава, Чиерна на Тиса)
1968 ноем	САЩ прекратяват бомбардировките на Виетнам
1968 дек.	Париж започват мирни преговори между САЩ и Демократична република Виетнам
1969 март	тежки въоръжени инциденти на съветско-китайската граница в района на р. Усури
1969 юни	в Москва се провежда съвещание на 75 компартии
1969 юли	на Луната стъпват първите хора – американските космонавти Армстронг, Колинс и Олдрин
1969 септ	социалистическите страни внасят в ООН проект за забрана на разработката, производството и складирането на химическо и бактериологическо оръжие
1969 окт.	коалиционното западногерманско правителство Брандт-Шел обявява "нова източна политика"
1969 ноем.	в Хелзинки започва обсъждане на въпроса за ограничаването на стратегическите оръжия на СССР и САЩ
1970 апр.	във Виена започват официално преговори те между СССР и САЩ за ограничаване на стратегическите оръжия
1970 юни	в Будапеща страните от Варшавския дого вор приемат меморандум относно подго товката на общоевропейско съвещание за сигурност и сътрудничество
1970 авг.	в Москва е подписан договор между СССР и ФРГ за отказ от употреба на сила и признаване на статуквото в Европа
1970 дек.	подписан е договор между Полша и ФРГ за нормализация на отношенията и признава не на границата Одер-Ниса
1971 февр	в Москва, Лондон и Вашингтон е подписан договор за забрана на установяване на ядрено оръжие и други средства за масово унищожение на дъното на моретата и океаните

1971 юни	XXV сесия на СИВ приема Комплексна програма за социалистическа икономиче-ска интеграция.
1971 3 септ.	подписано е Четиристранно споразумение между САЩ, СССР, Франция и Великобритания за Западен Берлин
1971 септ.	във Вашингтон е подписано споразумение за намаляване опасността от възникване на ядрена война между СССР и САЩ
1971 дек.	избухва индийско-пакистанска война. Източен Пакистан се отделя като независима държава Бангладеш
1972 ян.	съвещание на Варшавския договор в Прага, приело Декларация за мира, сигурността и сътрудничеството в Европа
1972 февр	официално посещение на американския президент Р. Никсън в Китайската народна република
1972 апр	в Москва, Лондон и Вашингтон е подписана Конвенция за забрана на разработката, производството и натрупването на бактериологично (биологично) и токсинно оръжие
1972 май	в Москва е подписан Договор между СССР и САЩ за ограничаване на системите за противоракетна отбрана (ПРО) и Временно споразумение за някои мерки за ограничаване на стратегическите настъпателни оръжия (САЛТ I)
1972 дек.	"коледни" бомбардировки на Виетнам от американската авиация - последен опит за сплашване преди подписването на мирното споразумение
1973 ян.	Великобритания, Дания и Ирландия са официално приети в Европейската икономическа общност
1973 27 ян	САЩ и ДРВ подписват Споразумение за прекратяване на войната и възстановяване на мира във Виетнам
1973 юни	посещение на съветския държавен и партиен лидер Л. Брежнев в САЩ; подписано споразумение за предотвратяване на ядрена война
1973 юли	първи етап на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа (СССЕ) в Хелзинки
1973 окт.	арабско-израелска ("Йом-кипурска") война: арабската атака е отблъсната, но Израел търпи неприемливо големи загуби

1973 ноем.	арабските страни-петролопроизводителки налагат ембарго върху износа на нефт за западните страни, дружелюбно настроени към Израел
1973 дек.	в Женева е проведена е мирна конферен·ция за Близкия изток
1974 ян.	в Женева заседават работните органи на втория етап на СССЕ. Преговорите продължават през цялата 1974.
1974 юли	подписани важни съветско-американски документи договор за ограничаване на подземните опити с ядрено оръжие и др.
1974 юли	антиправителствен метеж в Кипър; националната гвардия и националистическата организация ЕОКА-2 свалят законното правителство. Турция стоварва десант и окупира 40% от страната
1974 ноем.	във Владивосток е подписано съветско-американско комюнике и са съгласувани основни принципи на нов договор за ограничаване на стратегическите въоръжения (САЛТ II)
1975 май	северновиетнамските войски и южновиетнамските партизани свалят сайгонското правителство, Виетнам е обединен под името Социалистическа република Виетнам
1975 юли-авг.	в Хелзинки е проведен третият етап на Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа с участието на 35 държави (вкл.САЩ и Канада). Приет е Заключителният акт от Хелзинки, съдържащ 10 основополагащи принципа на междудържавните отношения
1975 ноем.- дек.	португалските колонии получават независимост. В Ангола и Мозамбик започва гражданска война между марксически и прозападни националистически групировки
1976	активизира се вътрешната междуособица в Ливан; израелски и сирийски войски навлизат в страната
1976	междубалканска конференция в Атина
1976	активизират се Виенските преговори за взаимно-балансирано съкращаване на въоръжените сили в Европа
1976 дек.	НАТО отклонява предложението на Варшавския договор за отказ от първа употреба

	на ядрено оръжие и за неразширяване на военнополитическите блокове
1977	започва обществено-политически дебат около инсталирането на новите съветски ракети със среден радиус СС-20
1977 юли	Сомалия нахлува в Етиопия, възползвайки се от вътрешните размирици (отблъсната с кубинска помощ през 1978)
1977 окт.	Белградско съвещание за задълбочаване на процеса на СССЕ (продължава до март 1978)
1977 ноем	египетският президент А. Садат посещава Ерусалим
1978 есен	преговори в Кемп Дейвид между египетски и израелски представители
1978 пролет-есен	кампания срещу неутронната бомба в Западна Европа
1978 дек.	след удари на Виетнам срещу терористичния режим на червените кхмери в Камбоджа (Кампучия) в страната е формирано провиетнамско правителство
1979 март	подписан е египетско-израелски мирен договор
1979 юни	Л. Брежнев и Дж. Картър подписват във Виена Договор за ограничаване на стратегическите настъпателни въоръжения (САЛТ II)
1979 ноем.	ислямски революционери превземат американското посолство в Техеран и задържат 53 заложници
1979 дек.	НАТО решава да инсталира в Европа ракети със среден радиус "Першинг-2" и "Круз" (с въздушно и наземно базиране)
1979 дек.	съветски войски навлизат в Афганистан, за да укрепят дошлия на власт марксически режим
1980 февр	в Хамбург заседава форум на СССЕ по научното сътрудничество
1980 септ.	избухва войната между Иран и Ирак, продължила 8 години
1980 ноем.	започва Мадридската среща на СССЕ
1981 ян	Гърция влиза в Европейската общност
1981 юни	израелски самолети разрушават иракски ядрен реактор близо до Багдад
1981 ноем.	американският президент Р. Рейгън обявява инициативи за съкращаване на стратегическите оръжия (СТАРТ)

1981 ноем.	САЩ и СССР започват преговори в Женева за ядрените сили със среден радиус на действие
1981 дек	подписан протокол за присъединяване на Испания към НАТО
1982 апр.- юни	англо-аржентинска война (Фолклендски конфликт)
1982 юни	Израел нахлува с големи сили в Ливан, и под негова закрила християнски екстре мисти извършват кланета в палестински лагери
1982 юни	1 млн. души участват в митинг за мир в Сентръл Парк, Ню Йорк
1983 март	американският президент Р. Рейгън обя вява Инициатива за стратегическа отбрана (ИСО) - обхватна изследователска и конст рукторска програма за космическа и назем на отбрана срещу ракетно нападение
1983 май	проф. К. Сейгън и др. учени развиват тезата за "ядрената зима", според която при ядре на война облаците от прах, сажди и дим ще обвият плътно земята. Това ще спира слънчевите лъчи и флората и фауната ще загинат от застудяването.
1983 септ	южнокорейски самолет с 269 души на борда е свален след навлизане в съветско въз душно пространство. Наред с международ ното порицание, изразени са и съмнения, че се касае за разузнавателна мисия или дори провокация, с цел да се мобилизира обществено мнение срещу Москва
1983 ноем.	военна интервенция и окупация на Гренада от САЩ "по молба на източнокарибски държави"
1983 ноем	подготвителна среща в Хелзинки на Стокхолмската конференция за сигурност и мерки за укрепване на доверието и разо-ръжаване в Европа
1983 ноем.- дек.	след доставянето на компоненти за крилати ракети във Великобритания, СССР прекъс ва Женевските преговори за оръжията със среден радиус и преговорите СТАРТ
1984 ян.	открива се Стокхолмската конференция за сигурността и мерките за укрепване на доверието и разоръжаването в Европа
1984 юни	на среща в Париж е решено да бъде възобновена дейността на Западноевро-пейския съюз (създаден 1954)

1984 септ.	на сесията на ОС на ООН президентът Рейгън изненадва с декларацията, че "в ядрената война няма да има победители"
1985 март	за генерален секретар на ЦК на КПСС е избран Михаил Горбачов, малко по-късно лансирал концепцията за "новото политическо мислене" ("приоритет на общочовешките интереси над класовите и националните)
1985 март	САЩ и СССР започват нови преговори по целия комплекс от въпроси на ядрените и космически военни системи
1985 апр.	страните-членки на Варшавския договор продължават с 20 г. срока на действието му
1985 май- юни	експертна среща на СССЕ в Отава по правата на човека
1985 ноем.	среща на М. Горбачов и Р. Рейгън в Женева; постигната е принципна договореност за съкращаване на стратегическите ядрени сили с 50% и за временен договор за т.нар. евроракети
1986 ян.	Португалия и Испания стават членки на Европейската икономическа общност
1986 апр.	САЩ бомбардират обекти в Либия (Триполи и Бенгази) по обвинения в организиране на терористични актове
1986 апр	Авария в Чернобилската АЕЦ в Украйна, със сериозни международни последици
1986 септ.	завършва Стокхолмската конференция. Заключителният документ предвижда задължителни мерки за уведомяване, наблюдения и инспекции на военни маневри
1986 окт.	среща на М. Горбачов и Р. Рейгън в Рейкявик, Исландия
1987 февр.	започват Виенските преговори между НАТО и Варшавския договор за мандата на преговорите по обикновените въоръжени сили от Атлантика до Урал
1987 юни	германският канцлер Х. Кол предлага създаване на обща френско-германска бригада като ядро на бъдещите общоевропейски сили
1987 юли	съветският ръководител М. Горбачов предлага т.нар. "нулево решение" по въпроса за ракетите със среден обсег, т.е. пълно унищожаване на съветските и американски оръжия от този тип с наземно базиране

1987 дек.	американският президент Рейгън и съветският Горбачов подписват във Вашингтон договор за ракетите със среден радиус, в основата на който е "нулевото решение"
1987 дек.	започва масово протестно движение на окупираните от Израел арабски територии ("интифада")
1988 май	започва изтегляне на съветските войски от Афганистан
1988 юни	XXVII конгрес на КПСС предлага нов радикален мирен план, предвиждащ пълно ядрено разоръжаване до 2000 г.
1988	Европейската общност приема Единния европейски акт, предвиждащ хармонизация на законодателството,администрацията, понататъшна интеграция на пазара и обща външна политика
1988 авг	след огромни разрушения и жертви (1 млн. души) е прекратена ирано-иракската война съгласно рез. 598 на СС на ООН
1989 ян.	Съветският съюз и съюзниците му обявяват едностранни съкращения на военните си бюджети и въоръжени сили (12 - 15%). НАТО приветства тези стъпки
1989 ян.	149 страни участват в Международната конференция за забрана на химическите оръжия в Париж
1989 март	външните министри на страните-участници в СССЕ решават във Виена да започнат нови преговори за съкращаване на обикновените въоръжени сили в Европа, както и за мерки за укрепването на доверието и сигурността (МУДС)
1989 май	президентът Дж. Буш предлага да бъде подписан договор "Открито небе" с цел увеличаване прозрачността по отношение на военната дейност
1989 юни	студентски демонстрации в Пекин, разгромени със сила от правителството ("Тянанмънски събития"), което получава международен резонанс
1989 юни	преговорите СТАРТ подновени в Женева
1989 септ. - ноем.	демонстрации против комунистическите правителства в Централна и Източна Европа, поява на опозиционни сили и активни мероприятия за сваляне на досегашните режими

1989, 9-10 ноември	разрушена е Берлинската стена, издигната през 1961
1989 дек.	среща на М.Горбачов и Дж. Буш на о-в Малта. СССР изразява готовност да вдигне опеката си от Източна Европа, като бъдат зачетени интересите му в областта на сигурността
1989 дек.	протестни акции в Румъния, срещу които полицията използва оръжие. Дадени са голям брой жертви.Въоръжените сили арестуват президента Чаушеску и жена му на 25 дек. и след няколкочасов съд ги екзекутират.
1990 ян – авг.	продължават драматичните промени в Централна и Източна Европа
1990 май- юни	американско-съветска среща на високо равнище във Вашингтон
1990 юни	външните министри на НАТО огласяват "Посланието от Търнбъри" (Шотландия) в което е изразена готовност за приятелство със СССР и другите източноевропейски страни
1990 6 юли	Лондонска декларация на НАТО за необходимост от промяна на Съюза и установя-ване на широко сътрудничество със стра·ните от Централна и Източна Европа
1990 юли	в Париж завършва конференцията "2+4" за обединението на Германия
1990 авг.	Ирак окупира Кувейт след спор за нефтени находища в Персийския залив, и по-късно го анексира под името "провинция 19".
1990 септ.	в Москва е подписан Договор за окончателно уреждане на германския въпрос, откриващ "зелена улица" за обединението на Германия и участието и в НАТО
1990 11 септ.	президентът на САЩ Дж. Буш излага пред Конгреса своята концепция за "Новия световен ред".
1990 ноем.	приет е Виенският документ за мерките за укрепване на доверието и сигурността
1990 ноем.	на среща на СССЕ в Париж е подписан Договор за обикновените въоръжени сили в Европа (ДОВСЕ) и съвместна Декларация за ненападение
1990 ноем.	участниците в срещата приемат Парижката харта за нова Европа, очертаваща нови подходи и критерии за укрепване на евро-

	пейската сигурност (демокрация, плурализъм, пазарна икономика)
1991 ян	коалиция от 28 държави начело със САЩ (600 хил. д., 2/3 американци) започва военни действия срещу Ирак
1991 февр	мирният план на Съветския съюз за конфликта в Залива е отклонен от западните съюзници. На 25 - 28 с.м. иракската съпротива е сломена и Кувейт е освободен
1991 февр	оформена е т. нар. Вишеградска група в състав Полша, Унгария, Чехословакия, които тясно сътрудничат с цел влизане в Европейския съюз
1991 март	САЩ изтеглят от Европа ракетите със среден радиус.
1991 апр	в Лондон е открита Европейска банка за възстановяване и развитие, имаща за цел да подпомага развитието на демокрацията и пазарната икономика в Източна Европа
1991 юли	Организацията на Варшавския договор е окончателно разпусната
1991 31 юли	президентите на САЩ и СССР Буш и Горбачов подписват договора СТАРТ I за съкращаване на стратегическите оръжия
1991 19 август	след опита за преврат в СССР НАТО предупреждава за "сериозни последствия", ако бъдат спрени реформите. Временно е преустановена икономическата помощ на Запада
1991 окт.	президентът Буш обявява съкращения на американските ядрени оръжия (тактически ракети с наземно базиране, крилати ракети от корабите) и призовава СССР да направи същото
1991 окт.	президентът Горбачов отговаря със същата мярка
1991 окт.	в Мадрид започва работа първата мирна конференция за Близкия изток под съпредседателството на САЩ и Съветския съюз
1991 окт.	парламентът на Босна и Херцеговина отхвърля инициативата на Белград за нова югофедерация и обявява независима република. Започват въоръжени сблъсъци
1991 7-8 ноем	Северноатлантическият съвет заседава на високо ниво в Рим. Приета е нова стратегическа концепция на блока, според която главната опасност идва от етническите,

	териториални и социални проблеми в Източна Европа
1991 дек.	на среща на Европейската общност в Маастрихт (Холандия) Европейският съвет одобрява договорите за икономически, валутен и политически съюз (.т.нар. храмова структура)
1991 дек.	на срещата на Европейския съвет Германия принуждава партньорите си да признаят Словения и Хърватска със заплахата, че в противен случай ще ги признае едно странно
1991 дек.	ръководителите на Русия, Беларус и Украйна се срещат в Брест (Беловежката гора) и се договарят за създаване на Общността на независимите държави на мястото на Съветския съюз
1991 21 дек.	11 републики от състава на бившия СССР подписват споразумение в столицата на Казахстан Алма Ата за образуване на новата Общност на независимите държави (ОНД)
1991 дек.	учреден е Северноатлантическият съвет за сътрудничество (САСС) в състав страните от НАТО и 9-те държави от Източна и Централна Европа (ЦИЕ)
1992 апр.	САЩ признават независимостта на Босна и Херцеговина
1992 май	Съветът за сигурност на ООН приема резолюция 757 за ембарго върху вноса за Сърбия и Черна гора
1992 авг.	Лондонска конференция за Югославия с участието на 40 страни; Сърбия е обвинена от мнозинството като главен виновник за сблъсъците
1992 септ.	генералният секретар на ООН Бутрос Гали излага своята програма "Дневен ред за мир", предвиждаща реформиране на ООН с оглед пригаждането им към новите условия
1992 септ.	проведена е световна конференция на ООН за околната среда и развитието в Рио де Жанейро (Световен самит I) и е приета програма за действие
1992 ноем.	мирна конференция за Югославия в Женева под съпредседателството на югопосредниците С Ванс и лорд Д. Оуен
1992 ноем.	започват военни операции на НАТО и ЗЕС за осъществяване санкциите на ООН в Адриатика и по Дунава

1993 ян.	югопосредниците Ванс и Оуен предлагат мирен план за Босна и Херцеговина, който я разделя на 10 провинции по етнически принцип. На 17 май босненските сърби го отхвърлят
1993 ян.	в Москва президентите на САЩ и Русия подписват договора СТАРТ II, намаляващ стратегическия арсенал на страните с 2/3
1993 ян.	в Париж е открита за подпис и е подписана от 130 страни Конвенция за химическите оръжия, предвиждаща пълната им забрана и унищожаване
1993 юли	предложен е мирен план на посредниците на ЕС Оуен и Столтенберг за Съюз на обединените босненски републики,приет по принцип от трите босненски общности
1993 септ.	в Осло е постигнато мирно споразумение между Израел и Организацията за освобождение на Палестина (ООП), според което палестинците признават държавата Израел, а Израел им предоставя само-управление на окупираните територии и се ангажира за окончателно взаимноприемли-во решаване на палестинския въпрос
1993 окт.	в Травемюнде (Германия) военните министри на НАТО обсъждат американската инициатива "Партньорство за мир"
1994 10-11 ян.	в Брюксел на среща на върха на НАТО е лансирана инициативата "Партньорство за мир" с покана до всички членки на САСС и на СССЕ да се присъединят
1994 ян.	президентите на САЩ, Русия и Украйна подписват тристранно споразумение за прехвърлянето на ядрени глави от Украйна в Русия, където подлежат на унищожение
1994 февр.	на Сараевския пазарен площад Маркале избухва снаряд с неизвестен произход, при което загиват десетки граждани. В отговор, натовската авиация започва да бомбардира позициите на босненските сърби
1994 февр.	Гърция налага ембарго върху търговията и движението на границата си с Македония заради несъгласия около държавни атрибути; продължава повече от година (13 септ. 1995)
1994 март	във Вашингтон е учредена Мюсюлманско-хърватска федерация на Босна и Херцего-

	вина, с което се осуетява сближаването на сръбската и хърватска общности и се предрешава по-нататъшното босненско урегулиране
1994 май	влиза в сила руско-американски договор за пренасочване на ракетите на Русия и САЩ от обекти в другата страна
1994 юни	на о-в Корфу (Гърция) Европейският съюз и Русия подписват споразумение за партньорство, предвиждащ в близка перспек тива установяване на зона за свободна търговия. На същата дата и място в ЕС са приети Австрия, Финландия, Швеция и Норвегия
1994 окт.	подписан мирен договор между Израел и Йордания
1994 дек.	среща на високо ниво на СССЕ в Будапеща, където е приет програмен документ "Към истинско партньорство в нова ера". СССЕ се преименува в Организация за сигурност и сътрудничество в Европа
1994 дек.	започва операцията на руските въоръжени сили в Чечня "за защита на целостта на руската федерация"
1995 март	в Париж заседава Общоевропейска конференция за сигурност с участието на 50 страни. Сключен е Пакт за стабилност (френска инициатива от 1993, т. нар. "План Баладюр"). Негова цел е предотвратяването на малцинствени, етнически, гранични конфликти.
1995 юли	Чечня получава суверенитет в рамките на руската федерация
1995 юли-септ.	водят се руско-българско-гръцки преговори за нефтопровод Бургас - Александруполис
1995 есен	активизира се дебатът за разширяване на НАТО на Изток
1995 авг.- септ.	НАТО нанася масирани въздушни удари върху босненските сръбски войски, хърватската армия атакува сръбските анклави
1995 ноем.	в Дейтън, Охайо, е подписано мирно споразумение от президентите на Босна и Херцеговина, Съюзна република Югославия и Хърватска. Босна и Херцеговина се запаз ва като суверенна държава, но разделена на две общности - Мюсюлманско-хърватска федерация (51% от територията) и Република Сръпска Босна (49%). Официалната це-

	ремония по сключването му се провежда в Париж на 13 - 14 дек.
1995 дек.	28 държави подписват Васенаарското споразумение за контрол върху износа на оръжие и технологии с двойно предназначение (НЕОКОКОМ)
1996 март	Рузия, Казахстан, Беларус и Киргизстан подписват Договор за задълбочаване на икономическата и хуманитарната интеграция
1996 апр	САЩ предлагат Инициатива за сътрудничество в Югоизточна Европа (SECI)
1996 апр.	Китай, Русия, Казахстан, Киргизстан и Таджикистан подписват в Шанхай 15 документа за сътрудничество, между които мерки за сигурност по общата граница ("Шанхайска петорка")
1996 авг.	специалният представител на руския президент ген. А. Лебед и ръководителят на чеченските сепаратисти А. Масхадов подписват в Хасавюрт (Дагестан) споразумение за прекратяване на огъня.
1996 септ.	на 51 сесия на ОС на ООН в Ню Йорк е подписан Договор за пълна забрана на опитите с ядрено оръжие
1996 дек.	в Лисабон е проведен форум на ОССЕ с участието на 54 държави. Приета е декларация за нуждата от всеобхватен модел за европейска сигурност през XXI век
1996 дек.	германският канцлер Кол и френският президент Ширак подписват споразумение за взаимна сигурност и отбрана
1997 март	президентът на САЩ У. Клинтън и на Русия Б. Елцин обсъждат в Хелзинки бъдещите отношения между НАТО и Русия.
1997 май	на среща на върха между НАТО и Русия в Париж е подписан Основополагащ акт за вазимоотношения, сътрудничество и сигурност между НАТО и Русия
1997 май	на среща на военните министри на НАТО в Синтра (Португалия) ген. секретар Х. Солана и украинският външен министър подписват Харта за сигурност и специално партньорство между Украйна и НАТО. На същата среща Северноатлантическият съвет за сътрудничество се трансформира в Евроатлантически съвет за партньорство (ЕАСП)

1997 юни	в Ню Йорк се провежда световна конференция на ООН за околната среда и развитието (световен самит II). Основно внимание е отделено на водните ресурси.
1997 16-17 юни	Европейският съвет на ЕС в Амстердам подписва нов Договор за Европейския съюз, като се обръща по-специално внимание на Общата външна политика и политика за сигурност (ОВППС), процеса на вземане на решения и др.
1997 юли	Мадридската среща на високо равнище на НАТО решава да покани Полша, Чехия и Унгария за пълноправни членки на алианса
1997 окт.	Критска среща на държавните ръководители на балканските държави. Обсъждани са инфраструктурни проекти и други инициативи за сътрудничество
1997 дек.	Люксембургска среща на Европейския съвет на ЕС, където е взето решение да започне приемане на нови членове, като в първата група влизат Полша, Чехия, Унгария, Словения, Естония, Малта, Кипър
1998 май	генералният секретар на НАТО осъжда продължаващите опити с ядрено оръжие на Пакистан и Индия и ги призовава да спрат експериментите с ядрени оръжия и ракети
1998 юни- дек.	влошаване на политическата и хуманитарна обстановка в Косово Съветът за сигурност на ООН приема резолюции 1160 и 1199 по косовския проблем
1998 окт.	постигнато е споразумение Милошевич - Холбрук - Хил за предоставяне на по-широка автономия на албанците в Косово, но те го отхвърлят, претендирайки за пълна независимост. (Кр. Хил е американски посланик в Снкопие, Р. Холбрук - личен пратеник на президента на САЩ.)
1999 февр.	преговори в Рамбуйе (Франция) между заинтересованите страни по косовския проблем. Белград приема повечето западни искания, но отхвърля присъствието на чуждестранен военен корпус
1999 март-юни	необявена война на НАТО срещу Съюзна република Югославия. Въздушни удари по военни, граждански и индустриални обекти
1999 апр	юбилейна Вашингтонска среща на върха на НАТО. Актуализирана е военнополитичес-

	ката концепция на блока. Тържествено е обявено приемането на Чехия, Полша и Унгария, взето е решение за Европейската идентичност за сигурност и отбрана.
1999 юни	приета е резолюция 1244 на Съвета за сигурност за широка автономия на Косово, но в рамките на Югославия
1999 юни	учреден е Пакт за стабилност за Югоизточна Европа, спонсориран от САЩ и Европейския съюз
1999 юни	Кьолнска среща на Европейския съвет на ЕС. Решено е да бъдат създадени европейски сили за бързо реагиране до 2003 г. (60 хил. д.) в рамките на Европейската идентичност за сигурност и отбрана - все още хипотетична структура, замислена като европейски стълб на НАТО
1999 август	Бишкекска среща на "Шанхайската петорка".Обсъдено е сътрудничество в борбата срещу сепаратизма и тероризма
1999 септ	възобновени са военните действия в Чечня
1999 ноем.	Истанбулска среща на върха на ОССЕ. Приета е Харта за европейска сигурност, план за адаптация на ДОВСЕ и е критикувана руската политика в Чечения
1999 дек.	Хелзинкска среща на Европейския съвет на ЕС. Решено е да започнат преговори за членство с втората група държави, между които Румъния и България. Изрично са подчертани политическите съображения за тяхното приемане. Обозначени са "Хелзинкски цели" за изграждане на обща отбрана. ЕИСО е преименувано в Обединена европейска политика за сигурност и отбрана /ОЕСПЕ/

БИБЛИОГРАФИЯ

ДОКУМЕНТИ И АРХИВ

Аврора Георгиева, Системата на мирните договори след Първата световна война, избрани документи, Международна политика бр. 1/2005-09-29

МИНИСТЕРСТВО НА ОТБРАНАТА, Документи на Парижката среща на високо равнище на държавите-участнички в Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа, 19-21 ноември 1990;

Договор за обикновените въоръжени сили в Европа;

Виенски документ за преговорите за мерките за укрепване на доверието и сигурността в Европа (1990)

МИНИСТЕРСТВО НА ОТБРАНАТА, Управление "Международно сътрудничество", СССЕ – Будапещенски документ 1994;

Виенски документ за преговорите по мерките за укрепване на доверието и сигурността в Европа 1994, Изд. МО "Св.Георги Победоносец" С.1995

Виенската конвенция за дипломатическите отношения, Документи и архив, сп.Международни отношения, бр. 4/1998

Забрана на химическото оръжие, Документи и архив, сп. Международни отношения бр. 4 и 5/1993

Национална стратегия за присъединяване на Република България към Европейския съюз, 1998, http: //www government bg/bg official acts /strategies/ strategy acc bg htmi hetm

Проучване относно разширяването на НАТО, Документи и архив, сп. Международни отношения, бр. 5-6/1995

Рамкова конвенция в защита на националните малцинства, Документи и архив, сп. Международни отношения бр. 5/1998

Споразумението от Дейтън, Документи и архив, сп. Международни отношения, бр. 2/1996

Стратегия на националната сигурност на САЩ, Белия дом, февруари 1996, сп.Международни отношения бр.5/1996

сп. Поверителни хроники, изд. къща "Международни отношения", 1997 - 2000

в - к Монитор, течение 1998 - 2000

СПРАВОЧНИЦИ

Атали, Жак РЕЧНИК НА XXI ВЕК, прев. от френски, изд. "ЛИК", София 2000

БАН, ЕНЦИКЛОПЕДИЯ БЪЛГАРИЯ, т.1-6, С. 1985 -1988

БЪЛГАРИЯ 20 ВЕК, Алманах, под ред. на проф. Филип Панайотов, изд. АБВ Кооп и изд. "Труд", София 1999

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ в трех томах, издательство "Наука", Москва 1984-1986

Дудумис, Георгиос СЪБИТИЯТА НА БАЛКАНИТЕ, Атина Лесву 49 декември 1998

ЕВРОПА ОТ "А" ДО "Я", Справочник по европейска интеграция, под ред. на Волфганг Вайденфелд и Волфганг Реселс, Институт за интеграция и сигурност и Institut fur Europaische Politik, София 1999

Кожухаров, Йордан, ДИПЛОМАЦИЯ И ПРОТОКОЛ, книгоизд. Къща "Труд", С.1999

Ленард, Дик, ЕВРОПЕЙСКИЯТ СЪЮЗ, Справочник на The Economist, прев. от англ. Изд. "Книжен тигър" С.1996

Матеева, Мария, СЪБИТИЯТА В ИЗТОЧНА И ЦЕНТРАЛНА ЕВРОПА, Хронологичен преглед 1985 - 1997, изд. "Марин Дринов", София 1998

НАТО, Справочник, прев. от англ. , Атлантически клуб в България, 2000.

Петров, Людмил, ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ КЪМ . ТРИСТРАННИЯ ПАКТ, Документи и архив, сп. Международни отношения бр. 1/1993

Ралф Джон Фелтъм, ДИПЛОМАТИЧЕСКИ НАРЪЧНИК, изд. "Марин Дринов", София 1995 .

СПРАВОЧНИК ЗА СРЕЩАТА НА НАТО НА НАЙ-ВИСОКО РАВНИЩЕ ВЪВ ВАШИНГТОН 23-25 АПРИЛ 1999, Служба по информацията и печата НАТО – 1110 Брюксел, Белгия, Атлантическият клуб в България, София 2000.

УНИВЕРСАЛЕН АЛМАНАХ, гл. директор Джон Райт, Канзас сити, Мисури 1994, прев от англ., бълг. актуализирано издание на "Абагар" 1996

Чавдарова Мария, БАЛКАНСКИ СТРАНИ, политика, икономика, международни връзки, Парадигма, София 1999

Cathal J. Nolan, THE LONGMAN GUIDE TO WORLD AFFAIRS, University of British Columbia, Longman Publishers 1995

Graham Evans and Jeffrey Newham; DICTIONARY OF INTERNATIONAL RELATIONS, Pehguin Group, Suffolk England 1998

Hellenic Foundation for Defense & Policy, YEARBOOK 1990 SOUTH-EAST EUROPE , Eliamep 1991

ЛИТЕРАТУРА

Авдиев, Г. ИСТОРИЯ НА ДРЕВНИЯ ИЗТОК, прев. от руски, Наука и изкуство 1990

Александров Валентин, ДИАЛОГ МОСКВА-ВАШИНГТОН И ЕВРОПА, м.1974

Александров Евгени, РЕЧНИК ПО МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ, изд. Тракия-М. София 2001

Александров Евгени, ПСИХОЛОГИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ, Партиздат С. 1989

АЛТЕРНАТИВИ, БЪДЕЩЕТО НА БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА, Първа междууниверситетска научна конференция, Университет по национално и световно стопанство 1999

Баев Йордан, ВОЕННОПОЛИТИЧЕСКИТЕ КОНФЛИКТИ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА И БЪЛГАРИЯ, изд. "Св. Георги Победоносец" 1995

Баева Искра ИЗТОЧНА ЕВРОПА СЛЕД СТАЛИН 1953-1956, Унив. изд.-во 1995

Белова, Габриела, ИДЕЯТА ЗА ДИФЕРЕНЦИРАНА ИНТЕГРАЦИЯ И МОДЕЛИ ЗА БЪДЕЩЕТО НА ЕВРОПА, сп. Международни отношения, 2/2003

Белова, Габриела, ОСНОВНИ АСПЕКТИ В НОВАТА ЕВРОПЕЙСКА КОНСТИТУЦИЯ, сп. Международна политика, 1/2005

Бехар Нансен, ГЛОБАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ И ОБЩЕСТВЕНИЯ ПРОЦЕС, С.1984

Бжежински Збигнев, ГОЛЯМАТА ШАХМАТНА ДЪСКА: АМЕРИКАНСКОТО ПРЕВЪЗХОДСТВО И НЕГОВИТЕ ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИ ИМПЕРАТИВИ, изд. Обсидиан, София 1998.

Боев Иван, БАЛКАНИТЕ В ГЛОБАЛНАТА ПОЛИТИКА НА САЩ 1945 - 1975, изд. "Наука и изкуство", С. 1986

Богомолов В., КОНФЕРЕНЦИЯТА ПО РАЗОРЪЖАВАНЕТО: ИСТОРИЯ И НАСТОЯЩЕ, сп. Международни отношения бр. 6/1994

Божилов Иван, Мутафчиева Вера, Косев Константин, Пантев Андрей, Генов Георги, ред. АЛТЕРНАТИВИ НА ПОЛИТИКАТА НА СИГУ,РНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ, Албатрос 1998

Генов Иван МЕЖДУНАРОДНОТО ПРАВО И СЪВРЕМЕННИТЕ МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ, Наука и изкустгво 1985

Георгиев Людмил, БАЛКАНИТЕ МЕЖДУ КОНФЛИКТА И МИРА, Филвест 1997

Грънчаров Стойчо, ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ, София 1994

Ван Екелен, Вилем, ЕВРОПЕЙСКА СИГУРНОСТ И ТРАНСАТЛАНТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ, сп. Международни отношения, 5-6/2004

Величков Камен, БЪЛГАРИЯ В ОРГАНИЗАЦИЯТА ЗА ЗАБРАНА НА ХИМИЧЕСКИТЕ ОРЪЖИЯ, сп. Международни отношения бр. 4/1998
Волги Томаш, ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ САЩ И ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ, сп. Международни отношения, 5-6 /2004
Волков Владимир, БАЛКАНСКИ АСПЕКТИ НА КОСОВСКАТА КРИЗА, сп. Международни отношения, бр. 3/2000
Воробьева Л.М., ОБЪЕДИНЕНИЕ ГЕРМАНИИ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ ВЗГЛЯД НА АКТУАЛЬНУЮ ПРОБЛЕМУ, Российский институт стратегических исследований, Москва 1998
Генов Георги, Панушев Емил, ред. ЕВРОПЕЙСКО ПОЛИТИЧЕСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО И ИНТЕГРАЦИЯ. СТРАТЕГИЯ ЗА ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ НА БЪЛГАРИЯ, изд. Албатрос 1999
Гиндев Евгений ГЕОПОЛИТИКА И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ ЗА БЪЛГАРИЯ сп. Международни отношения бр. 1/2000
Гиндев Евгений, ТЕХНОЛОГИЧНАТА ВОЙНА, София март 1996
Гиндев, Евгений, СВЕТЪТ И БЪЛГАРИЯ СЛЕД ВОЙНАТА В ИРАК, сп. Международнти отношения, 3/2003
Големанов Йордан, ОСНОВНИ НАЧАЛА НА ДИПЛОМАЦИЯТА, Унив. изд. "Климент Охридски", С. 1989
Громико Андрей, ПАМЯТНОЕ в двух томах, изд. "Мысль" Москва 1990
Джонсън Пол, СЪВРЕМЕННОСТТТА: СВЕТЪТ ОТ 20-ТЕ ДО 90-ТЕ ГОДИНИ, Унив. изд. "Климент Охридски" С. 1993
Драганов Драгомир, КОМУНИСТИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА, Унив. изд. "Климент Охридски", С. 1990
Загорский Андрей ОТНОШЕНИЯТА НА РУСИЯ С ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И НАТО, сп. Международни отношения бр.3/1996
Зорин Валериан ОСНОВЫ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ, Москва 1977
Илиева Наталия, ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ САЩ И РУСИЯ 1990-1999, сп. Международни отношения бр. 4/2000
Иванов, Игор, НОВАТА ДИПЛОМАЦИЯ НА РУСИЯ, Българо-руски информационен пул, София 2003
ИСТОРИЯ ДИПЛОМАТИИ, т. IV И V, Москва 1974 - 75
ИСТОРИЯ НА ДИПЛОМАЦИЯТА, т. I, ред. Потемкин В.превод от руски С. 1946.
ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ, В двух томах, ред. Сказкин С.Д. Москва 1977.
Караиванова Пенка НОВИЯТ МЕЖДУНАРОДЕН РЕД - РАЗОЧАРОВАНИЯ И СТРАХОВЕ, сп. Международни отношения бр. 1/2000
Караиванова Пенка, ОСНОВНОТО ЗА ЕС, Унив.изд.-во 1998
Кънчев Румен, ред. НАТО - ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО НА ПРОМЯНАТА, Унив. изд. "Св. Климент Охридски", С. 1996

Маринов Велко МЕЖДУНАРОДНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ: ТЕОРИЯ, СИСТЕМА, ПОЛИТИКА, Унив. изд. "Стопанство", С. 1998
Машев Димитър, ДИПЛОМАТИЧЕСКО ПРАВО, Унив. изд. "Св. Климент Охридски" С. 1992
МЕЖДУНАРОДНО СЪТРУДНИЧЕСТВО ЗА ЗАКРИЛА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА, колектив, изд. "Наука и изкуство", С. 1982
Мирчева Христина, ИСТОРИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА, Унив. изд.-во 1987
Мирчева Христина, ПРОБЛЕМЪТ ЗА ТЕОРИЯТА И ИСТОРИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В НАЙ-НОВО ВРЕМЕ, С.1989
Мирчева, Христина, ИСТОРИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ, Унив.-изд. 2004
Младенов Бойко, Игор Дамянов ПОЛИТИЧЕСКА ИСТОРИЯ НА ЕВРОПА, с. Б-.М 1997
Николов, Йордан, ИСТОРИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ СВЯТ, т. I, изд. "Идея", София 1994
Николова Галя ЕВРОПЕЙСКАТА СИГУРНОСТ, НАТО И ОБЕДИНЕНА ГЕРМАНИЯ, сп. Международни отношения бр. 2/1999
Никольсон, Гарольд ДИПЛОМАТИЧЕСКОЕ ИССКУСТВО, ИМО, Москва 1962
НОВАЯ ЕВРАЗИЯ, РОССИЯ И СТРАНЫ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ, , Российский итститут стратегических исследований, М. 1998
Пантев Андрей, Глушков Христо, Мишев Радослав ИСТОРИЯ НА НОВОТО ВРЕМЕ, Абагар, Велико Търново , 1994
Пантев Пламен БЪЛГАРИЯ И НАТО: ПРОБЛЕМИТЕ НА НАЦИОНАЛНИЯ ИНТЕРЕС, сп. Международни отношения бр./1997
Пантев Пламен, Валери Рачев, Венелин Цачевски БЪЛГАРИЯ И БАЛКАНИТЕ В ОПОВОС НА ЕС, 1995
Пантев Пламен, Тилчо Иванов, БЪЛГАРИЯ И ЕС В ПРОЦЕСА НА ИЗГРАЖДАНЕ НА ОБЩА ЕВРООТБРАНА, ИИСМО 1996
Петров Любен СЪБИТИЯТА НА БАЛКАНИТЕ И МЕЖДУНАРОДНОТО ПРАВО сп. Международни отношения бр. 1/2000
Печчеи, Аурелио, ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ КАЧЕСТВА, М.1977.
Примаков Евгений, АНАТОМИЯ БЛИЖНЕВОСТОЧНОГО КОНФЛИКТА, изд. Мысль, Москва 1978
Примаков Евгений, ПОЛИТИКАТА НА РУСИЯ НА БАЛКАНИТЕ, сп. Международни отношения бр. 3/2000
Рангелов Александър ЕВЕНТУАЛНИ ПОСЛЕДИЦИ ОТ РАЗШИРЕНИЕТО НА НАТО НА ИЗТОК, сп. Международни отношения бр. 6/1996

Русев Марин АНАТОМИЯ НА ГЛОБАЛНОТО ГЕОПОЛИТИЧЕСКО ПРОТИВОСТОЕНЕ, сп. Военен журнал бр.2/1994
СРЕЩА НА МИНИСТРИТЕ НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ НА СТРАНИТЕ ОТ ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА, сп. Международни отношения бр. 4/1996
СИГУРНОСТ ЧРЕЗ ПАРТНЬОРСТВО И ИНТЕГРАЦИЯ, България, НАТО и европейската архитектура на сигурността, колектив, Българска асоциация за изследвания на европейската общност, С. 1996
Савов, Еньо БЕЗЯДРЕНИ ЗОНИ, с. 1984
Сивов, В. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ИЛИ ЕВРОПЕИЗАЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ СТРУКТУРИ, сп. Международна политика, 3/2005
Сивов, В. НОВИЯТ СВЕТОВЕН РЕД – ПО ЕВРОПЕЙСКИ ИЛИ ПО АМЕРИКАНСКИ, сп. Международни отношения 1/2004
Стефанов Георги ВЪНШНА ПОЛИТИКА И ДИПЛОМАЦИЯ, изд. "Албатрос", С. 1994
Стефанов Георги МЕЖДУНАРОДНАТА СИГУРНОСТ, изд. Сиела, С. 1997
Стефанов Георги ТЕОРИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ, Сиела, София 2004
Слатински Николай СИГУРНОСТ И МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ, сп. Международни отношения. бр. 2/1999
Станев Никола ИСТОРИЯ НА НОВА БЪЛГАРИЯ 1878 - 1941, изд. Ст. Атанасов 1942
Суайцър, Пол, ТАЙНАТА СТРАТЕГИЯ НА РЕЙГЪН ЗА РАЗБИВАНЕ НА СССР, прев. от англ. Образование и наука ЕАД 1999
Тремо Марсел ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА ФРАНЦИЯ В НОВИЯ СВЕТОВЕН И ЕВРОПЕЙСКИ КОНТЕКСТ, сп. Международни отношения бр. 2/1999
Цачевски Венелин ПАКТЪТ ЗА СИГУРНОСТ В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА - ПЕРСПЕКТИВИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА сп. Международни отношения бр. 2/2000
Христакудис Апостолос БАЛКАНСКАТА ПОЛИТИКА НА ГЪРЦИЯ ПРЕЗ 90-ТЕ ГОДИНИ, Херон Прес 1998
Център за стратегически изследвания, АНРЕПИ, БАЛКАНСКАТА СИГУРНОСТ, ПОЛИТИЧЕСКИ И ВОЕННИ ПРОБЛЕМИ, изд. "Христо Ботев", С. 1995
Чавдарова Мария БАЛКАНИТЕ В КРАЯ НА ВЕКА, сп. Международни отношения бр. 1/2000
Чавдарова Мария ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И МАКЕДОНИЯ, сп. Международни отношения бр. 6/1997
Чейс, Хил, Кенеди ПИВОТНИТЕ ДЪРЖАВИ И СТРАТЕГИЯТА НА САЩ, сп. Международни отношения 3/1996
Шаму Франсоа ГЪРЦКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ, изд. „Български художник" 1979

ЯДЕРНЫЙ ФАКТОР В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ, Российский институт стратегических исследований, Москва 1996

Allison G. and G. Treverton, (ed) RETHINKING AMERICA'S SECURITY; BEYOND THE COLD WAR TO NEW WORLD ORDER, W. Norton, New York 1992
Baylis John, THE GLOBALIZATION OF WORLD POLITICS, Oxford, 2001
Booth K., STRATEGY AND ETHNOCENTRISM, Croom Helm, London 1979
Booth K., NEW THINKING ABOUT SECURITY AND IN TERNATIONAL RELATIONS, Harper Collins, London 1991
Carle Chr. DISARMAMENT THE NEXT 10 YEARS, Disarmament Forum 1/1999
CHEMICAL WEAPONS CONVENTION, Unidir Newsletter 20/1992
Droz J. HISTOIRE DIPLOMATIQUE DE 1648 A 1919, Dalloz Paris 1972
Durant A. and W. HISTORY OF CIVILIZATION, vol. I - XII, Simon and Schuster New York 1982
Fukuyama F. THE END OF HISTORY AND THE LAST MAN, Hamish Hamilton London 1992
Gambles I., EUROPE'S SECURITY INTEGRATION IN THE 1990s, WEU Institute for Strategic Studies Paris 1991
Garthof R., NEW EVIDENCE ON THE CUBAN MISSILE CRISIS, Cold War International History Project Bulletin, 11/1998
Ghebali V., B. Sauerwein EUROPEAN SECURITY IN THE 1990s, Unidir, New York and Geneva 1995

Gnesotto N., EUROPEAN DEFENCE - WHY NOT THE TWELVE, WEU Institute for Security Studies Paris 1991
Gnesotto N., LESSONS FROM YUGOSLAVIA, WEU Institute for Strategic Studies Paris 1995
Griffith I., THE IMPLICATIONS OF INFORMATION TECHNOLOGY ON SOVEREIGNTY, 30/1995
Fialkof A. A BRIEF HISTORY OF ETHNIC CLEANSING, Foreign Affairs Summer 1993
Herz J. POLITICAL REALISM AND POLITICAL IDEALISM, Chicago 1951
Huntington S. THE CLASH OF CIVILIZATIONS, Foreign Affairs Summer 1993
Hoyer W., PERSPECTIVES OF EUROPEAN INTEGRATION AFTER THE EUROPEAN COUNCIL IN LUXEMBURG 1997, Thesis 4/1998-99
Jervis R. PERCEPTION AND MISPERCEPTION IN INTERNATIONAL POLITICS, Princeton University Press 1976
Kaiser K., FROM NUCLEAR DETERRENCE TO GRADUATED CONFLICT CONTROL, Survival 6/Nov.-Dec.1990

Kaplan F., THE WIZZARDS OF ARMAGEDDON, Simon and Schuster, New York 1983
Kissinger H., DIPLOMACY, Simon and Schuster, New York 1994
Kramer M. ed. UKRAINE AND THE SOVIET - CZECHOSLOVAK CRISIS 1968, NEW EVIDENCE FROM THE DIARY OF PETRO SCHELEST, Cold War History International Project Bulletin 10/1998
Liddel Hart, B., HISTORY OF THE SECOND WORLD WAR, Pedigree Book New York 1982
Martin Lawrence, John Roper ed. TOWARDS A COMMON DEFENCE POLICY, Institute for Security Studies, WEU Paris 1995
Mather, I. WHO WILL PAY THE PRICE FOR NATO EXPANSION, Thesis 3/1997
Mearsheimer J. BACK TO THE FUTURE; INSTABILITY IN EUROPE AFTER THE COLD WAR, International Security 19/1990
Merton R. THE SELF-FULFILLING PROPHECY, in Social Theory and Social Structure, Free Press New York 1949
Mihailova, N. PRIORITIES IN BULGARIAN FOREIGN POLICY, Thesis, 3/1997
NATIONAL THREAT PERCEPTIONS IN THE MIDDLE EAST, Unidir Research Papers 37, New York and Geneva 1995
Pal Dunay et al, THE EFFECTS OF ENLARGEMENT ON BILATERAL RELATIONS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE, WEU Institute for Strategic Studies Paris 1997
Pearson G., A STRENGHTENED BWC IS ESSENTIAL, FEASIBLE AND ACHIEVABLE, Unidir Newsletter 33/1996
Pericles G. and D. Gipollone, NUCLEAR WEAPONS FREE ZONES IN THE 21 CENTURY, Unidir, New York and Geneva 1997
Pichat St. INTERNATIONAL PEACEKEEPING, DISARMAMENT AND INTERNATIONAL FORCE, Disarmament forum 3/2000
Politi A., EUROPEAN SECURITY - THE NEW TRANSNATIONAL RISKS, WEU Institute for Security Studies Paris 1997
Puchala, D. THEORY & HISORY OF INTERNATIONAL RELATIONS, Routledge, New York 2003
Smith M.L. EUROPE AT THE MILLENIUM, A BRITISH VIEW ON SECURITY AND DEFENSE, Thesis 3/1998-99
START AND NUCLEAR DISARMAMENT, Unidir Newsletter 22-23/1993
Starr R.,A NOTABLE DECADE IN NUCLEAR DISARMAMENT, Unidir Newsletter 39/1998
Thompson K. POLITICAL REALISM AND THE CRISIS OF WORLD POLITICS, Princeton 1961
Toynbee Arnold A STUDY OF HISTORY, IONDON 1946-1957
Toynbee Arnold CHANGE AND HABIT, London 1966
Trager F. and P. Kronenberg ed. NATIONAL SECURITY AND AMERICAN SOCIETY, Univ. Press of Kansas 1973
Vincent R. HUMAN RIGHTS AND INTERNATIONAL RELATIONS, Cambridge University Press 1986

Wendt A. THE AGENT-STRUCTURE PROBLEM IN IR THEORY, International Organization 41/1987
Waltz K. THEORY OF INTERNATIONAL POLITICS, Addison - Wesley, Reading Maryland 1979
Zubok V. DENG XIAOPING AND THE SINO-SOVIET SPLIT 1956-1963, Cold War International History Project Bulletin 10/1998

ИСТОРИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

ЕВГЕНИ АЛЕКСАНДРОВ

Рецензенти:
доц.д-р Владимир Чуков
доц.д-р Александър Рангелов

оформление на корица: *Христо Шапкарев,*
на корицата - *репродукция от картина на Георг Грос*

Редактор: *Красимира Стоянова*

Тираж 300 Формат 70/100/16 Печ. коли 21,8.
Пореден номер 28 от допълнителния издателски план за 2004г.
Учебникът е одобрен от МОН с протокол № 71 от 13.09.2004г.

Университетско издателство "Неофит Рилски"
Благоевград 2005г.

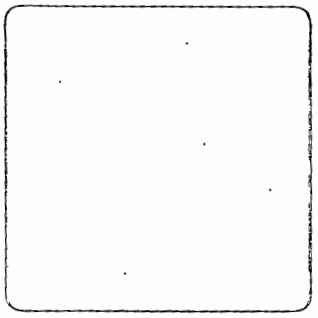

"Препоръчваме тази книга като полезно пособие за всички, изучаващи международните отношения, в това число и на Балканите"

ст. н. с. д-р Агоп ГАРАБЕДЯН
Директор на Института за Балканистика

"Сериозно учебно помагало и справочник по история на дипломацията с акцент върху големите събития и проблеми от миналото и съвременността"

доц. д-р Христо ГЕОРГИЕВ
Декан, Нов Български Университет

"Една от малкото български публикации, обхващаща изцяло темата ***История на международните отношения***,която би трябвало да заинтересува както историци - изследователи, така и други професионалисти и любознателни граждани"

сп. "Историческа библиотека"